Virtutea în sine nu înseamnă nimic. „Eu sunt om virtuos” – e foarte bine, dar asta nu-ți deschide calea către Dumnezeu. Esențială este întâlnirea, reîntâlnirea omului cu Dumnezeu, pentru că Mântuitorul restabilește prin jertfa Lui, care șterge păcatul originar, legătura între om și Dumnezeu. Astfel, omul poate regăsi raiul din care a fost alungat.

Fundația „Credință și Creație.
Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta”

Caietele de la Putna

8, VIII – 2015

Apare cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Pimen,
Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților

Jertfă și creație

Comunicări: Alexandru Zub, Alexandrina Cernov,
Arhim. Melchisedec Velnic, Ștefan Afloroaei,
Adrian Alui Gheorghe, Eugenia Bojoga, Cristina Cojocaru,
Daniel Cristea-Enache, Gheorghiță Geană, Andrei Ionescu,
Sorin Lavric, Ilie Luceac, Doina Mândru, Adrian Muraru,
Costion Nicolescu, Pr. Ioan Pintea, Ion Pop,
Protos. Teofan Popescu, Carmen-Raluca Șerban-Naclad,
Cassian Maria Spiridon, Maria Șleahtițchi, Mihai Șleahtițchi,
Monah Iustin Taban

Expoziții de artă plastică:
Horea Paștina,
Silvia Radu – *Portretele martirilor din închisorile comuniste*,
Traian Chereches – *Catapetesme*

În căutarea urmelor și a sinelui – film de Grigore Ilisei

Mulțumiri călduroase
binefăcătorilor care au făcut posibilă apariția acestui volum:
Ing. **Radu Marinescu**,
Cercet. **Rodica Marinescu**,
Arhitect **Antonios Kapraras**,
Avocați **Liviu** și **Lucia Cherecheș**.

ISSN 1844–7791
© Fundația „Credință și Creație.
Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta”
Editura Nicodim Caligraful
Mănăstirea Putna, 2015
Tel.: 0230 414 055
Fax: 0230 414 119

Colocviul

Jertfă și creație

Putna, 18–20 septembrie 2014

Întâmpinări

Dan Hăulică

16 august 2014 – mesaj dictat Lisandrei Hăulică
pentru a fi transmis membrilor Fundației

Prea sfințite Părinte Arhimandrit, stareț Melchisedec, și deopotrivă iubiți făuritori, timp de ani buni, ai Caietelor de la Putna,

Condiții medicale stricte împiedicându-mă să particip, de data aceasta, la manifestările noastre de la Putna, situația îmi creează un profund regret. Mă consider alături de întreaga noastră comuniune, așa cum s-a întâmplat în cei 7 ani, de vie gândire împreună, de promptă și afectuoasă ideație. Vasta problematică, hotărâtă pentru anul acesta, se pretează, în ochii mei, unei dezvoltări fără grimasă, demnă să vibreze durabil și de-a lungul paginilor care se vor zămisli la Putna.

Ca și pentru edițiile de până acum, investisem efortul unor căutări plastice făcând ecou prielnic ambianței noastre, dimensiunii spirituale pe care ne-a dăruit-o doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga, gândului său mereu deschis spre mai sus și mai bine. Alegerea mea se oprise la un talent de anvergură, pictorul Traian Cherecheș, cu studii în Anglia și un parcurs riguros, în fruntea seriei sale, de la Academia de Arte Plastice, Secția Pictură.

Îmi căzuseră nu o dată ochii pe împliniri meritorii ale tinerei generații, m-am lansat fără preget în a le aplauda. Ceea ce m-a izbit, în cazul artistului pe care vi-l propun acum, era o fervoare de nimic ostoită. O trepidație care-și fixa obstacole pe măsură, o zvâcnire a explorării rămânând vitală și cînd părea dilatat ambițioasă – întruchipau, într-adevăr, o *natură făcută pentru a picta*.

M-am uitat cu o nostalgică devoțiune la semnele unui atare elan, purtându-ne către amintirea celor mari, aruncându-se fără niciun confort, de-a lungul timpilor, asupra dificultății ce incită și fericește. Îți răsar în minte, fără să vrei, nume ca Monet, foarte tânăr, nedând înapoi de la nimic când s-a așezat în fața unei pânze ispititoare la maximum – cu titlul parcă ironic – *Mic dejun pe iarbă* –, dar trebuind să atingă 28 de metri pătrați. Nu l-a făcut să dea înapoi nici crunta disperare, nici un obstacol funest, ba chiar o încercare de a se sinucide. Și, pentru că ne-au bântuit, anul acesta, din cazuistica artiștilor, și izbucniri cu accent auto-sacrificial, – să-l citățm, din această anecdotică

nemiloasă, tot pe acest reper implacabil, și tot în jurul imensei pânze, evocată într-o scrisoare către Bazille, din 1865. „*Mă tot gîndesc la tabloul meu*", revenea el, confesiv: „*și dacă dau greș, cred că înnebunesc!*"

Să știm a respecta puterea dragostei netemătoare pentru ațintirile frumosului! Întâlnirea cu asemenea vocații intense merită să se asemuie cu evenimente de neșters. Spre a-i păstra caracterul, prezența întreagă a expoziției îmi impune să vi se dăruie în cursul sesiunii noastre viitoare.

Cu urechea la viitor, la tot mai rodnice împliniri spirituale, vă îmbrățișez, trainic și recunoscător, dragi prieteni!

Înaltpreasfințitul Pimen,
Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților

„Jertfă" și „creație" – sunt două nume cu încărcătură creștină. Sunt amintiți aici doi oameni, pilde pentru jertfă și creație, Maica Benedicta și pururi pomenitul Dan Hăulică.

Biserica ne îndeamnă la jertfă și la creație. Orice creație cere o jertfă, pentru suflet, pentru societate, pentru neam. Înaintașii noștri, voievozii, oameni de cultură, slujitorii bisericii, oamenii de rând, dar oameni cu credință, cu conștiință adevărată s-au jertfit și au creat. Noi, cei de astăzi, toarcem din caierul-moștenire lăsat nouă. Dumneavoastră toarceți acest fir al istoriei, al culturii. Trăim în vremurile pe care le înțelegem cu toții, unii poate mai puțin. Mântuitorul Iisus Hristos se întreabă: „Oare când va veni Fiul Omului pe pământ, să judece vii și morții, va mai găsi credință pe pământ, între oameni?" (Luca 18, 8) O întrebare la care răspundem fiecare: trebuie să găsească credință! Oare poporul nostru va mai avea conducători de țară care să se jertfească, cum a fost Ștefan cel Mare, cum a fost voievodul Constantin Brâncoveanu cu fiii săi, ca să amintesc doar pe acești doi conducători?

Imboldul și puterea pentru creație sunt date de conștiința noastră, care face parte din chipul lui Dumnezeu. În măsura în care avem cugetul curat și, prin aceasta, legătura cu Dumnezeu, putem și trebuie să fim capabili pentru jertfă și creație. Iar știința și cultura trebuie să vină în ajutorul omului, să-l educe în duhul jertfei și al creației.

Ion Pop

Jertfă și creație

Tema întâlnirii noastre din această toamnă, aleasă de mult regretatul patron spiritual al acestor colocvii, neuitatul Ambasador Dan Hăulică, atât de productivă pentru reflecția filosofică și imaginația artistică dintotdeauna, este dintre cele mai complexe, mai grave și mai angajante. Comemorarea a trei secole de la martiriul Brâncovenilor a motivat, desigur, opțiunea pentru această vastă arie de reflecție și construcție artistică, dar ea ține, evident, și de depozitul universal al experienței umane și creatoare. Martirajul voievodului și al fiilor săi invită la popasuri edificatoare în istoria noastră mai veche și mai recentă, în istoria și a umanității – de la sacrificiile exemplare evocate în tragedia greacă până, să spunem, la romanele frescă, istorice, dedicate marilor sacrificii ale omenirii în diverse conflicte, genociduri de pe toate meridianele, holocaust, sinistrele crime recente ale Statului islamic etc.

Pe un plan înalt spiritual, marea jertfă emblematică rămâne în primul rând cea a lui Iisus Hristos, care a luat asupra sa păcatele lumii și a băut până la urmă paharul jertfei supreme, propunând și o măreață pildă a purificării prin suferință și moarte, a transfigurării și mântuirii.

Reluată ritualic în actul cuminecării, al euharistiei, jertfa se propune ca împărtășire, comuniune, identificare cu cea mântuitoare, îndemn, pe de altă parte, la solidaritate umană – sângele se varsă pentru mulți, pentru ca „legea cea nouă" să prindă rădăcini și să rodească în sufletul omului. Jertfa poate deveni, astfel, și un *dar*, o jertfă, cum se spune, în liturghie, a *laudei*, chemând elogiul tocmai fiindcă nu e un act zadarnic, ci unul profund purificator, de angajament existențial decisiv.

Un act de transfigurare, de distilare a suferinței omenești în multiplele ei dimensiuni și înțelesuri este și creația artistică, literară, plastică, muzicală, cugetarea filosofică – și nu e o întâmplare că marile opere au fost definite adesea iar de autorii lor drept experiențe sacrificiale, dar și purificatoare, victorii asupra suferinței: „o boală învinsă ți se pare orice carte", spunea

cândva Lucian Blaga. Arghezi simțea, în ipostază de artizan, strecurându-se în țesătura verbală a poemelor și „un tighel de sânge-nchegat", iar într-o *ars poetica* vorbea despre „o viață îngropată în temeliile" operei. Tot el, asociind scrisul cu jertfa, se întreba dacă ea nu poate părea zadarnică, în măsura în care „nu răspunde la nicio întrebare", lăsând spiritul în stare de neliniște veșnic interogativă. Însă, în realitate, sacrificiul n-a fost considerat nici de Arghezi, nici de alți mari creatori, doar o zădărnicie, căci toți aceștia au simțit că partea de sacrificiu uman este indispensabilă oricărei construcții durabile. Așa va fi crezut și artistul Renașterii, așa a crezut și un Bach, marele evocator al Patimilor în oratoriile sale, iar în tradiția noastră folclorică e semnificativ faptul că una dintre creațiile de referință este *Balada meșterului Manole*, care afirmă același crez: niciun zid nu poate să dăinuie fără o viață îngropată în temelii. (S-ar cere spus, totuși, măcar într-o paranteză, că acest „mit" fundamental al culturii noastre a dat naștere și la interpretări, aș zice, comode, oprite la jumătatea drumului, cel *de dinaintea* jertfei, în care zidul rămâne neisprăvit; nu, însă, pentru totdeauna, cum le place multora dintre noi să repete, în virtutea unei lamentații ce vrea să scuze tot soiul de inerții și absențe ale angajamentului constructiv, omițându-se, în chip vinovat, tocmai esențialul. Căci e, evident, mai comod să te tânguiești la toate răscrucile, decât să înfrunți moartea, sacrificiul, să accepți renunțarea la ce ai mai drag pentru ceva și mai drag, ce transcende clipa și omenescul limitat istoric. La fel s-a întâmplat și cu *Miorița*, citită și răscitită adesea din același unghi leneș al privirii, cu accentul mereu pe resemnare și trecând în plan secund momentul transfigurării, fie ea și numai o compensație simbolică a jertfirii nedrepte.

În acest an, 2014, nu putem să nu ne gândim și la marile sacrificii din vremea întâiului război mondial, care au dus în cele din urmă la marele act al transfigurării naționale care a fost Unirea din 1918, încât toate glosele demitizante, mai ales cele de ultimă oră, nu pot compromite sau anula înțelesul major, de o fundamentală solemnitate, al miilor de sacrificii de pe câmpurile de bătălie pentru Reîntregire. Alte vieți îngropate în temelii…

În istoria românească, cuvântul „sacrificiu" s-a rostit de nenumărate ori și se mai rostește – serii de „generații de sacrificiu" punctează căile românești către civilizație, cultură, libertate. Cei aproape cincizeci de ani de dictatură comunistă au lăsat în urmă alte jertfiri și prigoane, au fost sacrificate sute de mii de oameni din toate straturile societății începând cu elitele intelectuale, slujitori ai bisericii de toate confesiunile au trecut prin necruțătorul purgatoriu al istoriei relativ recente. Jertfele din decembrie 1989, atât de ignobil compromise de profitorii nedemni ai sângelui de atunci, nu trebuie nici ele uitate, deși actul lor mântuitor întârzie mereu să se producă, iar autentica transfigurare în care am putut crede pare amânată *sine die*. În schimb, e la modă caragialiana „răsplată a jertfei patriotice", deriziunea imundă a actului sacrificial de astăzi și dintotdeauna…

Recapitulând astfel de momente, ipostaze și semnificații ale spiritului de sacrificiu, întâlnirea noastră de acum cheamă, evident, la o reflecție înnoită asupra sensurilor actului sacrificial, invitând la punerea în relief a ceea ce dă sens timpului tragic al jertfirii, nelăsându-l în umbra ignoranței și a nerodniciei. În spațiul de înaltă spiritualitate în care ne regăsim, cel mai potrivit pentru a medita despre nevoința jertfei și rosturile ei mântuitoare, vom avea noi ocazii de a evoca evenimente și opere edificatoare, care pot da un fel de curaj, intelectual și moral, un dram de încredere reîmprospătată în ideea că jertfa, nici cea a omului de rând, nici a creatorului de arte, nu a fost și nu trebuie să fie zadarnică. Într-un loc sacru ca acesta, unde împărtășirea cu sfintele taine și, implicit, gândul mare la jertfele de fiecare zi investite cu Sens constructiv și mântuitor e mereu prezent, noile angajări edificatoare pot și vor căpăta fără îndoială în aceste zile înțelesuri încurajatoare, oferind noi motive de speranță în tulburata lume în care trăim. Ceva din jertfa hristică, din cea a sfinților Brâncoveni și a tuturor martirilor istoriei noastre se va regăsi fără îndoială, în dezbaterile ce vor urma. Fie ca ele să dea rod bun și durabil! Doamne ajută!

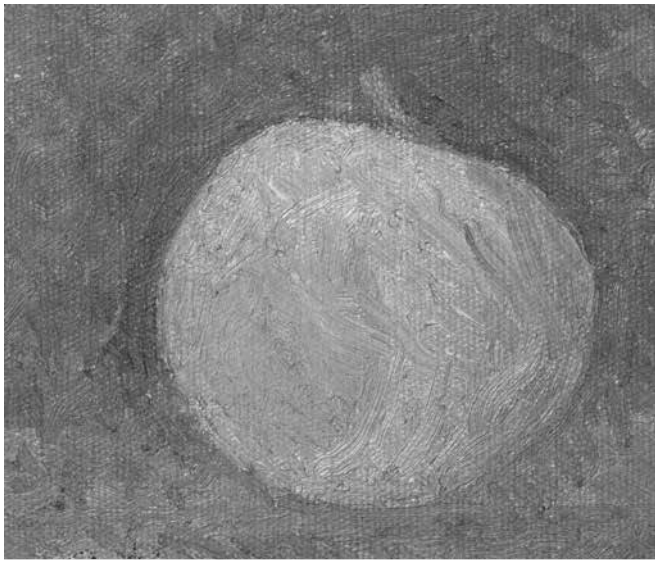

Horea Paștina, *Măr*

Comunicări, intervenții

Comunicări, intervenții

moderator: Alexandru Zub

Arhimandrit Melchisedec Velnic

Jertfa hristică

> Gândul acesta să fie în voi care era și în Hristos Iisus,
>
> Care, Dumnezeu fiind în chip, n-a socotit o știrbire a fi El întocmai cu Dumnezeu,
>
> Ci S-a deșertat pe Sine, chip de rob luând, făcându-Se asemenea oamenilor, și la înfățișare aflându-Se ca un om,
>
> S-a smerit pe Sine, ascultător făcându-Se până la moarte, și încă moarte pe cruce.
>
> Pentru aceea, și Dumnezeu L-a preaînălțat și I-a dăruit Lui nume, care este mai presus de orice nume;
>
> Ca întru numele lui Iisus tot genunchiul să se plece, al celor cerești și al celor pământești și al celor de dedesubt.
>
> Filipeni 2, 5–10

Creștinul este cel care, prin definiție, poartă numele lui Hristos, nume care, așa cum spune Sfântul Pavel, este „nume mai presus de orice nume". Înălțarea noastră la această demnitate nu a fost posibilă fără jertfa lui Hristos, jertfă care se traduce prin pogorârea lui Dumnezeu la chipul robului, pogorâre care, de atunci și până în vecie, poartă numele de *ascultare*. Nu putem vorbi despre creștinism, nu putem vorbi despre om în adevăratul sens al cuvântului, cuvânt gândit de Dumnezeu, fără a înțelege prin el jertfa.

Jertfa este elementul constitutiv al religiei, iar însemnătatea ce decurge direct din însăși etimologia cuvântului – re-ligere, re-legare, re-unire – ne dă adevărata dimensiune și funcționalitate a jertfei: jertfa este cea care re-unește, care leagă din nou părțile. Jertfa este, așadar, locul în care iubirea lui Dumnezeu, care Se coboară, întâlnește iubirea oamenilor. Dar dacă a vorbi despre jertfă înseamnă a vorbi despre Dumnezeu, gândindu-ne la cuvintele lui Constantin Noica: „nicăieri nu este vorba mai mult despre om ca acolo unde se vorbește despre Dumnezeu", rezultă că, vorbind despre jertfă, vorbim în același timp despre om, ca și de Dumnezeu.

Aceasta înseamnă a spune că jertfa este Hristos, cel Care S-a făcut om tocmai pentru ca să facă posibilă, în El Însuși, această întâlnire a omului

cu Dumnezeu. Părintele Galeriu, vorbind despre caracterul dumnezeiesc al jertfei, spune că jertfa se situează în zona originară a sfinţeniei, în ordinea dumnezeiască a existenţei. Jertfa nu s-a născut din conştiinţa păcatului, ci este anterioară păcatului; este un act originar care ţine de însăşi structura lumii. Mai târziu ea a devenit, prin însăşi structura ei, şi antidot al păcatului[1].

Noi înţelegem lumea ca un dar al lui Dumnezeu pentru oameni. Creaţia toată poartă amprenta raţiunii unui Spirit Suprem, raţiune coborâtă însă la nivelul raţiunii umane, adecvată libertăţii acesteia. O Persoană S-a gândit la o altă persoană atunci când a creat lumea!

Sfânta Treime – structura supremei iubiri – a hotărât, în sfatul Ei cel mai înainte de veci, ca iubirea din sânul Ei să se prelungească în lume şi să ia chip de om. Tatăl a hotărât ca Fiul Său să Se întrupeze – acea kenoză extraordinară – pentru ca acest om să poarte numele de fiu al Său, purtând astfel şi caracteristica esenţială a Duhului Sfânt, anume bucuria. Astfel omul a fost menit să se bucure de Dumnezeu ca de un Tată, ba mai mult, a avut menirea de a fi bucuria lui Dumnezeu, aşa cum doar un fiu poate fi.

Aşadar, înainte de păcat, de suferinţă, înaintea timpului chiar, jertfa a fost expresia cea mai fidelă a iubirii, căci Hristos a primit să se micşoreze până la chipul smereniei unei făpturi, din *ascultare* faţă de voinţa Tatălui, pentru a ne purta în Sine. Este expresia iubirii desăvârşite, căci iubirea înseamnă a trăi viaţa celuilalt, iar acest lucru implică jertfa totală. Aceasta este taina creaţiei! A crea înseamnă a dărui, iar Hristos a stabilit odată pentru totdeauna măsura darului, căci Dumnezeu nu înţelege să dea ceva ce are; El dă *ceea ce Este*, şi o face desăvârşit, dăruindu-Se pe Sine întreg!

Un dar are rolul de a mijloci întâlnirea dintre dăruitor şi primitor, şi măsura dăruirii este reperul esenţial al unei comuniuni depline, comuniune care este împărtăşire. „Mai fericit este a da decât a lua" spune Mântuitorul Hristos (Fapte 20, 35), făcând astfel omului invitaţia de a dărui şi el la rândul său. Ce poate dărui însă omul, neavând şi nefiind nimic prin sine însuşi? El poate numai să întoarcă acest dar, punându-şi amprenta sa personală, iar această amprentă va fi doar dorinţa de „a face bucurie" lui Dumnezeu, urmând exemplul lui Hristos, al Cărui chip îl purtăm. Această „amprentă" personală nu poate fi alta decât *ascultarea*!

Deoarece darul nostru cel mai de preţ este viaţa, şi anume viaţa în libertate, rezultă că acesta este şi darul pe care-l putem face lui Dumnezeu, adică lepădarea de sine, care este ieşirea din egoism şi deschiderea deplină faţă de iubirea lui Dumnezeu. Ca renunţare, ca lepădare de sine, jertfa implică şi suferinţă. Ea sacrifică pe „al meu" şi pe „acum". Sacrificând egoismul, jertfa devine răscumpărare, ispăşire. Dar chiar pe această jertfă Hristos a purtat-o cu iubire şi absolut liber (în Evanghelii se spune: „venind Domnul la patima cea

[1] Cf. Pr. Constantin Galeriu, *Jertfă şi răscumpărare*, Ed. Harisma, Bucureşti, 1991, p. 17–18.

de bunăvoie…" (cf. Ioan 10, 17–18)). Iubirea își află împlinirea, noutatea, bucuria nu în „eu", ci în „tu", în comuniune. Dacă Hristos moare pe cruce, moartea Lui nu e o desființare de sine, ci o afirmare a iubirii care biruie moartea. Jertfa e viață, nu moarte, căci izvorăște din izvorul vieții veșnice, din Sfânta Treime, structura supremei iubiri și a supremei dăruiri de sine a persoanei. Durerea Lui a fost înnoitoare, jertfa Lui – a lui Hristos – a fost cea care a dat chip jertfei noastre, prin care noi putem nu numai să fim, ci să și creăm la rândul nostru. Prin jertfa Lui ne-a dăruit viața veșnică în chip de fiu: ne-a înfiat, ne-a dat darul de a fi fii după har (cf. Ioan 1, 12), ne-a dat darul de a fi dumnezei după har. Acest dar a fost făcut și omul poate să îl primească, să îl actualizeze, să îl pună în lucrare, să se lase cuprins în el, trăindu-l. La fel de bine, însă, îl poate respinge; cu toate acestea, respingerea nu anulează darul și necesitatea lui pentru noi.

Însă și omul dăruiește. Darul, simțirea de a dărui, este foame și sete după relație profundă, veșnică și autentică. Lipsa care se face în momentul dăruirii arată lipsa constitutivă a stării de creatură. Nimeni nu își este suficient sieși. Omul se lipsește de sine pentru a se împlini în Dumnezeu, dar și în relație cu aproapele. Jertfa este un salt axiologic. Este înălțare, întrezărind neîncetat altceva. Este creație după modelul suprem al creației Părintelui nostru cel ceresc.

Deci jertfa nu desființează, ci afirmă eul. Ea are sens doar dacă trece în interiorul conștiinței. Ea dă conținut nou și o nouă strălucire eului; îl transfigurează, îmbogățindu-l. Face trecerea de la chip la asemănare. În jertfă, eul nu are privirea către sine, ci către celălalt. Avem pentru veșnicie model în jertfa lui Hristos și înțelegem acum că jertfa poartă responsabilitatea și forța unui creator. Noi nu mai creăm *ceva,* ci pe *cineva.* Noi nu mai punem în actul creației ceva din noi înșine, ci ne topim în acest act, căci am înțeles acum că jertfa noastră trebuie să fie deplină. Nu o nevoie a noastră interioară ne mână spre aceasta, căci nu ne mai aparținem, ci nevoia celuilalt ne „silește". Supunerea, ascultarea față de această nevoie devine fundamentul vieții noastre, iar dacă iubirea este izvorul acestei ascultări, atunci ne reașezăm în propria fire, căci Hristos a luat chip în noi (cf. Gal. 4, 19)… Precum El a ascultat de Tatăl, din iubire și smerenie, și S-a jertfit pentru nevoia omului de a se înălța prin El, noi ascultăm de Tatăl, jertfindu-ne pentru aproapele nostru, pentru re-unirea noastră cu el, pentru re-unirea noastră cu Dumnezeu, prin Fiul.

Aceasta fiind ținta, împlinirea, rezultatul jertfei, suferința care însoțește jertfa a devenit semn al bucuriei, semnul adevăratei măreții a iubirii. De aceea, Biserica își găsește propria așezare pe iubirea răstignită, pe ieșirea din sine care, paradoxal, se face prin retragerea întru sine, în acel sine unde ne regăsim chipul adevăratei jertfe, chipul ascultării din iubire, chipul lui Hristos!

Nu poate fi jertfă care să nu-și tragă seva din jertfa hristică; nu poate fi

creație fără dăruire deplină de sine, fără să fie luminată de trăirea vieții celuilalt. În fine, nu poate fi nimic veșnic, nimic adevărat, fără jertfa lui Hristos.

Rămân, așadar, aceste cuvinte ale Mântuitorului nostru: „Fără Mine nu puteți face nimic!" (Ioan 15, 5). În jertfa Lui, a lui Hristos, suntem cuprinși. În inima noastră, Îl putem cuprinde, prin jertfa noastră de sine.

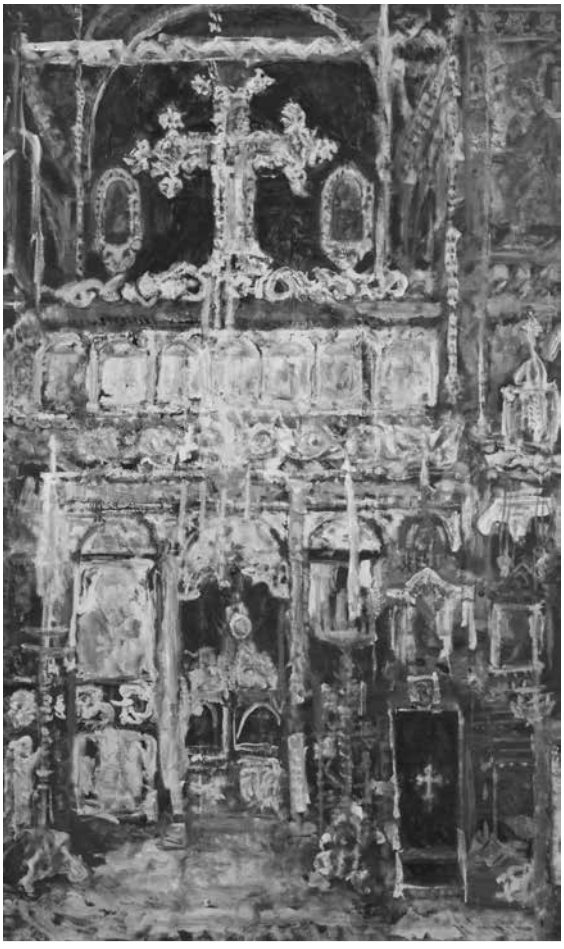

Traian Chereches, *Catapeteasmă*

Cassian Maria Spiridon

Pregătirea sufletească a Brâncovenilor întru împlinirea jertfei martirice

Întâiul chemat dintre martirii mărturisitori întru Hristos este Ștefan, primul între cei șapte diaconi peste care și-au pus mâinile apostolii, spre a le da har întru slujirea Domnului. Prin minunile și faptele sale Ștefan și-a atras ura iudeilor care l-au dus în sinedriu spre judecare.

La argumentele înduhovnicite ale diaconului, judecătorii nu au ținut piept și, condamnat de către aceștia la lapidare, va fi târât în afara cetății, unde, scoțîndu-i hainele (ce vor fi păzite de Saul – viitorul Apostol Pavel), îl vor lovi cu pietre, timp în care martirul se ruga: „Doamne Iisuse, primește duhul meu!" Căzut în genunchi sub loviturile nenumărate, strigă cu glas mare: „Doamne, nu le socoti lor păcatul acesta!", după care s-a stins.

Domnia voievodului Constantin Brâncoveanu, una dintre cele mai îndelungate (mai ales pentru acele vremuri de permanentă nestatornicie și sub presiunea a trei mari imperii) și de o mare rodnicie culturală, a început pe 29 octombrie 1688 și se termină pe 24 martie 1714, când va fi mazilit de turci, iar el va sfârși în chip martiric pe 15 august 1714, acum trei sute de ani. Născut la 15 august 1654, în satul Brâncoveni, din fostul județ Romanați, rămâne din pruncie orfan de tată, ucis în februarie 1655, în timpul răscoalei seimenilor și dorobanților, care s-au ridicat în contra domniei. Nepot al domnitorului Șerban Cantacuzino (1678-1688), viitorul voievod va fi crescut de mama sa, de bunica dinspre tată, Păuna Greceanu, și de unchiul său, stolnicul Constantin Cantacuzino. Era fiul postelnicului Papa Brâncoveanu (Matei) și al Stancăi (născută Cantacuzino).

Constantin Brâncoveanu a avut doi frați, Matei și Barbu, care au murit de timpuriu, astfel va fi unicul moștenitor al unei averi consistente pe care o va administra cu chibzuință și pe care va ști s-o sporească la uriașe dimensiuni pentru acele vremuri.

Se va căsători în anul 1674 cu Marica, nepoata de fiu a lui Antonie Vodă, din Popești (1669-1672) care, la curtea sa, îl înălțau pe viitorul Domn la rang de paharnic. Credincioasa lui soție îi va naște unsprezece copii, patru feciori și șapte fete. La doi ani după nuntă se naște Stanca, apoi la 1678 Maria, în 1682 Ilinca, ca în 1683 să se nască primul fiu Constantin, în 1685 urmează Stela, apoi Safta la 1686, Radu la 1690, Ancuța la 1691, Bălașa la 1693, Smaranda la 1696, iar în 1697 sau 1698 ultimul fecior, Matei.

Grație și unchiului său, stolnicul Constantin Cantacuzino, viitorul

domn va avea parte de o aleasă și înaltă educație, una de care vor beneficia și urmașii săi.

Urcarea pe tron a lui Constantin Brâncoveanu este narată, între alții, și de Anton Maria del Chiaro în a sa *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valahia, Revoluțiile Valahiei*. (Născut în 1699 într-o familie israelită din Florența, Anton Maria del Chiaro se convertește, după moartea tatălui, pe la 14 ani, la catolicism. După studii umaniste și de latină, de-a lungul a 5 ani, la Colegiul San Salvadore din Florența, cu sprijinul lui Nicolae Caragiani, agentul de la Veneția al lui Brâncoveanu, ajunge secretarul de limbă latină al domnitorului, funcție ce se va perpetua și sub alți doi domnitori, până în 1716): „Moartea neașteptată a lui Șerban Vodă puse pe boieri în frica de a nu se trezi cu un străin pe tronul țării. Pe de altă parte, poporul, de frica năvălirii oștilor haiducești întreținute de defunctul Domn, începu să aclame pe străzi pe Constantin Cantacuzino, fratele lui Șerban, cerându-l de Domn; acesta însă refuză cu hotărâre, nevoind să atragă urgia Porții contra sa și a țării. Dar dorința generală de a vedea pe tron un Constantin făcu ca noul Domnitor să fie ales în persoana lui Constantin Brâncoveanu, un nepot de soră al defunctului Voievod. Era atunci în vârstă de 34 ani, bărbat frumos și iubit de popor. Ocupase, înainte, demnitatea de Mare Spătar și, în urmă, de Mare Logofăt, și ducea o viață fastuoasă, având în jurul său, înainte de domnie, o suită de 30-40 boieri de primul rang. Unchiul său, Șerban, îl iubea mult pentru caracterul și distincția manierelor sale și-l lăuda față de boieri, susținând că nimeni altul nu i-ar putea continua domnia cu aceeași pricepere. Se susține chiar că, în ultimele ceasuri, Șerban Vodă l-ar fi chemat la patul său de moarte, și, încredințându-i pecetea domnească, l-ar fi rugat să-și asume sarcina domniei, pentru liniștea sa și a țării. Aceeași rugăminte i-o făcură și boierii strânși la sfat în Mitropolia din București. Brâncoveanu îi refuză cu toată hotărîrea și se rugă de a fi lăsat în pace, căci situația și veniturile sale îi permit să ducă o viață princiară, pe când splendorile domniei sunt veșnic supuse prăbușirii. Bietul prinț, care a avut presimțirea tragicului său sfârșit, a cedat insistențelor rudelor, prietenilor și aclamațiunilor poporului, care i-au jurat credință și ascultare".

[Citatele la care am apelat sunt preluate din lucrarea *Martiriul Sfinților Brâncoveni* (Editura Sophia, 2014, ediție redactată și îngrijită de L.S. Desartovici), cu excepția celor care au indicate o altă sursă.]

În cei aproape douăzeci și șase de ani de domnie, domnitorul a trebuit să fie un adevărat strateg și diplomat în menținerea Țării în hotarele moștenite, aflat, cum spune secretarul său de limbă latină, între două împărăț*ii cu care formează o balanț*ă: Principele trebuie să ducă o politică de echilibru. *Plecând balanța peste îndatoririle stricte către turci, riscă pericolul de a pierde țara și libertatea dinspre partea nemțească, după pilda cu Nicolae Mavrocordat, de care vom vorbi mai departe. În schimb, aplecând-o spre nemți sau alte puteri creștine,*

va pierde domnia și viața dinspre partea turcilor; la care se adaugă împărăția muscalilor, a lui Petru I (care, alături de domnul Moldovei, Dimitrie Cantemir, va fi înfrânt de turci, la Stănilești, în vara lui 1711), dar și permanentul pericol al puhoiului tătar și nu mai puțin prezența pericolului expansionist polonez.

După cum rezumă N. Iorga în *Viața și domnia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu* (Editura Saeculum I.O., 2014, ediție și prefață de I. Oprișan): „Constantin Brâncoveanu a știut, în curs de un sfert de veac, să servească pe turci, de nevoie, fără să părăsească nici un drept al țării sale; a știut să înlăture stăpânirea necondiționată a creștinilor, austrieci, poloni, ruși, asupra pământului românesc; a știut să lege de muntenii săi, prin legături culturale și politice, Moldova; a știut, chiar după ce legăturile politice cu Ardealul au fost rupte, să păstreze încă pe acelea ale culturii cu acest pământ. Și, în același timp, prin acea largă operă de cultură răsăriteană, de cultură în toate limbile Răsăritului, pe care am amintit-o, prin găzduirea fruntașilor bisericești ai Orientului, patriarhi, mitropoliți, dascăli, prin operele lui de ctitorie la toate «locurile sfinte», el a știut, față de regiunile siriene, arabe, caucaziene supuse ori vasale turcilor – ca și față de grecitatea europeană, să înlocuiască pe împărații bizantini de odinioară, ca urmaș legitim al cărora era privit. Domn autonom în țara lui, înconjurat cu prestigiul superior al cezarilor constantinopolitani, al lui Constantin cel Mare, în întreaga lume a Orientului, aceasta a fost situația lui Constantin Vodă Brâncoveanu."

Tot Iorga ne spune despre domnitor că *a fost un om cu mult gust pentru arte și un ocrotitor înnăscut al literaturii*. Voievodul va ctitori numeroase așezăminte laice și bisericești de multă însemnătate și valoare spirituală și arhitecturală. Ele stau mărturie pentru ceea ce se va numi stilul arhitectural Brâncovenesc.

A înălțat biserici, precum cele de la Potlogi și Mogoșoaia, mănăstirile Hurezi și Brâncoveni, palatul de la Mogoșoaia, biserica Sfântul Gheorghe Nou din Capitală; a tipărit și răspândit cuvântului Domnului, tradus inclusiv în limba română, în tot arealul românesc, având ca sprijinitor pe georgianul Antim Ivireanul (eliberat de domnitor din sclavie, va fi numit Mitropolit al Ungrovlahiei în 1708). A făcut donații și a trimis ajutoare în Moldova, Transilvania, cât și la Lăcașurile Sfinte și oriunde era solicitat de creștini în a fi sprijiniți.

La Mănăstirea Hurezi domnitorul va alcătui și dota o bibliotecă, ce își dorea să devină un adevărat centru cultural, o *bibliotecă națională*, alimentată obligatoriu cu câte un exemplar din orice carte tipărită la cele cinci Tipografii din Țara Românească. Cum citim în *Martiriul Sfinților Brâncoveni*: „Alcătuirea acestei biblioteci cuprindea o varietate mare de lucrări: pe lângă operele Sfinților Părinți – între care îi pomenim pe Sfinții Vasile cel Mare, Epifanie de Salamina, Grigore de Nazianz, Grigore de Nissa, Ioan Damaschinul, Maxim Mărturisitorul, pe Clement Alexandrinul și pe

Eusebiu de Cezareea – se afla aici și literatură profană – *Odiseea* lui Homer, tragediile lui Euripide, comediile lui Aristofan, precum și opera lui Hesiod și multe altele. Tuturor acestora li s-au adăugat și lucrări din literatura juridică bizantină, din domeniul istoriei, geografiei, filosofiei, literaturii și gramaticii, precum și cărți de cult ori de rugăciuni, lexicoane și multe altele. Se aflau aici cărți, fie tipărituri, fie manuscrise, în română, greacă, latină, arabă și georgiană. Dar cel mai bine grăiește despre însemnătatea și scopul bibliotecii de la Hurezi însăși inscripția ei, zugrăvită în anul 1708 (în limba greacă), din porunca domnitorului: «Bibliotecă de hrană dorită sufletului, această casă a cărților îmbie preaînțeleapta îmbelșugare».

Constantin, fiul cel mare ce l-ar fi urmat la tron pe voievod, a primit multă și aleasă învățătură. Între cărțile de studiu ale beizadelelor se afla și opera lui Plutarh, *Paralele grecești și romane* (astăzi circulă cu titlul *Viețile paralele ale oamenilor iluștri*), accesibilă numai în greaca veche. Tânărul Constantin s-a învrednicit la douăzeci de ani să o traducă în greaca nouă (la acea vreme o parte din studii se făceau în greaca nouă).

Antim Ivireanul, care a verificat acuratețea traducerii, fiind încântat de calitatea ei, va înfrânge marea modestie a tinerei beizadele și va tipări cartea lui Plutarh la 1704, cu următoarea sa predoslovie: „Zelul înnăscut al iubirii de învățătură mă îndatorează, iubitorilor de învățătură cititori, să fiu întotdeauna cu îngrijire și nelenevos la aflarea vreunei osteneli vrednice întru răspândirea cunoștinței celei iubitoare de învățătură a voastră. De aceea încunoștințându-mă că dintre preastrălucitii, învățații și păziții de Dumnezeu fii ai prealuminatului și iubitorului de Hristos Domnul nostru, Domnul Domn Ioan Constantin Basarab Brâncoveanu, preaînvățatul, cuvântărețul și adânc-cugetătorul Domnul Constantin a tradus *Paralelele grecești și romane* ale lui Plutarh în limba obișnuită grecească, deloc n-am întârziat să întrebuințez mii de chipuri ca să-l înduplec pe Strălucirea sa să le dea în tipar. Ceea ce abia reușind prin mijlocirea deselor și neîncetatelor rugăminți – disprețuind Strălucirea sa, ca modest, înțelept și cuminte, zvonurile deșarte și laudele ușoare, ca proprii celor ce voiesc să se arate înțelepți și nu celor în adevăr înțelepți – iată că se aduc înaintea înțelepciunii voastre cugetări preaiscusite și preaînțelepte. Dar ca să vă minunați, cu prisosință de exactitatea preastrălucitului traducător, încă și de preamarea învățătură, luați vă rog textul grecesc al lui Plutarh și veți vedea că nicidecum nu a neglijat [locurile] unde era cu lipsă la Plutarh, ci a plinit cu mare osârdie, Strălucirea sa [Constantin] deslușind pe larg acea istorie, pe care scriitorul o pomenește în treacăt. Mărturisesc întru adevăr, că îndată ce am citit-o, am fericit pe prealuminatul nostru Domn, că între alte haruri dăruite de Dumnezeu, i-a hărăzit Dumnezeu Preaînălțimii Sale și fii care pentru preamarea lor virtute arătată înainte de vreme, sunt râvniți în lume și pizmuiți. Acest lucru îl încredințează cei care petrec [viețuiesc] dimpreună [cu ei], îi văd și împreună-vorbesc, fie localnici, fie străini. Se fericește pe sine

preaînțeleptul dascăl al Sfintei Evanghelii a Marii Biserici, kiriu kir preotul Gheorghe Maiota, nu atât pentru că a fost învățător la astfel de nobili și măriți fii ai domnitorului – atât de lăudat în lume –, ci pentru că a hărăzit Dumnezeu sfințeniei sale învățate astfel de ucenici preaiscusiți […] Primiți dar cu toată plăcerea strălucita scriere ce vi se aduce înainte, ca dovadă a celor mărturisite de mine și ca o mică chezășie a iubirii nefățarnice și lipsite de viclenie. Fiți sănătoși!" *Viețile…* lui Plutarh erau o comoară de înțelepciune și pilde vii asupra oamenilor iluștri ai antichității, o bună cale de pregătire sufletească a învățăceilor pentru viață. Traducerea va fi folosită și de frații mai mici ai beizadelei Constantin, la înființata de voievod Academie Domnească de la Sfântul Sava.

După modelul fratelui mai mare, *Ștefan și Radu au alcătuit și ei cuvântări panegirice pe care le-au rostit în biserică la zi de praznic, înaintea părinților lor și a obștii credincioșilor. Aceste cuvinte de laudă erau închinate Sfântului Constantin cel Mare, Sfântului Arhidiacon Ștefan, Adormirii Maicii Domnului și Patimilor Mântuitorului Hristos. Mai apoi aceste cuvântări bisericești au fost publicate fiecare în parte și, dimpreună cu traducerea din Plutarh a lui Constantin, erau cinci cărți.* Sunt cărți premonitorii pentru familia Brâncoveanu, în ele deslușim marea taină a muceniciei de care vor avea parte toți cinci în anii următori. Citatele din aceste cărți ne vor limpezi în totul taina pregătiri lor sufletești întru mucenicie.

Cuvântul panegiric la Marele Constantin ce-i aparține lui Ștefan Brâncoveanu, scris în greacă, este tipărit în București, la 1701, de către Antim Ivireanul. Ștefan închină panegiricul tatălui său, voievodului Constantin Brâncoveanu. Tot în 1701, în același context, este tipărit *Cuvântul panegiric la Martirul Ștefan* al aceluiași Ștefan Brâncoveanu și *oferit cu umilință* sfântului Ștefan, Întâiul Mucenic. Tot în greacă s-a tipărit de același Antim, la 1703, *Cuvântul panegiric la Adormirea Născătoarei de Dumnezeu*, scris de Ștefan Brâncoveanu, și este dedicat mamei sale Maria Brâncoveanu.

Lui Radu Brâncoveanu, cel de al treilea fiu, i se tipărește prin grija Ivireanului, *Cuvântarea la Patima cea Mântuitoare*, în 1704, și a fost dedicată Patriarhului Dositei al Ierusalimului.

Născut la 1683, fiul cel mare al voievodului, Constantin Brâncoveanu, se căsătorește în 1703 cu Anița, fata boierului moldovean Ioan Balș, care îi va naște în 1707 un fiu, ce-i va purta numele, Constantin. După moartea martirică, la 15 august 1714, fiul lui Constantin (1707–1762) va fi crescut de bunică, fiind și singurul prin care a mai dăinuit numele lui Brâncoveanu. Prima beizadea avea în anul execuției 31 de ani.

Al doilea fiu, Ștefan, se naște în 1685 și se va căsători pe 27 februarie 1709 cu Bălașa, fiica lui Ilie Cantacuzino, mare dregător al Moldovei. Fiica lui Ștefan, Maria, se naște în 1712, an în care, bolnavă, soția sa, Bălașa a decedat. Și fiica celei de a doua beizadele, Maria va fi crescută, împreună cu

vărul ei Constantin, de bunica sa, Maria Doamna. Ștefan Brâncoveanu, în 15 august 1714 avea 29 de ani. Radu Brâncoveanu, cel de al treilea fiu se naște în 1690 și urma să se căsătorească în 1714, la vârsta de 24 de ani cu Maria, fiica boierului moldovean Antioh Cantemir. Mazilirea Domnului și execuția de la Istanbul nu au mai îngăduit împlinirea acestor intenții, Radu cununându-se cu moartea. Cel de al patrulea fecior, după consemnarea lui Anton Maria del Chiaro, de Sfânta Marie Mare a anului 1714 avea deja 16 ani împliniți. Cu excepția ultimului, toți erau în floarea vârstei, căsătoriți, așezați primii doi la casele lor și urma la scurt timp și al treilea. Dar n-a fost să fie.

În *Martiriul Sfinților Brâncoveni*, volumul mai înainte amintit, sunt reproduse nouă epistole ale Domnitorului Constantin Brâncoveanu care depun mărturie întru grija față de credință și creștinătate ce a purtat în lungul vieții sale.

Prima epistolă este din 5 iulie 1701, în care voievodul îndeamnă pe brașoveni să rămână întru credința ortodoxă. În acei ani se năștea în Transilvania biserica greco-catolică, unită cu Roma, dar păstrând și ritul și sărbătorile ca în ortodoxie. Adresându-se *preoților din Brașov și altor bătrâni din Șchei*, le scria, între altele: „Cartea ce ați trimis ne-a venit și toate câte ne scrieți am înțeles. Cât pentru dumnealui episcopul de acia din Ardeal, în ce feliu s-a purtat și ce a făcut, am cunoscut din scrisoare-vă, de care bună nădejde am avut și încredințați suntem, că Dumnezeu unora ca acestora, care ocărăsc și nu cinstesc legea întru care s-au pomenit și înaintea lui Dumnezeu s-au făgăduit, cu degrab le va răsplăti, că de multe ori aceasta am văzut, că acel ce-și lasă legea și poftește alta, ia plata de la Dreptul Judecător Dumnezeu, iar molitva voastră și dumneavoastră alalți pravoslavnici, cum că nimic nu v-ați alunecat, nici ați umblat după aceia, ci ați păzit curată legea cea pravoslavnică carea de la părinții și moșii voștri o aveți; de aceasta foarte ne-a părut bine și ne-am bucurat, căci cunoaștem că ați făcut lucru cinstit și cuvios, plăcut lui Dumnezeu și oamenilor celor înțelepți, de la care pe Dumnezeu rugăm să vă întărească și să vă păzească tot în cea pravoslavnică lege, să o puteți ținea și păzi curată și nesmintită."

Ca bun credincios și păstrător al legii ține, după cum vedem, să-i atenționeze că acel ce-și lasă legea și poftește alta, ia plata de la Dreptul Judecător Dumnezeu. Cât privește intențiile episcopului, știe că nu are voie împărătească de la Viena de a-i sili pe oameni să-și schimbe credința, ci numai *cei ce vor vrea de voia lor*: „Deci nu gândim, nici socotim, că va tinde dumnealui mai mult din câtu-i iaste porunca, și mai ales că în acea biserică suntem și noi ctitori, de vreme ce iaste făcută de răposații domni ai aceștii țări, ci trebuie să păzească și să urmeze legea care au ținut până acum, și noi iarăși cu ceea ce va fi pre partea noastră a vă păzi și a vă ajuta cu ceia ce se va putea, nu vom lipsi. / Înțeles-am că și Părinții de la Făgăraș și alți creștini pravoslavnici, iarăși asemenea nu s-au alunecat cu firea, ci și-au păzit cinstea

legii sale, care și de aceasta mult ne-am bucurat, măcar că așa li s-au căzut a și face, de vreme ce noi acea sfântă biserică o am rădicat și o am făcut cu acea nădejde că o închinăm preasfinției sobornicești a Răsăritului Bisérici, și cât va fi prin putință preoții și creștinii locuitori, de acea pravoslavie să nu se lipsească și noi iar zicem, cu ceea ce ne va fi prin putință a-i căuta și a-i păzi nu vom lipsi. Aceasta acum și Dumnezeu pururea să vă fie într-ajutor. / *Io Constantin Voievod*" Ctitor al bisericilor din zonă, îi asigură totodată că nu vor avea lipsă de cele necesare întru credință, inclusiv ajutoarele financiare.

În scrisoarea din 1 iulie 1707 către Soborul Ierusalimului, la aflarea alegerii Patriarhului Hrisant, ca răspuns la epistola lor privind daniile primite, este de remarcat delicatețea voievodului în refuzul de a se făli cu faptele sale: „…Vă dăm știre cum că am primit scrisoarea voastră de obște și am aflat rugăciunile voastre pentru noi și câte ni le dăruiți prin rugăciuni, ca mulțămire pentru ajutoarele și sprijinirile noastre după vremuri – la care să vă asculte Dumnezeu! Cum că, pe lângă altele, v-ați bucurat toți cu deosebire și pentru ajutorul de acuma ce am făcut și că s-a așezat urmaș al acelui preasfințit Scaun patriarhicesc al Ierusalimului cel întru Hristos și, părinte al nostru și Patriarh, preafericitul chir Hrisant; și vă rugați pentru el și pentru noi, și făgăduiți cu toții supunere și ascultare și toată evlavia către Fericirea Sa – lucru vrednic de laudă și creștinesc, deci și iubitor de Dumnezeu [lucru] faceți; și ne-am bucurat și noi mult: căci așa e cuviincios și bine și drept a se face, că Fericirea Sa nu s-a ridicat la vrednicia patriarhicească prin năvălire, ci legiuit și pe poarta cea mare, ca unul ce este crescut de însuși acest preasfințit Scaun, și a lucrat și s-a ostenit întru slujba lui din cea mai fragedă vârstă. / Aceasta privind-o și noi ca un lucru bun și drept, am ajutat din tot sufletul și din toată inima, ca membri ai acelui Scaun și luptători pentru el și, slavă Domnului, începătorul a toate; Care a binevoit să aibă milă propunerea după dreptate și după dorința mea și au lipsit năvălitori din afară și toată tulburarea ce se putea aștepta. Desigur că întru acest lucru, care s-a petrecut astfel pașnic și fără tulburare, a fost numai îndemnul dumnezeiesc și nu altceva: de aceia și noi toți ne bucurăm și ne veselim și mulțămim recunoscători lui Dumnezeu cel Purtător de grijă". În încheiere întărește încă o dată făgăduiala de a-i ajuta și rugămintea de a-i fi *rugători către Dumnezeu pentru noi* și semnează: *Fiul vostru întru Hristos, Io Constantin Basarab Voievod*."

În 4 februarie 1709, scrie Patriarhului Hrisant al Ierusalimului, în care se arată cu aceeași delicatețe din nou săritor la nevoie și bucuros de punere pe picioare a tipografiei și bibliotecii în cuprinsul Sfântului Sava, nu mai puțin de nunta celui de al doilea fiu, Ștefan, cât și a vărului său Iordache, fiul lui Șerban-Vodă: „Cum că ți-au venit cheltuieli mai mari din pricina apostaților arabi, să fie, doamne, spre bine, deoarece, odată ce ai sosit sănătos și nevătămat în sfânta cetate, Dumnezeu va îngriji și de bani. Cum că și lupte lăuntrice au fost pe acolo, dar că s-au păstrat fără vătămare și pagubă creștinii și mănăstirile,

și aceasta este socotința lui Dumnezeu – și să dea Domnul ca și de acum înainte să auzim de o stare pașnică asemenea cu aceasta! Ne bucurăm și pentru biserica Sfântului Mormânt și pentru acoperemântul Sfintei Mese cum că se înnoiesc, și slavă Domnului și pentru aceasta; și, dacă și curg cheltuielile, iarăși Dumnezeu Se îngrijește, căci spre lauda Lui se fac. Încă ne bucurăm și pentru slujba dumnezeiască ce ai făcut-o Fericirea Ta lui Dumnezeu Sfântul pentru noi, în Duminica dinaintea Nașterii lui Hristos, și mulțămim și ne închinăm Fericirii Tale, care în tot timpul și locul nu uiți să ne pomenești și să ne sprijini cu sfintele-Ți rugăciuni și cereri către Dumnezeu."

O altă scrisoare care merită cercetată spre a revela modestia și smerenia neprefăcută a Domnitorului, nu mai puțin lărgimea culturală dar și îndemânarea între ale scrisului, este cea din 23 septembrie 1710 adresată Patriarhului Ierusalimului Hrisant: „Se cuvine, preaînțelepte părinte, ca acei cari vreau să scrie unor astfel de dumnezeiești și învățați oameni să se folosească și de cuvinte potrivite și de rostiri înflorite și mângâietoare, ca să încununeze dumnezeieștile și sfintele lor capete. Dar eu, cel preamic rob al Fericirii Tale, neavând acestea toate, pare a fi din parte-mi mai bună tăcerea decât îndrăzneala în a scrie, ca să măresc și să slăvesc prin tăcere pe Fericirea Voastră, pre-cum cei vechi pe Hermes. Dar, iarăși, ca să nu par cu totul necunoscător la darul bogat care s-a trimes mie de la aplecarea Ta binefăcătoare, am luat leneșul meu condei și am cutezat să scriu către Tine, mulțămind peste măsură părinteștii voastre aplecări ce o are față de preamicul Tău fiu sufletesc. Mă rog, deci, de Fericirea Ta împodobită cu har să-și aducă aminte cândva de mine prin vreo respectată și sfântă scrisoare și să mă învețe prin ea, ca stăpânul pe slugă, ca binefăcătorul pe cel îndatorit și ca părintele iubitor pe fiul supus. Căci, dacă vreodată voi căpăta semne ale cinstitei Tale mâni, voi îndrăzni și eu și de acum înainte să însemn în scrisoare neînvățătura noastră. Acestea deocamdată. Iar sfintele și de Dumnezeu ascultatele rugăciuni ale Fericirii Tale să-mi fie ajutătoare în toată viața. / *Al Fericirii Tale preamic rob la poruncă, Constantin Voievod*"

Într-o altă epistolă, din 15 februarie 1713, adresată tot Patriarhului Hrisant, vorbind despre Carol al XII-lea, vede, în biruirea lui la Bender, o pedeapsă dumnezeiască: „Fără îndoială stăpâne, că astfel de lucruri întâmplate unuia care umbla prin ceruri și era plin de cea mai mare trufie, nu sunt opere de mână de om, nici izvorâte dintru o ursită oarbă, ci săvârșiri ale Proniei preaînțelepte; căci Domnul dă lupta și se împotrivește la cei prea trufași, și să fie slăvit preasfântul Său Nume, care iconomisește toate cu deplină înțelepciune și să binevoiască a săvârși și pacea cea dorită."

Se arată, deși profund îndurerat, cu totul supus voinței Domnului, într-o altă scrisoare către același Patriarh, în fața grelei pierderi a primei sale fiice, Stanca, în urma contractării unei pneumonii: „Și fata mea preaiubită și-a plătit obștească datorie și s-a înmormântat strălucit și cinstit, cu îngrijirea

creștinească ce se cuvine și cu cântări; iar pe noi, părinții ei, ne-a lăsat fericita nemângâiați și foarte zguduiți și întristați în nenumărate tulburări. Căci, Dumnezeu știe, prin foc și prin apă trece sufletul nostru, și n-avem mângâiere, și aceasta cu dreptate, căci nu era numai întâi-născuta noastră fiică, ci încă, precum știi și Fericirea Ta, era cuminte, milostivă, primitoare și iubitoare de bine și mulți străini și lipsiți erau ocârmuiți și îngrijiți de dânsa și acum și aceia s-au lipsit de dânsa și se întristează dimpreună cu noi. Dar Domnul a dat, Domnul a luat și cum Domnului I-a părut, așa a și făcut. Mulțămim și ne închinăm voinței Sale sfinte și ne rugăm de mila Lui nesfârșită să o odihnească pe dânsa în sânii lui Avraam, Isaac și Iacov, iar pe noi să ne mângâie în ce chip El știe."

Ultima scrisoare scrisă de voievod este de a doua zi după mazilire, din 25 martie 1714 și este adresată tot Patriarhului Ierusalimului Hrisant Notara, unde își pune toată nădejdea în Dumnezeu și-și vede situația în care se află ca rezultat al multelor sale păcate: „Ieri, la 24 ale acestei luni, viind aici cu firman un oarecare Mustafa-Aga, Hambar-Emini, a adus și mazilia noastră, și cu astfel de poruncă, încât să ne ducă la Țarigrad cu soția și copiii și ginerii noștri. Această întâmplare firește că este preaplină de jale și de tulburare; dar, deoarece cunoaștem că a venit din multele noastre păcate, facă-se voia Lui cea sfântă. Iată că și noi ne gătim și după puține zile plecăm. Și Dumnezeu să ne ajute. Deși toată boierimea noastră strigă și cere să vie cu noi, totuși nu știm ce va ieși. Și sfintele-Ți rugăciuni fie cu noi în toată viața."

Scrisorile voievodului îl arată pregătit sufletește pentru clipa martirajului, una greu de imaginat într-un secol în care se credea că astfel de barbarii sunt o amintire.

Dovada dragostei filiale și a unei culturi bine însușite o aflăm în dedicația care deschide *Cuvântul panegiric la cel întocmai ca apostolii Marele Constantin*, alcătuit de Ștefan Brâncoveanu și *afierosită* voievodului și rostită de Radu, fratele său. Se merită citată integral dedicația spre a-i lumina mai bine înaltele calități ale celui de al doilea fecior: „*Preacredinciosului și preaiubitului Domn* / Nu era deloc de trebuință să înfățișez altă pricină spre a afierosi Blândeței Tale acest cuvânt, deoarece, ca fiu, îndeajuns sunt de îndreptățit spre a-ți aduce înainte un mic rod al minții mele. Cu toate acestea, voiesc a arăta că, afară de acest motiv, am avut o îndoită pricină ca să-ți închin acest cuvânt. Întâi pentru că pe lângă faptul că-l cinstești cu multă strălucire pe Marele Constantin, îi miști și pe alții, cu o așa vrednică pildă, la slăvirea celui întocmai cu Apostolii. Cine nu vede, dar, că este foarte cu cuviință a fi dedicat acest cuvânt Blândeții Tale. Mai este iarăși și altă pricină: căci publicând eu această alcătuire și dorind să fiu bineplăcut deodată de toți, m-am hotărât să mă folosesc de metoda celui din Samosata, care, pentru a se face cunoscut tuturor, s-a gândit, urmând zelului flautistului Timotei, «că acela ar fi cel mai bun din cetate, căruia i se încred toți și care ar fi îndeajuns în locul tuturor». Acela foarte înțelepțește

zicea că pentru a lăuda toți cuvintele sale era îndeajuns să fie lăudate de cel dintâi – cu adevărat, minunat lucru! Această socoteală urmând-o și eu, zic – însă nu pentru ca să laude toți cuvântul meu, pentru că aceasta este peste vrednicie, ci pentru ca să-l vadă cu ochi blând – destul îmi este privirea ta cea blândă. Pecetluiește, dar, cu nemăsurata ta bunătate, obștească luare-aminte. Așa fie să te avem întru mulți ani, sănătos și preafericit și păzit de Dumnezeu! *Al Blândeței Măriei Tale, ascultător și preacredincios fiu, / Ștefan Brâncoveanu*"

Cuvânt pentru Marele Constantin care a fost mare Sfânt și pentru că a fost Împărat și cel dintâi Împărat creștin se deschide cu o sentință în preajma aforismului: *Sfințenia este înălțimea cea mai greu de străbătut a virtuții creștine*. Cu atât mai dificilă, argumentează strălucit Ștefan, a fost pentru Constantin cel Mare, și citățm: „Două împrejurări grele pentru dobândirea sfințeniei ne sunt înfățișate astăzi, prăznuindu-l pe Marele Constantin. Cea dintâi s-a ivit din pricină că a fost împărat, iar a doua pentru că este cel dintâi dintre ei care a alergat spre sfințenie. Pentru a se înțelege vrednicia praznicului împăratului celui întocmai cu Apostolii, luați aminte la argumentare."

Mai întâi cercetează cea dintâi piedică, împărăția: „Cine nu știe că sărăcia pregătește sufletul către cinstirea de Dumnezeu? Cel sărac nu cade în mândrie, dintru care izvorăsc atâtea rele. Cel sărac ușor își înfrânează patimile nerațională, ușor își înfrânează trupul, chiar de ar fi nedomolit, grabnic alungă de la el plăcerile deșarte, ușor îmbrățișează răbdarea, ușor trăiește în înțelepciune, grabnic devine cumpătat, ușor primește în sufletul său ceata cea cuvioasă a mulțimii virtuților." Întru sprijinirea aserțiunilor sale apelează, cu citate, la Hrisostom – Ioan Gură de Aur, la proorocul Daniel, la avva Dorotei, la Grigore al Nissei, Apostolul Matei…

La strigătul Sfântului Ioan Gură de Aur: *Cine poate fi mai fericit decât săracul?* Ștefan Brâncoveanu răspunde: „Această fericire nu se potrivește bogăției, care e plină de atâta răutate și de atâtea scăderi. Auzi bogăție, înțelege adunare iliadică a relelor! Cu avuția împărătește slava deșartă, stăpânește pizma, uciderea sporește, intriga domnește, plăcerea precumpănește, cheltuielile nebunești tiranizează, minciuna se îngâmfă, adevărul e prigonit, credința se pierde, curăția se întinează, răutatea se fericește, legea se calcă, Dumnezeu e hulit. Aceasta [bogăția], ca o furtună puternică, îl mână pe cel bogat într-o parte și în alta în marea plăcerilor, îi întunecă priceperea, îi tulbură mintea și-i leagă sufletul cu lanțuri de nedezlegat; și după cum veșmintele cele lungi împiedică mersul, asemenea și bogăția cea de prisos împiedică sporirea lăuntrică." Și concluzia interogativă: „Nu este, dar, lucrul cel mai greu pentru bogat sfințenia? Nu se par a fi de neîmplinit fericirea materială cu sfințenia?"

Dacă pe supuși legea îi împiedică să greșească sau îi pedepsește când făptuie fărădelegi, în cazul celui *care împărățește cu o stăpânire întinsă, care legiuiește pentru alții supunere la legi, ușor cade în fărădelege. Cei vechi pe orice împărat îl numeau Tiran și puțin câte puțin a rămas această denumire pentru*

stăpânitorii nedrepți, poate din pricină că fiind cei drepți foarte rari, un cusur cu atâta întindere de vreme era vrednic să dea pentru împrejurarea stăpânirii împărătești o denumire obștească [comună]. Greu este ca Împăratul să nu devină Tiran și mai ales când nu are pe pământ pe cineva mai mare asupra sa. Și-i oferit ca exemplu Alexandru cel Mare și încredințarea lui că ar fi sigur fiul lui Zeus Olimpianul. Încât, retoric își exprimă uimirea: „O, tiranie, aspră împiedicare a virtuții, unde îți este sceptrul?" Și-și continuă cu măiestrie discursul: „În ce luptă te-ai aflat, preasfinte suflete al Marelui Constantin? Multe prilejuri aveai spre a te deda din pricina coroanei celei de mult preț către plăceri, către patimi, iubitorule de Hristos, împărate! Însă nu te-a înșelat în necuprinsa viață omenească mulțimea plăcerilor, ci urechile ți le-ai astupat ca un alt preaînțelept Odiseu la cântarea cea ademenitoare a dezmățatelor sirene, păzindu-ți auzul, pentru cuvântul cel mântuitor al Domnului, Care zice: *Ascultă-mă pe Mine!* Iar dacă ai ajuns la limanul cel statornic al fericirii, biruitor al primejdiilor și al zbuciumului valurilor, cum să nu se veselească după cuviință Biserica astăzi? / Când preadreptul împărat suferea de răutatea leprei, n-a primit leacul cel nelegiuit al iudeilor, pe care iubitorii de tulburare îl sfătuiau să ucidă copii mici spre a se scălda în sângele lor cel nevinovat. Și deși îl silea la aceasta iubirea de sine și lucrul îi era la îndemână prin puterea împărătească, s-a împotrivit cu multă vitejie îndemnurilor rele și s-a mulțumit, cel preamilostiv, să-și păgubească sănătatea decât să-și piardă nevinovăția. / La zidirea cea după cuviință a bisericilor n-a luat aminte la măreția sa lumească, ci – purtătorul de grijă cel mărinimos al oamenilor –, cu zelul înaltei sale demnități a ajutat; cel ce poartă sceptrul s-a întrecut cu lucrătorii la clădirea cea făcută de mâini omenești. / N-a căutat prin legiuiri întâietatea întru stăpânire, ci să se supună legiuitorul legilor."

Cauza minunării nu este faptul că Marele Constantin a fost împărat și s-a sfințit, ci *că n-a fost înainte alt împărat sfințit*, de ar fi existat, ar fi fost un model ce-i putea urma *calea virtuții celei ce duce de-a dreptul la sfințenie, ar fi alergat mai ușor și noi l-am privi cu mai puțină prețuire. Dar, fiindcă este cel dintâi care a mers pe această cale, izbânda devine foarte vitejească și vrednică de toată lauda.*

Ștefan Brâncoveanu este conștient că *fericirea vieții acesteia, bogăția și slava nu-l lasă așa de ușor pe om să zboare către Acropole-ul ceresc… Cel dintâi domnitor care a îndrăznit să deschidă calea închisă este Marele Constantin*. Pune în pagină recunoașterea de către împărat a deșertăciunilor celor lumești și alegerea drumului spinos întru sfințenie: „A cunoscut că gărzile împărătești, ceremoniile și pregătirile mărețe sunt lucruri trecătoare, visuri înșelătoare și, de aceea, îndepărtându-și mintea de la toată frumusețea pământească, adică de la toată umbra, a poftit a se face cetățean al Cerului, însuși văzător al frumuseții dumnezeiești. Și atâta a înaintat în dorul său, încât s-a făcut pildă de sfințenie împărătească. Câți oameni mari se cinstesc drept sfinți de către

Biserică, atâția puternici ai lumii câți se pomenesc, atâția împărați câți se slăvesc, toți îl urmează pe Marele Constantin ca pe un cârmuitor. Toți îi sunt datori pentru călăuzirea spre Rai."

Iată pilda cea mare care a fost Marele Constantin pentru întregul neam al Brâncovenilor, și vedem și aici cât de pregătiți sufletește erau cu toții de a urma această cale a jertfei întru sfințenie.

Un cuvânt cu adevărat premonitoriu este *panegiricul lui Ștefan,* întâiul *mucenic al lui Hristos, afierosit cu umilință* de către *Ștefan Brâncoveanu acelui neînvins luptător și strateg al martiriului*.

Dedicația care deschide *Cuvântul* este una de mare cuviință și smerenie arătată celui pe care îl numește *Corifeu al martirilor, neîmblînzitule Ștefan!*, nu lipsită de adâncă modestie: „Dacă nu este frumos ca artă, nădăjduiesc că-ți va părea bineplăcut pentru conținut, adică pentru minunata virtute ce ai arătat-o în lume. Fie să dobândesc vreodată iscusință în arta oratorică, pentru ca, în sfârșit, să istorisesc după cum îmi doresc, într-un chip mai izbutit, faptele tale cele minunate. Preaviteazule luptător al Bisericii, până când vei fi solitor către Dătătorul de pace Dumnezeu pentru liniștea și starea pașnică a preablândului meu Domn și Părinte preaiubit – care cu atâta plăcere vine de față în adunare, ca să laude mărețiile tale și să sărbătorească bravurile tale –, până atunci te roagă (mă rog ție din adâncul inimii și în genunchi), roagă pe acea înțelepciune a Părintelui, pe Fiul și Cuvântul lui Dumnezeu, și pentru sporirea mea în cuvânt și învățătură, preamărinimoase Ștefane, pentru ca să tindă îndeletnicirea mea spre cinstea și mărirea Mântuitorului Hristos, Căruia cu fapta te-ai arătat a fi ostaș credincios și nebiruit." Și urmează: *Cel nevrednic de nume și cel mai mic al tău slujitor Ștefan Brâncoveanu*.

Preasmeritul Ștefan Brâncoveanu vrednic și demn de laudă se va arăta în clipa jertfirii, după modelul de toată lauda a întâiului mucenic al lui Hristos.

Cuvântul lui se deschide cu câteva interogații: „De câte ori adunarea cea preastrălucită a acestui întâi martir a rodit noi atleți ai credinței ortodoxe? De câte ori pietrele pline de sânge ale întâiului atlet au dăruit cununi martirilor?"

Fiul Brâncoveanului se arată un adevărat iubitor de martiri, cu osârdie a Protomartirului Ștefan, ce-i va fi model în viață și moarte: „O, iubitorilor de martiri, haideți, sculați-vă, ce mai ședeți?! Haideți să-i urmăm și noi în luptă atletului, haideți să-i adunăm la încununare pe ostașii luptători, haideți să-l însoțim în arenă pe tânărul atlet, haideți să-l urmăm *afară din cetate* pe Ștefan. Vedeți-l acolo cum, tânăr de ani, fraged cu vârsta, cu câtă tărie de suflet pătimește, cu câtă tărie suferă, cu câtă stăruință îndură și, suferind, disprețuiește marea pornire și mânie a răzvrătiților iudei. Vedeți-l cum stă voinicește cu sufletul, hotărât cu socotința, mărinimos cu cugetul, tare cu inima. Cum fără de frică îi biruiește pe cei ce sunt netăiați împrejur cu inima și-i stau împotrivă. Aceia îl târăsc ca pe un călcător de Lege, ca pe un vinovat de moarte, iar Ștefan râde; alții îl ponegresc ca pe un hulitor, îl înjură ca pe un

călcător de Lege și Ștefan râde; alții îl târăsc, alții îl lovesc peste cap, toți strigă într-un glas: «Să fie ucis cu pietre Ștefan!», și Ștefan râde. Aceia într-un mare glas strigă, astupându-și urechile lor și, ca niște lupi sălbatici, toți, deodată, cu furie se aruncă asupra lui; și Ștefan, având ochii și mâinile sale întinse spre Cer, strigă din adâncul inimii: *Doamne, nu le socoti lor păcatul acesta!*"

Ștefan Brâncoveanu îl va urma: tânăr de ani, fraged cu vârsta, cu tărie de suflet, voinicește cu sufletul, hotărât cu socotință, mărinimos cu cugetul, tare cu inima, *afară din cetate*, pe malul mării, la Istanbul spre jertfă și mântuire.

Încheierea este ca o pecete întăritoare pentru vrednicie sufletească în fața urgiei ce va să vie: „De trei ori fericită este această vreme, din pricină că acela care prin cuvânt propovăduiește, poate nestingherit să laude blândețea și iubirea de frate. O, cât se bucură sufletul tău cel prea virtuos de propovăduirea și lauda acestor virtuți, păzite de Dumnezeu și cinstite Stăpâne! Bucuria ta este un semn de încredințare – fiindcă te bucuri auzind propovăduindu-se și lăudându-se buna voire și înțelepciune –, părtaș fiind la propovăduire, părtaș și la laudă. Pentru că – după cum au spus cei învățați –, fiecare pe cele întru care află mulțumire, pe acelea și cinstindu-le, se veselește. Cu un astfel de purtător de grijă, vrednic de cinste, cu un astfel de cap virtuos, pare a fi necuviincios să nu se veselească dimpreună și toate mădularele. Oare îi împreună-numărați cu poporul cel ales al Mântuitorului și pe unii urători de frați sau dintre cei care se bucură de nenorocire? Risipească-se deci norii tuturor celor care îl despart pe om de bunul cel desăvârșit. Fugiți de deșertăciune, înșelăciune și desfrânare. N-a mai rămas loc pentru unele ca acestea în inimile noastre; voim să-l urmăm pe întâiul martir, să învățăm din a sa învățătură calea mântuirii. Amin."

Al treilea Cuvânt al lui Ștefan Brâncoveanu este un *Panegiric la preamărită Adormire a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu și Pururea Fecioarei Maria, ce cu umilință este afierosit blândei și iubitoarei de Hristos, mamei, Domnia sa Maria Doamnă, ca dovadă de respect fiesc* și rostit de fratele său Radu. Emoționantă și din inimă este dedicația principelui Ștefan către iubita lui mamă, căreia i se adresează cu *Preaiubită Stăpână și dulcea mea mamă* (nu altfel se va adresa, peste două veacuri, Eminescu: *O, mamă, dulce mamă…*): „Nu este cu putință, la vârsta în care mă aflu, să întocmească omul cugetări înalte, să le alcătuiască în chip armonios și să le compună după elocvența cerută – încât, dacă e cu putință ca și în acest cuvințel să se afle vreo cugetare aleasă, o rânduială bine alcătuită sau vreo formă artistică, aceasta va fi o dăruire a împărătesei îngerilor, care ajută cu mâna sa cea preamilostivă și-i împuternicește pe aceia care cercetează cu evlavie mărirea și lauda ei. Același lucru se petrece și întru faptele tale, Stăpână prea-evlavioasă, pentru că în mai toate făptuirile tale strălucește o putere neobișnuită, adică o lucrare și un obicei către Mireasa cea fără de prihană, care privește cu ochi veseli și primește ruga ta umilă, pe care o săvârșești la pregătirea și începutul a toată fapta cea bună. Această deprindere

plăcută lui Dumnezeu, ca o oglindă trebuie să o aibă înaintea lor fiii Bisericii, pentru ca să se îndrepteze orice lucrare spre cinstea și mărirea Atotputernicului Dumnezeu, prin solirea și acoperământul Maicii Pururea Fecioare Măria. Iată, dar, Stăpână iubitoare de Dumnezeu, pentru ce-ți dedic această sfințită imnologie [laudă], pe care am compus-o nu numai pentru ca să primești un ospăț sufletesc, prin ascultarea laudelor preamăritei Fecioare, ci ca să se învețe și poporul lui Dumnezeu să pună ca temelie statornică la toată lucrarea călduroasa solire a Născătoarei de Dumnezeu celei pline de dar. Primește, dar, cu inimă de mamă, acest mic dar al fiului celui iubitor de mamă, primind dimpreună și îndatorata umilință [supunere] din inima fiască, mama mea cea blândă! Și așa să te am, prin solirile celei Preacurate, împreună cu preablândul meu Domn și părinte, întru zile îndelungate și mulți ani, păzită de tot răul. / *Al blândeței tale supus și prea umilit fiu, Ștefan Brâncoveanu*"

Întregul Cuvânt al Principelui Ștefan este de copleșitoare laudă Mariei născătoare de Dumnezeu, a Maicii Fecioară ce în chip adevărat se arată ca Aurora: „Vino – cu această chemare fierbinte se încheie Cuvântul – preadorită Aurora și cu lumina ta cea strălucătoare împrăștie norii întunericului, luminează-ne mintea și cugetarea! O, grăbește-te, înaintevestitoare a zilei și, alungând somnul cel îngreuietor al păcatului, de cumva robii Tăi se află în turma cea tainică, trezește-i la faptele vieții celei veșnice. Hărăzește-ne și nouă acest dar, Preacurată, ca aceia câți, urmând pilda preaevlaviosului și iubitorului de Hristos Domnul nostru, au auzit aici laudele Tale și au preamărit pomenirea slăvitei și dumnezeieștii Tale mutări, niciodată să nu vadă înserarea acoperământului Tău celui preaputernic. Amin."

În calendarul creștin-ortodox, 15 august este ziua Adormirii Maicii Domnului, ziua când Brâncovenii și slujitorul lor Ianache Văcărescu vor primi moartea martirică.

Fiul al treilea al Domnitorului, Radu Brâncoveanu are la rându-i un *Cuvânt la patima cea mântuitoare a cuvântului Dumnezeu – om afierosit Preafericitului și Preaînțeleptului Stăpân chir Dositei, Patriarhul sfintei cetăți a Ierusalimului și a toată Palestina*.

Dedicația adresată celui pe care îl numește întru Hristos părinte preacinstit este lămuritoare asupra științei de carte a tânărului Radu, nu mai puțin a evlaviei, smereniei și tăriei sufletești ce-l însoțesc: „Pentru că și ordinea firii ne învață «cel asemenea cu cel asemenea», cele sfinte celor sfinți și cele sfințite să se dedice sfinților. Cui, dar, i se potrivește mai bine dedicarea Patimii Aceluia Care atât de mult a suferit pentru noi, decât ție, care atât de mult te-ai luptat pentru slava Aceluia și pentru mormântul Lui cel dătător de viață, luptând cu vrednicie până la moarte? Ar trebui aici să-mi fie aproape toate muzele lui Homer, să am elocința lui Demostene și limbile și gurile lumii întregi, pentru a-ți descrie lucrarea, pentru a număra biruințele, luptele și făptuirile cele preaminunate, pe care numai pentru credință tu însuți le-ai săvârșit și în

fiecare zi le săvârșești. Dar, pentru că acestea întrec numărul nisipului, mintea cea mai rodnică devine neputincioasă spre a le înțelege, și, cu atât mai mult, limba copilărească să le tâlcuiască. Cu evlavioasă tăcere le las pe toate câte le-ai făcut și neîncetat le faci prin fapte și prin cuvânt, împotriva altor neamuri și a noilor căzuți de la închinarea dumnezeiești Ortodoxii, făptuiri care te vădesc pe tine a fi mai presus decât vechiul Hercule, luptându-te nu cu o Hydră, ci cu atâția câți sunt urători de Dumnezeu, vrăjmași ai Ortodoxiei. Voi tăcea iarăși și înaintea mulțimii cărților tale de învățătură, cu care lumea înțelepțești, pe nebuni îi cumințești, Răsăritul îl înfrumusețezi, Apusul îl luminezi, Biserica o tocmești și toată firea întru atâta o veselești, încât ca a unui alt soare tainic, în tot pământul a ieșit vestirea (cea despre Dositei) și până la marginile lumii graiurile lui *(Psalm 18, 4).*"

Cu o retorică plină de har vorbește despre patima cea mântuitoare a lui Hristos: „Cine ar putea să nu se minuneze, văzând Prietenia trădată, Bucuria întristată, Libertatea înrobită, osândită Nevinovăția, Dreptatea chinuită, Măreția călcată în picioare, Suflarea noastră fără de suflare și mort? Cine n-ar plânge cu gemete, văzându-L pe Acela Care la facerea întregii lumi văzute și nevăzute este începutul, întru tocmirea ființelor este înțelepciunea și în menirea celor aleși este Cartea Vieții? Acela Care cu lucrarea este Mijlocitorul dintre Dumnezeu și oameni, cu firea – adevărata Bunătate, cu fapta – Adevărul, cu covârșirea – Dumnezeu, să fie vândut ca să ne răscumpere, să fie trădat pentru a ne slobozi, să fie rănit pentru a ne vindeca și să fie omorât pentru a ne dărui viață, nouă, celor care am murit prin păcat? Întru adevăr, neomenească este nerecunoștința, dacă pe Dumnezeu nu-L plângem, El, Care al Său sânge și pe Sine însuși Se dă pentru dragostea noastră!"

De trădarea prieteniei, de incredibilă nerecunoștință și de alte mârșăvii vor avea parte, până la clipa jertfelnică a mântuirii și neamul Brâncovenilor!

Sfârșitul Cuvântului celui de al treilea fiu este un îndemn, o chemare la care ei toți vor răspunde și o vor urma fără șovăire: „Să alergăm cât mai iute, cu grăbire să ne sârguim, ca să aflăm în țarina cea arată – comoara, în pământul cel binecuvântat – sămânța cea aleasă, în izvorul vieții – apa cea plină de har, în ocări – cinstirile, în pălmuiri – biruințele, în învinuiri – iertarea, în trestie – sceptrul, în urâciune – frumusețea, în nenorociri – fericirea, în împrejurări grele – norocirea, în prigoane – pe Dumnezeu, în moarte – viața. Amin." În moartea martirică ei și-au aflat viața cea veșnică.

S-au păstrat și câteva scrisori semnate de Radu, Ștefan și de cel mai tânăr dintre ei, Matei. Matei Brâncoveanu în epistola din 28 aprilie 1713 (pe când avea în jur de 16 ani) către Patriarhul Hrisant Notara, își afirmă *sim*țămintele ce-i poartă, însoțite de salutările rudelor sale. Avem o scriitură curată, cu înfloriturile retorice ale epocii, în același timp evlavioasă și de o mare cumințenie sufletească. Cum scrisoarea este relativ scurtă și-i unica ce ni s-a păstrat de la ultimul fiu al Brâncoveanului, merită redată integral: „Scrisoarea

preafericită și preacinstită a Fericirii Tale s-a primit cu bucurie, pe de o parte pentru că ești sănătos Fericirea Ta, iar pe de alta, pentru că mi-ai vestit multa căldură a bunăvoinței ce o porți către mine, fiul Tău supus, înălțimea Ta cea părintească; de care mă rog ca și de acum [înainte] tot așa să o păstrezi, ba încă și mai mult să o cuprinzi în căldura dumnezeiești Tale inimi; și aceasta nu se va putea cunoaște altcum, decât prin mai deasa amintire [rememorare] a scrisorilor Tale respectate, de a căror ființă atâta mă bucur, ca și cum cu ochii aș fi văzut lăcașul Tău cinstit. Și, de aceea, Te rog iarăși și iarăși să-mi dai de veste despre ale Tale cele dorite, până va da Dumnezeu să ne învrednicim a Te întâlni și trupește, și atunci și mai mult ne vom bucura. / Vărul nostru, dumnealui Șerban [Cantacuzino] se închină cu evlavie Fericirii Tale și-Ți sărută sfințita dreaptă; care spune să-l iubești, fiind și el fiu duhovnicesc al înălțimii Tale părintești. Uriașul Iosifachi Ți se închină în genunchi, care se află sănătos, și, cum am spus, în iubirea și bunăvoința noastră; însă zice numai ca și bunăvoința Ta să nu-l lași mai pe urmă, căci, cu cât e mai multă oastea, cu atât mai tare e și cetatea. / Și acestea deocamdată. Iar rugile Fericirii Tale să fie cu mine în toată viața. / *Al Fericirii Tale fiu duhovnicesc iubit și preasupus, Matei Brâncoveanu*"

Între boierii credincioși Domnitorului s-a aflat și Ianache Văcărescu, sfetnic și vistiernic de taină al Domnitorului. Îl va urma pe Domnul la Istanbul ca unul ce știa multe, între altele, și despre averile Brâncovenilor. Va suferi aceeași moarte martirică alături de familia Domnitorului.

Între urmașii de seamă ai lui Ianache Văcărescu se numără și poeții Văcărești.

În capitolul IX, *Detronarea Principelui Constantin Brâncoveanu declarat rebel* față de Poarta Otomană, Anton Maria del Chiaro nota: „Era în ziua de marți 4 aprilie a anului 1714, a treia zi de Paști după calendarul nostru latin, și în 23 martie după cel vechi, în Marțea Sfântă la ortodocși, când ajunse în București, de la Constantinopol, *capugiul Mustafa-aga.* Era unul din cei mai vechi amici ai lui Brâncoveanu, ales anume de Marele Vizir, pentru ca sosirea sa să nu înspăimânte pe Domnitor. Acesta îi trimise, după obicei, ofițeri pentru a-l saluta și a îngriji de tot ce avea nevoie, întrebându-l dacă dorește a fi primit imediat la Curte, în audiență. Turcul răspunse cu finețe că nu are nici o afacere urgentă, fiind însă în trecere spre Hotin și fiind obosit, iar ziua fiind spre sfârșite, ar dori să vadă pe Principe a doua zi dimineață. A doua zi, miercuri, obișnuitul alai conduse pe capugiu la Curte, așteptat de Brâncoveanu în marea sală de audiență unde, sosind Turcul, Domnitorul se ridică de pe tron, îl întâmpină până la jumătatea odăii și, urându-i bun venit, îl poftește să șadă. Turcul răspunse că nu este timp de șezut și fiindu-i vechi prieten, regretă a-i fi adus o știre rea, dar să aibă răbdare și să se supuie voinței divine și să asculte de ordinele Sultanului, și scoțând o năframă de mătase neagră o puse pe un umăr al Principelui, spunându-i: *mazil,* ceea ce înseamnă

detronat. Bietul Principe, surprins, începu să deteste nerecunoștința sălbatică a turcilor, care răsplătesc în așa fel serviciile aduse împărăției în 25 și mai bine de ani, și voind a se așeza pe tron, fu împins la o parte de turc, care-i spuse că locul său nu mai este pe tron.

Fură chemați în grabă principalii boieri și Mitropolitul, și-n prezența lor fu citit firmanul în virtutea căruia Voievodul Constantin Brâncoveanu e declarat cu toată familia sa *hain,* adică *rebel,* și deci detronat."

În locul lui Constantin Brâncoveanu este uns Domn Ștefan Cantacuzino, cum citim în capitolul X din volumul italianului. Și tot Maria del Chiaro notează ceea ce s-a și adeverit, că *unii începură a bănui că totul a fost pus la cale, în țară, de Cantacuzini, și înfăptuit apoi la Constantinopol.*

Secretarul de limbă latină al Voievodului, fin observator, comentează situația creată de rapida schimbare a Domnilor: „Ce priveliște rară! Ce schimbare unică! În același timp doi Voievozi în aceeași Curte: unul depus, iar altul, cum susține toată lumea, impus. Pe același teatru două scene cu totul opuse: aceea a Principelui Cantacuzino, plină de veselie și jubilare, fiecare din aderenții săi nutrind speranțe; dincolo tristețe și consternare, cu nesfârșite gânduri negre.

Principele Ștefan, după primirea omagiilor, trecu în apartamentul lui Brâncoveanu pe care-l asigură de surprinderea întronării sale fără voie, precum și de calitățile ce le recunoaște fostului Voievod. În timpul acestei întrevederi am remarcat că Cantacuzino stătea în picioare, iar Brâncoveanu care ședea, având cuca pe cap, îi răspunse cu politeța sa cunoscută că: *E mai bine că domnia a fost încredințată lui decât unui străin.* După acest schimb de politețe, Principele Ștefan se retrase în apartamentul său și, așezându-se pe tron, începu împărțirea demnităților care erau până acum ocupate de oamenii lui Brâncoveanu, ceea ce impresiona neplăcut pe mulți, de vreme ce se cuvenea ca cel puțin până la plecarea lui Brâncoveanu și în vederea rudeniei cu el, să nu fi făcut nici o schimbare." Și continuă la fel de pilduitor: „A doua zi, Vinerea Mare, la ora 9 seara, Principele Brâncoveanu cu cei patru fii fură duși la Constantinopol către o moarte fără milă. Nu putuse obține amânarea plecării până după sărbători. Inamicii săi sugerară imbrohorului pericolul unei astfel de amânări prin sosirea nemților, care l-ar putea elibera. Principele Ștefan îl conduse cu capul gol până la caretă. La scoborârea scării din Curte, Brâncoveanu îi adresă următoarele cuvinte precise: *„Finule Ștefan, dacă aceste nenorociri sunt de la Dumnezeu pentru păcatele mele, facă-se voia Lui. Dacă însă sunt roadă răutății omenești, pentru peirea mea, Dumnezeu să ierte pe dușmanii mei, dar păzească-se de mâna teribilă, și răzbunătoare a judecății divine*."

Toate capetele de acuzare aduse Domnitorului Brâncoveanu nu aveau susținere în realitate, așa cum și argumentează strălucit Sorin Dumitrescu în „Convorbiri literare" nr. 4/2014, când scrie despre *Mucenicia europeană a ultimului Constantin*.

Marea cauză a sfârșitului cumplit de care au avut parte Brâncovenii nu s-a aflat doar în intrigile de la București, ci în uriașa sa avere la care poftea Sultanul Ahmed al III-lea și crudul său vizir Gin Ali. N. Iorga, în cartea amintită, explică în scurt motivația jertfirii Brâncovenilor: „Prin urmare, în acea vreme nu este politica veche a Imperiului Otoman, ci numai un moment politic, o idee și un om care întrupează aceasta idee. Ferocitatea fără seamăn a reprezentantului ofensivei turcești explică grozăvia din august 1714. Și o mai explică și altceva: Campania din Moreia, care a fost extraordinar de sângeroasă – provincia fiind scăldată în sânge – cerea bani și turcii nu-i aveau. Se știa, însă, că Brâncoveanu este foarte bogat; dar, pentru a lua banii acestuia, el trebuia osândit la moarte ca hain, căci numai averea hainilor se putea confisca. Gin-Ali a crezut că va pune mâna pe o avere imensă, cu care va putea finanța campania din Moreia. Așa încât, pe de o parte, situația în care împrejurările puseseră pe Constantin Stolnicul și pe fiul său și, pe de altă parte, starea de spirit, nevoia de bani a împărăției turcești, explică moartea cumplită a lui Brâncoveanu.

Vom apela tot la Maria del Chiaro în a afla cele întâmplate în ziua martiriului, descrisă în capitolul XI: *Decapitarea Principelui Brâncoveanu și a celor patru fii ai săi, Constantin, Ștefan, Radu și Matei*: „Imbrohorul, după ce comunică lui Brâncoveanu gravele acuzații din partea Sultanului, ascultate cu demnitate de el, ordonă supunerea lui ca și a fiului cel mare la grele torturi, pentru a smulge mărturisirea averii lor. După ce mărturisiră toate, după 5 zile, duminică în 26 august, Adormirea Sfintei Fecioare, în prezența Sultanului care sta la o anumită distanță, imbrohorul supuse pe Voievod la un nou interogatoriu, la care Brâncoveanu răspunse fără frică, după care, la un semn, se apropie gealatul. Când Brâncoveanu îl văzu că se apropie cu sabia în mână, făcu o scurtă rugăciune și se adresă fiilor săi cu următoarele cuvinte: *„Fiii mei, fiți curajoși, am pierdut tot ce am avut în această lume; cel puțin să salvăm sufletele noastre și să ne spălăm păcatele cu sângele nostru."*

Primul decapitat fu *Văcărescu,* apoi prințișorul cel mic *Mateiaș,* și al treilea fiu, *Răducanu* (care urma să facă nunta după învoirea Vizirului), după care fură decapitați *Ștefăniță* și *Constantin,* cel mai mare, iar la urmă, nenorocitul Voievod, părintele lor, care a fost spectator la această cruzime și barbarie.

După tragedie, Sultanul se îndepărtă, iar capetele celor uciși fură purtate prin oraș, pe prăjini. Se strânse lume multă în jurul acestor cadavre, iar Marele Vizir, temându-se de vreo răscoală, căci înșiși turcii se îngroziseră de atâta nedreptate, ordonă aruncarea cadavrelor în mare, de unde, pe ascuns, fură pescuite de câțiva creștini și îngropate într-o mănăstire numită *Halchi,* nu departe de Constantinopol.

În ce chinuri se zbătea nenorocita Doamnă când i se aduse vestea uciderii iubitului ei soț și a scumpilor ei fii, își poate oricine imagina. Eu, care 4 ani neîntrerupți am avut onoarea de a fi în intimitatea acestor prinți, nu-mi pot aminti această teribilă catastrofă fără a vărsa lacrimi."

Cu sângele lor și-au spălat Brâncovenii păcatele și și-au mântuit sufletele, suflete, după cum s-a văzut din cele scrise și făptuite de ei, pregătite și gata să alerge spre mântuire după modelul Protomartirului Ștefan, care cere lui Hristos, sub ploaia de pietre: *Doamne, nu le ține lor păcatul acesta!*

Icoana Sfinților Martiri Brâncoveni, pictată la Mănăstirea Putna

Ion Pop

Brâncovenii în „imnele" lui Ioan Alexandru

În opera lui Ioan Alexandru ampla suită de „imne" ocupă, cum se știe, un spațiu semnificativ: șapte masive tomuri de versuri conțin în titlu acest cuvânt, de la *Imnele bucuriei* (1973), la ciclurile grupate sub emblemele marilor provincii istorice românești (*Imnele Transilvaniei* – 1976, 1985; *Imnele Moldovei* – 1980; *Imnele* Țării Românești – 1981; *Imnele Maramureșului* – 1988), unul dintre ele este dedicat Putnei (1985), iar la mică distanță se află *Imnele iubirii*, care apăruseră în 1983. Frapantă, în acest ansamblu de poeme, nu e doar cantitatea copleșitoare – peste două mii de pagini! –, ci și schimbarea unei mari părți a elementelor definitorii pentru universul imaginar în care majoritatea o dețin acum referințele și simbolurile religioase. Poetul, devenit din mai comun-omenescul *Ion*, nume prin excelență țărănesc, va semna de acum înainte *Ioan*, sugerând și în felul acesta o adevărată convertire, căci trimiterile se fac, evident, la Evanghelist și la Ioan Teologul, autorul Apocalipsei, primul fiind poate cel mai apropiat de scriitorul pentru care – la fel ca la marele predecesor – „la început a fost Cuvântul": sintagma „Logosul întrupat în istorie" a verbului întemeietor e prezentă în mai multe rânduri, deopotrivă în poezie și în eseistica poetului nostru. Apoi, el scrie *imne* și nu *imnuri*, reluând formula Tradiției și subliniind totodată nota particular-spirituală a compunerilor în cauză.

Considerate într-o perspectivă mai largă, ele propun cam două tipuri de discurs: unul mai concentrat, structurat de obicei în câteva strofe, al căror caracter edificator apare limpede de la prima vedere: fie că dezvoltă reflecții de ordin moral, fie că pornesc de la un reper peisagistic-obiectual mai concret, ele se încheie cu echivalențe ale aceluiași mesaj: vizat e acum cu precădere „celălalt pământ", „pământul transfigurat", din care orice parcelă apare marcată de o valoarea simbolică biblic-liturgică, fiind trecută în regim emblematic-alegoric: e „alegoreza biblică" despre care scria cândva Ernst Robert Curtius – printre emblemele reprezentative se numără *pelicanul*, *peștele*, *potirul*, *pâinea* și *vinul* euharistice, *crinul* imaculării, *garoafele*, *vulturul,* *șarpele*, *fluturii*… Cuvântul *jertfă* nu lipsește nici el, firește, ba se află într-un fel chiar în centrul acestei poezii predicatoare, cu miză pe lustrația sufletească și renunțările la tot ceea ce ține de „grija cea lumească" a omului prins în automatismele existenței pământene. Este și liturgica „jertfă a laudei", dar e, mai ales, îndemnul la jertfirea de sine ca ființă chemată să pună frâu ispitelor mari și mici ale vieții repede corupătoare.

Un loc important îl dețin în acest univers și „imnele" mai larg evocatoare, cu precedente în *Vămile Pustiei* din 1969, cu dezvoltări discursive de anvergură, puse în cartea amintită sub semn ascensional, de „transport" și „răpire" în spirit, precum în acea „noche oscura" a lui San Juan de la Cruz ori, într-o formulă mai liberă, în imnurile târzii ale lui Hölderlin, de care îl apropie și deschiderea către istorie, colectivitatea „poporului" chemat la comunicarea cu înaltele lumi spirituale, cu „cereștii", zeii vestiți de tunetul fricii și ai cutremurării, dar și invocați ca agenți ai unei râvnite purificări interioare. Important de reținut era, deja în *Vămile Pustiei*, motivul epico-liric al *drumului*, definit ca „drum spre Ființă prin jertfa ființei", supunere la autoritatea absolută a Divinității supreme, itinerar exemplar însemnând confruntarea cu obstacolele și dramele vieții comune, pentru a atinge țelul ultim al izbăvirii. În marea serie a *Imnelor*, acest tip de discurs aluvionar va crește în aria tematică a Istoriei, obsedantă de asemenea pentru autorul lor, mereu sensibil la „cronicile" locului, dar și la prestigiile poeziei universale, care-i plasează „imnul" între cel de laudă a Patriei, cu ținută de odă (teza de doctorat a poetului are drept temă *Patria la Pindar și Eminescu*) și elogiul divinității, amintind de bizantinul Roman Melodul sau de Efrem Sirul, iar ca mod de construcție, nu foarte consecvent totuși, structura anaforică a acatistului.

În aceste condiții, se poate înțelege că poemele dedicate Brâncovenilor, cu accent pe sacrificiul lor pentru credință, vor avea coloratura religioasă ce domină întregul *Imnelor*, fiind doar o particularizare a tematicii ca și generale a acestei etape ultime a liricii lui Ioan Alexandru, în cele două variante discursive aproximate sumar mai sus. E de spus că versurile dedicate jertfirii familiei brâncovenești sunt relativ numeroase și răspândite în toate culegerile de sub titlul *Imne*, nu doar în cea închinată Țării Românești. O numărătoare aproximativă ajunge în jurul cifrei 30, cele mai multe piese fiind cuprinse în *Imnele Țării Românești*, volum închinat, cum se scrie pe prima pagină, „lui Constantin Brâncoveanu și copiilor săi martirizați, Constantin, Ștefan, Radu și Mateiaș", cu o motivație versificată vorbind despre cel care „și-a împlinit Lucrarea / jertfind iubirii ce avea mai sfânt" și pe care „Ascultarea l-a desăvârșit", asigurându-i ajungerea „pe celălalt pământ." Omagiu formulat, așadar, în termenii deveniți deja familiari discursului din toată această suită de „imne". Un cuvânt „către cititor" întărește dedicația, anunțând și încheierea trilogiei imnice situate sub semnul deja amintit al „drumului anevoios către ființa Patriei și semnificația ei ontologică." Se vede imediat că proiectul propus încă în *Vămile Pustiei*, ca „drum spre Ființă prin jertfa ființei", e consecvent urmat și că desfășurarea imnică ulterioară nu face decât să propună noi variațiuni pe aceeași temă. De altfel, seria imnelor nu se va opri aici, căci, așa cum am notat, vor urma *Imnele Maramureșului*, ale *Iubirii* și cele dedicate *Putnei*. E de observat că, sub aceste titluri nu stau poeme inspirate exclusiv de temele anunțate pe coperte, ci ele au subiecte cu mult mai diversificate, dovadă că

și referințele la Brâncoveni sunt prezente peste tot. „Chemat în chilia vorbei" este, cum spuneam, Brâncoveanu îndeosebi în *Imnele* Țării Românești.

Poeziile mai concentrate, doar de câteva strofe, iau referința brâncovenească mai degrabă ca pretext, trimițând, de pildă, la aducerea pe ascuns în țară a trupurilor celor uciși pe malurile Bosforului, fixată de poet tocmai în săptămâna Crăciunului prevestitor al Nașterii, o altă poezie îl evocă pe domnitor ctitor al mănăstirii Hurezi, – prilej de a pune în ecuație elemente de peisaj românesc cu cele ale cerului spiritual – „foșnetul Bărăganului" pătrunde în cer, „bujorul pământean" și busuiocul, chiar știuleții de cucuruz trec în compoziții decorative pe zidurile sacre, „un deal întreg de cap ne sfârteca / Cu vii cu tot să spânzure-ntr-o navă", – cu aluzie transparentă la dubla jertfă, cea a voievodului asasinat și a cuminecăturii cu rodul viței de vie. „Sub Brâncoveanu țara renăscu" – e versul care începe abrupt un alt text ce ocazionează desfășurări de repere marcate simbolic, de data asta privind generozitatea domnului primitor de pustnici exilați,. „grămătici și psalți fără de strană", cu extindere a stării de grație asupra întregului spațiu al țării – albine roind „cu bucuria raiurilor", înmulțirea turmelor de oi și a „pruncuților" născuți sub candelă, încât „Patrie și schit" se confundă în cele din urmă. „Mormântul gol" al Brâncovenilor de la Hurezi, însă „plin de nemurire", e asimilat simbolic celui al lui Isus Cristos; ca în frescele evocând martiraje de sfinți, Brâncoveanu e văzut altundeva „cu capu-n brațe strămutat la cer"; sub domnia lui, „sanctuar e fiecare casă"; în biblioteca de la Hurezi se intră „ca-n eternitate"; precum cealaltă Marie, biblică, Maria Brâncoveanu își învelește în lacrimi pruncii „să-i târască-n țară de pe cruce", ca într-o multiplicată Pietà; o biserică zidită de voievod își „strămută clopotele-n cer"; „Din Transilvania până la mare" răsună „isonul mai tainic și tăcut" al clopotelor brâncovenești. O poezie intitulată *Frumosul* face din dimensiunea estetică a lăcașului domnesc un mijloc de intimidare a „păgânilor", înfricoșați anume de frescele cu scene infernale zugrăvite în pridvorul ctitoriei, ca să nu profaneze, pătrunzând în interior, altarul; tot pridvorul e, altundeva, „un fel de celălalt pământ", vegheat de „lumina lină" a candelei; nu e uitată nici mănăstirea ardeleană de la Sâmbăta, cu „locurile cele mai senine", în care „nu e deal să nu ne fie sfânt"; un „brâu brâncovenesc" e dăruit de poetul însuși soției sale, drept sprijin simbolic „întru înviere"…

Nu e greu de observat că efigiile brâncovenești sunt stilizate după canon eclezial, iar existența sa istorică trece în registru înalt simbolic, cu răsfrângeri asupra întregului peisaj local, sanctificate într-un mod foarte apropiat de cel al tradiționaliștilor interbelici din jurul revistei *Gândirea*, cu transpuneri ce atestă o deplină asimilare a lecției oferite de un Nichifor Crainic în eseuri precum *Nostalgia paradisului*, unde întreg universul românesc apărea încreștinat, de la peisaj până la omul cu vitele și uneltele sale. Latura edificatoare, pedagogică, a acestei poezii reciclate de Ioan Alexandru este peste

tot evidentă, iar discursul poetic apare simplificat la modul „clasic", chemat să transmită cât mai limpede mesajul spiritual, fără preocupări evidente pentru șlefuirea formală a versurilor. Câte o piesă precum *Brâncoveanu*, din *Imnele Maramureșului*, capătă chiar un aspect de predică, poetul punând, chiar de la început, în gura domnitorului spuse ca acestea, în care propriul sacrificiu pentru credință și trimiterile la modelele biblice stau alături: „Am pierdut totul să nu ne pierdem și sufletul fiii mei / Asta-i de-acum grija noastră hotărâtoarea luptă / Să nu-ngăduim urii și deznădejdii să stingă-n / Candele credinței mistuirea neîntreruptă /…/ Ce-i mai de preț însă prada întreagă / Neîmputinată de apostazie rămâne / Lacrima perloasă sămânța murind întru cules / Îmblătite de ciuruitele mâne"… Atributul de „neotradiționalist" i se potrivește, astfel, deplin.

Ceva mai complexă este sintaxa discursivă în poemele de mai mare întindere, surori cu majoritatea imnelor închinate altor mari personalități ale istoriei naționale – nu lipsește niciun nume mai însemnat din acest catalog. În ce-l privește pe voievodul martir Brâncoveanu, el apare evocat într-o desfășurare discursivă mai amplă îndeosebi în două lungi poeme, unul din volumul *Imnele Moldovei*, intitulat chiar *Imnul lui Constantin Brâncoveanu*, celălalt, poate cel mai semnificativ, din *Imnele Putnei – Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*. Primul e construit – nu foarte atent, totuși – ca un discurs edificator, inaugurat chiar cu mesajul esențial vizat: „Nu-i Patrie acolo unde nu e schit / Pământul de aducere aminte / În care focul poate deștepta / Licărul milei printre oseminte", „Frângerea de sine între noi / E făptura cea mai ziditoare", „Dar mormântul gol de la Hurezi / Ține ceru-n țară de călcâie". Fără tranziție, vocea de la amvon e preluată de cea a voievodului ce-și rostește către fiul mai mic refuzul de a se lepăda de credința strămoșească, „blânda moștenire a credinței", pentru ca peste câteva strofe discursul să treacă în vocea poetului ce se adresează domnitorului cu legământul de a-i continua pilda sacrificială: „Sece carnea mea de pe pământ / Putrezească sufletul în mine / De voi rușina credința ta / Brâncovene frate Constantine / Pruncii tăi rămas-au fiii mei / La Hurezi cu o garoafă-n mână / Tot împing țărâna de pe ei / Până dau de fluturi în țărână"… Ultimele două versuri spun mult despre chiar acest proces de decantare în regim simbolic a faptului uman concret, a corporalului și biografiei în efigie și ceremonial. De la adresarea directă se trece la o secvență reflexivă privind imediata posteritate brâncovenească, ce atrage imaginea ruinei generale, amintind de „cancerul pustiei", pentru ca poemul să se încheie din nou didactic: „Fără Patrie suntem fără părinți / Fără priveghi nu poate fi lucrare / Așa cum șarpele în nevoinți / E jertfă-ntâi și-n urmă înălțare".

Cât privește *Oratoriul*…, care e poate cel mai întins dintre „imne", acesta pornește de la un fapt real din viața poetului: petrecerea la mănăstirea Hurezi a zilelor din preajma Paștilor, vreme de doliu simbolic, legat de prohodul lui Isus

din Săptămâna Patimilor. Primele secvențe apar ca reflecții pe tema suferinței și a doliului ce cuprind țara în aceste momente, procedându-se și acum la o identificare simbolică cu voievodul ucis: „Astfel cugetam lângă propriul meu mormânt la Hurez / Cu pruncii mei într-o noapte de Vinerea Mare" – punct de plecare pentru o incursiune în istoria evenimentului tragic de la Bosfor, asumat ca fiind emblematic pentru o întreagă colectivitate. Motivul *drumului* reapare aici ca biblic „drum al crucii", iar dinspre figura martirică a Brâncoveanului, discursul devine treptat adresare către propriii fii ai poetului, purtători de nume identice cu cele ale fiilor voievodului: „De vom fi scoborâți sub Bosfor la Edicule / Și acesta-i întâiul semn că suntem pe drumul crucii / Porniți, că suntem în drumul celei dintâi valahe / Cruciade. Cu mormântul în spate rămas în Carpați / Către golul sfântului mormânt". Și, imediat: „Știți voi că ne tragem noi / urmașii lui [ai împăratului Constantin cel Mare] suntem din oasele Romei / Și tu Constantine întâiul meu născut. / Podoaba bătrâneților mele și tu Ștefan / Încoronatul meu, tu demult porți nume de sfânt martir cel ce văzut-a întâi / Pe Domnul în slavă de-a dreapta părintelui / Ceresc. Tu Radu roditor vei fi ca rodia / Din Grădinile Ghetsemani"… Pe drumul simbolic, care duce spre Patria cu majusculă, sunt invocate de asemenea corabia, „copârșeul de lemn" al Ecclesiei, „convoiul sacru în ritmul / Cosmic unic în uriașul noian al harului / Ce se revarsă", „roiul de albine" lucrătoare… Glasul poetului se prelungește în cel voievodal, care evocă întoarcerea în „Valahia noastră… chiar mâine pe frângerea / Fărâmăturilor de pâine". Dar calea aceasta este deopotrivă „Drumul cel bun către cetatea Ierusalimului", către același „gol al mormântului" cristic, trecând și prin „subpământenele Edicule" ale jertfei, dar așteptând în Vinerea Patimilor, „peste trei zile învierea".

Dimensiunea sapiențială a acestui ramificat discurs reapare din loc în loc, cu inserții conceptuale ce trec în vers dinspre eseistica poetului, cu invocarea „Mierii Logosului", a „alaiului Mirelui" și a „Cărții de foc, Scripturile profetești, revelația sfântă", cu prelungiri noi dinspre *Vămile Pustiei*, în „boala cea mai mistuitoare, fără leac, sacra bolire", cu promisiunea că „Putem paște în amănunt pășunile Logosului / Spânzurate pe munții ispășire", cu sărbătoarea finală ce generalizează festinul: „Masa poate fi întinsă la fiecare răscruce". Și este rândul acum ca poetul să se confeseze, autodefinindu-se ca exponent al doritei transfigurări: „am pus botniță vorbelor căpestre de aur / Peste sălbăticia frunții /…/ Am adus Cartea, graiul de foc în sângele / Limbii române" cu „tiparul pur" al „potirului" și „fața Pâinii Fiului"… E o confesiune reluată în partea a doua a „Oratoriului", în decorul palatului brâncovenesc de la Mogoșoaia și într-o atmosferă schimbată în sensul Învierii purificatoare a naturii și omului în preajma Rusaliilor, cu reamintirea „sfintelor nevoințe" ale postului curățitor și orientarea poemului spre rugăciunea patetică a Psalmistului: „Nu mă lăsa să mănânc singur / Intră tu în toate ale mele / Cu frământătură divină /

Atinge-te de uleiul / Din blidul orfanului de ultima picătură / Cu lanțul milei tale de aur de lacrimile lor te îndură”… „Cereștii” lui Hölderlin apar și aici, alături de ziditorul Meșter Manole și jertfa sa exemplară, de „rănile din mâne” și afirmarea voinței de a fi „solidari cosmosului”, „Vii și morți îmbarcați spre același liman de înviere”. Pustia, „calea cea strâmtă”, „cealaltă nuntă” sunt iarăși printre reperele simbolice care conferă poemului coloratura liturgică. Discursul pedagogic, de amvon, reapare de asemenea – „Acum trebuie să stăm bine, / Fiii mei, să stăm cu frică / Și cutremur Ușile. Ușile să le păzim simbolul”… Finalul amplului text ia o turnură testamentară, Brâncoveanu fiind din nou cel care vorbește, evocând statutul lui de domn ocrotitor de țară, chemând la iertare și milostenie, încrezător că, grație sacrificiului îndurat „nu ne mai temem de nimeni Cosmosul nu mai / Are asupra noastră putere / Se vede fiii mei că trecem prin moarte / La Înviere”.

Reiese, poate, din rezumatul în salturi al *Oratoriului…*, că poemul se încheagă mai curând la modul aluvionar, adunând și transportând pe parcursul rostirii un însemnat număr de simboluri biblic-liturgice menite să sugereze osmoza dintre unul sau două evenimente trăite în momente semnificative ale calendarului creștin, selectate de poet tocmai pentru ecuația posibilă dintre faptul uman și sferele înalte ale spiritului. Mesajul acestor prolixe compoziții rămâne același, fiind comun cu al întregii etape ultime din creația lui Ioan Alexandru, acela al valorii mântuitoare a sacrificiului, iar tragedia Brâncovenilor este dintre cele mai apte să-l transmită.

Un „oratoriu” acest întins poem nu este totuși sau, în orice caz, el nu apare destul de limpede articulat pentru a realiza o adevărată polifonie a vocilor, iar „soliștii” nu au partituri foarte clar delimitate. Eteroclit sub raport compozițional, poemul alternează, cumva în virtutea inerției, formule discursive diverse, de la predica bunei învățături creștine, la monologul protagoniștilor care sunt, alternativ, dar nu bine distincți „subiectul liric” și domnitorul evocat, pasaje descriptive de peisaj marcat simbolic continuă cu mici narațiuni în spațiul alegorezei biblice, rugăciunea și plângerile Psalmistului sunt amestecate cu chemări la înseninare, iertare, milostivire.

Istoria e citită, cum s-a văzut, prin grila marilor simboluri biblice și calificată în termeni liturgici ca „existență rituală” – ca să preluăm o sintagmă definitorie a poetului. Orice act uman, oricât de modest e prins în ritmul unui proces de purificare, când nu sunt evocate chiar imagini similiparadisiace ale unei vieți modelate de Tradiție, conform unor tipare străvechi. În acest regim imaginar, ce presupune reducția la repere statornice, aproape exclusiv identificate în lumea rurală, pastorală sau a plugarilor țărani, ordonată de datini, sărbători, ceremonii, și figurile emblematice ale istoriei naționale capătă trăsături de aceeași natură: domnitorul e asimilabil bunului păstor de popoare, ctitorului zugrăvit în tablouri votive de inspirație ortodox-bizantină, iar jertfa lui, ca în cazul foarte reprezentativ al tragicei familii a Brâncovenilor,

oferă toate datele necesare unui soi de beatificare, prin apropiere de patimile hristice, care sunt și ale unui popor întreg. Orizonturile metafizice se deschid în fiecare „imn", căci tot ce se întâmplă în viața individului ori a colectivității apare fascinat de perspectiva resurecției ultime. De aici și o liniște suverană, un calm iertător de agresiuni dușmane, o cvasisabsență a tensiunilor dramatice care definesc multe dintre oratoriile celebre, precum cele dedicate Patimilor de Johann Sebastian Bach. Teribilul martiriu voievodal nu se exprimă, cum se poate observa și în „imnele" citate, prin asprimi ori vehemențe de limbaj, căci nu suferința umană în sine contează, ci transfigurarea ei cerească, comunicarea cu Divinul. Convulsionatele viziuni expresioniste din *Viața deocamdată* sau *Infernul discutabil* au dispărut aproape total, privirea sumbră și tensionată asupra lumii e rezervată doar universului maculat de păcat, lipsit de promisiunea iertării ultime – în rest totul se rezolvă sub semn solar sau, mai ales, al „luminii line", a candelei de veghe, a unui extaz căruia îi lipsește învolburarea barocă din sculpturile unui Bernini, de pildă, căci în imaginarul Ortodoxiei staticul iconografic e cel de decide asupra configurării viziunii. Carnalul, datul senzorial, relieful corporal lipsesc, pe suprafața plană a icoanei chinurile jertfei se aplatizează, presate și contrase în panouri și figuri decorative, statice, de un marcat hieratism. E de înțeles de ce și în „imnele" lui Ioan Alexandru dimensiunea encomiastică primează, de ce, ca în acatiste, formele odei religioase migrează de la un text la altul, sporind o recuzită mai degrabă simbolic și emblematic decorativă.

Dată fiind, însă, abundența acestei producții de „imne" la Ioan Alexandru, cu inevitabile, nenumărate reluări, repetiții ale cam acelorași teme și motive, dezvoltate adesea sumar, ca pentru a ajunge mai repede la învățătura morală din finalul „predicii", monotonia discursivă nu poate fi evitată, iar neglijențele de exprimare nu sunt deloc puține. În compozițiile mari, precum cele două texte imnic-oratoriale comentate, curgerea aluvionară a discursului încurajează tentația înmulțirii variațiunilor pe tema dată, numai că ramele ideatice sunt aspru constrângătoare pentru avânturile imaginației. Programatismul sau, altfel spus, „tezismul" marcat al acestei poezii afectează, de aceea, suprafețe mari din sutele de „imne" produse cumva în serie, alături de o dezolantă, adesea, stângăcie compozițională și chiar de detaliu al frazării. Pentru Ioan Alexandru din această etapă a creației se pare, însă, că mai important decât șlefuirea formală a poemelor era mesajul spiritual ce se cerea transmis – și el se transmite, totuși.

Comunicări, intervenţii

moderator: Oliv Mircea

Doina Mândru

Modelul cultural al lui Constantin Brâncoveanu

Jertfa fără de seamăn a Brâncovenilor de la 1714 mi-a pus în mod profund întrebarea: cum a fost posibil, într-un secol al tranzacţionărilor, într-un secol care se deschidea către valorile libertăţii de cuget, către iluminism, cum a fost posibilă o asemenea credinţă, o asemenea putere sufletească, o asemenea angajare creştină care să ne ducă în secolul de aur al martirilor, în secolul al IV-lea, înapoi? Şi întrebărilor acestea, care sunt mai degrabă ale duhului, duhovniceşti, decât ale minţii, ale culturii, întrebărilor acestora am încercat să le găsesc răspuns pe mai multe căi. Una era foarte lesne oferită de modelul spiritual pe care Brâncoveanu l-a avut întotdeauna în faţă şi care era acela al bunicului său pe care l-a putut cunoaşte, Preda Brâncoveanu, un demn urmaş al înaintaşului său, al stră-unchiului său, Matei Basarab un demn Preda Brâncoveanu, pe urmele lui Matei Basarab, construieşte, reface, alături de Matei Basarab, construieşte şi apoi îngrijeşte toată moştenirea lăsată de el şi care dă un chip duhovnicesc desăvârşit în memoriile contemporanilor, aşa cum ele ne-au fost transmise prin mărturia lui Paul de Alep.

Un alt model care îi stătea aproape într-o epocă în care de două sute de ani se căutau modele – să ne amintim faptul că în jurul lui 1500 se puteau număra cam 1400 de tratate despre gentilomi, după ce „Il Principe" al lui Macchiavelli fusese scris şi cunoscut – un alt model, fără îndoială, era unchiul, stolnicul Constantin Cantacuzino, cel care studiase la Padova, cel care cutreierase Italia dar şi Grecia, cel care împărtăşise exilul împreună cu fratele său, înainte de a fi fost la Padova. Fără îndoială şi Mihai Cantacuzino, fratele acestuia, unchiul iubitor de zidiri frumoase, care i-a fost rivalul lui Constantin Brâncoveanu, aş putea spune, întru zidiri, rivalul şi, în acelaşi timp, aproape opusul ca spirit. Unul afirmă un spirit clasic, renascentist, celălalt, Mihail Cantacuzino, este cel care afirmă cu curaj spiritul nou, neliniştit al barocului european bine afirmat în nordul Italiei pe care o cunoscuse atât de bine în cursul peregrinărilor sale din jurul anilor 1670.

Închid bucla modelului cultural pe care l-a avut Constantin Brâncoveanu cu lucruri care ţin de mijlocul secolului al XVII-lea. Udrişte Năsturel tradusese *Imitatio Christi* către 1640, peste 8 ani (1648) tradusese în româneşte

romanul „Varlaam și Ioasaf" care avea să fie copiat apoi la Bistrița și Trivale și să fie difuzat în epocă, ajungând, în felul acesta, și la Brâncoveanu, nu numai la duhovnicul lui. Era o fermentație spirituală și intelectuală cu totul excepțională în istoria noastră. Sub Brâncoveanu știm că apar 76 de tipărituri, ceea ce e unic în istoria românească a epocii medievale. La 1713, aproape una dintre ultimele tipărituri apărute sub Brâncoveanu o reprezintă „Pildele filosoficești", scoase și tipărite cu îngrijirea, cu jertfa bănească a lui Apostol Manu, cel care era reprezentantul lui la Viena și Brașov.

Ce sunt aceste pilde filosoficești? Ne spune chiar Anton Maria del Chiaro, cel care le tradusese din franțuzește, erau ale lui Antoine Galland, *Les Paroles rémarquables, les bons Mots, et les Maximes des Orientaux (1694).* Maria del Chiaro le tradusese din franceză în italiană, din italiană în grecește le tradusese Ioan Abramios, cel care era predicatorul curții și care fusese mare retor la Veneția, și din grecește în românește – Antim Ivireanul. Am avut originalul franțuzesc în față și l-am comparat cu traducerea lui Antim Ivireanul, așteptându-mă la niște deturnări de frază monumentale, după o serie de atâția traducători și am avut surpriza cu totul mare să constat că, probabil, poliglotul Antim Ivireanul avea acces și la limba franceză, pentru că traducerea este absolut fidelă, deci el a confruntat traducerile italiană și grecească ce i-au stat la îndemână cu cea originală franceză. Este interesant cum încep aceste „Les Paroles Remarquables …", cu „frica de Dumnezeu este începutul înțelepciunii, iar neteamerea nebunie iaste". Fără îndoială reperul este Psaltirea.

Ei bine, față de toate aceste propuse modele, Constantin Brâncoveanu pare a se diferența prin adâncimea cu care asumă un destin. E un destin pe care, fără îndoială, nu și l-a dorit, de care s-a temut și pe care l-a ocolit prin tot ceea ce a înfăptuit vreme de 26 de ani: alianțe, prietenii, daruri bogate, și, pe de altă parte, o prevăzătoare avere imobiliară, adunată în Transilvania, care însuma 14 proprietăți către 1712, titlurile care urmau să-i procure un exil confortabil. Toate acestea ne conturează portretul unui om bine ancorat în realitățile politice și economice ale zilei, unul dintre primii bancheri ai Țărilor Române, unul dintre primii și de fapt cel mai mare susținător al culturii scrise și culturii bisericești.

Dar dacă toate acestea, însumate, dau portretul unui monarh cultural, portretul unui monarh creștin începe să se contureze, fără îndoială în ctitoriile lui și în acea operă de îndrumare duhovnicească pe care o citim în mod subtil în tot ceea ce Ioan Arhimandritul pare a clădi în jurul Hurezilor. Și asta mai ales în pictură: pildele, modelele spirituale pe care i le propune în pronaosul Hurezilor, acolo unde avem cele două demonstrații dinastice ale lui Brâncoveanu, cu originea sa în mod îndoit înaltă, cantacuzină și basarabească. Acest portret al monarhului ilustru este întotdeauna dublat de modelele care-i sunt puse înainte de Ioan Arhimandritul. Acestea sunt foarte puține.

În primul rând Varlaam și Ioasaf și marii sfinți ai Olteniei: Nicodim de la Tismana și Grigore Decapolitul. Ele îi sunt aici, la Hurezi, și în mod subtil și în alte ctitorii, oferite în mod prevalent ca model. Puțin mai târziu, pe măsură ce și averea lui Brâncoveanu creștea, față de 1692, și faima lui era tot mai mare, Ioan Arhimandritul care, fără îndoială, cunoștea cartea lui Ioanichie Galeatovski, tradusă puțin mai devreme, la 1678, „Cheia înțelesului", de Varlaam, o aduce în atenția înaltului cler dar și a poporului prin felul în care este făcută selecția celor 54 de cazanii – 64 în ediția inițială – devenite și mai puține, către 30, în ediția românească, și care pun în capul descifrării Marea Sărbătoare a Tuturor Sfinților, ca o sărbătoare a Marii intrări în Ierusalimul Ceresc, ca o sărbătoare a judecății.

O dată cu această asumare a tradiției care vine din Ucraina lui Ioanichie Galeatovski, se afirmă, în cultura românească, aș spune, un fior dramatic, un fior apocaliptic. În absida de sud a bisericilor nu mai este figurată „Nașterea" – cum de obicei era – sau „Nașterea" și „Botezul", sau „Botezul" și „Schimbarea la față", ci este figurată „Duminica tuturor Sfinților" ca o încoronare a celei de a doua veniri a lui Hristos, adică a sfârșitului lumii.

Evident că în contextul polemicilor confesionale ale vremii, aceasta era marea poziție a duhovnicului lui Brâncoveanu, acesta era marele accent pe care el îl punea: suntem în fața marii opțiuni, suntem în fața marii judecăți a omenirii. Dar și în acest discurs care se constituie de-a lungul unei întregi opere iconografice, este introdusă și paralela între Avraam, dreptul lui Dumnezeu, din Vechiul Testament, și Brâncoveanu. Faptul că, încet-încet, apar pildele din Vechiul Testament – la Surpatele, cu o pictură care datează de la 1709, apare un ciclu cu totul neîntâlnit în mediul balcanic, cel al „Vizitei Îngerilor la Avraam", relatată în 8 episoade, ca un model al comportamentului uman în fața chemării lui Dumnezeu; sau la Potlogi, cu o pictură a cărei datare nu o avem, dar putem crede că se plasează undeva între 1700–1706, unde apar „Jertfa lui Avraam" și „Sfânta Treime" – mă duce cu gândul la faptul că Brâncoveanu a avut un model spiritul impus sub ochi. El trebuia să fie asemenea lui Avraam (Elena Murariu a înțeles în profunzime acest lucru și l-a exprimat într-un ciclu întreg) și că trebuia să facă jertfa avraamică nu o dată, ci de patru ori.

Pe de altă parte, cercetând modelele intelectuale pe care putea să le aibă sub ochi Brâncoveanu, constați că îi erau cunoscute „Învățăturile lui Neagoe Basarab". Versiunea slavonă era tradusă în românește la Bistrița, în 1682; la Schitul Trivale era copiată „Scrisoarea către Varlaam și Ioasaf, iubiții prieteni ai lui Neagoe Basarab, călugării de la Argeș". La Bistrița și la Trivale îl regăsim pe același Paisie, apropiat lui Constantin Brâncoveanu pentru că îi ceruse danii importante la 1683 și creionase un portret foarte măgulitor într-o inscripție în piatră de la 1683 ca urmare a refacerilor și daniilor pe care le făcea Brâncoveanu acolo.

Ca să închei capitolul Neagoe Basarab, vă supun atenției un alt lucru pe care l-a observat Emil Turdeanu în două manuscrise slavo-române care se aflau la Belgrad (se află și astăzi): Manuscrisul 115 și 117. Unul este redactat către 1652–1654, celălalt în jur de 1674. În buna tradiție medievală și basarabească stabilită în Țara Românească din vremea lui Neagoe Basarab, una dintre ultimele și cele mai frumoase icoane din vremea lui este cea în care Doamna Despina îl prezintă pe Teodosie mort ca jertfă crucificării lui Hristos. Manuscrisele despre care vă vorbesc îl reprezintă pe Preda Brâncoveanu cu Păuna Greceanu, soția lui, purtând în mâini o carte și, între ei, figura lui Radu, fiul lor mort – ei au mai avut și o fată, Ancuța, care s-a căsătorit cu Tudorache Pâșcoveanu. Preda închină moartea lui Radu printr-o carte pe care o dăruiește icoanei Maicii Domnului. Icoana Maicii Domnului tronează această pagină de miniatură românească foarte puțin cunoscută. Tot astfel un manuscris care este cu 20 de ani mai bătrân, adică vine probabil puțin după 1676, îl înfățișează pe Papa Brâncoveanu cu Stanca Cantacuzino: ei se roagă aceleiași icoane a Maicii Domnului, care tronează imaginea, iar jos sunt Barbu și Matei, cei doi frați ai lui Brâncoveanu, morți Matei în pruncie și Barbu la Constantinopol, în 1676.

Găsesc că această revenire la modelul lui Neagoe Basarab de închinare a unei nenorociri a vieții, a unei întâmplări nefericite a vieții, moartea unui fiu sau a doi fii, Patimilor Mântuitorului și Maicii Domnului este unul dintre modelele umane care i-a fost, probabil, foarte aproape lui Constantin Brâncoveanu, el însuși, prin jertfa de la Constantinopol, împlinind în carne, din nou, această jertfă.

Sunt absolut convinsă că de modelul Neagoe Basarab era foarte legat Brâncoveanu, urmașii lui făcând danii în Serbia și în alte locuri, dar și prin ascendența sârbească a soției sale.

Pe de altă parte, în însemnările unui călător englez, Edmund Chishull („Travels in Turkey back to England", 1747), regăsim toată ceremonia primirilor la curtea domnească pe care Neagoe Basarab o însemna în cartea de învățături către fiul său Theodosie. Sunt atât de aproape însemnările acestui englez de textul lui Neagoe Basarab, încât nu putem să nu ne imaginăm că Brâncoveanu însuși urma cu adevărat, și în desfășurarea ceremonialului curții, dar și în viața sa până în ultima clipă, modelul celui care era marele înaintaș al familiei sale basarabești și brâncovenești, Neagoe Basarab.

Un alt posibil model intelectual trebuie să fi fost chiar „Ceasornicul domnilor", al lui Nicolae Costin. Costineștii se refugiaseră în Țara Românească, sunt apropiați de Gheorghe Duca și apoi de Constantin Duca, personaje de care Brâncoveanu însuși a fost apropiat. Brâncoveanu a fost unul dintre cei mai înalți demnitari ai lui Gheorghe Duca și a măritat-o pe Maria, cea de-a doua fiică a lui, cu Constantin Duca, l-a sprijinit pe Constantin Duca în câștigarea primei domnii în Moldova și era un cunoscător al celor ce se întâmplau în lumea scrisului din vremea sa.

Brâncoveanu nu era numai un mare diplomat, stăpânul unei cancelarii diplomatice cu totul remarcabile în epocă, dar era foarte atent cu tot ceea ce i se întâmpla în plan personal ca și în plan universal, în așa fel încât poate fi considerat unul dintre primii diariști ai literaturii române. El face acolo un adevărat jurnal. Este un jurnal de campanie, dar este un jurnal zilnic. Îl avem documentat între 1699 și 1704. Tocmai această aplecare către scris, către observație mă face să cred că nu a fost străin nici de traducere din limba latină în limba română a lui Nicolae Costin a „Ceasornicului Domnilor", acest extraordinar roman medieval ce pare să fi fost încheiat în ultima parte a vieții lui Nicolae Costin din care o parte se petrece și în Țara Românească, 1702–1711. În 1712 Nicolae Costin moare. Brâncoveanu nu ar fi fost străin nici de capodopera poetică a lui Miron Costin, poemul „Viiața lumii" care l-a impresionat atât de mult pe Eminescu însuși.

Deci găsim în „Psaltirea" lui Dosoftei, în versurile lui Dosoftei, găsim în Miron Costin foarte apropiate modele intelectuale, sufletești, duhovnicești care puteau să-l întărească pe Brâncoveanu în clipele hotărâtoare de la 1714, din 15 august.

Închei cu câteva versuri din „Viiața lumii": „Naștem, murim, odată cu cei ce să trece, / Cum n-ar fi fostu în veci daca să petrece. / Paimâini suntu anii și zilile noastre. / Sfinții ingeri, ferice de viiața voastră. / Viețuim și viiața iaste neștiută, / Și până la ce vreme iasta giuruită, / Așa ne poartă lumea, așa amăgește. / Așa înșală, surpă și batjocorește. / Fericită viiața făr de valuri multe, / Cu griji și neticneală avuțiia pute. / Viețuiți în ferice, carii mai puține / Griji purtați de-a lumii; voi lăcuiți bine. / Vacul nostru cu-mprumut dat în datorie. / Ceriul de gândurile noastre bate jocurie. // Epilog: / Astăzi mare și puternic, cu multă mărire, / Mâine treci și te petreci cu mare măhnire. / În lut și cenușă te prefaci, o, oame, / În viierme, după care te afli în putoare. / Ia aminte dară, o, oame, cine ești pe lume? / Ca o spumă plutitoare rămâi fără nume. / Una fapta, ce-ți rămâne, buna, te lățește, / În ceriu cu fericie în veci le mărește."

Înțelegem de ce și Eminescu îl iubea pe Miron Costin și pare că i-ar fi prelucrat poemul, mult mai amplu decât am citat, în „Scrisoarea II".

Vă îndemn să vă gândiți la aceste posibile modele și din această împreună reflecție să iasă ceva important despre modelele culturale ale lui Constantin Brâncoveanu.

Costion Nicolescu

Martirul și poetul

„Brâncoveanu Constantin / Boier vechi și Domn creștin." Așa l-a caracterizat simplu și cuprinzător poporul într-o *Baladă* pe care i-a dedicat-o, așa l-am cunoscut noi în anii de școală (nu știu dacă lucrul acesta se mai petrece și în școala de astăzi). Floarea martirilor români! Este *Domn creștin* în conținutul absolut al spunerii. Dar, când se va fi întâlnit Ioan Alexandru în chip fericit și decisiv cu Domnitorul fără pereche și va fi fost impresionat de mărturisirea lui cu totul excepțională? Nu putem ști data exactă, dar putem observa apariția primului imn închinat lui Brâncoveanu în volumul *Imnele bucuriei*, editat în anul 1973, cu un titlu explicit: ***Imnul lui Constantin Brâncoveanu***. Încheie ciclul și volumul, ca o notă finală, un accent decisiv ce nu poate fi trecut în niciun fel cu vederea, ca o deschidere spre alte zări ale Poesiei. Probabil că imnul a fost scris cu un an sau doi mai înainte (având în vedere că precedentul volum, *Vămile pustiei*, îi apăruse în 1969).

În total, în imnografia ioan-alexandrină, aveau să fie (cam) 30 de imne dedicate Brâncovenilor și făptuirilor lor sau care trimit direct la ei, dintre care trei se vor fi intitulat *Imnul lui Constantin Brâncoveanu*, iar aproape o treime poartă titlul simplu de *Brâncoveanu*. La acestea se mai adaugă câteva texte în proză (*proză* e un fel de a spune, deoarece la Ioan Alexandru totul este poetic), apărute inițial în periodice, dar presărate apoi în două volume antologice purtând, cât se poate de asumat, un titlu greu nu numai de aflat, dar și de închipuit în lumea (nouă?) de astăzi: *Iubirea de patrie*.

În nici un fel nu se poate spune mai potrivit despre martiriul Brâncovenilor decât prin Poesie adevărată. Dar, în continuare, cum se poate vorbi despre această Poesie adevărată însoțitoare? Mai direct spus, se poate? Nu se prea poate! Sau se poate numai tot prin Poesie. Ca atare, folosi-vom, vorbind despre imnele dedicate de Ioan Alexandru Brâncovenilor, cel mai adesea, propriile-i cuvinte.

Iată, așadar, întâiul imn! Floare neasemuită în buchet de nuntă a Poesiei, prinsă în *Imnele bucuriei*. Acolo semănat spre rodire de bucurie. Oglindă și oglindire-și află Poetul în Marele Mărturisitor al neamului. Este un imn dedicat unui Constantin (să fie ascuns aici numele lui Calinic Argatu, pe atunci frumos ieromonah prieten?). Poate cel mai frumos dintre imnele dedicate Brâncoveanului… O poezie grea de înțelesuri. Sună ca un dangăt de clopot mănăstiresc mare. Sună, deodată, a patimi și a înviere, a jale și a sărbătoare.

Poezia Brâncovenilor a crescut încet: încă un imn în *Imnele Transilvaniei* (1976) și încă unul în *Imnele Moldovei* (1980), pentru a izbucni cu belșug în *Imnele Țării Românești* (1981), volum dedicat de altfel Brâncovenilor, unde aflăm nu mai puțin de douăzeci (!), având o legătură mai mică sau mai mare.

Iată și ultimul imn! Între *Imnele Maramureșului*: ***Brâncoveanu***. Nu mai are suflul poetic al celui dintâi. Este mai descriptiv. O poezie mai discursivă, mai neguroasă.

Poate mai de folos ar fi să gândim încheierea seriei de imne dedicate Brâncovenilor cu grandios ***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi***[2] din *Imnele Putnei*. Îl regăsim aici, cumva, pe acel Ioan Alexandru atât de apropiat și de drag mie, cel din *Vămile Pustiei*. ***Oratoriul*** acesta este un poem înrudit, în ceea ce privește suflul poetic, cu *Ascensiunea*. Asistăm și aici la plecarea într-o călătorie. Una care se petrece în Vinerea Mare, zi în care și Hristos S-a călătorit din această lume. Brâncoveanu este luat la timpul când vine peste țară primăvara, anotimpul curățirii și al primenirii. Plecarea-i devine plecare spre Paști, în cu Hristos purtare de *Cruce uriașă de lemn*: *„Leacul lemnului izbăvitor."* Pe Corabia aceasta – *Eclesia* (cea una, sobornicească și apostolească!) se află îmbarcată toată istoria neamului, toți eroii și toți sfinții ei, de la începuturi. Pornită-i ea spre *Patrie Eternitate*. În ea toți devenim alai sfânt spre Ceruri. Acum, în această perioadă, suferința capătă rost. Cei care erau până acum *extra muros* ajung în Cetate, în Ierusalimul ceresc (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.[3]). În duhul ei, plecarea aceasta este o Cruciadă *sui generis*, o călătorire asumată, precum a făcut-o și Hristos, pe drumul Crucii Lui: *(…) suntem pe drumul crucii / Porniți, că suntem în drumul celei dintâi valahe / Cruciade. (…)* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.)

Cam în felul acesta au plecat Brâncovenii spre moarte, vor trece cumplit prin ea, dar se vor întoarce înviați, în chip de moaște sfinte spre primenirea spirituală a neamului. Întoarcerea aceasta se va petrece la vremea secerișului, când deja *„Mirosea a toamnă-n bărăgane"*, o vreme la care cele ale pământului, ale naturii virgine sau lucrate, reflectă mai apropiat cele ale cerului (***Brâncoveanu*** – *„Să mă ierți că iarăși te-am chemat"* – I.Ț.R.).

Ducerea ferecată a Brâncovenilor la Stambul este plecare întru Nuntă cu Mirele Hristos: *„Căci este taina de nuntă. Doar nunta / Ne stă în față."*

---

[2] ***Oratoriul*** chiar a fost scris ca text care să fie apoi temei pentru muzică. De altfel, în anul 1992, anul canonizării Sfinților Brâncoveni, a avut loc în biserica Sfântul Gheorghe Nou o reprezentație cu acest ***Oratoriu***, regizată de Dan Nasta.

[3] Iată prescurtările folosite în text pentru volumele cu scrieri ale lui Ioan Alexandru: I.B. = ***Imnele bucuriei***, I.T. = ***Imnele Transilvaniei***, I.Mo. = ***Imnele Moldovei***, I.Ț.R. = ***Imnele Țării Românești***, I.I. = ***Imnele iubirii***, I.P. = ***Imnele Putnei***, I.Ma. = ***Imnele Maramureșului***, I.Pa. = ***Iubirea de Patrie***, I.Pa. 2 = ***Iubirea de Patrie***, Vol. II. Atunci când într-un volum s-au aflat mai multe imne cu același titlu, spre identificare, am dat și primul vers.

(***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). Sunt plecați spre Casa Lui, spre Ierusalimul ceresc. Dar drumul acesta trece prin suferință, prin jertfă, prin moarte mărturisitoare, prin cruce, prin mormânt. În felul acesta, istoria noastră se racordează direct și frumos la istoria mare a lumii, la istoria mântuirii. Brâncovenii tocmai sunt în prag de strămutare în cer. A venit peste ei mila Domnului pustiei, a Domnului cuvântului (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). Prin Brâncoveanu Constantin și fiii lui, limpede este că: *(…) Am fost atinși de milă, e Mila / Peste noi cea de sfinți cu lacrimi de / Sânge râvnită (…)* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.) Aceasta pentru ca: *(…) moartea / Să poată sări țăndări la rai când va / Fi cercetată de milă.* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.)

Dar nu se sfârșesc lucrurile acum și aici, ele continuă-n cer cu o altă Nuntă, cu mult mai măreață: *(…); putea-vor ei să înțeleagă / Că aceasta de-aici este numai pridvorul că cealaltă nuntă / Numai ne este-ngăduită întreagă, ce nu suportă / Nici amânare nici sustragere nimeni nu poate să nu / Se supună chemării trâmbițelor de foc îngăduite / Să-l înveselească pe Mire. (…)* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.)

Nobilă-i autohtona obârșie a Domnitorului și Poetul ține s-o pună cât mai adesea în evidență (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.; ***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Anume, este el *os basarabic* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Se adaugă întemeietor într-o succesiune augustă, îndeosebi prin plecarea sa martirică la Domnul: *„Ctitor de neam ești al treilea în țară / După Întemeietorul Basarab căruia Mircea îi urmară."* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.).

Descendența nobilă a Brâncovenilor se vede și din vulturul stemei lor, care, prin cel al stemei Basarabilor, își are obârșia în cel al Bizanțului, a cărui spiță coboară și mai departe în istorie, până la vulturul ioanic (ne aflăm, cred, într-o perioadă în care Ioan Alexandru era foarte preocupat de Sfântul Ioan, Teologul de la Patmos). Patmosul și Țara sunt, așadar, evanghelic legate prin zborul punte al vulturului cuvântător al lui Ioan. Vulturul este o prezență continuă în imnele Brâncovenilor. Nu-i orice vultur, ci vultur purtând în gheare cruce cu *„mireasmă de busuioc"* și *„crinul sabie înmugurit în floare"*. E un vultur trimis, unul care ne poartă. *Vultur sfânt* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). E, poate, vulturul acela despre care ne spune Poetul Rege David că i se înnoiesc aripile, înnoire la care râvnim cu toții. Dar, în heraldica celor de care am pomenit avem de-a face mai mult cu duhul vulturesc decât cu pasărea în sine. Constantin Brâncoveanu însuși este văzut de Poet ca vultur: *În pustie cresc oasele / Vulturului, se-ntăresc curate și devin / Umbre-n lumina neamului. (…)* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu – I.B.)***

Pe urma lui, și *„inima noastră vultureşte petrece*" (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.).

Durerile mari nu l-au ocolit pe Domnitor pe parcursul vieții. Tatăl său, Papa Brâncoveanu, fusese asasinat la răscoala seimenilor, pe când Constantin nu avea decât un an. În memoria lui a fost pusă, de bunicul său Preda, o cruce restauratoare la locul uciderii, la poalele Dealului Mitropoliei (*„fostul deal al viei"* – trimitere la vinul euharistic!). (La început a fost una de lemn, înlocuită de Constantin beizadea, fiul cel mare al lui Constantin, cu una de piatră, astăzi dispărută.) Și acesta este rostul crucilor, anume ca acolo unde sunt puse să curețe locul în urma unei nedreptăți, a unei vărsări de sânge sau a unei alte silnicii. Troițele marchează întru sfințenie locul în care sunt plantate, sting o nedreptate omenească prin nedreptatea suferită, odinioară și mereu, de Hristos: *Că suferințele de altădată / O altă suferință le-a înfrânt / Și țărâna țării e curată / Să rodească celălalt pământ.* (***Troiță brâncovenească*** – I.Ț.R.)

Mamă nobilă-i era Stanca, soră a domnitorului Șerban Cantacuzino: *„Și după maică Stanca soră de domn drept moșteni să porți mai departe."* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Odihnește, după 46 de ani de văduvie, alături de soțul ei, la mănăstirea Brâncoveni. La adormirea ei, Domnitorul a restaurat locașul: *„Brâncoveanu a picurat în crâng / Un altar la câteva icoane."* (***Brâncoveni*** – I.Ț.R.). Și de aici pleacă deschiderea întru supremă jertfă a lui Vodă Constantin: *Turnul brâncovenilor stingher / A-nceput ca gorunii să crească / Să strămute clopotele-n cer / Toată jertfa noastră românească* (***Brâncoveni*** – I.Ț.R.)

Era, așadar, Brâncoveanu Constantin, cum se spune, boier de viță veche: *(…) Boier de țară eram / Cu pământuri și fânețe bune și sate ale noastre / Cu heleșteie și prisăci și nesfârșite turme de cornute mari / Și stâne până-n Piatra Craiului* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.)

Nu a fost unul care a cerut domnia, ci unul care a fost poftit la ea, pentru ca *„să n-o lăsăm împrăștierii să se ticăloșească"* țara aceasta românească (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.).

Domnitorul își strânsese învățătura despre moarte și înviere de la *înțelepții vremii*. (***Brâncoveanu*** – I.I.). Școlire simplă și înaltă, în același timp, căpătase așadar Constantin Brâncoveanu, precum apoi și fiii lui. Luată din sinaxarele bisericești, „predată" de monahi cuvioși. În felul acesta au ajuns ei înșiși în Sinaxar (***Sinaxar brâncovenesc*** – I.Ț.R.). Monahii aceștia înțelepți vor fi fost tot timpul, chiar și în ceasul morții sau mai ales atunci, veghetori cu gândul la el și la mărturisirea lui: *„Pustnicii Carpaților nu dorm în noaptea asta"* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). Așa ajunsese Constantin om înțelept, *om în Duhul solomonic*, arzând mărturisitor în Biserică (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.), dibaci și drept în toate lucrările lui: *Măsurat și ager stăpânit de milă / Rob evlaviei și peste trup stăpân, cuget atins / De har picurat cu miron / Din candelele unsului amurg.* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.).

De aici o vădită componentă monahală sub straiul său de purpură:

„Coroana-i semnul sacru pe fruntea monahală." (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Și așa fost-a el om *pătruns de graiul Patriei* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.) și i s-a născut țel suprem în viață: *„Cu sfințenie pe dinafară să mă împovărez"* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). Povară întru ușurare…

După ce i s-au răpit toate cele materiale, vrăjmașul îl atacă în cele sufletești, în cele ale duhului, întru profanare (***Brâncoveanu*** – *„Pierdut-am totul, țară și copii"* – I.Ț.R.). Dar dacă trupurile pot fi zdrobite, nu și sufletele (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). Se cere, ca atare, un duh veghetor și nădăjduitor, curaj întru îndurarea ispitelor și suferințelor: *Numai teama să nu te pătrundă / Să nu te lepezi de Cuvânt / Și Lumina milei tremurândă / Fecunda-va celălalt pământ* (***Brâncoveanu*** – I.I.)

Îl vede Poetul pe Domnitor, adesea, ca pe un pribeag, pășind desculț și numai în cămașă (una dintr-un fir, amintind, parcă, de cămașa fără cusătură a lui Hristos) spre eșafodul mărturisirii cu viața (***Brâncoveanu*** – *„Din vinerea cea mare șase luni"* – I.Ț.R.). Desculț, în ajun de sărbătoare, căci numai astfel poți păși în preajma pomului vieții (Crucea lui Hristos) în rai, pământul cel nou și cerul cel nou (***Brâncoveanu*** – I.P.). Căci, s-a strămutat de viu Vodă Constantin în veșnicie (***Brâncoveanu*** – *„Din vinerea cea mare șase luni"* – I.Ț.R.). Dar, privind lucrurile în adâncul lor, Hristos Însuși este Cel Care lucrează prin Martirul român, vrednic cu adevărat, prin asumarea sa liberă, de această lucrare prin el (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Decapitat pentru mărturisirea neabătută a credinței sale în Hristos, Brâncoveanu se înrudește în jertfa sa cu Sfântul Ioan Botezătorul, devenind și el un *prodrom* al Fiului lui Dumnezeu (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Întru Adevărul, viața lui Brâncoveanu începe cu adevărat după decapitare. O viață care luminează țara-i așezată în Biserică. Lutul trupesc a fost transfigurat în lumină. Sunt multe feluri de a muri eroic și de a fi cinstit și plâns ca atare de ai tăi, dar cu totul altceva este să mori pentru credință, pentru Înviere. Dacă Avraam a fost cinstit și lăudat de Dumnezeu pentru că nu a pregetat întru jertfirea unicului fiu, cu cât mai mult Brâncoveanu pentru cei patru fii ai lui, a căror jertfă a fost și împlinită (***Opțiunea lui Brâncoveanu*** – I.Ț.R.). Este el un exponent și un trimis la cer al neamului său, neam căruia, primind suferințele cu răbdare nesfârșită, precum Iov, i se înapoiază apoi, ca și aceluia, totul, adică viața veșnică (***Opțiunea lui Brâncoveanu*** – I.Ț.R.).

Jertfa Brâncoveanului este întru unirea neamului său în credință jertfitoare și lucrătoare. Moartea lui a umplut țara (*„din Transilvania până la mare"*) de sunete de clopote întru pomenire. Din sunete de jale devin sunete de sărbătoare, de înviere. Se tot cântă în biserici isonuri pe glasul al optulea, glasul Învierii (***Clopotele lui Brâncoveanu*** – I.Ț.R.). Coboară o negură peste țară la moartea mărturisitorului, când are loc *strămutarea* lui la cer (***Brâncoveanu*** – *„Pierdut-am totul, țară și copii"* – I.Ț.R.). Este semn: *„Înseamnă că am fost ajunși în*

cele din urmă / De milostivita iubire" (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). El, ai lui și toți cei ce-și însușesc spiritual jertfa lor. Brâncoveanu este *„ființa cea mai ziditoare din trecutul nostru"* (***Cetatea lui Brâncoveanu*** – I.Pa. 2). Deja, înainte de canonizare, Poetul îl vede cum se cuvine, ca Sfânt (cu majusculă!), ca sacerdot al neamului, și-l numește ca atare (***Brâncoveanu*** – *„Pierdut-am totul, țară și copii"* – I.Ț.R.).

Brâncoveanu nu se duce la brațele părintești, cu mâinile goale, ci cu jertfa lui și a copiilor săi. Sângele vărsat i-a sfințit lucrarea (***Iubirea lui Brâncoveanu*** – I.I.). Deja, rodnicia lui, în ceea ce privește numărul de copii, este exemplară: patru feciori (Constantin, Ștefan, Radu, Matei) și șapte fecioare (Stanca, Maria, Ilinca, Safta, Ancuța, Bălașa, Smaragda) (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Ț.R.). Îndeosebi pe feciorii împreună martiri îi evocă Poetul. Iubitor cuvântează tatăl către fiii lui: *Și tu Constantine întâiul meu născut / Podoaba bătrâneților mele și tu Ștefan / Încoronatul meu, tu demult porți nume / De sfânt martir cel ce văzut-a întâi / Pe Domnul în slavă de-a dreapta Părintelui / Ceresc. Tu, Radu roditor vei fi ca rodia / Din Grădinile Ghetsemani; dar nu vreau / Să-l trezesc pe Mateiaș, lăsați-l să doarmă / În poală cât îi va place lui. Nu treziți iubirea / Cât vrea ea să nu se trezească, pruncuțul tatii, / Feciorașul meu cel mai mic, prâslea nu-l / Dă tata pe el de-ar veni toată slava / Lumii acesteia cu stelele lor să-l pețească* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.)

Pentru Poet, toți fiii lui Brâncoveanu sunt *pruncuții*, chiar dacă cei mari erau deja maturi, cu propria viață și propria credință bine așezate. Cu nesfârșită grijă își înconjurase Constantin Brâncoveanu fiii: *Am stat lângă leagănul vostru al fiecăruia / v-am învelit în scutece V-am privegheat / ca pe sufletul meu* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.)

Îndeosebi la cel mic, la Mateiaș, care poartă *numele moșului Basarabul* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.), îl poartă inima pe Poet, pe urmele Domnitorului. Matei este prâslea, este cel mai delicat, cel mai de crud supus securii gâdelui. De aceea, cu el convorbește mai îndelung și mai duios Domnitorul la scara eșafodului (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.) din piața Seraiului, unde fuseseră purtați de la temnița Edicule, „în cămăși lungi, desculți, cu capetele descoperite, slabi, osteniți, zdrobiți", cum îi descrie un text al timpului. Priveliștea tatălui înconjurat de fiii lui, apărându-și credința și libertatea cea adevărată, deși dramatică, este de o frumusețe negrăită: *Dimpreună cu pruncuți tăi / Nu-s pe lume umbre mai frumoase / Cerul și pământul nu-s de-ajuns / Să-i ridice-n imne cuvioase.* (***Brâncoveanu*** – *„Să mă ierți…"* – I.Ț.R.)

Posibilitatea jertfirii prin mărturisirea credinței este una a fericirii, drept care îndemnul Domnitorului este apăsat: *„Bucurați-vă fiii mei"* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). Sorgintea lor nu este numai de os domnesc, dar, în chip cu totul minunat, mistic recuperator și asimilator, ei sunt, totodată, toți, *„prinți martiri dintre țărani valahi"* (***Brâncoveanu*** – *„Să*

mă ierți că iarăși te-am chemat" – I.Ț.R.). De abia acum fiii lui Brâncoveanu sunt cu adevărat încoronați, în-cununați, au devenit cu adevărat prinți, unși acolo, sus (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.). După botezul dintâi pe care l-au mărturisit până la sfârșit, acum au fost *botezați cu foc* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Au urmat îndemnului tatălui lor: *„fiți dintre cei ce rămân podoaba pământului"* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). Și ce podoabă!

Poetul este mereu impresionat și în contemplare imnică a cumplitei și demnei suferințe a Doamnei Maria Brâncoveanu, *soața* Domnitorului. Familia și poporul îi spuneau cu duioșie Marica. Nici măcar nu a înnebunit. Totul a fost la ea *lacrimi și tăcere* (***Maria Brâncoveanu*** – I.Ț.R.). De cinci ori ucisă, prin fiecare decapitare, Maria rămâne în viață tocmai ca să se îngrijească de moaștele Brâncovenilor, să le aducă acasă și să le pună *„la temeliile României, să-i adauge ca izvoare și puteri de foc la rădăcinile neamului"* (***Brâncoveanu în pictură*** – I.Pa. 2). S-a ocupat îndeaproape de strângerea osemintelor la Constantinopol și de aducerea lor în țară, unde le-a pus sub bună ocrotire de orice pângărire (***Brâncoveanu*** – *„Cea mai cutremurătoare personalitate…"* – I.Pa. 2). Asta a fost grija ei de căpătâi, aceea de a-i purta pe pruncii ei, *pe lacrimi*, de pe cruce în țară, lumini vii, semne și însemne ale Învierii (***Maria Brâncoveanu*** – I.Ț.R.). Le-a adus precum *„își duce-n gură lupoaica fiii săi, adus în spate de bună seamă într-o năframă trainică din cânepă țărănească*[4] *tras pe jos din Bizanțul stins de acolo din apele slinoase ale Bosforului purpuriu de unde fuseseră culese…"* (***Brâncoveanu în pictură*** – I.Pa. 2). Văduvă, Maria se călugărește (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.): *Straiul castității monahal / L-a-mbrăcat Maria credincioasă / Cum se-nchide soarele-n amurg / În cristalul sacru de pe masă* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.)

Pe bună dreptatea consideră Poetul că la Maria lui Brâncoveanu avem de a face cu un martiriu însoțitor (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.), de unde un nimb de sfințenie care odihnește și peste fruntea ei.

Cât despre fete, cele șapte, mândre crăițe, au fost puse în frescă votivă și încredințate spre ocrotire mănăstirii Surpatele, smerita și preafrumoasa ctitorie a Maricăi Doamna (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.): *Fetele le-a încredințat cântând / Să le crească focul din icoane / În văpaia plânsului priveghi* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.)

Mi s-a părut adesea că Poetul își luase drept model familia lui Constantin Brâncoveanu și-și dorea ca împreună cu ai lui să fie, precum aceia, gata oricând, fără preget, la nevoie, pentru mărturisirea supremă.

Jertfa Brâncovenilor este *„faptă fără pereche în istoria noastră"*, mărturisește Domnitorul (***Brâncoveanu*** – *„Cea mai cutremurătoare personalitate…"* –

---

[4] De remarcat această legătură, mereu reluată de Ioan Alexandru, între condiția voievodală și cea țărănească, înrudite îndeaproape la români, fiecare cu noblețea ei.

I.Pa. 2)[5]. Îndelungă a fost pregătirea pentru jertfă, în neam și în Biserică și în familie: *(…). Pentru aceasta ne tot gătim fiii mei / Din pântecele mamei din neam în neam sămânță cu sămânță / Lucrarea cea mai neistovită Din leagăne vă tot / Șopotesc în urechi de șapte ori pe zi și-n miezul nopții / La candela neadormită, (…)* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.)

Brâncovenii pleacă la jertfă după patruzeci de zile de *postire în cuvânt*, postire care este, de fapt, praznic, ospăț al Cuvântului. Le mai rămăseseră până la capăt, până la Înviere, numai trei zile, cele mai încărcate de semnificații și de trăire (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). Posteau Constantin Vodă și ai lui pentru că numai asceza atentă este cu totul recuperatoare și restauratoare: *(…). Numai postul / Și ruga din credință și iubire, stârnite, / Pot ușura pământul de aceste puroaie nelegiuite, / Să se tragă din nări, din creier, din inimă / Din gură, Ne trebuie scuipatul divin / S-amestece-n noroi cuminecătură* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.)

Chiar *„Și de muiere nu m-am mai atins decât ca de / Sfintele icoane."* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). Ascultați ce frumos, oameni buni și îndrăgostiți, din toate locurile și din toate timpurile: *să te atingi de femeie ca de sfintele icoane*! Poetul, bine cuvântând, ne poate face să întrezărim raiul încă de aici, de pe pământ. Apoi, hrana cea cu putere multă, întăritoare de duh și dătătoare de viață, este cu osebire cea venind din moștenirea spirituală a neamului îmbisericit, din *mila păcii* și *jertfa laudei*: *Trăirea-i cu putință Nu numai cu pâine ci masa-n pustie pot / Întinde și două trei oseminte cuvinte / De nu voi avea vlagă să le rostesc / De nu-mi va mai rămâne, în candela tăcerii putere / Peste orbirea ochilor izbește-mă cu Frica de / Tine stăpâne.* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.)

În străvederea Poetului, Cuvintele pot fi, și ele, moaște sfinte. Fost-au, Constantin și fiii lui, măcinați precum grâul de prescură (trimitere discretă la *Epistola către Romani* a Sfântului Ignatie Teoforul), storși precum măslina pentru a da uleiul milostivirii și al ungerii împărătești (așa devin ei fii unși ai Împărăției!) (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). Ceasul jertfei este ceas de cernere, de alegere atentă, de limpezire, de lămurire: *Lasă-ne să fim storși de cea din urmă picătură de hulă / Să rămână numai iubire uleiul de rană / Până ce mila Ta ne va deosebi de prihană / Cum se aleg hoaspele de foc mistuite pe grâne / Când din pustie se-ntorc vântoasele pe ariile araune* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.)

Brâncoveanu face parte din ceata numeroasă a marilor martiri ai creștinătății (arși, decapitați, sfârtecați de fiare, lapidați…) (***Brâncoveanu*** – I.P.). Mari jertfitori ai lumii sunt pomeniți întru nobilă alăturare: Avraam, Iov, Iacov (cel ce se lupta cu îngerul)… (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și***

[5] Ar fi de observat că sfetnicul (și vistiernicul) Ianache Văcărescu nu apare niciodată la Ioan Alexandru.

al fiilor săi – I.P.). De altfel, este plin ***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** de referințe la texte biblice, îndeosebi la cele evanghelice, puse în legătură cu jertfirea Domnitorului. În același timp, Poetul observă pe bună dreptate o conivență subterană, miceliu sfânt, care leagă toate existențele jertfitoare ale neamului și toate lacrimile izvorâte din suferințele însoțitoare. Suntem, după tradiție, în Grădina Maicii Domnului și, ca atare, cum spune o priceasnă populară, preluată de Poet: *„Și noi suntem fiii lacrimilor Tale"* (***1694 15-22 februarie*** – I.Ma.). Dar, în fondul ei, jertfa Brâncovenilor este înrudită și se trage din jertfa Mântuitorului (broboanele de transpirație cu sânge, *mânele ciuruite*…) (***Brâncoveanu*** – I.Ma.): *Dă-mi Doamne, o picătură pe aceste buze bătrâne și străine / Amestecă-n sudoarea frunții mele rănilor tale depline / Când vor porni șuvoi să se reverse din potirul inimii strâmte / Izvorul milei Tale în adânc să-l frământe, / Să nu se amestece din orgoliu în unde / Pe cât iubirea s-a sălășluit frica nu mai poate pătrunde* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.)

Trupurile martirilor Brâncoveni au devenit pâini de jertfă, înrudite îndeaproape cu trupul-pâine al lui Hristos. Martirii Brâncoveni sunt mlădițe ale Crucii lui Hristos – Pom al Vieții (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.). Și capătă încărcătură euharistică, de Pâine, Vin și Cuvânt: *Și nouă de-acuma pâinea pustiei îngăduită / De când în saci de grâu-i o cupă tăinuită / Și foametea nu se mai poate-ascunde / De fața Pânii Fiului niciunde.* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.)

Acum, *„După jertfă cere-se priveghi."* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.). Jertfa sfințește, iar sfințenia rodește mai departe sfințenie (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.). Brâncovenii, ca de altfel toți sfinții, ne sunt model și țintă: *Adesea cei tre- / Cuți sunt viitorul și timpul de asemenea este dat să descifrăm strâmtă / Poteca ce sângeră-n putința neamului.* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.)

Ne racordăm frumos și credibil prin jertfa Brâncovenilor la marea istorie a spiritualității lumii: *„Mărturisirea de Martir a lui Constantin Brâncoveanu este românească dar și universală"* (***Însemnări despre arta noastră*** – I.Pa.).

Nu atât pentru sine, cât pentru Biserică și pentru Patrie este jertfa Brâncovenilor. Martiriul lui Constantin Vodă *„-ntemeiază-un neam în constelații"*, în cer (***Brâncoveanu*** – *„Din vinerea cea mare șase luni"* – I.Ț.R.). Brâncovenii s-au făcut țapi ispășitori ai neamului. Prin ei, cu sânge martiric, se spală din păcatele neamului românesc (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). Mai înainte de a avea Patria-țară pe pământul acesta, ne este Patria cerească, sânul Tatălui, dimpreună cu Fiul și cu Duhul Sfânt. Patria de jos se cere a fi oglindire celei de sus. Ca atare, ca să fie cu adevărat Patrie trebuie să fie și Biserică: *„Nu-i Patrie acolo unde nu e schit."* (***Schit brâncovenesc*** – I.T.; de două ori ne-o spune Poetul!). Schit, adică biserică smerită cu prezența lui Hristos și a mesei jertfei Lui, masa cinării cu El (***Imnul***

lui Constantin Brâncoveanu – I.Mo.). Este o țară iubită de Dumnezeu! Una fără seamăn, poartă spre cer: *Pentru întreg Orientul creștin / Din Carpați până la Marea Moartă / Țara lui Brâncoveanu Constantin / Era slăvită poartă* (***Biblioteca de la Hurezi*** – I.Ț.R.)

Pe cerul neprihănit al Patriei te cheamă la dănțuire sfântă *„hora stelelor liturghie"* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.).

Natura, atât cea sălbatică, cât și cea domesticită sunt așezate întru împodobire și slujire de țară și de oamenii ei. Astfel, pe cuprinsul țării *„Păduri de fag se-ntind și / stejăriș"* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Constantin însuși este văzut ca stejar. Unul care *„pleacă din păduri"* la tăiere (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.). Dar, în timp ce *„Un stejar dacă e retezat / Nu mai prinde grabnic rădăcină"* (***Opțiunea lui Brâncoveanu*** – I.Ț.R.), retezarea capului lui Brâncoveanu, dimpotrivă, face ca țara să aibă mai adânci și mai trainice rădăcini. *„Așchia stejarului"* acesta sare în cer (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.). La palatul Brâncoveanului: *„Se aud privighetorile au început pe baltă la / Mogoșoaia păsările să se întoarcă la vechile cuiburi"* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). Miei zburdă *în stoluri*, plutind parcă după asemănarea cu Mielul, Înger de Mare Sfat (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Dar, cum țara este lucrată cu hărnicie, *„Viile pătrund până în păduri"* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Ț.R.). Pe *coastele de viță* de pe dealuri (***Brâncoveanu*** - *„Pe stâlpi și balustrade și-n altar"* – I.Ț.R.) țăranii lucrează spre a face ca *„Și-n vii la focuri vinețiu"* (***Brâncoveanu*** – *„Să mă ierți că iarăși te-am chemat"* – I.Ț.R.) *„Să-nroșească vița pe colină"* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.), să dea vinul cel roșu, curat, pentru Sângele din Potir. Conținutul viei este unul euharistic, și atunci este firesc ca să fie *„Vița-ntreagă în fiecare bob"* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.), precum Sângele întreg în fiecare picătură. În felul acesta se transformă țara într-un paradis, cu *„pridvor la vițele de vie"* hristice (***Brâncoveanu*** – *„Cum Țara Românească-i pe pământ"* – I.Ț.R.). Sunt înconjurate satele de grădini și de *livezi de aur* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Și de grâne, alături: *„Bărăganu-i cotropit de grâu / Dealurile de livezi și poame"* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Ț.R.). Un belșug smerit se socotește la sfârșit: *„Holdele erau culese clăi"* (***Brâncoveanu*** – *„Să mă ierți că iarăși te-am chemat"* – I.Ț.R.). Asta după ce primăvara: *Se sfințește / Văzduhul și apele și dau în muguri crengile cele mai / Șterse și pe morminte iarba se-ndeasă* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.)

Este o *iarbă tremurândă* (***Brâncoveanu*** – *„Pe stâlpi și balustrade și-n altar"* – I.Ț.R.), în bătaia vântului-duh. Și florile! Cele cu care ne ducem la Domnul întru mărturisire de iubire și slăvire: *„Ramuri de busuioc slăvit în mâini"* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.), mir, mentă, mușcate (***Brâncoveanu*** – *„Cum Țara Românească-i pe pământ"* – I.Ț.R.), *bujorul pământean*

(***Brâncoveanu*** – *„Pe stâlpi și balustrade și-n altar”* – I.Ț.R.). Asemenea cu *„Pruncii cu garoafele la piept”* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.) merge și Poetul la mănăstire, *„La Hurezi cu o garoafă-n mână”* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.). Și încă, *„Ne mai cheamă crinul suferință”* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.), crinul acela regesc ce-și lasă umbra pe covorul brâncovenesc (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Toate acestea sunt spre rodirea țării precum rodia (***Brâncoveanu*** – *„Cum Țara Românească-i pe pământ”* – I.Ț.R.)! Numai când țara este cuprinsă de pustiire și de spurcăciune *„Năvălesc urzicile bătrâne”* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.) și este *„Miriștea fără rădăcină”* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.). Aceasta-i vreme grea, ce se trece cu asceză: *„Cu bureți uscați înșiruiți în podurile / Polovrace și cu buruieni și cu urzici am petrecut”* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.).

„Fără Patrie suntem fără părinți.” (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.). O Patrie se întemeiază. Nu este ușor lucru, căci: *„Fragilă-i / Umbra lumii lăsată pe pământ să prindă gust de patrie.”* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Se joacă decisiv la întemeierea unei Patrii, pe viață și pe moarte aducătoare de viață: *„Fiece om e-ntâiul și ultimul.”* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Rostul întemeietor al lui Constantin Brâncoveanu este vădit (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Poetul ne spune despre rolul decisiv pe care-l au *„cei ce și-au dat viața pentru păstrarea integrității spirituale și teritoriale a neamului lor, cum sunt acești părinți voievozi sfinți ai neamului nostru”* (***Brâncoveanu în pictură*** – I.Pa. 2). Domnul cu cei patru prunci ai lui sunt temei românilor în ceruri. Nu s-au arătat temători de moarte, nu s-au lepădat de neamul lor românesc și creștin. Dincolo de moartea martirică se află cu necesitate învierea. Pleacă dintr-o patrie pământească pentru a ajunge în Patria cerească. În acest fel este întemeiată și salvată Patria din care te tragi și față de care ești totdeauna dator cu sângele tău (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.). Și cu osemintele: *„Vom podi pustia și noi cu osemintele noastre”* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). Căci: *Sterilă-i țara fără oseminte și Patrie- / I departe de a fi. Aur ceresc în noi nu coborâse pe Aure / Apoi să-l tragem sub pământ.* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.)

Acum: *(…) țara-n urma noastră-i / Podită numai cu lacrimi și oseminte / Pe care le poți împrăștia cu plugul / Sau să le înghită-n cenușă jugul / Și să semeni altele…* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.)

Sămânța jertfei rodește și rodirea ei cheamă la rodire în continuare prin alte însămânțări jertfitoare. Jertfa Brâncovenilor este pildă. Ea se cere continuată în veac. Poetul se socotește pregătit, împreună cu fiii lui, după exemplul Domnitorului martir. De nu va fi o chemare la mărturisirea cu prețul vieții, atunci măcar la una prin jertfă exemplară în Cuvânt (*jertfa laudei*). Plecarea spre Patria cerească este comparată de Poet cu ieșirea evreilor din

robia la egipteni. Pământul cel nou al Patriei cerești este pământ al făgăduinței pentru domnitorul plecat la Domnul și, ca atare, în el vrea să odihnească după moarte (***Brâncoveanu în pictură*** – I.Pa. 2). În urmă, Patria pământească se bucură de o stare existențială mai înaltă: *„Dar acum în paradis petreci / În această țară românească"* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Ț.R.). Pentru jertfa curată și fără preget a Brâncovenilor, Dumnezeu se arată cu milostivire spre neamul lor: *Dacă suntem mai senini de-atunci / Și ne merge și la greu mai bine / Dacă țara s-a umplut de prunci / E Păstorul bun care ne ține* (***Opțiunea lui Brâncoveanu*** – I.Ț.R.)

Brâncoveanu, prin jertfa sa, a făcut din Țara Românească o țară fără seamăn pe lume. (***Brâncoveanu*** – *„Cum Țara Românească-i pe pământ"* – I.Ț.R.). Una de țărâna Brâncovenilor înmiresmată: *„Mir vărsat împrăștie țărâna ta în lumea mea și-a noastră a celor / Ce trăim aici înconjurați de soli și veșnicie."* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). O țară ca o pustnică în ceata țărilor Europei: *„Țara s-a mutat în sihăstrie."* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.).

Mierea, lumina de seară, icoanele *„coapte"*, viața simplă de rugăciune și de lucrare manuală (***Schit brâncovenesc*** – I.T.), cam asta este de văzut iconic în neamul românesc. *Prisăcile-s de aur* (***Brâncoveanu*** – *„Să mă ierți că iarăși te-am chemat"* – I.Ț.R.), însoțindu-se monahismul albinelor cu cel al oamenilor: *Faguri greoi și galbeni se-nfioară / Când în genunchi călugării cârpesc / O brumă lină de lumini spre seară* (***Schit brâncovenesc*** – I.T.)

Curge mierea pe cuprinsul Patriei. Întru bună învățătură curge ea. Din bisericile-stupi se revarsă ea. Vedem *„Matca de har și fagurii cu miere plini de lumină strânsă-n amurg."* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Este *„Mierea Logosului alaiul Mirelui zumzetele roiuri"* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). Este și modelul de viețuire al familiei-roi a Brâncovenilor: *„Nume de rege de pe rai înconjurat de / Pruncii tăi și țară ca matca-n stup de faguri și de roi."* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.).

Ctitorirea prin sângele jertfei sale a fost precedată și pregătită de un lung șir de ctitorii întru Cuvântul, presărate generos pe teritoriul Patriei. Sub domnia de 26 de ani a lui Constantin Brâncoveanu s-a atins o perioadă de mare înflorire culturală și economică, o adevărată renaștere a Țării Românești. Ctitoriile-i izvorăsc din adânc (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.) și, practic, irump din pământul Patriei în *„pala blândă a Duhului"* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Ele, cele de piatră, urmează ctitoriilor în grai: *„Piatra / Se-așează-n loc lângă cuvânt și împreună-apare bună casă."* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). *Bună casă* – biserică! În timpul lui se fac traduceri importante ale textelor sfinte în limba română. A celor biblice: *„Am adus Cartea, graiul de foc în sângele / Limbii române."* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.); *„Cartea de foc Scripturile proorocești revelația sfântă"* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor***

săi – I.P.). Și a celor liturgice: *„De pe ceasloave și mineiele trase-n tiparnițe / Întâia oară în graiuri române”* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). De-acum, *„Putem paște în amănunt pășunile Logosului”* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). Cele care fac posibilă tinerețea fără bătrânețe și viața fără de moarte!

Sigur, ctitoriile cele mai numeroase sunt cele eclesiale, ridicate spre slava lui Dumnezeu și pentru buna învățătură a neamului: *Bisericuța dintr-o zi Hurezi și Sâmbăta și Mogoșoaia. Mamul / Viforâta Polovragi Sinaiul Fundenii Doamnei Potlogi și Brâncoveni / Satul natal ethernul Athos și-n scaunul păstorului Bucur sfântul // Soldat Gheorghe Noul candelă ți-a aprins și sfântul / Ioan și sfântul Saba, la / Râmnic, Ismail Galata. Pe Deal și la Antim și / De un Lemn și Bistrița Mitropolia sfântul Dumitru la Argeș, Doamna / Maria Surpatele și Bolniță adaugă clopotnițe și schit* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.)

Dintre acestea, cele considerate mai încărcate de semnificații și cele mai cântate de Poet sunt necropolele. Cele două: mănăstirea Hurezi și biserica „Sfântul Gheorghe Nou”.

Hurezi este *mărturisitor* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.). Nu după o bătălie (precum mereu Sfântul Ștefan cel Mare și Sfânt), nici zidind pe cineva drag în zidurile ei (precum Manole pentru Negru Vodă), a ridicat Brâncoveanu la Hurezi *„turlele spre slavă”*: *Ci din tihna bucuriei lui / Din credința sa după dreptate / Așează Hurezii pe un râu / Ca o moară la eternitate* (***Hurezi*** – *„Nu după războaie-a ctitorit”* – I.Ț.R.)

O altfel de oaste, *tainică*, își are tabăra aici prin *„priveghiul miezului de nopți”* și, în felul acesta, o altfel de bătălie este câștigată. Mormântul gol de la Hurezi, în chip paradoxal, este la fel de puternic ca și atunci când moaștele ar fi fost prezente înăuntru întregi. Sunt alt fel de moaște ale Domnitorului martir așezate mistic acolo, unele spiritualizate (în sensul pe care-l dă Sfântul Pavel: „Sunt și trupuri cerești și trupuri pământești; dar alta este slava celor cerești și alta a celor pământești” – 1 Corinteni 15, 40) (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.). Și, atunci: *„Cine poate umple cu pământ / Golu-acesta plin de nemurire”* (***Hurezi*** – *„La Hurezi mormântul este gol”* – I.Ț.R.). Mormântul Domnitorului devine crisalidă spre înviere în cer, oarecum în înrudire cu cel al lui Hristos (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.; ***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). Jertfa lui mută ctitoria Hurezilor de pe pământ în cer (***Iubirea lui Brâncoveanu*** – I.I.). Și firesc este ca Poetul, în calitatea sa sacerdotală de slujitor al Cuvântului și al cuvintelor, să fie sedus de biblioteca de la Hurezi, atât de bogat înzestrată de Domnitorul care știa a prețui cultura și folosul ei într-un neam: *Biblioteca era la Hurezi / Intrai aici ca în eternitate / Și puteai ieșind să vezi / Sofia sfântă întrupată-n toate.* (***Biblioteca de la Hurezi*** – I.Ț.R.)

Deasupra intrării, Vodă Constantin pusese această inscripție: *„Bibliotecă de hrană dorită sufletească această casă a cărților îmbie înțeleaptă îmbelșugare”*.

Să luăm aminte, căci este atât de simplu și de bine spus: *casă a cărților* care să *îmbie* întru înțelepțire…

Biserica Sfântul Gheorghe Nou a primit în taină, aduse din Fanar, după șase ani de odihnă la Halki, trupurile martirilor. Anonim a fost lăsat mormântul acesta, spre a nu fi pângărit de vrăjmașii lui Hristos, vrăjmași și celor ce urmează Lui. Era vegheat numai de candela (*„sâmburul de sânge și lumină"*) cu inscripția-i tăinuită (***Epitaf*** – I.Ț.R.), descifrată destul de târziu de Nicolae Iorga (***Brâncoveanu*** – I.Pa. 2): *„Această candelă ce s-au dat la Sveti Gheorghe Nou, luminează unde odihnescu oasele fericitului Domnu Constandin Brâncoveanu Basarab Voevod, și iaște făcută de Doamna Mării Sale, Mariia, care ca și Măriia Sa nădăjduiaște în Domnul, iarăși aici să i se odihnească oasele. Iulie în 12 zile, leat 7228-1720"*. Poetul vorbește de-acum de *„sământa noastră Constantină"* (***Epitaf*** – I.Ț.R.). Aduse de soață la biserica Sfântul Gheorghe Nou, *oasele gălbui „s-au pus pe lucru întru nemurire"* (***Brâncoveanu*** – *„Din vinerea cea mare șase luni"* – I.Ț.R.). Sunt de-acum odoare fără de preț neamului românesc al lui Hristos. Poetul pune Sfântul Gheorghe Nou împreună cu alte mari necropole ale neamului, cu Putna lui Ștefan cel Mare și cu Dealu lui Mihai Viteazu. (***Brâncoveanu*** – I.Pa. 2). Mormântul lui și al fiilor lui marchează kilometrul zero al României, geografic, dar mai ales spiritual (***Cetatea lui Brâncoveanu*** – I.Pa. 2). Ceea ce este extrem de semnificativ! Istoria se concentrează pe mai departe în acest loc sfințit. Trupul neînsuflețit al lui Mihai Eminescu a fost depus la Sfântul Gheorghe Nou înainte de a fi purtat la cimitirul Bellu (***Brâncoveanu*** – I.Pa. 2). Și, în trecerea sa din Germania spre țintirimul abia înfiripat de la Nicula, însuși Ioan Alexandru va fi rămas aici două nopți, îmbarcat pentru Ascensiunea-i ultimă, privegheat de cei de-aproape ai săi, familie și prieteni.

Vine, apoi, mănăstirea Sâmbăta. Poetul cu familia sa ajunge la ea în pelerinaj (*„În straiță cu o prescură-n ștergar"*) într-un *ianuar*, de Bobotează. Constantin Brâncoveanu a făcut aici, în Transilvania, o investiție duhovnicească și de cultură într-unul dintre momentele ei istorice cele mai dificile, atunci *„Când Ardealul era scuipat în gură"*. Sâmbăta-n smerita ei rugăciune de seară se constituie în punte spirituală și de neam între Ardeal și Țara Românească. Veghea la altar ne face, îndeosebi, cu adevărat frați, mai mult decât sângele. Este plin pământul românesc, cu satele lui, de *schituri picurate* (*„Stă schitul picurat într-o poiană"* – ***Schit brâncovenesc*** – I.T.). Și când lăcașurile de închinăciune sunt distruse, din varii motive, *„(…) rămas-a dragostea de frați / Sub aceeași cruce milenară"* (***Brâncoveanu la Sâmbăta*** – I.Ț.R.). Două imne sunt numite chiar așa, ***Schit brâncovenesc***, la distanță de opt ani (luând în considerare data apariției volumelor). Primul este dedicat pictorului Paul Gherasim. Nespus de frumos, o minune (***Schit brâncovenesc*** – I.T.)! Al doilea este o poezie foarte criptică și foarte… poetică (***Schit brâncovenesc*** – I.I.).

Mai aflăm din imnele Poetului cum în cinzeci și cinci de sate: *(…) ai*

așezat fereastră strâmtă / Ochi prin care cerul să-și zvonească trecerea sfântă și de zi cu zi prin / Nopți. (…) (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.)

De o atenție aparte se bucură în privirea Poetului *pridvorul brâncovenesc*, contribuție remarcabilă, cu totul specifică, de o afirmată spiritualitate, a artei brâncovenești la arhitectura eclezială, o preluare din arhitectura veche țărănească. Fără a fi o părăsire a altarului aflat la răsărit, pridvorul reprezintă un pas făcut spre apus, asta și deoarece biserica nu mai putea cuprinde mulțimea moaștelor. Din pământul pentru pământ, pământul devine pământ pentru cer. Pe cât se împuținează lumina în afară, pe atât sporește în interior, devenind *lină*. Pridvoarele sunt locuri ale icoanelor și ale moaștelor. Lumina candelei altarului preia, prin ferestruica lui de la răsărit, din lumina fizică, solară. Prin pridvor, Răsăritul se întinde spre apus (***Pridvor brâncovenesc*** – I.Ț.R.). Întreaga țară devine cu Constantin Brâncoveanu, prin el, pridvor de Biserică (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Ț.R.). Cuveni-s-ar să se taie respirația neamului la asemenea cuvinte! Pridvorul este făcut spre bună întâlnire și îmbrățișare și însoțire între lumea din lăuntrul Bisericii și cea a bisericii cosmice a Creației lui Dumnezeu, în Hristos: *„pe obrazul lor crește vița sacră încrustată în marmură brâncovenește"* (***Călător prin Țara Românească*** – I.Pa.).

Locașurile de cult sunt deopotrivă împodobite cu artă măiastră și cu trăire pe măsură: *„Zugravii locu-l îmbrăcau / Cu slavă și cântăreții-n grai întemeiau văzduh"* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Timpul curge parcă altfel, frumos orânduit, cu încărcătură liturgică, în spațiul ocrotitor al acestor ctitorii: *„Vremea împărțită pe ceasuri de cele șapte laude"* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.), căci *„De trei ori pe zi / Clopotele nu-ncetau să spună"* (***Clopotele lui Brâncoveanu*** – I.Ț.R.). De altfel, întreaga cultură brâncovenească are ținută și țintă liturgică: *(…) Veghe-i / Înăuntru, candelă și piatră icoanele de lemn pâlpâie pale / Lăsând aure blânde ce se ating în mers prin spațiul; de taină. Mir- / Oase-a slavă și a mir și-a țară căutând încet în grai brâncovenesc. (…)* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.)

Există, așadar, un *grai brâncovenesc*, al jertfei și al culturii slăvitoare, precum și un stil specific, cu totul aparte, cântător și încântător. Mândrie a culturii românești!

Este plină de lumină lumea afirmat eclesială a Brâncovenilor. Este mai totdeauna una dinspre seară. *Lumină lină* a slăvirii lui Dumnezeu. Lumina candelelor, *„Candelele unsului amurg"* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Candelele cu privegherea care se face la lumina lor (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.). Ele sugerează trecerea spre cea lume pe calea luminii interioare (***Schit brâncovenesc*** – I.T.). Este un schimb mirific de lumini între cuibul Bisericii și neapropierea luminii cerești. Este o lumină care iese din biserică, cea a lumânărilor și a candelelor de veghe a rugăciunilor, și o lumină care pătrunde în biserică, cea neapropiată, a *sfintei slave* (***Brâncoveanu*** – *„Pe*

stâlpi și balustrade și-n altar" – I.Ț.R.). Anume sunt făcute sfintelor lăcașuri ferestre înguste și ferestre icoane: *Ferestrele înguste abia de le strecor / Luminile ce vin mai de departe / Și firea lor e ruptă de pământ / Și-ncep să lumineze după moarte.* (***Schit brâncovenesc*** – I.T.)

La lumina aceasta, *„Icoanele sunt coapte pe iconostas"* (***Schit brâncovenesc*** – I.T.) în ctitoriile brâncovenești, roadă spre hrănirea sufletelor și a minților celor ce aspiră la dumnezeiasca Împărăție. La umbra lor odihnesc duhul și osemintele Brâncovenilor: *„Loc de mormânt patriarhal / Cu neamul strâns sărbătoresc sub icoană."* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). O candelă, una cu totul anume, de taină, pusă de Maria Doamna la Sfântul Gheorghe Nou a străjuit peste veacuri, neștiută, osemintele Brâncoveanului (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.).

Clopotele smerit-mândrelor ctitorii brâncovenești cheamă pe oameni la cer și cerul la oameni, întru întâlnire și însoțire: *Bronzul în limba clopotului / Strămută cântarea în el în ceruri / Zăvorâtă.* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.)

Iar *„când clopotul / S-a potolit începe omul harului să cânte."* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.). Este *„Păienjenișul / Punții de diamant pârtia harului"* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). Athosul spiritual se revarsă peste Patrie. În bisericile Răsăritului, purtând în ele sămânță spirituală athonită, *„nu cântă instrumentele ci numai cel viu"* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.B.).

Au fost, însă, destule alte ctitorii în domeniul tinerei culturi a țării: întâiul ceas într-un turn, Academia Română, așezământul de învățământ superior „Sfântul Sava" din București (cu studii consistente de teologice și de bună cultură antică), *grădinile culte*… (***Cetatea lui Brâncoveanu*** – I.Pa. 2). Pentru toate aceste împliniri, dar, desigur, mai ales prin jertfa sa, Constantin Brâncoveanu a devenit ctitor spiritual al Capitalei (***Cetatea lui Brâncoveanu*** – I.Pa. 2). Poetul consideră că se cuvine osebită prețuire vajnicului Domnitor pentru ctitoriile sale întru frumos, dar cu mult mai mult pentru podoaba jertfei sale mărturisitoare (***Brâncoveanu*** – I.Pa. 2). Căci podoabă sfântă este jertfa lui, și Biserica și neamul se încununează cu ea (***Iubirea lui Brâncoveanu*** – I.I.).

Sigur, ctitoriile se fac cu bani, cu pungi de aur. Turcii, râvnindu-i averea, îl supranumiseră „prințul aurului". Dar aurul Brâncovenilor nu este aurul din peștera lui Ali Baba, nici cel din visteriile împăraților acestei lumi. Nu, este aurul-flacără ce-și lasă umbra prin icoane, aurul-aură care înconjoară protector și vestitor creștetele celor ce au văzut lumina cea adevărată, lumina Taborului. Și îndeosebi pentru *creștetul divin* este destinat aurul. Și a mai folosit aurul la ceva de mare preț nouă, moștenitorilor lui Brâncoveanu: *„O raclă cu bruma de moaște nestemate / Din Bizanț cumpărate pe aur scump"* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.). este una dintre

raclele de nuntă ale acestui neam (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.).

Moștenirea Brâncovenilor este una grea, frumoasă și mântuitoare: *„Este statura lui uriașă crescută dintr-o dată aici, cum a fost scos în dimineața când împlinea șaizeci de ani acum 270 de ani, cu barba smulsă desculț cu pruncii după el în cămăși albe pe ulițele sfinte și tras pe butuc este momentul când în cea mai mare umilință purtată cu demnitatea celui ce i-a însuflețit toată lucrarea în Țara Românească este această clipă de foc sfântă când moartea începe să cedeze să fie biruită prin moartea de bună voie și făptura lui de oseminte a voievodului începe să ia proporții cosmice devine punte devine arbore devine semințe devine salvator al neamului devine vama transfigurată devine podul de aur devine pasăre de aur și foc salvatoare pentru pruncii săi."* (***Brâncoveanu în pictură*** – I.Pa. 2). Putem să ne folosim de această moștenire sau s-o risipim vinovat. În chip mistic, și noi putem deveni prunci ai jertfei lui Brâncoveanu (***Brâncoveanu în pictură*** – I.Pa. 2). Ca atare, s-ar cuveni să fim și următori ai sfaturilor lui părintești: *Învățăturii noastre fiii mei se dă acum prilej de / Adeverire, să nu cădem din iubire / Să întrezărim în dragostea Lui singura fericire.* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.)

Cu alte cuvinte, moștenirea constă în păstrarea neabătută a credinței drepte și mărturisirea ei, fără precupețire, chiar și cu prețul vieții: *Acum trebuie să stăm bine, Fiii mei să stăm cu frică / Și cutremur Ușile Ușile să le păzim simbolul / Niceelor Calchedoane se vreau adeverit să-și scalde / Țărmurile de aur în inimile noastre / Înțelegătoare (…)* (***Oratoriul lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor săi*** – I.P.)

Moștenirea este vie și lucrătoare atât timp cât este însușită și probată prin trăire: *„Putem spune că avem o moștenire de aur numai în care eu însumi, ca om al prezentului, sunt atins de râvna desăvârșirii, a bucuriei creatoare similară cu cea care i-a animat pe ei. Trebuie să fiu pe măsura trecutului. Ștefan cel Mare, Constantin Brâncoveanu, Matei Basarab sau Mihai Viteazul, Neagoe sau Bălcescu nu sunt oameni de conjunctură, ci desăvârșiți. Nu le lipsește nimic ca eu să le știrbesc ori corijez statura."* (***Istoria ca patrie*** – I.Pa.). Rezultatul este o stare înalt creatoare, ne spune Poetul. Ce frumos!

Ni se cere grija osebită de a nu ne lăsa, în calitatea lor de temple ale Duhului Sfânt, trupurile pângărite, prin lepădarea de Miel, de jertfa Lui necontenind în veac (***Brâncoveanu*** –I.Ma.). Ca atare, angajamentul fiecărui creștin al acestui neam s-ar cuveni să fie același cu cel al Poetului în fața Sfântului Martir al neamului și al creștinătății: *Sece carnea mea de pe pământ / Sufletul în mine / De voi rușina credința ta / Brâncovene frate Constantine / Pruncii tăi rămas-au fiii mei* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Mo.)

Căci ne este *„Iio Brâncoveanu Constantin / Efigie în eternitate"* (***Imnul lui Constantin Brâncoveanu*** – I.Ț.R.)! Efigie sfântă!

Cristina Cojocaru

Activitatea ctitoricească și everghetică a doamnelor din familia lui Constantin Brâncoveanu

Vorbind despre dimensiunea creatoare și jertfitoare a femeii, ce alt exemplu ar fi fost mai potrivit acum, când se împlinesc 300 de ani de la Martiriul Sfinților Brâncoveni, decât viața și pătimirile femeilor din familia Sfântului Constantin Brâncoveanu, adică Marica Doamna și cele șapte fiice ale acesteia: Stanca, Maria, Ilinca, Safta, Ancuța, Bălașa și Smaranda.

Natura creatoare a femeii, manifestată fie prin trup, ca născătoare de prunci, fie prin fapte, ca binefăcătoare și ctitoră, fie prin spirit, în credință, sfătuire înțeleaptă și înfăptuire intelectuală, completată în modul cel mai fericit de dimensiunea jertfelnică este ilustrată pe tot parcursul istoriei creștine de prototipuri, icoane ale feminității: soția, mama, mucenița. Femeile brâncovene au putut avea astfel o serie întreagă de repere, modele de urmat, începând, bineînțeles, în primul rând cu Sfânta Fecioară Maria, Născătoarea de Dumnezeu, Cea care Și-a văzut Fiul jertfit, așa cum urma să o facă și Marica Doamna; apoi mă refer la Sfânta Împărătească Elena, în care doamnele lui Brâncoveanu își regăseau întrucâtva statura lor aulică, la Sfânta Muceniță Solomoni, mama celor șapte Macabei, care și-a văzut fiii duși în fața împăratului, batjocoriți, torturați și, în final, uciși, unul câte unul, pentru mărturisirea dreptei credințe, tot așa cum Doamna Marica avea să o facă; sau Teopista, soția Sfântului Mucenic Eustație Plachida, cea răpită de la familia ei și surghiunită pe meleaguri străine, cum, de asemenea, i se va întâmpla și Maricăi.

Nu am ales aceste exemple, aceste pilde ale femeii creștine întâmplător, ci pentru că ele au un rol privilegiat în programele iconografice ale bisericilor ctitorite de familia Brâncoveanu, arătându-ne, fără tăgadă, că acestea au fost un model de urmat și îndemnându-ne oarecum să credem că Brâncovenii, familia lor, au avut puterea unei previziuni sau presimțirea destinului ce urma să se înfăptuiască.

Este de știut că însuși domnul Constantin Brâncoveanu avea o devoțiune deosebită pentru Sfinți Împărați Constantin și Elena, evident datorită numelui său de botez. De asemenea este bine cunoscut și s-a scris foarte mult despre amploarea fără precedent pe care o capătă cultul marial, atât în iconografie, cât și în literatură. Deci este prezentă Fecioara Maria, Sfânta Elena și bineînțeles, reprezentarea Sfântului Martir Eustație Plachida, care, începând cu Hureziul, apare împreună cu fiii și soția, până atunci fusese îndeobște reprezentat singur. Deci se atrage atenția asupra sacrificiului în familie. Evident, cei 7 Macabei

sunt destul de frecvenți în iconografia brâncovenească, din nou cu o trimitere la această jertfă a familiei.

Astfel, departe de a fi doar un instrument pentru zămislirea de prunci sau o chivernisitoare a locuinței și a mesei, așa cum de multe ori este, din păcate, percepută, femeia ortodoxă are vocația sacrificiului sau aș putea spune, chiar datoria lui. Pentru a înțelege mai bine dimensiunea extraordinară pe care au avut-o acțiunile Maricăi Brâncoveanu și a unora dintre fiice sale, este necesar să fac mai întâi o scurtă evocare a statutului pe care femeia îl avea în Evul Mediu românesc. Statutul acesta nu era, în niciun caz, unul privilegiat, nici măcar pentru doamna țării și familia acesteia. Așa cum reiese din mărturiile cronicarilor sau ale călătorilor străini, cele mai importante surse fiind Paul de Alep, Anton Maria del Chiaro, Radu Greceanu ș.a., femeile din familia domnească, nu numai în perioada lui Brâncoveanu, ci și înainte și după, nu apăreau în public decât la marile sărbători și la slujbele bisericii, în rest stând în odăile lor. De menționat că în veacurile al XVII-lea – al XVIII-lea, femeile aveau camere separate de soții lor, într-o aripă distinctă a palatului sau în case special destinate, numite *ginecee*, de la numele grecesc: γυναίκα οικία. Sau se puteau plimba în grădinile interioare. În orice caz, ele nu erau figuri publice. Se ocupau cu broderia, țesutul, economia caselor și aveau ca primă îndatorire nașterea și creșterea urmașilor. Foarte rar ele se implicau în afaceri sau în treburi importante ale moșiilor.

De foarte puține ori în istoria medievală a Țărilor Române au existat doamne care au rămas în memoria posterității prin altceva decât rolul lor de legătură în lanțul dinastic, statutul de co-ctitor în zidirile soților, adică apăreau în tablouri votive, și inscripțiile tombale, de pe mormintele lor. Cam acestea sunt instrumentele cu care putem identifica o anumită doamnă, la un moment dat, în istorie. Îmi vin în minte foarte puține exemple de femei care și-au asumat, personal și independent de domn, de soțul lor, rolul de ctitore și donatoare. Poate doar Doamna Despina a lui Neagoe Basarab, pictată în celebrele icoane cu donator aflate acum la Muzeul de Artă; Doamna Chiajna, soția lui Mircea Ciobanu, rămasă și ea în memoria colectivă ca fondatoare de biserici și fondatoarea unei școli; sau Maria, doamna lui Ștefan Cantacuzino, care ctitorește Biserica Doamnei din București.

Având acest fundal, putem trece la evocarea personalității extraordinare a Mariei sau Maricăi Brâncoveanu. Trebuie menționat că ambele nume apar consecvent atât în inscripții, cât și în însemnări sau în scrierile ei olografe, nu este nicio greșeală. Au fost mai mult ipoteze: numele oficial este Maria și este alintată cu numele Marica, un diminutiv grecesc al numelui Maria, sau numele de botez este Marica și, prin asociere cu numele Fecioarei Maria și datorită faptului că Anton Maria del Chiaro avea obiceiul să latinizeze numele persoanelor în scrierile de cancelarie, i s-a spus Maria. În orice caz, o voi evoca fără discriminare, în ambele modalități.

Soția Domnului Constantin Brâncoveanu a dat dovadă de „bărbătească mărime de suflet", așa cum spunea unul dintre contemporanii săi. Nepoată a lui Antonie Vodă din Popești, din fiul acestuia, Neagoe, Maria, înzestrată cu frumusețe și har, se căsătorește în 1674 cu Constantin Brâncoveanu, la acea vreme fără pretenții sau perspective de a deveni domn. Unirea lor a fost bogată și rodnică, Maria făcându-și cu prisosință datoria de soție și mamă, prin nașterea și creșterea celor 11 copii, un număr considerabil, chiar și pentru acea perioadă. Pe de altă parte ea și-a arătat încă de timpuriu virtuțile de ctitoră și everghetă.

În traducere, everghează înseamnă „binefacere" sau munificiență. Am optat pentru acest termen grecesc εὐεργετέω, însemnând „a face fapte bune", întrucât apare în textele din vremea aceea. Un grecism care dă culoare epocii și mi s-a părut corect să-l folosesc. Dar l-am și înlocuit, în prezentarea mea, de foarte multe ori, cu acela de „binefacere".

Maria a fost ctitoră deplină, adică cu bani din caseta ei personală, independentă de Constantin Brâncoveanu, a mai multor biserici. În primul rând Bolnița Mănăstirii Hurezi, apoi Biserica „Sfântul Nicolae dintr-o zi" – care se afla în București, pe moșiile moștenite din familie – și Biserica Mănăstirii Surpatele. De asemenea a contribuit cu bani la refacerea multor altor biserici și a fost co-ctitoră a mai multor biserici, alături de Constantin Brâncoveanu. Cu toate acestea, Dumnezeu i-a rânduit ei soarta mult-încercatului Iov, fiindu-i dat să piardă toate avuțiile și comorile sufletului: copiii, soțul, averea, giuvaerurile și statutul.

Asemenea mamei lor, fiicele lui Constantin Brâncoveanu au avut o viață privilegiată, până la un punct, fiind crescute „în îndestulare și răsfățuri" (citat din Letopisețul Țării Moldovei, care vorbea de Doamna Maria, una din fiicele lui Brâncoveanu), pentru ca mai apoi să plătească mântuirea prin suferință și moarte (moartea lor sau a soților și copiilor).

Stanca, cea mai mare dintre fete, născută în 1676, căsătorită în 1692 cu Radu Iliaș, beizadea, fiul lui Iliaș Vodă din Moldova, rămâne văduvă după 13 ani de căsătorie, fără urmași. Nu se recăsătorește niciodată. Moare de friguri sau de pneumonie, în 1714, chiar în ajunul mazilirii tatălui ei. Conform celor scrise de Del Chiaro, secretarul personal al lui Brâncoveanu, înainte de moarte, Stanca are acea celebră, deja, viziune, în care îl vede pe tatăl ei luat de gât de către soldații turci și târât afară din palat. Evident, viziunea a fost comunicată familiei, a produs oarecare rumoare, dar tatăl ei a refuzat să-i dea crezare, fiind încredințat mai degrabă în ceea ce îi spuneau diplomații lui și iscoadele pe care le avea la Constantinopol, și, de ce nu?, încredințându-se în voia lui Dumnezeu.

Stanca moștenise, de la tatăl ei, prin foaia de zestre, între altele, moșia Tunari. Acolo se află încă o biserică destul de puțin cunoscută, lângă casele brâncovenești. Această biserică are o pictură extraordinară, dar foarte

deteriorată, deloc restaurată, din păcate. E învăluită într-un oarecare mister, pentru că tabloul votiv este acoperit, pisania lipsește și nu este foarte clar care dintre Brâncoveni a fost ctitorul, dar se știe clar că moșia a aparținut Stancăi și, ulterior, ea a fost transmisă nepotului ei, Constantin al III-lea. Biserica are niște elemente de pietrărie extraordinare.

Maria, cea de-a doua fiică, născută în 1678, este căsătorită la 1693 cu Constantin Duca, ce avea să urce, pentru scurt timp, pe tronul Moldovei, el fiind fiul domnitorului Gheorghe Duca. Căsătoria lor s-a produs în aceeași serie de alianțe matrimoniale cu implicații politice, pe care tatăl lor, Constantin Brâncoveanu, le pusese la cale. S-ar putea spune că, într-un fel, nenorocirea fetelor s-a tras și din acest tip de gândire strategică a tatălui lor, care, fără doar și poate, s-a străduit să le mărite bine, în special cu fii de domn și boieri din Moldova, pentru a întări astfel alianțele politice. Ca niște fiice bune și ascultătoare de părinți, copilele s-au supus fără preget voinței tatălui lor. Maria se stinge repede, murind de ciumă, la Constantinopol, în 1697, lăsând în urmă un copil. Dat fiind că i se hărăzise, de către tată, să fie doamnă a Moldovei, ceea ce s-a și întâmplat pentru scurt timp, Maria a primit moșii la granița noii ei țări, în zona Brăilei și a Râmnicului Sărat, unde nu se cunosc ctitorii importante ale ei.

Ilinca sau Elena, cea de-a treia fiică (remarcăm aceeași ambivalență a numelui ca și în cazul mamei), se naște la 1682, și inițial tatăl ei negociază o alianță matrimonială foarte importantă, dar de asemenea, lipsită de noroc, căsătorind-o în 1698 cu Scarlatache Mavrocordat, fiul lui Alexandru Mavrocordat, dragoman al Porții. După numai un an de la căsătorie, în 1699, ea rămâne văduvă, fără copii și în mijlocul unui scandal cu fostul socru care caută de aici înainte să se răzbune pe Brâncoveanu, ceea ce va și reuși. Din fericire, ea se va recăsători cu logofătul Șerban Greceanu, cu care are o viață tihnită și dobândește urmași, cărora le lasă averile moștenite de la tatăl ei. Ce-i drept, mai puține decât în cazul altor fete. Fiica ei, Smaranda Greceanu, va moșteni, de la o mătușă, adică Smaranda Brâncoveanu, moșia Grecilor ot Nord Ilfov, adică în nordul Ilfovului, unde va zidi Biserica din Micșunești Mari, împreună cu soțul ei. Aici găsim un ciclu al lui Eustație Plachida, unic în iconografia românească. Acest lucru ar putea indica faptul că familia vedea în cultul acestui sfânt o referire clară la ceea ce i se întâmplase lui Brâncoveanu. Se mai găsește aici și tabloul votiv cu portretele lui Brâncoveanu și al Mariei, „moșul și moașa – așa precizează inscripția – ctitorei". Arată că urmașii le-au păstrat înaintașilor o memorie vie.

Safta, următoarea fiică, a fost poate dintre cele mai fericite. Născută în 1686, se căsătorește la 1700, cu Iordache Crețulescu, boier local, fără pretenții sau perspective politice de mare anvergură, împreună cu care a avut 5 copii. Cei doi ctitoresc, în București, în anul 1722, Biserica Kreţulescu de astăzi. Tabloul votiv al bisericii a fost refăcut, din păcate, în secolul al XIX-lea, dar,

având în vedere că, așa cum se spune, este pictură peste pictură, păstrează ceva din desenul inițial. Biserica Kreţulescu este un adevărat testament al artei brâncovenești, în primul rând datorită picturii sale și a arhitecturii, dar este și un testament al dramei brâncovenești, dacă e să ne gândim că aici, în pridvor, apare reprezentată, întâia oară în Țara Românească, Apocalipsa Sfântului Ioan Teologul. Răzvan Teodorescu și Cornelia Pillat au evocat de multe ori această reprezentare ca fiind o ilustrare a dramei prin care a trecut familia lui Constantin Brâncoveanu, o referire la momentul apocaliptic, trăit atunci, în 1714, la Constantinopol. Interesant este că ea va fi reluată în ctitoria lui Nicolae Mavrocordat, la Mănăstirea Văcărești și nu fără legătură, voi explica imediat, cu fiicele lui Brâncoveanu.

Ancuța sau Anca, născută în 1691, este căsătorită în 1704 cu Nicolae Ruset sau Rosetti, fiul lui Iordache Rosetti, vistiernicul Moldovei. Având în vedere statutul soțului ei, după mazilire, aceștia doi fug în Transilvania, la Brașov, acolo unde Brâncoveanu avea niște case. Ancuța se stinge în 1730, și ea lipsită de odrasle, fiind îngropată în Biserica Sfântul Nicolae din Șchei, pe care ea o îngrijise în timpul vieții și îi făcuse consistente donații, deci s-ar putea considera ca fiind, într-un fel, ctitora acestei biserici.

Bălașa, aceea dintre fiice care avea să joace rolul cel mai important în drama martiriului Brâncovenilor, dar și care va rodi, mai apoi, cele mai alese binefaceri, se naște la 1693. În 1708 era căsătorită cu Manolache Lambrino, fiul lui Andronache Lambrino, iar Manolache va deveni ban al Craiovei. Tot el – și fac acum legătura cu Mănăstirea Văcărești – a fost ispravnicul acestei construcții, strălucitoarea ctitorie a domnului Nicolae Mavrocordat, cea mai mare și cea mai împodobită biserică din cuprinsul Țării Românești. Bălașa Brâncoveanu ctitorește, în București, lângă casele ei, biserica ce îi poartă acum numele, devenită în timp un centru de iradiere a moștenirii, așa cum vom vedea.

În cele din urmă, mezina, Smaranda, născută în 1696 și căsătorită în 1712 cu Postelnicul Constantin Băleanu, are o existență foarte scurtă, murind la doar un an după nuntă, la aproximativ 17 ani, fără să lase descendenți, iar averea și moșiile ei, dintre care Ciorogârla, Belciugatele, Tunari și casele din Târgoviște se reîntorc în familie, fiind transmise lui Constantin al III-lea.

Pe lângă toate aceste mari sau mici drame familiale, momentul culminant al suferinței Mariei Doamna a fost fără îndoială odioasa execuție care s-a petrecut la 15 august 1714, la Constantinopol cu toate pregătirile și urmările ei. Luată de acasă, în Vinerea Patimilor, dusă pe drumul Țarigradului, este închisă la Edikule, în caturile de sus, împreună cu fiica ei Bălașa, care se afla deja la Constantinopol, fără legătură cu mazilirea, pentru a face pregătiri pentru nunta fratelui său Radu. Și, se mai aflau alături de ele, din fetele familiei Brâncoveanu, Ancuța Balș, nora, împreună cu fiul ei, Constantin Beizadea. (Ancuța Balș era soția fiului cel mare al lui Brâncoveanu, Constantin). După

momentele dramatice petrecute atunci, care au fost evocate, Maria rămâne în continuare închisă, până ce plătește o cauțiune de 50.000 de reali, o sumă foarte mare, împrumutați cu o dobândă exorbitantă. Scopul turcilor era acela de a-i secătui complet averea și de a lua cât mai mulți bani din averea lor. Eliberată din închisoare, este trimisă în surghiun, în Asia Mică, prin uneltirile Cantacuzinilor, care plătiseră, la rândul lor, turcilor o sumă de 40.000 de reali ca să împiedice întoarcerea ei în țară. Așadar, abia după ce neamul Cantacuzinilor, mă refer la Constantin Cantacuzino stolnicul și fiul acestuia, Ștefan, sunt maziliți, i se permite să revină la București, în anul 1717. În acel moment Maria este chemată să-și arate, încă o dată, tăria de caracter și abilitățile diplomatice învățate de la soțul ei. Așa cum bine știm, în 1720, aduce pe ascuns osemintele Sfântului Martir Constantin Brâncoveanu și le depune la Biserica Sfântul Gheorghe Nou. Apoi, captând, evident prin sume de bani, bunăvoința lui Ioan Mavrocordat, vremelnic domn al Țării Românești, frate cu Nicolae Mavrocordat, reușește să-și recâștige o parte din averi, mai ales cele imobile, adică moșiile și casele. De pe altă parte face ample demersuri pentru a recupera sumele de bani rămase în băncile de la Viena și Veneția. Cu un devotament și o îndârjire demne de toată lauda, ea luptă până în ultimii săi ani – moare în 1729 – pentru a reda unicului urmaș pe linie masculină, Constantin al III-lea sau Constantin Beizadea, fiul băiatului cel mare al lui Constantin Brâncoveanu, pe care l-a luat sub tutelă, așadar luptă pentru a-i da lui numele neîntinat al neamului Brâncovenilor, statutul și cât a putut recupera din averi. Pentru aceasta, în 1723, dă o diată, un document, prin care îi transmite lui Constantin toate dotele fiicelor decedate și o parte din moșiile date zestre celorlalte fete, pentru care a trebuit să negocieze cu ginerii. În același timp ea continuă, fără preget, lucrarea de binefacere a soțului ei, făcând donații și îngrijind bisericile ctitorite de familie.

Revin la Bălașa: nu întâmplător singura fiică ce a asistat la cumplita crimă de la Constantinopol a trăit drama închiderii la Edikule, unde, din câte se pare, a și născut un copil, care moare la scurt timp. (Există informații conform cărora ea și mama ei au fost transferate la un moment dat în serai, vă imaginați ce a însemnat acest lucru pentru ele!) Întoarsă în țară, Bălașa este primită înapoi de soțul ei, cu care va trăi în pace. Mai naște un copil, care moare, din păcate, tânăr. Așadar ajunge bătrână și fără urmași, purtând cu sine amintirea neștearsă a tatălui mort și suferința celor întâmplate. În 1745 donează toate averile sale bisericii pe care a ctitorit-o, lângă casele din București, care îi fuseseră date de tatăl ei, Constantin Brâncoveanu. Pune astfel bazele a ceea ce avea să devină, în cursul secolului al XIX-lea, prin strădaniile urmașelor ei, mai ales a lui Zoe Brâncoveanu, „Așezămintele Brâncovenești": un azil de bătrâni, un spital, o școală, adică o fundație de binefacere care a dăinuit până astăzi, ducând în continuare o parte din avere și întreg numele Brâncovenilor, spre pomenirea lor din neam în neam.

Așadar moștenirea brâncovenească dăinuie atât prin zidiri, cât mai ales prin oameni, prin urmași și prin faptele lor bune. Jertfa nu înseamnă doar renunțarea la viața trupească; există și o jertfă prin asumarea vieții trăite, cu atât mai mult cu cât această viață e dusă în condiții potrivnice. După jertfa de sânge a Sfinților Martiri Brâncoveni, Constantin Voievod cu cei patru fii ai săi Constantin, Ștefan, Radu și Matei, a urmat, așadar, jertfa de trăire a familiei sale supraviețuitoare, adică Doamna Marica și fiicele, împreună cu unii dintre soții acestora.

Gheorghiță Geană

Istoria românilor ca apocatastază

Istoria ca provocare estetică

Specificitatea faptelor istorice de a se rândui – succesiv și ireversibil – pe axa timpului, într-o înlănțuire *epică*, deschide calea unor viziuni plastice (și chiar, mai larg spus, estetice) asupra istoriei înseși, ca domeniu al acelor fapte.

Acest mod de abordare nu este întru totul nou în științele umane; în anii '30 din secolul al XX-lea, câțiva reprezentanți de seamă ai antropologiei (Edward Sapir, Ruth Benedict și alții) au generat (fiecare pe cont propriu, fără o afiliere de grup, dar în mod evident consensual) o tendință de înfățișare a conceptului de „cultură" și a conținutului său concret în termeni neobișnuiți pentru limbajul strict științific, aferent disciplinei – s-a vorbit explicit atunci de o manieră *estetică* de a prezenta cultura și aspectele ei[6]. În spațiul românesc, Lucian Blaga a intrat tacit în sincronizare cu acea tendință, ridicându-se admirabil (prin ideea spațiului mioritic, prin metafora Marelui Anonim, ca de altfel prin întreg ansamblul de concepte metaforice) la înălțimea punctelor de vedere din antropologia euro-americană a timpului[7].

Să revenim, însă, la domeniul istoriei. În *Demonii*, Dostoievski îl pune pe Ivan Șatov – unul dintre personajele emblematice ale romanului – să peroreze în jurul relației dintre Dumnezeu și popor. În plin dialog cu Stavroghin, Șatov se dezlănțuie: „Poporul este trupul lui Dumnezeu. Orice popor numai într-atât și atâta timp există ca popor, cât timp își are un Dumnezeu al său, excluzând neîmpăcat orice alt Dumnezeu din lume; cât timp are credința în faptul că prin Dumnezeul său va învinge și va izgoni din lume pe toți ceilalți dumnezei. Această credință o aveau toți de la începutul veacurilor, cel puțin toate popoarele mari, toate popoarele care cât de cât s-au afirmat în istorie, toate popoarele care s-au aflat în fruntea omenirii"[8]. Așadar, în viziunea acelui

---

[6] A se vedea: Richard Handler, „Vigorous Male and Aspiring Female. Poetry, Personality, and Culture in Edward Sapir and Ruth Benedict", in: George W. Stocking, Jr. (ed.), *Malinowski, Rivers, Benedict, and Others. Essays on Culture and Personality*, pp. 127–155. Madison: The University of Wisconsin Press, 1986; Judith Modell, „«It Is Besides a Pleasant English Word» – Ruth Benedict's Concept of Pattern", in: *Anthropological Quarterly*, 62 (1989), pp. 27–40.

[7] Cf. Gheorghiță Geană, „Ideas of Culture. Romanian Para-Anthropologists in the First Half of the Twentieth Century", in: *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 35 (1999), pp. 23–40.

[8] Dostoievski, *Opere*, vol. 7 (*Demonii*), traducere de Marin Preda și Nicolae Gane, aparat critic de Ion Ianoși. București: Editura Univers, 1970, p. 269.

personaj (prin vocea căruia, dacă-i dăm crezare lui Berdiaev[9], se exprimă chiar Dostoievski), istoria este un fel de luptă ce se desfășoară între Dumnezeii popoarelor; fiecare popor are un Dumnezeu al său, iar multitudinea luptelor terestre, acele războaie mai mici sau mai mari ce se petrec aici, pe pământ, reprezintă proiecții ale unor ciocniri dintr-un plan celest. Și, desigur, fiecare popor este dator să considere că, la sfârșitul veacurilor, Dumnezeul său va ieși biruitor.

Nu lipsită de dramatismul caracteristic confruntării contrariilor, dar purificată de accente belicoase se arată a fi viziunea lui Hegel. Marele filosof german considera istoria ca o devenire a spiritului universal către conștiința de sine. În această devenire, spiritul universal se exprimă prin spiritul popoarelor: „Principiile spiritelor popoarelor, într-o succesiune necesară de etape, sunt ele însele numai momente ale unui spirit universal, care, prin ele, se înalță și se împlinește în istorie, ca *totalitate* ce se cuprinde pe sine"[10]. Îi scapă însă din vedere lui Hegel faptul că, în interiorul acestei totalități, vedem de-a lungul istoriei popoare certându-se între ele pentru ceea ce avea să fie desemnat ulterior (prin Friedrich Ratzel) drept „spațiu vital" (*Lebensraum*). Fiecare popor simte nevoia naturală a unui astfel de spațiu al său și totul se înscrie în ordinea firească atunci când spațiul vital coincide cu vatra, cu locul său originar. Sunt puține însă popoarele cuminți, care să adopte această conduită firească. De aceea, Hegel își dă seama că un moment din istorie poate fi privit fie prin prisma unei existențe reale, fie prin aceea a unei existențe ideale. Dintr-o barocă retorică în care filosoful german își cristalizează propria-i viziune de filosofie a istoriei, desprindem două postulate fundamentale, ambele încurajator optimiste: (1) „rațiunea stăpânește lumea și deci [și] istoria universală are o desfășurare rațională"[11]; și (2) „libertatea constituie singurul adevăr al spiritului"[12], iar, drept consecințe, „[i]storia universală este progresul în conștiința libertății"[13] și, încă: „libertatea își este sieși scopul pe care îl înfăptuiește, e unicul scop al spiritului"[14].

---

[9] În cartea *Concepția despre lume a lui Dostoievski* / *Мировоззрение Достоевского* (tradusă în românește de Radu Părpăuță prin *Filosofia lui Dostoievski*. Iași: Editura Institutul European, 1992), Nikolai Berdiaev afirmă: „Contradicțiile, ispitele și păcatul ideii mesianice rusești sunt cuprinse în personajul Șatov. Să fi fost însă Dostoievski descătușat cu totul de concepția lui Șatov? Firește, Dostoievski nu e Șatov, însă l-a iubit pe Șatov și ceva din Șatov este și în el [însuși]" (*Op. cit.*, p. 120). Această înrudire ideatică între personajul Șatov și autorul său literar a fost remarcată și de Valeriu Cristea, în *Dicționarul personajelor lui Dostoievski*, ed. a II-a. Iași: Editura Polirom, 2007, p. 752.

[10] Hegel, *Prelegeri de filosofie a istoriei*, traducere de Petru Drăghici și Radu Stoichiță. București: Editura Academiei R.S.R., 1968, p. 79 (subl. în orig.).

[11] *Ibidem*, p. 12.

[12] *Ibidem*, p. 20.

[13] *Ibidem*, p. 22.

[14] *Ibidem*, p. 22.

Ideea de apocatastază

Acestui mod de discurs i se aliniază și expunerea de față. Se înțelege, așadar, din pragul locului că nu descoperirea vreunui fapt extraordinar din istoria poporului român constituie miza expunerii. Datele esențiale ale istoriei noastre sunt cunoscute în linii mari – și chiar în detalii. Ceea ce se încearcă aici – cu buna credință și cu smerenia celui ce reflectează constant asupra destinului românesc – este livrarea unei imagini plastice asupra istoriei românilor, o imagine pe seama căreia am putea înțelege dacă și ce mai avem de nădăjduit, ca popor, pentru ceasul al doisprezecelea. Este o viziune inspirată, de fapt, de destinul umanității înseși.

Viziunea propusă aici se exprimă prin noțiunea de „apocatastază". Este un cuvânt cunoscut teologilor și prea puțin cercurilor profane. Un minim recurs la etimologie pare, astfel, binevenit. În greaca veche – de unde gândirea creștină (mai ales cea răsăriteană) a preluat mulți termeni – „apokatastasis" (αποκατάστασις) înseamnă „restabilirea unui lucru sau a unei persoane în starea lui/ei anterioară; restaurare"[15]. Preluând termenul, teologii au înțeles noțiunea de „stare anterioară" drept „stare originară"[16]. Particularizând: de la căderea din Rai, traiectoria existențială a ființei umane este reprezentabilă ca un urcuș continuu, cu poticneli, cu rătăciri, cu încercări, dar urmând, prin pocăință și binefaceri, *o ascensiune continuă întru recucerirea Paradisului pierdut*. Aceasta este, succint, esența noțiunii de apocatastază în contextul expunerii de față.

---

[15] Cf. Anatole Bailly, *Le Grand Dictionnaire Grec–Français*, édition revue par Louis Séchan et Pierre Chantraine. Paris: Hachette, 2000 (orig. 1894), p. 226b.

[16] Vezi Ion M. Stoian, *Dicționar religios. Termeni religioși, credințe populare și nume proprii*. București: Editura, Garamond, 1994, p. 27. Ideea privitoare la apocatastază este atribuită lui Origen (vezi unele detalii în Ioan G. Coman, *Patrologie*, vol. 2. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., 1985, pp. 371–376). Într-adevăr, în *Peri arhon* (*Despre principii*), una dintre scrierile lui de referință, Origen socotește că la sfârșitul procesului de restaurare „tot ceea ce e făptură cugetătoare, curățată de toate necurățiile păcatelor și limpezită cu totul de toți norii răutății, poate simți, înțelege și crede că totul va fi numai Dumnezeu, (…) că Dumnezeu va fi în toți cu toate înclinările lor (…). Atunci nu va mai exista deosebire între bine și rău, căci nu va mai exista rău – propriu-zis Dumnezeu își este Lui totul, El în care răul nu poate exista – și nici cine să mai dorească să muște din pomul binelui și răului…" (Origen, *Scrieri alese*, partea a treia, traducere, studiu introductiv și note de Teodor Bodogae. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., 1982, p. 254). Instituția Bisericii a condamnat ideea de apocatastază, la sinodul V ecumenic de la Constantinopol (anul 553) pentru concesia făcută răului absolut, cu consecința logică a negării iadului. Pe de altă parte, într-o scrisoare către unul dintre prietenii săi din Alexandria, Origen se plângea că scrierile i-au fost falsificate și că o afirmație precum aceea care i se punea în seamă – anume, că la sfârșitul lumii chiar și diavolul va fi mântuit – nu ar putea fi susținută nici măcar de un nebun! (cf. Teodor Bodogae, „Studiu introductiv" la Origen, *Scrieri alese*, vol. cit., p. 22). Biserica a recunoscut, totuși, în Origen un mare filosof creștin, astfel că, dincolo de nuanțele teologice, în expunerea noastră ne vom conduce după ideea de apocatastază în reprezentarea ei pură, pentru relevanța excepțională a metaforei ca atare (de urcuș recuperator), purtătoare a unui optimism de esență creștină chiar.

Dar există certitudinea că ținta aceasta, de recucerire a Paradisului pierdut, va putea fi atinsă? Sunt semne că, prin rătăcirile ei, omenirea poate luneca spre apocalipsă; momentul este înscris în Cartea Sfântă. Există însă și o premisă fundamentală, aceea că Paradisul – chiar dacă într-o ipostază transfigurată în comparație cu cea inițială – poate fi recuperat fără supunerea omului la o traumă zguduitoare. Și când spun aceasta mă gândesc la zicerea foarte simplă pe care o auzim adesea: „Dumnezeu nu vrea moartea păcătosului, ci îndreptarea lui"; izvodită poate dintr-o teologie populară, dar cu atât mai mult demnă de luat în seamă, ea ne adeverește că tot ceea ce se întâmplă într-un sens sau în altul se desfășoară în conformitate cu un plan divin. Dacă omenirea se vă rătăci și va cădea, atunci ea va ajunge la apocalipsă și va reînvia: în termenii Părintelui Dumitru Stăniloae, ea se va transfigura într-o stare nouă, îndumnezeită. Dar până una, alta: omul concret este dator să spere și să-și îmbunătățească, zi de zi și ceas de ceas, formula lui de viață.

*

O situație de analogie lesne de perceput ne îmbie să transferăm această viziune apocatastazică asupra istoriei poporului român.

Să facem un scurt examen psihologic asupra stării românilor. După câteva milenii de istorie, *sunt, astăzi, românii un popor fericit, un popor împlinit*? Am scăpat de comunism, de dictatură, ne-am integrat în Uniunea Europeană, în NATO – și cu toate acestea întrebarea persistă: sunt românii un popor fericit?

Să nu ne grăbim a furniza un răspuns prin lentila clipei. Un răspuns la astfel de întrebări bazat doar pe fapte precum integrarea noastră în diverse formațiuni suprastatale s-ar situa sub semnul momentului, al efemerității. Ceea ce ne interesează în mod special este problema profundă, adevărată. Orice popor, spunea Simion Mehedinți, este o „entitate biogeografică" – adică o formă de viață, trăitoare într-un spațiu natural, pe planetă. Fiind o astfel de entitate biogeografică, se cuvine să vedem dacă poporul român este un popor *împlinit*, altfel zis dacă existența lui reală se află într-un bun raport cu existența lui ideală, dacă spațiul lui vital actual coincide cu vatra lui[17].

[17] Într-o eră pusă tot mai insistent sub umbrela globalizării, cineva ar putea susține că acest mod de a vedea lucrurile este anacronic. Pe un astfel de opinent îl invităm să accepte că extraordinara dinamică socială din lumea de astăzi se bazează, totuși, pe mișcarea *indivizilor* umani și că, așadar, *nu migrează popoarele, ci indivizii*. Chiar dacă hotarele se traversează mai lesne (fără îndoială, un aspect benefic pentru comunicarea interumană și interculturală), popoarele rămân (în continuare, pe termen nelimitat) mase de oameni compacte, fiecare cu organizarea lui politică și socială, constituind o entitate și legitimându-se printr-o identitate proprie. În plus, relația dintre etnicitate și globalizare este numai la suprafață una de incompatibilitate, în esență relația dintre aceste două tendințe fiind una de complementaritate; a se vedea dezvoltarea acestei idei în: Gheorghiță Geană, „Ethnicity and Globalisation: Outline of a Complementarist Conceptualisation", în: *Social Anthropology*,

Din păcate, în acest ceas al istoriei, nu simțim că am putea răspunde afirmativ la această întrebare. Atâta timp cât există câteva bune milioane de români care nu viețuiesc în matca statului român modern, nu poate fi vorba de fericire. Am avut în urmă cu câteva luni în mână, un album excepțional al unui basarabean, profesorul Vasile Șoimaru, care a colindat toate spațiile locuite de români în afara României, realizând un fel de monografie în imagini a românimi[18]; este un volum impresionant prin multitudinea de cca. 1000 de imagini color și prin frumusețea acestora: imagini din Basarabia, din Bucovina, de la istro-români, de la românii din Banatul sârbesc, de la românii din Nordul Italiei, din Elveția, din Canada ș.a.m.d. Un mișcător capitol se intitulează „Copiii românimii: De la poalele Caucazului până la Munții Stâncoși". Ei bine, după propria-i mărturisire, încercând să stea de vorbă cu acei oameni, domnul Șoimaru a fost întâmpinat adesea cu suspiciune, cu un sentiment de teamă. Întrebările vin una din alta: De ce această atitudine? De ce le este teamă acelor oameni să afirme că sunt români? Poate fi fericit un om căruia îi este teamă să-și expună o față sau alta a identității proprii?

Paradisul pierdut: Dacia Felix

Revenim la ideea de apocatastază. Punctul de reper în judecarea destinului nostru, din această perspectivă, este Dacia Felix. Expresia poate părea o etichetă romantică, ba chiar este o formulă licitată și supralicitată de scriitorii noștri romantici. Dar, departe de a fi un produs fictiv – de imaginație artistică, sau de fixație mitologică –, *această denumire a fost descoperită și preluată din inscripțiile de pe unele monede romane*[19].

Odată preluată, această imagine a Daciei a stimulat spiritul romanticilor noștri în fel și chip[20]. Iată-l, de exemplu, pe Alecu Russo descriind din propria imaginație, într-o succesiune de sintagme scurte, ca niște străluminări în ceața trecutului, acel tărâm paradisiac: „În vremea veche… de demult, demult… cerul era limpede… soarele strălucea ca un fecior tânăr… câmpii frumoase, împrejurate de munți verzi, se întindeau mai mult decât putea prinde ochiul… păduri tinere umbreau dealurile… turmele s-auzeau mugind de departe… și armăsarii nechezau, jucându-se prin rarișe… pe o pajiște verde slobozenia,

Journal of the European Association of Social Anthropologists, 5 (2), pp. 197–209.

[18] Vasile Șoimaru, *Românii din jurul României. Monografie etnofotografică*. Onești: Editura Magic Print & Chișinău: Editura Serebia, 2014.

[19] Monede de aramă cu inscripția „Dacia Felix" s-au bătut în Dacia între 246–257 (AD), printr-un drept special acordat acestei provincii de împăratul Filip cel Bătrân (cf. P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*. București: Editura Științifică, 1969, p. 67. După unele surse, emisiunile monetare cu legenda „Dacia Felix" au continuat, ele fiind atestate și în timpul domniei împăratului Aurelian (270–275) (cf. Constantin C. Giurescu, coord., *Istoria României în date*. București: Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 40).

[20] Vezi tema dezvoltată în: Ovidia Babu-Buznea, *Dacii în conștiința romanticilor noștri*. București: Editura Minerva (colecția Universitas), 1979.

copilă bălăioară cu cosițe lungi și aurite, se juca cu un arc destins. Ferice de oamenii din câmpie, ferice de cei de la munte!…”[21].

La rându-i, Dimitrie Bolintineanu, punând în joc un „pan-erotism care vibrează universal”[22], reconstituie imaginea Daciei prin mijlocirea unor dramolete romanțioase, erotice, în care soldați romani cochetau cu fete ale dacilor. Presărate în poemul *Traianida*, imaginile acestea sunt edulcorate; nu ele reprezintă imaginea reală și (oricât de mare ar fi tentația) nici măcar temeiul de realitate concretă al producțiilor mitologice privind viața umană din acel timp și din acel loc. Semnificația lor rămâne una alegorică, deloc singulară în epocă. Cert este faptul că fascinația pentru acel moment auroral a cuprins întregul spectru al conștiinței romantice – de la Naum Râmniceanu, la Gheorghe Asachi, Mihail Kogălniceanu, la deja amintiții Russo și Bolintineanu, până la culminația Eminescu.

Prin Eminescu imaginea paradisului dacic beneficiază de o artă poetică de un nivel nemaiatins până atunci – și din punctul de vedere artistic (al lexicului, al alchimiei cuvintelor), și din acela al elementelor de cunoaștere. Ne gândim, desigur, la marele poem *Memento mori*. Iată – cu dificultate alese dintre numeroase altele, nu mai puțin strălucitoare – câteva versuri rămase în istoria spiritualității românești drept (o spune chiar poetul) reprezentarea raiului Daciei. Mai întâi zeii, ce tronează „pe negre stânci trunchiate”, într-un peisaj verde și „din cupe beau auroră cu de neguri albe spume”, străjuiți de soare și de lună:

Și ca zugrăviți stau zeii în lumina cea de soare,
Părul lor cel alb lucește, barba-n brâu li curge mare,
Creții buzei lor să numeri poți în aerul cel clar;
Hainele întunecate albe par în strălucire
Și ei râd cu veselie l-a păharelor ciocnire,
Iară luna rușinoasă pe sub gene s-uită rar.

Apoi natura:

Într-o lume fără umbră e a soarelui cetate,
Totul e lumină clară, radioasă voluptate,
Florile stau ca topite, râurile limpezi sunt;
Numai colo în departe și-n albastră depărtare
Ale zorilor grădine clar se văd strălucitoare,
Cu boschetele de roze și cu crinii de argint.

[21] Alecu Russo, *Cântarea României*, versetul 13. Chișinău: Editura Litera, 1998, p. 141.
[22] Cf. caracterizării datorate lui Mihai Zamfir, *Scurtă istorie. Panorama alternativă a literaturii române*, ediția a II-a, revăzută și adăugită. București & Iași: Cartea Românească & Polirom, 2012, p. 141.

Și, explicit:

Ăsta-i raiul Daciei veche, – a zeilor împărăție;
Într-un loc e zi eternă – sara-n altu-n vecinicie,
Iar în altul, zori eterne cu-aer răcoros de mai;
Sufletele mari viteze ale-eroilor Daciei
După moarte vin în șiruri luminoase ce învie –
Vin prin poarta răsăririi care-i poarta de la rai[23].

Întregul episod al Daciei Felix din *Memento mori* este integrat de Eminescu în spectacolul grandios al istoriei universale. Sub mantia unor termeni și metafore ce îmbogățesc recuzita romantică, poetul dezvoltă, în fond, o tulburătoare filosofie a istoriei.

Figura feciorelnică a Dochiei – ca personaj emblematic și chiar ca personificare etnonimică (nu se poate ignora jocul de cuvinte Dacia/Dochia; uneori personajul se numește chiar Dacia) – apare și în poemul lui Eminescu. Aici, însă, toate personajele plebeice ale lui Bolintineanu sunt contrase în figura Daciei și a urmăritorului, ei, Traian, care e chiar împăratul Romei[24]. Avem de-a face, de astă dată, cu două *personaje înzestrate, fiecare, cu o valoare reprezentativ-simbolică*.

Căderea din istorie și un urcuș enigmatic

Știm, în date concrete ce a urmat: *cucerirea romană*. Fascinați de strălucirea civilizației romane – „stăpâna lumii" –, poeții noștri romantici au metaforizat cucerirea ca pe o sinteză de inspirație matrimonială. În ton cu Dimitrie Bolintineanu, dar mai degrabă pe linia lui Eminescu – într-o viziune încărcată de o mare tensiune pasională, în care personajele cotidiene sunt transfigurate până la condiția de simboluri etnice –, Vasile Pârvan aduce în scenă o viziune post-romantică (de fapt încă romantică – *întârziat* romantică – prin stil și inspirație) despre o iubire frenetică între Roma (o Romă masculinizată – nu se putea altfel! – sub numele Romul) și Dacia, fecioara sălbatică din munții Carpaților. O iubire frenetică, tocmai spuneam,

---

[23] M. Eminescu, *Opere alese*, vol. II, ediție îngrijită și prefațată de Perpessicius, ediția a II-a. București: Editura Minerva, colecția Scriitori Români, 1973, pp. 137, 139, 140. Lectura unora dintre aceste versuri pare întrucâtva greoaie, dar nu trebuie să pierdem din vedere că poemul face parte din categoria postumelor, ceea ce lasă loc presupoziției că Eminescu – un mucenic al scrisului și un slujitor asiduu al eufoniei – ar fi urmat să șlefuiască totul (ligamentele dintre cuvinte, accentele etc.) până la dispariția oricărei asperități sonore.

[24] Secvența în care Traian o urmărește pe fecioara-păstoriță („Fuge Dacia cu turme, cu berbeci cu-aurite coarne, / Părul-i blond, ochi mari albaștri, chipu-i gingaș, blând și drag") se află în varianta primă a poemului, intitulată *Panorama deșertăciunei*, în: Eminescu, *Opere*, vol. V, ediție critică Perpessicius. București: Editura Academiei R.P.R., 1958, p. 86.

din care se plămădește poporul român[25].

Survine acum ceva dincolo de orice așteptare. În termenii ontologiei istorice, cucerirea romană ar fi trebuit să însemne o cădere; într-adevăr, istoria obișnuită ne arată că orice cucerire reprezintă pentru cel cucerit o pierdere: de teritoriu, de libertate, de identitate. Dar, atenție: denumirea „Dacia Felix" apare *după* cucerirea romană! Un paradox? O discordanță? Nici vorbă! Mai degrabă avem de-a face cu o *consacrare* toponimic-onomastică a unei stări de bine ce precede, în fond, cucerirea romană și se continuă odată cu aceasta! De fapt, *adevărata cădere va fi venit odată cu decizia împăratului Aurelian de retragere a armatei romane din Dacia*, proces demarat, cronologic, la AD 271! Dacia a fost o revelație pentru romanii înșiși; ei au considerat-o drept cea mai înfloritoare dintre regiunile pe care le cuceriseră vreodată, timp de două secole după retragerea aureliană Roma nutrind tentația de a o recuceri. Incapabilă însă să reziste năvălirilor barbare, *societatea dacoromană, tocmai înfiripată, pare a ieși, pentru multă vreme, din istorie*…

*

[25] Întrucât retorica lui Pârvan nu poate fi relatată, ci numai reprodusă întocmai, cu ritmica și eufonia ei originară, se cere să preluăm integral acel episod, conceput drept un cântec al Euterpei, muza poeziei lirice și a muzicii înseși:

„Cântă, Euterpe, cântecul Daciei.

«Dacia, fecioara, turbura liniștea ta, divine Romule. Frumoasă și crudă, ea pustia, ca arșița verii, cu năvale de foc și jale, țara ta. Așa era menirea fecioarei sălbatece: să facă gol, să aprinză flăcări, să samene spaimă în jurul ei. Lumina ta, puterea ta, frumusețea ta, o trăgeau spre tine, Romule; dar sălbateca ei libertate, de Diana, o mâna înapoi în pădurile ei nepătrunse, când tu, din liniștea ta turburată, întindeai brațul spre dânsa. Ci sufletul tău se aprinse o dată, și el, de ispitirile crudei fecioare. Și ai vrut s-o cuprinzi. Cu tăria Atalantei, zâna neapropiată te-a aruncat la pământ, însângerat de răni. Tu n-o iubeai tare și n-ai putut-o frânge.

Și atunci Aphrodite, cu zâmbet de glumă ucigașă, a poruncit lui Eros să te săgete. Ardea sufletul tău ca soarele în amiază. Ai prins-o, ai luptat, te-ai rănit și ai rănit-o, v-ați privit lung, dușmani de moarte, ai sărutat-o și n-ai cuprins-o. De focul rușinei că ai biruit-o, de ura puterii că ai frânt-o, de flacăra mâniei că ai sărutat-o, s-a pregătit să te ucidă. Și Aphrodite zâmbea divin: cum ar putea doi zei să se ucidă, decât iubind? Și tu, nebiruitule, ai biruit-o. Îmbrățișarea ta era dogoritoare de toată văpaia verilor tale aprinse, sărutarea ta era dulce de toată melodia cântecelor tale italice, cuvântul tău era blând de întreaga mângâiere a iernilor tale calde, ochii tăi erau luminoși de tot seninul mărilor tale clare. Și fecioara care te urâse cum nu te mai urâse încă nici om, nici zeu, te-a iubit cum nu te mai iubise nici o femeie. Ea se făcu tu-însuți și copiilor ei, ea singură dintre femeile iubite de tine, le dădu numele tău. Și ei luptară și muriră, din veac în veac păstrându-ți: numele tău, chipul tău, gândul tău, glasul tău, lumina ta, gloria ta.

Dacie, Romule,

Mărire vouă»".

(Memoriale, în: Vasile Pârvan, *Scrieri*, text stabilit, studiu introductiv și note de Alexandru Zub. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, pp. 535–536).

Ce s-a petrecut, totuși, în realitatea vie, după această cădere?

În secolele următoare, s-a instaurat o existență tainică, într-un cadru natural geografic foarte favorabil conservării demografice. Ne gândim la acele „țări" formate în depresiunile din spațiul carpatic, entități antropogeografice pe care Nicolae Iorga le numea Romanii – „micile Romanii": Țara Oașului, Țara Vrancei, Țara Bârsei, Țara Loviștei ș.a.m.d. Vrednicul etnograf Ion Chelcea a închipuit o imagine foarte sugestivă privind geneza și rostul acestor unități antropogeografice. El imagina un șir de ploi consistente pe un teren cu adâncituri; după retragerea apelor, rămân în astfel de adâncituri niște plinuri, cu eventuale aluviuni. Ceva asemănător se va fi întâmplat cu depresiunile în discuție: după invaziile barbarilor, în țărișoarele despre care vorbim vor fi supraviețuit vestigii de populație autohtonă, care au continuat și au purtat până în epoca modernă elementul antropologic dacoroman[26].

Acele elemente antropologice nu au dus o existență amorfă, vegetativă. Ele au trăit în obști, iar din punct de vedere politic s-au organizat în cnezate și voievodate. Existența acestor grupuri de populație autohtonă a fost, ca pondere (nu exclusivă, dar de bază) una legată de pământ. A fost, direct spus, o populație de țărani. Așa cum am observat și în altă parte[27], lumea românească este singura în care limba a păstrat netulburată legătura dintre, pe de o parte, termenul originar (latin, în cazul nostru) pentru „pământ" (*terra*) și, pe de altă parte, termenii pentru spațiul în care se întinde acel pământ („țară", evident de la *terra, -ae*) și omul care lucrează pământul („țăran", de la *terranus, -i*)[28].

Așadar, în fața năvălirilor care s-au prelungit pe durata unui mileniu, ce s-a întâmplat cu acești oameni statornici și pașnici, legați de pământul lor? Știm și nu știm bine. S-a afirmat în primă instanță că se retrăgeau în munți, de unde reveneau după trecerea primejdiei. Adevărul este mult mai nuanțat: se retrăgeau în păduri, care, pe-atunci, acopereau nu numai munții, ci și zonele colinare, precum și suprafețe compacte din zonele de câmpie (așa se face că persistă în memoria socială legendarii codri ai Vlăsiei).

Dar a fost cu adevărat această reacție de apărare prin adaptarea la teren o retragere din istorie? Numind acest comportament „boicot al istoriei"[29], Lucian Blaga atenua negativitatea ipostazei, observând că retragerea nu a

[26] A se vedea: Ion Chelcea, „Vrancea ca «țară» între celelalte", în *Studii și comunicări*, Focșani, 1978, pp. 167–190.

[27] Gheorghiță Geană, „Un fapt social total: legătura țăranului cu pământul", în: Ilie Bădescu, Ozana Cucu-Oancea, Gheorghe Șișeștean (coord.), *Tratat de sociologie rurală*. București: Editura Mica Valahie, 2009, pp. 235–237.

[28] Ca argumentație, a se compara cu: *terre, / pays, paysan* în franceză, *Erde, / Land, Bauer* în germană, *earth, / country, peasant* în engleză, *zemlia (земля), / strana (страна), crestianin (крестьянин* – creștin!) în rusă ș.a.m.d.

[29] Lucian Blaga, *Trilogia culturii*. București: Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1944, p. 301.

însemnat o cufundare în „organicul astilistic", ci situarea pe niște coordonate de ordinul „minor" al copilăriei ca vârstă stilistică. „[A]ceasta nu împiedică deloc ca arta țărănească, arhitectura de sat, poezia și cântecul popular, să trăiască chiar un timp de frumoasă eflorescență"[30]. Altfel spus, omul românesc (sau protoromânesc) se retrage din calea răutăților, dar duhul lui se dezvăluie creator, pe seama rezervorului de nesecat al unei „genialități freatice"[31].

În plus, s-a mai petrecut ceva demn de luare aminte: *apariția și răspândirea creștinismului*. Înveșmântat (din punct de vedere teoretic și comunicațional) în limba latină, creștinismul a apărut în Imperiul Roman, iar una dintre primele regiuni creștinate a fost Dacia. Date arheologice și epigrafice plasează fenomenul încă în secolul al III-lea d.Hr., dar el a fost înlesnit de unele elemente de continuitate între credința autohtonilor în Zalmoxis și credința creștină[32]. Lucrarea s-a înfăptuit pe cale apostolică, știindu-se că acela care a propovăduit învățătura întru Hristos în Scythia Minor (Dobrogea de astăzi) a fost însuși Andrei, fratele apostolului Petru. Există asigurări că „fenomenul s-a petrecut devreme, pe îndelete, în adâncime și fără constrângere"[33], ceea ce nu înseamnă că n-a fost însoțit de sacrificii martirice, generatoare ale unui veritabil cult al martirilor, care „continua și difuza cultul «Arhimartirului Hristos»"[34].

Prin urmare, *creștinismul*, *limba română* și *poporul român* alcătuiesc un fel de *trinitate sui generis*, care în secolul al VIII-lea își atinge deja împlinirea. Spiritul, ca să ne înfrățim gândul cu acela al lui Hegel, nu a lâncezit în timpul retragerii autohtonilor, ci a lucrat continuu. Așa-zisa ieșire din istorie a fost doar aparentă. *În toată acea perioadă, omul protoromânesc iese din exterioritatea istoriei, dar intră în imanența ei, prin lucrarea spiritului universal (ilustrat de creștinism)*.

Ieșirea din enigmă și idealul feliat

În tentativa noastră de a prezenta destinul apocatastazic al poporului român am insistat până acum – ca purtând o mai mare încărcătură de enigmă și de miracol – îndeosebi asupra momentului inițial (paradisiac) al Daciei

[30] *Ibidem*, p. 307.

[31] Despre fațetele și strălucirile acestui tip de creativitate vezi Gheorghiță Geană, „Ipostaze ale genialității freatice", în: *Caietele de la Putna*, 5, V, 2012, pp. 56–72.

[32] În acest sens s-a putut afirma, de pildă, cu un bun temei, că geto-dacii erau „aproape creștini înainte de creștinism" (S. Mehedinți-Soveja, *Creștinismul românesc. Adaos la caracterizarea etnografică a poporului român*. București: Cugetarea – Georgescu Delafras, 1941, pp. 33, 40). Apropieri între religia zalmoxiană a geto-dacilor și religia creștină au fost remarcate și de iluștri autori de scrieri patristice, precum Clement Alexandrinul și Grigorie de Nazianz (cf. Ioan G. Coman, *Scriitori bisericești din epoca străromână*. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., 1979, p. 366).

[33] Ioan G. Coman, *Ibidem*.

[34] *Ibidem*, p. 297 (un subcapitol „Cultul martirilor": între pp. 294–299).

Felix, apoi asupra căderii, iar apoi, încă, asupra începutului de urcuș al masei de dacoromani. Ascensiunea de după cădere se dovedește a fi fost plină de încercări și tocmai de aceea tainică, discretă, smerită, ahoretică[35]. Am scris mai sus cuvintele „enigmă" și „miracol". Ele au fost folosite de Ferdinand Lot în cartea sa *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe* (1937), în care istoricul francez se arată un adversar al ideii strategice privind continuitatea românilor în spațiul originar. Un capitol din această carte intitlulat „Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain" i-a inspirat lui G.I. Brătianu o recenzie, de asemenea cât o carte, tot în limba franceză, pentru al cărei titlu istoricul român a preluat întocmai pe acela al capitolului din cartea lui Lot.

O încununare a acestei prime secvențe de urcuș are loc la sfârșitul secolului al VIII-lea, când, conform istoricilor de bună credință, ființa istorică a poporului român este deja constituită. Ieșirea din enigmă avea însă să mai întârzie: Gheorghe Brătianu investea cu această importanță întemeierea statală a Țării Românești și a Moldovei (ambele în secolul al XIV-lea), Transilvania având deja mai dinainte statutul de voievodat cu largă autonomie. „Din acest moment, istoria poporului român, aflat sub dominație maghiară sau imperială, în Transilvania, ca și în principatele supuse autorității otomane de la sfârșitul secolului al XV-lea și protectoratului rusesc din secolul al XVIII-lea, încetează să mai fie o enigmă; rămâne însă un miracol sau, poate, o serie de miracole, dintre care cel mai recent, realizarea unității naționale în secolele al XIX-lea și al XX-lea, aici, la răscrucea tuturor invaziilor și a tendințelor imperialiste rivale, nu este desigur minor"[36].

Ieșirea din starea de enigmă surprinde însă poporul român împărțit în trei formațiuni statale: Moldova, Țara Românească și Transilvania. Enigma supraviețuirii și a continuității apare rezolvată din punct de vedere pur *existențial*, dar în același timp prelungită din punct de vedere *politic* prin

[35] Ahoretia, termen din tolba lexicală a lui Constantin Noica, desemnează o „maladie" a spiritului (dar nu neapărat în sens peiorativ) caracterizată prin refuzul entității în cauză de a-și atribui determinații ce nu i se cuvin. Românii, în speță, n-au râvnit la spațiul și la libertatea altora. Potrivită în context ni se pare o afirmație a lui Noica, anume că „triumful cel mare al naturilor ahoretice se obține în anii târzii și cu înțelepciunea târzie" (Constantin Noica, *Spiritul românesc în cumpătul vremii*. București: Editura Univers, 1978, p. 162). Am socoti tot un simptom ahoretic și refuzul românilor de a fixa începutul istoriei lor printr-o bornă cronologică (Dacia Felix fiind una spirituală). Nimic mai grăitor decât celebrul dialog provocat de un nobil maghiar din Transilvania în 1896, când ungurii și-au sărbătorit o mie de ani de la stabilirea lor în Câmpia Panonică (reproducem dialogul așa cum a fost el plasat de David Prodan drept Motto la cartea sa *Transilvania și iar Transilvania*. București: Editura Enciclopedică, 2002): „Nobilul maghiar, la mileniul statului ungar, orgolios: *Când veți sărbători și voi o mie de ani de la venirea voastră*? Țăranul român ardelean: *Noi suntem de-aici!".*

[36] G.I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, ediție îngrijită, prefață, studiu și note de Stelian Brezeanu, traducere de Marina Rădulescu. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 155.

„felierea" în trei. Într-un studiu din 1938 (reeditat ulterior[37]) – „De ce au fost Ţara Românească și Moldova țări separate?" – P.P. Panaitescu a explicat în detalii această stare de lucruri pentru cele două principate extracarpatice, cu reflexe lămuritoare și pentru cel din interiorul arcului carpatic. Sunt luate acolo în discuție: aspectul geografic al chestiunii (munții, râurile), drumurile de comerț, zonele de influență politică, tradiția dinastică etc. În cursul analizei sale, eminentul istoric enunță și această afirmație cu o vădită funcție concluzivă: „Dar să ne ferim să confundăm solidaritatea între diferitele ramuri ale poporului nostru, care este un *sentiment*, cu *ideea politică* a unui stat unitar românesc, ceea ce este cu totul altceva. Putem afirma, întemeiați pe dovezi, că o asemenea idee nu exista în veacul al XVII-lea, nici chiar în al XVIII-lea; mai mult, era privită ca o absurditate și ca o primejdie de cei mai luminați dintre intelectuali și oamenii de stat. Nu pentru că aceștia nu-și iubeau țara, dar concepțiile politice ale vremii se împotriveau unei asemenea idei"[38].

Factori activi ai idealului apocatastazic

Și totuși, un stat unitar românesc avea să apară, mai întâi la 1859, iar apoi, întru desăvârșire, la 1918. Ceea ce se poate înțelege din aceste discordanțe și concordanțe este că *în clipă* au avut câștig de cauză criteriile separatiste, politicianiste (am zice astăzi); *în durată*, însă, hotărâtor s-a dovedit factorul solidarității, al conștiinței de neam! Să repetăm această sintagmă: *conștiința de neam*. Să nu scădem importanța conștiinței, ca și cum ea s-ar reduce la sentimente. Pe lângă trăire, conștiința incumbă, într-o măsură mai mică sau mai mare, și un indice rațional – cu atât mai mult când acest indice vibrează sub energia unei unde providențiale.

Acest factor al conștiinței de neam s-a corelat pozitiv cu *factorul natural geografic*, obținând, împreună, biruința asupra factorului conjunctural al intereselor politice! Ce altceva mai adânc ar putea să însemne afirmația unui german, la începutul secolului al XX-lea, care vedea în munții Carpați „coloana vertebrală a esenței lor [= a românilor] ca popor"[39]?! Sau aceea a unui specialist francez în geografie umană: „Peste tot în Balcani nici o masă de oameni nu este mai compactă și mai puțin risipită decât cele 14 milioane de țărani de limbă română, adunați parcă pe pantele unei fortărețe – Carpații – până la tranșeele Nistrului, Dunării și Tisei"[40]?! Și, în fine, am relevat personal

---

[37] P.P. Panaitescu, *Interpretări românești*, ediția a II-a, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely. București: Editura Enciclopedică, 1994 (ed. I: 1947), pp. 99–110.

[38] *Ibidem*, pp. 107–108 (subl. ns. – G. G.).

[39] În original: „das Rückgrat […] für ihr Volkstum" (Hugo Grothe, *Zur Landeskunde von Rumänien. Kulturgeschichtliches u. Wirtschaftliches*. Halle a. S.: Gebauer–Schwetschke Druckerei und Verlag, 1907, p. 19).

[40] Jacques Ancel, *Peuples et Nations des Balkans*. Paris: Librairie Armand Colin, 1926, p. 124.

excepționala funcție etnică pe care au îndeplinit-o nedeile și târgurile de pe platourile înalte ale Carpaților, prin formarea unui „pattern perceptiv" privind comunitatea de origine și de apartenență, în rândurile participanților veniți (fie și simbolic ca număr) din toate cele trei provincii românești[41]. Pe scurt, *firea naturii a conlucrat cu voința spiritului!…*

Evident, la momentul potrivit a apărut și o conștiință de neam de expresie vădit *rațională*, prin cronicarii și istoricii noștri. Această conștiință națională rațională s-a trezit însă în fața a *trei* entități românești – comunități mari de oameni, vorbind aceeași limbă și împărtășind aceleași credințe! Pierdem adesea din vedere că ideea de *unire* s-a ivit din percepția separată a părților! Această idee apare în scrierile cronicarilor (Grigore Ureche, Miron Costin, Dimitre Cantemir), fiind preluată apoi de marii istorici moderni (A.D. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga, C.C. Giurescu), până la cei din zilele noastre (Alexandru Zub, Ioan Aurel Pop, Dan Berindei…). Istoricilor (cine dacă nu ei cercetează oamenii și lucrările acestora începând de la origini?) li s-au alăturat, în timp, militanții exponențiali din zonele mai năpăstuite (Eudoxiu Hurmuzaki în Bucovina, Pantelimon Halippa în Basarabia, sau reprezentanții Școlii Ardelene din Transilvania, desigur), precum și cărturari din diverse domenii – Eminescu, Octavian Goga, Simion Mehedinți – care, deși nu erau istorici *en titre*, s-au angajat întru afirmarea conștiinței de sine a nației din care ei înșiși făceau parte. În această pleiadă de mari personalități se întruchipează, în stadiul ei cel mai înalt, *conștiința de sine a nației*. În numele poporului român, cu toții au marcat trecerea de la (în termeni hegelieni, foarte adecvați și aici) *das Ding an sich* la *das Ding für sich,* adică de la „existența în sine" la „existența pentru sine".

Alți factori activi ai idealului apocatastazic au fost *voievozii*. Firește, primul care ni se ivește în zarea gândului este Mihai Viteazul. Noi nu trebuie, însă, să avem în vedere numai faptele de ordin militar sau războaiele domnitorilor. Iubitori de glie și de neam, marii noștri voievozi au construit biserici – piloni ai unității – nu numai fiecare în principatul lui, ci și în principatele vecine. Ștefan cel Mare a construit în Transilvania o biserică pentru episcopia Vadului și o alta pe dealul Feleacului, lângă Cluj. Fapte similare săvârșesc, fiecare în epoca lui, și domnitorii munteni. Așa, spre exemplu, Constantin Brâncoveanu înalță așezăminte spirituale la Făgăraș, la Ocna Sibiului și la Sâmbăta de Sus (mănăstirea mult căutată și astăzi). În semn de împăcare după o luptă între ei, domnitorii Matei Basarab și Vasile Lupu construiesc, fiecare, câte o mănăstire în țara celuilalt: primul în Vrancea, la Soveja (unde, în 1846, Alecu Russo avea să descopere *Miorița*), celălalt la Stelea, lângă Târgoviște. Se săvârșesc între

Cuantumul demografic de 14 milioane era luat de autorul francez din sursele disponibile lui la acea dată.

[41] Gheorghiță Geană, „The Carpathian Folk Fairs and the Origins of National Consciousness among Romanians", în *Nationalities Papers*, 34 (1), 2006, pp. 91–110.

principate și alte feluri de fapte stimulate de conștiința de neam. La 1699, spre pildă, mitropolitul muntean Antim Ivireanul trimite la Alba Iulia pe un ucenic al său în meșteșugul tipografiei, Mihail Ștefan, care tipărește acolo două cărți duhovnicești pentru românii ortodocși din Transilvania. Tot pe-atunci, Constantin Brâncoveanu hotărăște printr-un hrisov să doneze, anual, Mitropoliei Ortodoxe din Transilvania o substanțială sumă de bani. Și tot Brâncoveanu face numeroase danii bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului. După cum se vede, preponderent aceste fapte de sprijin se îndreaptă spre Transilvania, fiindcă românii de-acolo erau în permanență încercați de crunte nedreptăți. Oricum, avem a lua act de *fapte spirituale excepționale, care vor fi erodat continuu concepția politică separatistă* despre care vorbea P. P. Panaitescu.

Se înțelege, corelativ, că un factor de seamă al urmăririi idealului apocatastazic românesc a fost *Biserica*. Din poziția în care ne aflăm noi, românii, pe continentul european, relația dintre stat și Biserică trebuie privită altfel decât în Occident, unde cele două instituții s-au aflat de regulă în rivalitate. Spre deosebire, aici, în Răsărit, noi nu ne putem permite să ignorăm un anume *tandem de putere* care a existat în toată istoria noastră, de la Burebista începând: tandemul dintre *conducătorul politic* și *conducătorul religios*. Paradigmele acestui tandem ni le oferă antichitatea (Burebista–Deceneu) și evul mediu (Ștefan cel Mare–Daniil Sihastru), dar exemplele curente le regăsim în toate marile evenimente din istoria noastră: în revoluția de la 1848, în actul unirii de la 1859, în marea unire de la 1918 și în multe alte prilejuri, Biserica – fără vreo tendință de substituire – a aplicat de fiecare dată sigiliul puterii divine, confirmând astfel realizările puterii terestre. Chiar și sub regimul comunist Biserica a continuat să-și slujească poporenii. Concesiile făcute regimului totalitarist vor fi judecate, după caz, Dincolo de pragul cel mare. Instituția și-a relevat însă jertfelnicia ei (prin preoții condamnați), nu și-a abandonat idealul, iar pasul înapoi l-a făcut pentru ca ea să poată continua a privi înainte!…[42]

---

[42] În acest context, trebuie remarcat anume rolul excepțional pe care l-a avut Mănăstirea Putna. Aici, oricând veneai, inclusiv în vremea comunistă, se țineau lecții de patriotism nedisimulat. Într-o perioadă în care Basarabia și Bucovina erau teme interzise în orice discurs public, la Putna se ridica vălul de pe adevărul istoric – în mare, și în detaliu. Una dintre povestirile cu miez autentic din atmosfera Putnei avea drept personaj pe câte un bătrân de dincolo de Prut care, descinzând aici, se confesa cu lacrimi în ochi: „Mulțumesc lui Dumnezeu că m-a ajutat să mă mai închin o dată la mormântul lui Ștefan cel Mare! A fost visul meu din urmă, de-acum pot muri liniștit!" Despre marele voievod, în cuvintele lor de ghidaj, părinții de la această mănăstire spuneau cam așa: „Ștefan cel Mare a construit cetăți pe Nistru; dar cine înalță o casă – sau orice alt edificiu – pe teren străin?" Și-acum, o mărturie personală; în 1975 am venit aici cu două grupe de studenți care se instruiau în filosofie și în sociologie la Universitatea din București. Aflați în județul Suceava pentru practica studențească de vară, am organizat, recreativ, o ieșire din program, la Putna. Erau niște tineri zburdalnici (și băieții, și fetele), cum sunt tinerii: veseli, vioi… În voioșia lor sonor debordantă, mi s-a părut inițial

Momente de suferință și de apogeu

Ideea de apocatastază îndeamnă la o privire *à vol d'oiseau* asupra momentelor de cădere și de urcare din istoria românilor. Au fost nenumărate – și unele, și altele. Starea fragmentară (de „feliere" pe provincii) a realității politice românești obligă privirea la o dispersare corespunzătoare. Astfel, până la constituirea statului român modern, fiecare principat în parte și-a urmat apocatastaza-i proprie. Se poate afirma, de pildă, că Moldova și-a atins apogeul în vremea lui Ștefan cel Mare, Țara Românească sub domnia lui Mircea cel Bătrân, iar Transilvania sub aceea a lui Iancu de Hunedoara.

În spatele fiecărui moment de avânt se află însă momente de cădere – de fapt acțiuni de obstrucție, de frustrare, de nedreptate din partea dominatorilor străini; punctăm, doar, câteva dintre ele, fără alte explicații, cu convingerea că oricine posedă cunoștințele adecvate știe câtă suferință pentru ființa românească închide fiecare dintre aceste sintagme: *unio trium nationum* (1437), dualismul austro-ungar (1867), instaurarea regimului fanariot (secolul al XVIII-lea), rapturile având ca miză Basarabia și Bucovina (1812, 1940), sau, în vest, sfâșierea Transilvaniei (1940). Toate aceste vicisitudini și încă multe altele ne aduc aminte de o reflecție a lui Hegel: „Istoria nu este domeniul fericirii". Nu trebuie însă uitat că *tocmai în momentele de restriște, de împingere îndărăt, idealul apocatastazic și-a dat cu asupra de măsură tributul de martiri*, cei mai mulți dintre ei rămași anonimi, mai ales în acele ținuturi ale spațiului românesc acaparate în diverse perioade de stăpâniri străine. Pe jertfa lor se întemeiază speranța în viitor!…

Cât privește momentele astrale – apogeice – ale întregului traseu, ele se află, deocamdată, în trecut. Primul moment s-a împlinit prin faptele lui Mihai Viteazul, care, după intrarea triumfală în Alba Iulia, urmată de cucerirea Moldovei, la 6 iulie 1600 emitea celebrul hrisov în care se legitima drept „domn al Țării Românești și Ardealului și a toată țara Moldovei"! Vestea s-a răspândit în Europa, unde voievodului român i s-a atribuit supranumele de *„Restitutor Daciae"*[43]. Al doilea moment înălțător îl reprezintă Unirea Țării Românești cu Moldova, la 1859. Deși nu a cuprins și Transilvania, „mica unire" a marcat traseul apocatastazic al românilor prin câteva caracteristici de o importanță majoră: a fost o unire ireversibilă, stabilă, care a înscris noul stat, România, pe calea modernizării; a scos în evidență inteligența diplomatică românească, prin abilitatea de a folosi vulnerabilitățile planului

că le lipsește struna pioșeniei. Dețin, însă, o fotografie cu ei la bustul lui Eminescu, în curtea mănăstirii, după ce am vizitat împreună sfântul locaș: nu mai semănau cu ei înșiși, fețele lor au dobândit o gravitate evidentă. Fuseseră profund marcați de cele spuse de părinți în momentele vizitării Mănăstirii!…

[43] Cf. Adolf Armbruster, „Evoluția denumirii sensului de Dacia", în: *Studii. Revistă de istorie*, anul XXII, nr. 3, 1969, pp. 423–444.

elaborat de marile puteri europene referitor la Principatele Române[44]; a gravat în memoria colectivă a maselor figura ultimului conducător pe care românii l-au ipostaziat în legendă: Alexandru Ioan Cuza[45]. În fine, al treilea moment apogeic al traseului apocatastazic parcurs până astăzi de poporul român a fost/este 1 Decembrie 1918. Am scris și „este", fiindcă după 1989 data de 1 Decembrie a devenit Ziua națională a României. Justificarea? Nu e nevoie de argumente sofisticate spre a înțelege că 1 Decembrie 1918 a însemnat pentru români redobândirea *de facto* a spațiului de viețuire reprezentat de Dacia Felix, spațiu originar, în care au trăit strămoșii lor dacoromani[46].

Puține câte au fost, aceste momente apogeice întreține speranța în împlinirea finală, definitivă.

Sub semnul providenței

Întrebarea inițială revine, deci, într-o formă nouă: dacă poporul român nu este împlinit astăzi, în ce măsură mai poate el spera la o împlinire viitoare?

Suntem datori să ascultăm de acest îndemn: „Sus să avem inimile!" Istoria oferă și miracole. Un exemplu: reunificarea Germaniei, pe cale pașnică, după încheierea – cel puțin convențională – a războiului rece dintre Europa de est și Europa de vest. Să nu uităm: destinul poporului român însuși a fost interpretat sub semnul miracolului. În anii recenți, tot mai des au loc în

---

[44] Acest fapt avea să trezească un entuziasm de îndelung ecou în cultura română. Astfel, bunăoară, ziua de 24 Ianuarie 1859 avea să fie evaluată drept „ziua Minervei la români" (Paul Anghel, *Popasuri între arme*. București: Editura Militară, 1979, p. 68), iar anul 1859 drept „anul înțelepciunii" (Antonie Plămădeală, *Dascăli de cuget și simțire românească*. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., 1981, pp. 325–331).

[45] Cât de iubit în popor a fost și a rămas primul și singurul domnitor pământean al României arată, pe lângă povestirile despre el, și acest fapt etnografic, constatat în propriile cercetări de teren ale subsemnatului: în satele de câmpie din județele Argeș și Teleorman, la Moșii de vară, atunci când o gospodină dă de pomană, înainte de a dărui în numele strămoșilor săi ori ai bărbatului său, face acest gest în numele domnitorului Cuza – acea primă ofrandă este un colac și se numește „colacul lui Cuza".

[46] Și pentru acest moment (ca și pentru cel din 1859) s-au creat etichete extra-științifice, dar nu mai puțin sugestive. Antonie Plămădeală (*op. cit.*, pp. 392–398) a numit 1918 „anul bucuriei", iar un reputat istoric contemporan a intitulat un capitol al cărții sale de sinteză asupra istoriei românilor *„Romania Felix"* (Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a IV-a. București: Univers Enciclopedic Gold, 2011, pp. 309–356). Ce-i drept, după titlul capitolului urmează semnul întrebării, dar nu un accent ironic ori peiorativ trebuie să vedem în acest fapt, ci constatarea unei discrepanțe între frumusețea idealului atins la 1918 și mizeria concretă a disputelor politice, pe care autorul le descrie cu toată sinceritatea anunțată prin titlul întregului volum. Oricum, semnificația zilei de 1 Decembrie 1918 nu are egal în întreaga istorie a poporului român. Unele voci din societatea românească invocă frigul și propun mutarea zilei naționale în primăvară. Dar oare oamenii care s-au adunat cu entuziasm la Alba Iulia din toate colțurile Transilvaniei, la început de Decembrie 1918, s-au temut cumva că s-ar putea să le înghețe mădularele? E clar: ziua națională a românilor nu poate fi decât aceea care evocă momentul inițial paradisiac al apocatastazei lor!

Basarabia – cu translație dincoace de Prut – manifestații în favoarea reunirii cu România. Stegarii sunt, cei mai mulți, tineri, adică semănători de speranță; frumoși și pașnici. Din păcate, politicienii ezită. Asistăm oare din nou la o neconcordanță între voința populară și voința oficială (aceasta din urmă arătându-se parcă prea sfioasă față de conceptul de „corectitudine politică", ajuns la noi prin curenții globalizării)?

În orice caz, *ideea de apocatastază poate fi un criteriu suprem de judecare a evenimentelor și a faptelor din istoria noastră – și mai veche, și mai nouă.* De exemplu, ce-ar fi să privim prin această prismă intrarea României în Uniunea Europeană, sau afilierea țării la NATO? Întrebarea aceasta ar deschide, desigur, o altă discuție. Prin urmare…

…Ca răspunsuri la întrebarea: „Putem spera la o împlinire viitoare?" vom încheia cu două viziuni – la distanță de aproximativ un secol una de alta, dar, în fond, circumscrise aceleiași concepții despre istorie și izvodite de două dintre mințile românești în care genialitatea s-a adăpat la sevele din matricea spațiului autohton. Prima aparține lui B. P. Hașdeu, care, în *Istoria Critică a Românilor*, afirma: „Totul fiind relativ, afară de Dumnezeu, totul fiind bun și rău, afară de Unul, carele singur reduce antagonismele la armonie, istoria se silește a-și da socoteală de raporturile lucrurilor sub conducerea Providenței, adică de acțiunea legilor fizice [atenție ce modern sună:] și bio-sociologice concordate de către o supra-lege"[47].

Cealaltă viziune, orientată întru același spirit, o culegem din grădina de idei a lui Mircea Vulcănescu. La sfârșitul unei scrieri despre războiul pentru întregirea neamului, acest gânditor dăruit cu o vocație de martir, reia discuția despre „norocul românesc", afirmând că norocul acesta anume nu trebuie înțeles ca un capriciu al întâmplării, așa cum se pronunțase P. P. Carp, ci ca un resort abscons, care împinge toate așezările lumești spre matca firii lor adevărate. Și încheie vorbind despre dreptatea supremă: „[D]acă se cade să deslușim norocului românesc (…) un alt chip mai adânc, proiectat în lumina veșniciei, vom spune că el apare ca un act de dreptate dumnezeiască, o îndurare a Proniei cerești față de jertfele săvârșite de acest neam pentru împlinirea unității lui, nu numai în acest război, ci în veacul veacurilor; jertfe față de care, fiecare, se cuvine să ne învrednicim cu tot cugetul și fapta noastră, ca de una dintre cele mai mari minuni ce ne-a fost dat să trăim"[48].

---

[47] B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, ediție îngrijită de Grigore Brâncuș și Manole Neagoe. București: Editura Minerva, 1984 (orig. 1875), pp. 49–50.

[48] Mircea Vulcănescu, *Războiul pentru întregirea neamului & Dimensiunea românească a existenței*, cu o Prefață de Gheorghiță Geană. București: Criterion Publishing, p. 101.

Comunicări, intervenţii

moderator: Adrian Alui Gheorghe

Alexandru Zub

Cunoaștere de sine și creație: Valeriu Anania[49]

Cunoscut, ca scriitor, sub numele de Valeriu Anania, înaltul prelat Bartolomeu de la Cluj și-a sporit palmaresul cu o carte de memorii, scoasă la editura Polirom de la Iași[50]. Cartea a și fost lansată la Iași, în prag de iarnă, mai exact la 4 decembrie 2008, cu participarea autorului și a unui public la fel de numeros pe cât de sensibil la problematică. Festivitatea lansării a fost dublată, a doua zi, de un simpozion adecvat, „Text și discurs religios", în cadrul căruia autorul omagiat, cvasi nonagenar, a avut ocazia să răspundă la întrebări și să facă unele considerații marginale, cu obișnuita-i vervă, pusă la lucru o dată în plus. Mai înainte, spre finele lunii octombrie, autorul primise titlul de doctor honoris causa al Universității din Alba Iulia, unde a avut loc și un simpozion despre „Universul spiritual românesc oglindit în opera Mitropolitului Bartolomeu Anania". Scriitorul, teologul, arhiereul au fost și acolo omagiați, cu preocuparea de a se pune în lumină aportul specific al fiecăruia. S-a evidențiat, nu în ultimul rând, valoarea textului biblic „diortosit" îndelung de înaltul ierarh și publicat în chiar anul Bibliei și al Sfintei Liturghii.

Cât despre volumul de *Memorii*, impunător și grafic, acesta întregește un palmares de înalt prestigiu al culturii române. Abia ieșit de sub tipar, el comportă deja o mică istorie, semnificativă pentru autor și totodată pentru epocă. Scris parțial în Statele Unite, la Detroit, unde arhimandritul Bartolomeu se afla în misiune, trimis de Patriarhul Justinian, volumul memorialistic la care ne referim a stat până nu demult într-un seif de bancă, având a fi scos pentru tipar numai la cinci ani după moartea autorului, „în afară de cazul că împrejurările vor porunci altfel", dictase el.

Împrejurările au făcut ca memorialistul – conștient că sub dictatură „orice gând al său încredințat hârtiei putea deveni obiect de incriminare și osândă" – să revină în țară, să pună la lucru mari opere ale Bisericii din zona cărturăriei, împletind judicios propria creație cu aceea a așezământului de resort.

---

[49] Articol publicat în „Epifania", nr. 3/2009.
[50] Valeriu Anania, *Memorii*, Ed. Polirom, Iași, 2008.

Rezultatul, supus unei exegeze multidomeniale, îi asigură învățatului cleric și scriitor un loc proeminent în cultura și spiritualitatea noastră, a cărei esență ortodoxă a relevat-o mereu. Sub acest unghi, discursul teologic, praxa eclezială, literatura de ficțiune, publicistica și memoriile se află în deplină convergență, lucru sesizat de analiști, îndeosebi de editorul prețioaselor antologii din ultimii ani[51]. Toate dezvăluie un spirit sensibil la valorile tradiționale, românești și ortodoxe totodată, valori în slujba cărora s-a aflat mereu, de la opțiunea sa pentru călugărie din tinerețe până la anii târzii de înalte răspunderi.

Episodul grevei studențești de la Cluj din primăvara lui 1946, în care Valeriu Anania a jucat un rol decisiv, e cu totul memorabil, prefigurând parcă un destin de militant al cauzei naționale. E o pagină de istorie, una asupra căreia specialiștii vor insista cu bun temei, ca fiind o mărturie de prim ordin. Atâtea altele ar putea fi invocate, deoarece mai tot ce a ținut să povestească acel „student în rasă monahală" – expresia îi aparține – e demn de atenție[52].

A plătit scump pentru angajamentele sale, fiind condamnat în două rânduri și stând după gratii ani grei, în condiții pe care fostul student la medicină, teologie și conservator le-a descris cu o exactitate uimitoare. A zugrăvit totul minuțios, de la copilăria modestă dar fericită la „adolescența verzuie", de la manifestările juvenile în plan politic la represaliile viagere de care a avut parte. A rămas solidar cu „generația academică Cluj '46", de care și-a legat numele, punând astfel în bună legătură valorile naționale cu cele creștinești.

Volumul de *Memorii* e poate cea mai avizată mărturie despre acea generație și avatarurile ei, timp de șase decenii, cu ocupație sovietică, opresiuni, comunizare silnică, restricții de tot felul, autorul căutând să rămână un om liber, devotat cunoașterii, scrisului, credinței sale. Și-a asumat, cum singur spune, „confortul (și în același timp disconfortul) de a mă purta ca un om liber nu doar în patria – adoptivă – a libertății, ci și în aceea – naturală! – a constrângerii, perversității și terorii"[53] – expresia îi aparține din nou.

Convins ca ar fi cazul să-și povestească trecerea prin lume, cum au făcut-o atâția mai înainte, Valeriu Anania și-a scris memoriile în două etape, la Detroit în 1974 și la reședința sa din Nicula, între 2004 și 2008, atent la coerența ansamblului și la respectul față de adevăr. Fragmente biografice mai evocase și altădată, fie și cu o finalitate literară, ca în „Amintirile peregrinului apter", unde se poate citi: „Această carte s-a născut sub pământ", autorul întrebându-

---

[51] Sandu Frunză, *Autoportretul din oglindă*, postfață de Valeriu Anania, *Pledoarie pentru Biserica Neamului*, Craiova, 1995, p. 171-178; idem, *Pentru o hermeneutică restaurativă*, postfață la *Din spumele mării*, Cluj, 1995, p. 235-243

[52] Valeriu Anania, *Memorii*, p. 110-240. Vezi și vol. *Promemoria. Actiunea catolicismului în România interbelică*, București, 1993, p. 111-112

[53] Valeriu Anania, *Memorii*, p. 411

se „câți oare mai trăiesc din osândiții Jilavei de acum treizeci de ani?" Se gândea anume la cei care dădeau, cu prelegerile și povestirile lor, suferinței un sens. El însuși a evocat mănăstiri și schituri, „alternând semnificația religioasă cu mici crâmpeie de mitologie națională și folclor călugăresc"[54]. Le-a publicat mai târziu, după o lungă odisee, cu nădejdea ca supraviețuitorii sistemului carceral vor profita și ei de text. Atâtea altele, mai reduse, mai circumstanțiale, uneori polemice, ar putea fi invocate pentru a sugera numai amplitudinea unei anamneze viagere. „Rotonda plopilor aprinși" a fost gândită anume ca „o carte de memorialistică literară".

Odiseea recluziunii silnice e desigur partea cea mai dramatică a Memoriilor. Ea a însemnat pentru autor o șansă în plus de a se descoperi și înțelege pe sine, șansă nutrită de talent și credință, dacă e să alegem dintr-un complex factorial ceea ce a fost un adevăr decisiv pentru „autoscopia" râvnită. Secvențe cu ritm cineastic dezvăluie și în Memorii un om de teatru, deprins cu jocul de imagini și cu schimbările de decor. Iată cum evoca, de pildă, reintrarea în penitenciarul din Aiud, la capătul unei teribile călătorii, de patru zile și patru nopți, într-un vagon-carceră de la Jilava: „În sfârșit, am ajuns într-o autodubă care străbătea în goană străzile unui oraș. O poartă s-a deschis și s-a închis în urmă-mi. O a doua a scrâșnit și a răbufnit în urmă-mi. O a treia s-a desfăcut și s-a ferecat în urmă-mi. Într-o curte pardosită cu pietre de râu mi s-au tăiat lanțurile" (p. 320). Se pot cita, consensual, atâtea fragmente și capitole de un intens dramatism. Scriitorul e mereu prezent, înlesnind și altora cunoașterea unor experiențe-limită.

La fel de tensionate sunt paginile, nu puține, care evocă munca la poemele dramatice „Steaua Zimbrului" și „Meșterul Manole", elaborate trudnic și memorate la fel (peste zece mii de versuri), pentru a fi tipărite (cu unele ajustări), peste mulți ani, în condiții ce descriu o altă odisee, la fel de pasionantă. „În fapt, mărturisește memorialistul, cînd mă gândesc la Aiud, mă gândesc la aceste două piese. Munca aceasta – și mai ales conștiința creației – mi-au menținut, de-a lungul acelor ani, un echilibru moral de care nu mulți se bucurau. Acest univers interior al meu m-a făcut să îndur cu numai jumătate de suferință toate privațiunile și promiscuitatea vieții de pușcărie: foamea, frigul, oboseala, murdăria, praful, spaima, perchezițiile, umilințele de tot felul, turnătoriile, nervii camarazilor de celulă. Nu am cuvinte să-i dau mulțumită lui Dumnezeu pentru acest dar de a fi în stare să mă implic într-o asemenea muncă" (p. 323). Inventarul mizeriilor din închisoare e numai schițat aici și se cuvine complinit cu alte pasaje, încă mai abundente și mai plastice din cuprinsul cărții. Valoarea lor se cade a fi evidențiată, alături de mărturiile depuse de alți suferitori ai recluziunii silnice, între care unii trebuie amintiți și aici: N. Balotă, A. Georgescu, I. Ioanid, Al. Paleologu, F. Pavlovici,

[54] Idem, *Amintirile peregrinului apter,* București, 1990, p. 5, 6.

I. Ploscaru, I.D. Sîrbu, N. Steinhardt, Nicole Valéry, R. Wurmbrandt. Creatori de poeme în recluziune au fost destul de numeroși, de n-ar fi să-i amintim decât pe I. Caraion, A. Ciurunga, N. Crainic, R. Gyr, I. Omescu, dintr-o serie ce a nutrit deja câteva crestomații lirice. Ele atestă, ca și în cazul lui Valeriu Anania, eforturi de a compensa mizeriile închisorii cu bucuria unei creații menite să reabiliteze sistemul de valori tradițional, un întreg univers mitico-folcloric.

Pagini demne de reținut se întâlnesc peste tot în Memorii, pe linie biografică, dar și când e vorba de atmosfera locului, de „personajele" întâlnite pe traseu, de întâmplări semnificative. Nespus de plastic e paragraful în care își amintește că, la Jilava, discutând cu un gardian despre adevărurile biblice, religie, mituri, legenda Sfântului Ilie, a făcut ingenioasa observație că și comuniștii trimit volens-nolens la Hristos atunci cînd își datează documentele „anno domini", nu cu „veleatul" și nu oricum (p. 316-320).

Temele delicate, precum cele puse de anchetă, de mărturiile la diverse procese ori de așa-zisa reeducare, la care se pot adăuga altele, n-au fost omise de memorialist, după cum n-au fost nici examenele de conștiință impuse de asemenea împrejurări.

Pe tărâmul activității ecleziale, a manifestat aceeași disponibilitate, în slujba Bisericii, în țară sau în Statele Unite, unde s-a străduit să militeze pentru valorile asumate. Episodul american e prezentat de altfel ca „o imensă curbă a ciudatului (sau) destin". S-a dedicat și acolo creației, în triplu registru: spiritual, artistic și românesc, legând indisolubil planurile, ca aspecte ale unei realități unice. Fiindcă, în opinia sa, scrisul nu e mai puțin o activitate misionară, subsumata idealului creștin și pusă de acord, pe cît posibil, cu istoria. L-a pus în slujba valorilor perene, susținând „primatul adevărului asupra minciunii, primatul curajului asupra lașității, primatul cinstei asupra necinstei, primatul eroismului asupra fugii, primatul muncii asupra leneviei, primatul inteligenței asupra prostiei, primatul culturii asupra ignoranței și, bineînțeles, primatul spiritului asupra materiei"[55]. Valorile asumate formează un sistem axiologic de o absolută coerență, unul deductibil din orice text, fie acesta literar, teologic sau de alta natură.

Anii moldavi, petrecuți în mediu monahal, reclamă o mențiune aparte: „Văratecul mi-a fost și cel mai fertil atelier de lucru literar, unde am scris cele mai multe poezii din ciclul Anamneze, volumele de proză „Rotonda plopilor aprinși" și „Amintirile peregrinului apter", piesa de teatru „Greul pământului", precum și cartea-album „Cerurile Oltului". Nucleul cărturăresc din jurul său avea o densitate specială, cu Valeria și Profira Sadoveanu, Ștefania Velisar-Teodoreanu, Cornelia Pillat, Constantin Ciopraga, Al. Husar, Grigore Ilisei și, mai ales, cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga, devenită, prin trecere la

[55] Idem, *Pledoarie pentru Biserica Neamului*, p. 176

monahism, Maica Benedicta. „Imn Eminescului" tot acolo s-a născut, într-o noapte insomniacă.

Antologiile de texte „Din spumele mării" și „Pledoarie pentru Biserica neamului", publicate aproape sincron, ne edifică asupra amplitudinii tematice a scriitorului-teolog, vădind „un suflet mustind de poezie și de har", cum îl califică îngrijitorul ediției[56]. Se pot distinge, în asemenea texte, trei nivele, în care mitul, teologia și cultura se interferează, colaborând la un discurs sintetic mai înalt[57]. Este nivelul la care trebuie să-i plasăm toata opera, una stând sub semnul căutării de sine și a unui neistovit elan creator. Volumul de Memorii îl reconfirmă o dată în plus.

Preot Ioan Pintea, Ion Pop, Alexandru Zub

[56] Sandu Frunză, *Pentru o hermeneutică restaurativă*, postfață la vol. *Din spumele mării*, p. 243
[57] *Ibidem*, p. 240

Pr. Ioan Pintea

Poezia creștină

Se vorbește mult și fără argumente, adeseori facil și diletant, despre poezia creștină. În general se are în vedere o mare cantitate de maculatură. Poezioare puerile în care apar numele lui Iisus, al Maicii Domnului, Betleemul, Iordanul, îngerii etc. sunt comentate și sunt indicate ca fiind poezie creștină sau, ceva ce sună foarte prost și aduce aminte de limba de lemn, poezie de inspirație creștină. Aceste producte – versificații ocazionale, stihuri siropoase, scrise de autori mai mult sau mai puțin obscuri – din punct de vedere poetic par mai degrabă o luare în deșert, o aruncare în derizoriu a celor sfinte. Cei care le scriu nu realizează ce mare păcat săvârșesc. Pentru că nu e numai un păcat strigător la cer să-i dedici lui Dumnezeu o poezie proastă, lipsită de emoție, fără nici un fel de temei poetic, golită de conținut adecvat, dar și o blasfemie în toată puterea cuvântului. Cu bune intenții și evlavie de fațadă nu se poate scrie poezie creștină. Pot să spun, în cunoștință de cauză, că o poezie bună, scrisă după toate rigorile și tehnicile poeziei moderne, poate fi o mare poezie creștină. Bineînțeles, dacă acceptăm, în spirit creștin, și spirit creștin înseamnă și spirit critic, dezinvoltura interpretării și libertatea alegerii și a lecturii, pe care, prin harul oferit, le garantează însuși Iisus Hristos.

Ca să înțelegem poezia creștină autentică – Rilke, Voiculescu, Paul Claudel, Daniel Turcea, T.S. Eliot, trebuie să pornim în primul rând de la poezia Vechiului Testament: „Psalmii", „Cântarea Cântărilor", „Iov", „Plângerile lui Ieremia", cărțile profetice, „Cartea înțelepciunii lui Solomon", „Cartea înțelepciunii lui Iisus, fiul lui Sirah", să trecem prin poezia marilor imnografi și alcătuitori de canoane: Andrei Criteanul, Ioan Damaschin, Roman Melodul, Efrem Sirul, Sfântul Ioan Noul Teolog, să-i avem în atenție pe Ioan al Crucii, Tereza de Lisieux și să ne oprim la: Kavafis, Ezra Pound, Georg Trakl, Boris Pasternak, Umberto Saba, Emily Dickinson, Sylvia Plath, Seamus Heaney, Paul Celan.

Tensiunile, disperările, suferințele, patimile, dragostea și, desigur, slăvirea, preamărirea, din textele vechi testamentare și din imnele Părinților Sfinți, cu adevărat sacre, izbucnesc, renasc cu aceeași putere în poezia acestor mari poeți moderni. E uimitor cum suflul divin și inspirația, în care cred profeții, evangheliștii și poeții, ajung, în fragmente mici, dar semnificative, să devină conținut și plin în creația acestora.

Paradoxal, poezia mare și poezia creștină nu fac excepție, se nasc în momente de criză. Sufletească sau de altă natură. Nimeni nu simte aceste

crize mai bine decât profeții și poeții. Ei sunt precum seismografele înainte de cutremur: prezic, prevăd, măsoară.

Faptul că există liste de poeți creștini, faptul că există autori canonici mă derutează. Poetul, creștin sau necreștin, nu poate fi fixat precum un element în tabelul lui Mendeleev. Fixarea într-un clișeu, așezarea pe un raft prestabilit, îl sufocă, îl omoară. E asemenea unui fluture prins, din motive pedagogice și de colecție, în insectar, dar, din păcate, mort. Fără aripi, fără libertate. Și, în fond, cât de creștine sunt aceste liste mă întreb, parafrazându-l pe Walter Horatio Pater, care, referitor la Sir Thomas Browne, intelectual absolut liber în timpul Reformei, îndrăgostit de ceremoniile și datinile Bisericii Catolice, medita puțin răutăcios: în fond, cât de englezești sunt toate acestea?

Dimpotrivă, poeții Vechiului Testament și imnografii sunt, în tot ceea ce au scris, de o libertate covârșitoare și de o sinceritate uluitoare. E adevărat, nu e vorba numai de libertatea lor, e vorba și de libertatea lui Dumnezeu.

Mi-a plăcut întotdeauna să aflu în operele poeților creștini secvențe mai apropiate de realitatea lumii, de terestru, cu alte cuvinte mai omenești, și mi-a plăcut să descopăr, în poeziile autorilor scoși de pe lista canonică, locuri absolut dumnezeiești, extaze, stări și trăiri, e drept, de o clipă, dar de o intensitate harică de necontestat. Sunt câțiva autori care, recitiți recent, mi-au rezervat mari surprize. Acest procedeu de lectură nu e însă original. Există un înaintemergător, un interpret, de care nu se va îndoi, sunt sigur, nimeni. E vorba de Sfântul Apostol Pavel.

Pentru a întări credința grecilor în Dumnezeul necunoscut, Pavel recită câteva versuri: „Căci în El trăim și ne mișcăm și suntem, precum au zis și unii dintre poeții voștri: căci al Lui neam și suntem."(Faptele Apostolilor, 17-28) Pavel nu face altceva decât să aleagă un fragment cât se poate de creștin din poemul păgân scris de poetul cretan Epimenide (avem în acest sens și susținerea Sfântului Ioan Gură de Aur). Strofa cu pricina are toate virtuțile poemului modern. Aduce a Seferis și Kavafis: „Ți-au zidit un mormânt, ție, Sfinte și Prea Înalt! / Cretanii, mincinoși, fiare rele, pântece trândave. / Dar tu n-ai murit; tu ești în viață și trăiești mereu, / Căci în tine trăim și ne mișcăm și suntem".

Prin urmare, în orice poezie, scrisă cu credință, talent și sinceritate, modernă sau postmodernă, putem afla iluminări divine. Chiar și printre poeții damnați. E cazul lui Baudelaire și Rimbaud.

Din „Florile Răului": „Blagoslovit fii, Doamne, că este cu putință / Un leac de curățire adânc, prin suferință, și că această dulce, curată doctorie / Ne dă învrednicirea la sfânta bucurie".

Din „Un anotimp în infern": „Am primit în piept lovitura harului. / Ah, n-o prevăzusem!"

Prezvitera Juliana Schmemann ne spune că între lecturile Părintelui Alexander Schmemann la loc de cinste se aflau Baudelaire și Rimbaud.

Pagini întregi ar trebui scrise despre un singur vers din Paul Celan: „Să vină un om din mormânt". Vers emblematic, așezat ca o punte între iudaism și creștinism, între Vechiul Testament și Noul Testament.

E păcat că atunci când vorbim despre poezia creștină facem trimiteri mai mult în proximitate. Uităm anticii, uităm poeții biblici, ignorăm clasicii, îi neglijăm pe moderni. Victor Hugo a scris unul dintre cele mai frumoase poeme creștine care s-au scris vreodată, „Somnul lui Booz", poem care l-a încântat pe Proust, dar și pe Benedetto Croce. Boris Pasternak e autorul unui poem intitulat „Grădina Ghetsimani", dramatic și dumnezeiesc deopotrivă. Ezra Pound (cine s-ar fi gândit?!) a scris cea mai tulburătoare poezie creștină despre curajul lui Iisus, „Balada bunului frate": „M-ați văzut că vindec orbul și ologul și că scol mortul, zice El. / O să mai vedeți ceva ce le întrece pe toate: / Cum un viteaz își dă duhul pe cruce".

Doar în predicile lui N.Steinhardt am mai dat peste o asemenea subliniere a curajului; numai Steinhardt și Pound vorbesc atât de ferm (ăsta e cuvântul!) despre curajul Domnului. La Steinhardt, Hristos se urcă bărbătește pe cruce, la Pound, Hristos își dă vitejește duhul pe cruce.

Dincolo, în partea autorilor canonici, constat și descopăr mari fervori pentru terestru; „abateri" și „erezii" care dau poemului, de data aceasta strict religios, aripi, revelații laice notabile și arierplanuri poetice îndrăznețe și vădit moderne. „Cântarea Cântărilor" excelează în acest sens. Tehnica poetică din „Cântarea Cântărilor" este întru totul asumată de Sfântul Ioan al Crucii. „Cântare spirituală", „Văpaia vie a iubirii", „Noaptea întunecată a sufletului" și, în principal, „Păstorelul" sunt argumente limpezi că până și sfinții-poeți nu sunt străini de vocile lumii căzute și sunt extrem de atenți la facerea textului, la corpul poemului, la construcția lui: „Un păstorel însingurat jelește, / Desfăt și-alin pe lume-i sunt străine, / Doar păstorița lui în gând îi vine și pieptul de iubire-i pătimește".

De reținut, în acest caz, că una dintre lucrările celebre, semnată de suprarealistul Salvador Dali, în care Hristos este reprezentat pe cruce, privit de Dumnezeu-Tatăl din perspectivă cerească, își are originea într-un desen de Sfântul Ioan al Crucii.

Repet, acești poeți-sfinți sunt de o modernitate uluitoare.

Care dintre poeții contemporani nu invidiază acest vers scris de Sfântul Andrei Cretanul: „Haine de piele mi-a cusut mie păcatul?" Sau această strofă din „Imnele pocăinței", scrisă de Sfântul Roman Melodul: „Dacă oarecari corăbieri sunt înzestrați cu de toate, / Dar de pânze-s lipsiți, / Nu vor putea vreodată ține calea cea dreaptă pe / Mare. / S-abate atunci din drum corabia / și se-mpotmolește / și nici iscusința cârmaciului și nici a vâslașilor / N-o supune".

Daniil Sandu Tudor, poet așezat definitiv pe raftul poeților creștini, înduhovnicit, hăruit unei viețuiri isihaste și martirizat pentru Hristos versifică,

nu de puține ori, în duhul lui Arghezi și Voiculescu: „Dă-mi, Doamne, ca să fiu numai de jar cu Tine / și patima zvârlită să-nghețe lângă mine. / Cum am iubit păcatul să Te-ndulcesc, să plâng / și-n așternuturi, noaptea, să Te doresc, nătâng".

„Totul este să preamărești", zice Rilke. Și are dreptate. Eu, unul, însă, întreb: Cum?! În ce fel?! În ce mod?!

Să cădem în dulcegării? Să alunecăm în versificații suficiente? Nu! În nici un caz. Sfatul meu: să ne întoarcem la textele vechi și la cele moderne, care între timp și ele au devenit vechi. Vorba lui Osip Mandelștam: clasicii sunt revoluționarii. Să ne întoarcem la ei. Și, mai ales, să-L căutăm pe Dumnezeu acolo unde ni se spune cu insistență că El nu locuiește, în spațiile în care ni se spune cu obstinație că El nu există. Să-L preamărim cu înțelepciune, cu credință, cu iubire, cu pricepere. Asemenea lui Rilke, dacă se poate.

Din exemplele pe care le-am dat se poate constata ușor că poeții, canonici sau mai puțin canonici, separați pe motive mai mult sau mai puțin întemeiate, trăiesc în același univers poetic, ceresc și terestru deopotrivă, și că, și unii și alții, au nevoie de frământările și iluminările celor două lumi. Recomand să se citească în acest sens un text esențial, scris de N. Steinhardt, intitulat „Realul ca prezență poetică".

Horea Paștina, Lisandra Hăulică

Andrei Ionescu

Jertfa Meșterului Manole și urmarea lui Hristos

Titlul înscrie balada în amplul curent de spiritualitate exemplară pe care l-am putea numi *urmarea lui Hristos*, după celebra carte *Imitatio Christi,* cea mai citită în tot veacul de mijloc. Cu excepția *Bibliei*, bineînțeles.

Despre inspirația creației populare românești în general s-a pus (și cred că se poate spune încă mai apăsat decât s-a făcut până acum) că are o sorginte biblică, ceea ce este cât se poate de firesc la poporul de veche și profundă credință creștină care suntem noi, românii.

Balada despre meșterul Manole ilustrează perfect această componentă creștină fundamentală. Desigur, într-o modalitate literară, ceea ce presupune prezența unor componente de altă natură, cum ar fi localizările istorice și/sau, la fel de important în ordine artistică, dramatismul conflictului dintre menirea înaltă, duhovnicească a personajului central, care implică sacrificiu, și impulsurile lumești, ale lui precum și ale celorlalte personaje, care țin de condiția pământească a omului, coexistentă cu cea duhovnicească.

Să vedem în continuare câteva argumente pentru teza conduitei exemplare în plan duhovnicesc, asumată neabătut de acest uriaș al lui Hristos care este meșterul Manole.

Să observăm mai întâi că Manole are un statut social important , este meșter zidar, ceea ce ne duce cu gândul la un cunoscut pasaj despre *temelia bisericii*, din *1 Corinteni*: „Căci noi împreună-lucrători cu Dumnezeu suntem, voi sunteți ogorul lui Dumnezeu, zidirea lui Dumnezeu. După harul lui Dumnezeu cel dat mie, eu, ca un înțelept meșter, am pus temelia; iar altul zidește. Dar fiecare să ia seama cum zidește. Căci nimeni nu poate pune altă temelie decât cea pusă, care este Iisus Hristos" (3, 9-11).

Ca o reminiscență a acestui pasaj, când voievodul trece, în căutarea temeliei sacre, cu cei „nouă meșteri mari/calfe și zidari/și Manoli zece, care-i și întrece", el cutreieră cu întreg acest alai și cercetează mai întâi țara, pentru a găsi locul potrivit pentru noua lui zidire sacră: „loc de monastire/și de pomenire".

Alegerea locului este de fapt regăsirea zidului (acum, și probabil în repetate rânduri, năruit și părăsit), care este zidul vechilor construcții sacre pustiite de vremurile vitrege. Să reținem că locul este neapărat sacru, marcat de prezența hristică, pentru că, așa cum am văzut , nimeni nu poate pune altă temelie decât cea pusă dinainte, și anume Iisus Hristos.

Și tot de origine biblică sunt particularitățile condiției de meșter zidar a

personajului care săvârșește ritualica jertfă a oricărei zidiri sacre. Căci zidari sunt (suntem) cu toții, în fond, fiecare în felul său, începând cu Atotțiitorul: Dumnezeu Tatăl - ziditorul lumii, unicul său Fiu – ajutat de apostoli, care sunt înțelepții meșteri, și noi ceilalți – care „împreună-lucrători cu Dumnezeu suntem".

Sacralitatea locului e subliniată apoi de un trimis al Domnului care-i apare eroului în vis: „Un înger de sus/a venit în vis/și așa i-a spus/c-aici e loc sfânt". Iar hotărârea zidarilor e și ea sacră: „Icoană-mi lua/pe mas-o punea", după care fac împreună „jurământul mare/pe sfinte, icoane".

Ca împreună-lucrător cu Dumnezeu, Manole e un creștin ostenitor, care nu se descurajează ușor, ci îi îndeamnă la stăruință și pe ceilalți zidari peste care este vătaf: „Munciți înainte" (varianta Rădulescu Codin). Totodată, e omul îndelung răbdător („Manole aștepta"), împăcat cu soarta pe care și-o asumă fără să cârtească. În consecință, nu umblă cu șiretlicuri, fiind funciarmente cinstit. Ca dovadă, nu-i spune nimic soției sale despre hotărârea luată, spre deosebire de ceilalți zidari, care încearcă să se eschiveze de la destinul rezervat condiției lor de împreună-lucrători cu Dumnezeu.

Dacă omul e împreună-lucrător cu Dumnezeu, atunci fiecare dintre noi are de ridicat un zid. Într-o altă variantă (la Alexandru Amzulescu) când Negru-Vodă ajunge cu alaiul său de meșteri la zidul părăsit și neisprăvit, la care „câinii când îl văd/la el se răpăd/și latră-a pustiu/și urlă-a morțiu", trăiește momentul de jubilație a întâlnirii cu destinul: „Iată *zidul meu* (*s.n.*)"! După care aduce mulțumiri lui Dumnezeu: „Domn descălica/pe jos că mergea/și se închina".

Cred că cele spuse până acum sunt de ajuns de grăitoare pentru a scoate în evidență pecetea indelebilă pe care a pus-o creștinismul pe străvechiul mit al jertfei oricărei creații. Nu ne rămâne, în continuare, altceva de făcut decât să aducem câteva argumente lingvistice în sprijinul spiritului evanghelic ce prezidează balada. Ne vom opri, așadar, la numele purtate de personaje, care nu sunt întâmplătoare, ba chiar putem spune că nu sunt, cum ne-am obișnuit să socotim în cazul ficțiunilor moderne, deloc arbitrare, ci sunt, dimpotrivă, arbitrate de semnificația spirituală a menirii lor.

Personajul central poartă două nume, *Manole* și *Manea*. Să le luăm pe rând, în ordine inversă, încercând să trecem de la condiția umană generală la cea particulară. *Manea* este *omul*, creștinul reprezentativ. În limba daco-moeso-gotică, atestată de Biblia lui Ulfila din veacul al IV-lea, omul generic este numit *manna* (Mann, Mensch din germana modernă) și *man*-, de sine stătător sau în componența unor cuvinte compuse, cum ar fi bunăoară *manleika*=Bild=icoană. Ei bine, din acest vechi cuvânt dacic provine numele propriu românesc *Manea.*

Textul baladei îndreptățește pe deplin desemnarea personajului drept *omul.* Când voievodul atrage zidarilor atenția că, de nu vor isprăvi mânăstirea,

îi va zidi de vii, Manole le spune soților săi (în varianta Rădulescu Codin): „Ne zidește Domnul/că nu-i suntem *omul* (*s.n.*)". În varianta Amzulescu *Manea* alternează cu *Manoli.*

Când meșterii hotărăsc jertfirea soțioarei sau sorioarei care se va ivi cea dintâi aducând bucate ("pe ea s-o jertfim/ în zid s-o zidim") atunci vătaful lor e numit tot *omul Manea,* în dimensiunea suferinței, căci își vede venind soața, pe Caplea (din colecția Teodorescu): „iar *Manea (s.n.)* turba".

Această suferință (atât de pământească și, desigur, cu un efect artistic puternic) este asumată cu tărie exemplară în ordinea duhovnicească a lucrurilor, cum știm din secvențele ulterioare ale baladei: sacrificiul soției, și în final, ca o încununare, înălțarea-prăbușirea meșterului care își ia zborul de pe acoperiș cu aripi de șindrilă și se preface într-un izvor cu apă vie.

Numele Manea e frecvent în română, mai ales în epoca veche și în literatura populară. Curios, el apare și în izvoarele istorice ale perioadei de mucenicie din Scythia Minor, consemnat în *Martirologium Romanum* (ed. Lubin, sub die Sexte Kalendas Septembris = 27 august), unde este pomenit martirul Marcelin Tribunul cu copii și soția sa Maneea (et uxoris eius *Maneae*), nume care ar putea să ateste o timpurie simbioză daco-romană în Dobrogea de azi.

Soția meșterului Manole sau Manea din baladă poartă însă alte nume: Ana, Caplea, Capra (probabil o alterare a celui anterior). Să reținem, pentru ceea ce ne interesează (descifrarea antroponimelor prin limba daco-moesogotică), numele *Caplea*, care poate fi asociat cu *hapul*, medicamentul-pastilă de azi ușor de înghițit, dacă ne gândim că pe Caplea o înghite până la urmă zidul. Să ne amintim că expresia *a înghiți* (sau *a face pe cineva să înghită*) *hapul* înseamnă „a suporta(sau a face pe cineva să suporte) ceva neplăcut" (DEX). Dar numele *Caplea* mai poate fi asociat și cu *haplea*, cuvânt din registrul popular și familiar însemnând nătărău, prostănac. Nu mi se pare neverosimil să presupunem că inițial însemna supus, ascultător (potrivit tradiției, femeia îi datorează bărbatului ascultare), iar docilitatea poate fi ușor confundată cu prostia celui care înghite hapul, sau e făcut sau silit să înghită hapul. În condițiile aspre ale vieții noastre istorice, omul simplu (naiv și cinstit) trece adesea drept prost, așa încât evoluția semantică n-ar avea nimic surprinzător. Fiind supusă și smerită, soția lui Manole-Manea ar putea fi deci calificată, potrivit opticii îngust pragmatice pomenite mai sus, drept bleagă și cam prostănacă, într-un limbaj ulterior, desigur, cu accepțiile „șmecherești" ale unei morale degradate.

În același câmp semantic al unei posibile etimologii multiple, aflăm un text vechi în greaca bizantină care așază pe *Caplea* în vecinătatea sensului pe care-l presupunem originar, acela de ascultare smerită. În *Istoria bisericească* a lui Socrates (IV, 33-34) găsim următorul pasaj: „Barbarii primind cu *simplicitate* (*haploteti*) creștinismul, au disprețuit viața de aici pentru credința

lui Hristos." Această simplicitate corespunde foarte bine sufletului candid și încrezător al soției Caplea la începutul zidirii „în glumă", precum și împăcării cu soarta din final, când zidul o înghite (hap!) sau, altfel spus, ea, nevasta ascultătoare a meșterului (din *magister*) care-i explică rostul sacru al jertfei, înghite hapul zidirii de vie.

Din limba istoricului bizantin Socrates nu putem exclude un amestec lexical traco-grecesc, ceea ce ne îndeamnă să căutăm originea antroponimului Caplea și în daco-moeso-gotica Bibliei lui Ulfila. Un posibil etimon dacic ar fi verbul *hvopan* = gloriari, din care derivă *hopa*, cuvânt care implică ideea unui obstacol pe care-l avem de trecut. Obstacolul este în baladă chiar jertfa, mai bine zis înțelegerea jertfei, pe care meșterul se vede nevoit să i-o deslușească smeritei sale soții: „Taci, mândruța mea/că Dumnezeu vrea/la El să te ia/și noi să gătim/și să isprăvim/această mânăstire/pentru-nchinăciune".

Trebuie să mai spunem că, pe lângă sensul *nühmen* = a lăuda, a preamări, a (se) făli, verbul dacic *hvopan* mai înseamnă și *drohen* = a amenința, cu ecou de înrudire în expresia din germana modernă *uns droht ein Unglück* = ne amenință o nenorocire, iar acest sens ar putea fi pus neîndoielnic în legătură cu sfârșitul fără noroc (în ordine lumească) ce o pândește pe Caplea.

În sfârșit, am ajuns la numele *Manole* sau *Manoli*, pe care cu siguranță îl putem scoate din dacicul *manauli* = Gestalt = înfățișare, prezent într-un celebru pasaj din *Filipeni* (cap.2, care poartă titlul *Să urmăm pilda iubirii lui Iisus Hristos. Smerenia și slava lui Hristos. Să ne silim să dobândim mântuirea*). Spun celebru pentru că pasajul cu pricina cuprinde un element esențial al doctrinei creștine, anume întruparea Domnului prin golirea sau deșertarea de sine, în grecește *Kénosis* = Kenoză: „S-a deșertat pe Sine, chip de rob luând, făcându-Se asemnea oamenilor, și la înfățișare (*manaulja*, s.n.) aflându-Se ca un *om* (*manna,* s.n). S-a smerit pe Sine, ascultător făcându-se până la moarte, și încă moarte pe cruce" (2,7-8). Am subliniat cele două cuvinte înfățișare = *manaulja* și *manna* = *om* pentru că ele sunt chiar numele purtate de meșterul nostru zidar al mânăstirii Domnului: *Manoli* și *Manea.*

Vă îndemn să zăbovim la acest pasaj și să-l radiografiem, așa cum au făcut desigur înaintașii noștri de limbă dacică și cei de limbă latină din perioada veche a simbiozei daco-romane din care ne tragem. În daco-moeso-gotică el sună astfel: jah *manaulja* bigitans sve *manna,* iar în latină: et *habitu* invens ut *homo.*

Cuvântul latinesc *habitus, -us* e glosat și de Guțu prin românescul înfățișare, la fel ca în versetele biblice, la care profesorul autor al dicționarului adaugă echivalentele: fel, formă, configurație, cu expresia *habitus, -oris* (din Cicero) = trăsăturile feței. În sens figurat, *habitus* este felul de a fi al fiecăruia, starea sau natura lui, caracterul propriu, dispoziția sufletească, cu un exemplu grăitor luat din Cicero: prudentem *ex ipsius habitu* non ex aliqua re externa = pe înțelept să-l judece *după felul lui propriu de a fi (s.n.)*, nu după vreun lucru exterior.

Iar pe Manole – am putea prelungi noi acest gând – să-l judecăm după felul propriu al creștinului care trăiește și moare întru Hristos, cum spune Apostolul în aceeași epistolă: „Hristos va fi preamărit în trupul meu, fie prin viață, fie prin moarte; căci pentru mine *viață este Hristos* (= liban xristus ist = vivere Christus est), și moartea un câștig *s.n*". (*Filipeni* 1,20-21)

În încheiere, un ultim accent pe ipostaza de *homo patiens*, asumată deplin de meșterul însuflețit de dispoziția sufletească a jertfei: „Căci vouă vi s-a dăruit, pentru Hristos, nu numai să credeți în El, ci și *să pătimiți pentru El, s.n*" (1,29).

Cum să nu ne aducem aminte, aici și acum, la acest colocviu prezidat până mai ieri de Dan Hăulică, în chip de ultim omagiu, de cuvintele cu care marele critic a caracterizat creația sculptorului Mircea Spătaru: *patior ergo sum!*

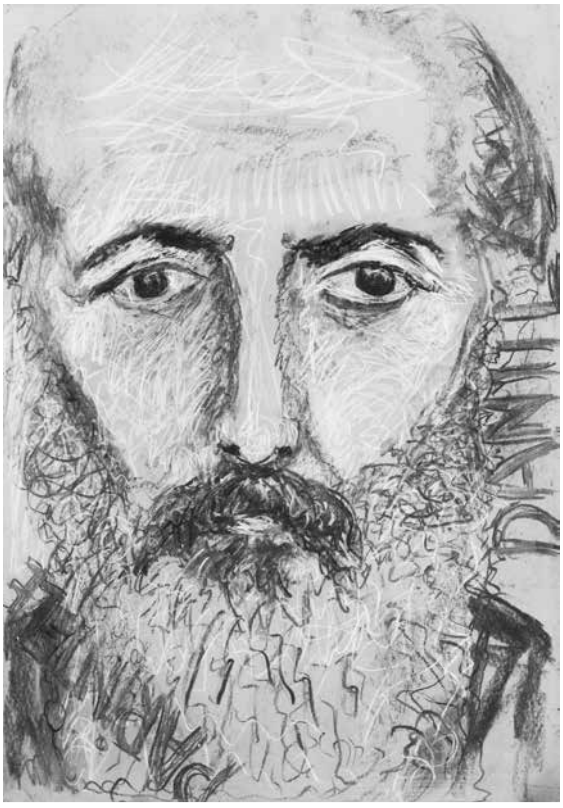

Silvia Radu, *Părintele Daniil (Sandu Tudor)*

Ilie Luceac

„Săvârșitorul" unui monument istoric al unei epoci artistice uitate și cutremurătoarea jertfă a muceniciei

Fără îndoială că numele de familie al Bârnovenilor provine din Bucovina. Satele Bârnova de lângă Suceava și Bârnova de lângă Iași, unde a început în 1629 zidirea mănăstirii cu același nume, terminată de Istrate Dabija voievod, sunt după părerea multor istorici localitățile de unde și-ar fi tras numele această veche familie boierească. În documentele Hurmuzaki găsim o notă care spune că „ascendența lui Miron Barnovschi după tată, ne duce cu certitudine către boierul-oștean Toma Barnoschi, staroste de Cernăuți – *capitaneus Czernoviensis* – se pare, și un diplomat abil, care în 1527 a fost trimis împreună cu pârcălabul Vlad, colegul său de Hotin, la Varșovia, spre a încheia în numele domnului lor, Petru Vodă Rareș, un tratat de alianță cu regele Sigismund I (1506-1548)"[58]. Hatmanul Toma Barnovschi, care-și doarme somnul de veci la cimitirul Mănăstirii Voroneț, a avut un fiu, pe nume Dumitru, care a fost părintele viitorului domn al Moldovei Miron Barnovschi. Dumitru Barnovschi s-a căsătorit cu Elena (călugărită Elisabeta monahia), numită și Elisaftca – Elisabeta – Safta, fiica hatmanului Melentie Balica, boier muntean din cunoscuta familie a Buzeștilor. „Mama lui Miron Barnovschi, care se mai intitula și «Elisabeta Barnowska», ca nepoată de soră a lui Ieremia, Simion și Gheorghe Movilă, «i-a dat mândria și pretenția de domnie fiului ei»"[59], Miron Barnovschi. De aceea, când s-a urcat pe tron, el se intitula: „Io Miron Barnovschie Moghilă voievod". Moghilă era forma de cancelarie a limbii oficiale slavone, iar Movileștii au utilizat toate trei variante: Moghilă, Mohilă și Movilă.

Dumitru Barnovschi a fost înmormântat la Toporăuți (astăzi regiunea Cernăuți, Ucraina), lângă biserica ctitorită de el, unde, după cum spunea Miron în testamentul său, „zac osemintele părintelui meu". Cât privește locul de odihnă a mamei lui Miron Barnovschi, există două presupuneri, și anume: la ctitoria lui Miron de la Iași sau la biserica Stavropighiei din Lemberg (astăzi Lviv, Ucraina), „de restaurarea căreia s-a îngrijit și ea, alături de fiu, în pribegia sa poloneză din 1629-1633[60].

Domnitorul Moldovei Miron Barnovschi s-a născut la Toporăuți, „după anul 1590", menționează hrisoavele. Acest sat a fost atestat documentar la

[58] *Hurmuzaki*, II, 3, București, 1892, p. 602.
[59] Aurel H. Golimaș, *Un domnitor – o epocă*, Editura Sport-Turism, București, 1980, p. 23.
[60] *Ibidem*, p. 24.

1435. Fosta moșie „cu boierești curți, nu departe de Prut, erau înconjurate de fânețe, imașuri, bogate heleștee cu pește, dumbrăvi, loc bun de vânătoare”[61], se află astăzi, după cum am mai amintit, în regiunea Cernăuți, Ucraina. Dumitru Barnovschi, tatăl viitorului domnitor, a zidit pe la 1560 o bisericuță la Toporăuți, pe care au dărâmat-o turcii în drumul lor spre Hotin. Biserica, cu hramul Sf. Ilie, a fost reconstruită mai târziu de Miron, în formă de fortăreață, care completa un sistem de apărare cu multe particularități ciudate chiar în interior[62]. În pofida faptului că ultima voință a lui Miron Barnovschi a fost ca „să aibă a o găti de ispravă”, istoria i-a hotărât acestei biserici altă soartă, cu toate că ea se înalță până în ziua de astăzi în Toporăuții lui Barnovschi, unde și amintirea domnitorului-ctitor și cultul pentru așezământ sunt vii în conștiința enoriașilor.

Când a avut prima dregătorie, probabil pe la 1611, Miron Barnovschi putea să aibă aproximativ 23 de ani. La moartea sa, în 1633, avea în jur de 45 de ani. Copilăria, tinerețea și studiile sale rămân încă pagini necunoscute. E posibil că a frecventat școala „frăției ortodoxe” și cea a colegiului iezuit de la Lemberg, formându-și o cultură clasică.

Domnitorul Miron Barnovschi făcea parte din generația lui Grigore Ureche și Petru Movilă. Instruit, din grija mamei sale (tatăl murise la 1607), la școala cărturarilor din țară și din Polonia, viitorul domn al Moldovei a știut să se impună atât în vremea când în țară dăinuia o intelectualitate puternică în rândurile vârfurilor familiei Movileștilor, cât și în vremurile aspre pe care le-a parcurs.

„Diplomat, ostaș, chivernisitor de țară, legislator, ctitor al așezămintelor de cult în Moldova și peste hotare, Miron Barnovschi a desfășurat – în decursul scurtei sale domnii și frământatei sale vieți, cu un sfârșit atât de tragic – o intensă activitate culturală și artistică”. (Aurel H. Golimaș). Dacă vom vizita monumentele istorice ridicate sau restaurate de Miron Vodă Barnovschi, vom putea observa o cotitură în arhitectura moldovenească de până la el, idee peste care s-a așternut indiferența până în zilele noastre. Pornind de la Miron Costin, care scria „…făcut-au alți domni și mai multe, iară cu mai îndelungate vremi…, iară elu în trei ani”, vom putea înțelege de ce „puntea de legătură între arta medievală artistică a Movileștilor și cea de strălucire neasemuită a lui Vasile Vodă Lupu o formează activitatea ctitoricească, epoca artistică uitată pe nedrept”[63], odrăslită din adânca conștiință moldovenească a lui Miron Moghilă Barnovschi.

Fizionomia monumentelor istorice bisericești ale lui Miron Vodă, cu dotări de apărare (turnuri, metereze, tainițe, ascunzători etc.), după modelul Dragomirnei, cât și a bisericii Sf. Ilie din Toporăuții de lângă

[61] Idem.
[62] Idem.
[63] V. Drăguț, *O epocă artistică uitată. Epoca lui Miron Barnovschi*, în BCMI, nr. 1, an. XLII, București, 1973, p. 15-24.

Cernăuți, dovedește aspecte de multă originalitate, unitate de gândire, un program-concepție în opera de construcție a voievodului.

Potrivit opiniei lui Aurel H. Golimaș, cel mai strălucit și documentat exeget al epocii lui Miron Barnovschi, se poate face o clasificare, o împărțire a monumentelor[64] din vremea domniei lui în felul următor:

1). Zidiri din temelie terminate sau neisprăvite de către domnitorul-martir (biserica Sf. Ioan Botezătorul, mănăstirea Barnovschi – Bârnova, din pădurea Bârnovei);

2). Construcții începute de alți ctitori, dar terminate de el (biserica Sf. Ilie din Toporăuți (Cernăuți, Ucraina), Dragomirna, Hangul-Buhalnița);

3). Construcții în afară de țară, restaurare de Miron Barnovschi (Biserica Stavropighiei de la Lviv (Ucraina).

„Formația sa enciclopedică, pe care o căpătase în focarul de cultură leovean al școlilor iezuite – cu limba de predare latină –, l-a determinat să utilizeze toate legăturile sale culturale și diplomatice din Polonia, de la Kiev, unde era vărul său Petru Movilă, arhimandrit la Pecerskaia Lavra, din 27 noiembrie 1627, și, apoi, din 1633, mitropolit"[65].

E de la sine înțeles că atât timp cât a condus Moldova, Miron Vodă s-a apropiat mai mult de cultura Renașterii polone, a înțeles mai bine orizonturile ei[66].

Și acum să urmărim cum a ajuns Miron Barnovschi să contribuie la restaurarea bisericii românești, așa numita Voloșskaia Țerkovi de la Lviv, vechea ctitorie a voievozilor moldoveni.

După cum bine se știe, după căderea Constantinopolului, domnii țărilor Moldovlahiei s-au considerat întotdeauna patroni și ocrotitori ai dreptcredincioaselor și îndatinatelor dogme ecleziastice răsăritene.

Voievozii români au devenit în același timp și ocrotitori ai ortodocșilor din Polonia, Ungaria, Transilvania. Prin legăturile Moldovei cu Polonia s-a realizat un program susținut care avea ca obiect înzestrarea populației ortodoxe, foarte numeroasă, din Lemberg[67].

Cea mai mare lovitură dată „Frăției" leovene a fost lupta dintre catolicism și ortodoxie în hotarele Poloniei, după sinodul din Brzesc, în 1596, care a convertit pe ucraineni la unirea cu Roma. Urmarea acestor transformări a fost că Patriarhia din Antiohia a scos biserica ortodoxă din Lvov de sub jurisdicția episcopului catolic de Lviv, prefăcând-o în Stavropighie – adică direct supusă jurisdicției patriarhale, salvând-o de primejdia unirii papistașe[68].

[64] Aurel H. Golimaș, *op. cit.*, p. 87.
[65] *Ibidem*, p. 118.
[66] *Ibidem*, p.119.
[67] *Hurmuzaki*, II, supl. II, p. 206-212; 249-254; 255-257.
[68] Vezi mai amănunțit: I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Cernăuți, 1934, p. 83-109.

Iar meritul de a fi subvenționat construcția acestei biserici, în timpul domniei și în pribegie, dar și de a o fi terminat revine lui Miron Vodă. Membrii comunității stavropighiene considerau drept ctitori ai bisericii pe regele Poloniei Sigismund al III-lea, pe țarul Feodor Ivanovici, mare cneaz al Moscovei, și pe voievozii Moldovei frații Ieremie și Simeon Movilă. Miron Vodă Barnovschi era sărbătorit ca „săvârșitor al bisericii". Stemele lor se găsesc până astăzi sculptate în interiorul cupolei din mijloc a bisericii. Ele sunt reprezentate prin obișnuitul cap de bour și poartă următoarele inscripții:

1. Іасносвятлый Господаръ воєвода Молдавскїй Міронъ Барновскій Могила совершітєлъ церкви. (*Io Miron Barnovschi Moghilă luminatul voievod al Moldovlahiei săvârșitorul bisericii*)

2. Іасносвятлыя двоица воєводъ Молдавскыхъ памєтъ: Іерємєи и Симєона Могилъ ктиторєй цєркви. *(În amintirea celor doi voievozi luminați ai Moldovlahiei: Ieremia și Simeon Moghilă ctitorii acestei biserici)*

Iar deasupra chorului găsim două tăbliță cu inscripții în limba slavonă, și anume, pe cea din stânga: *„Ale tale dintre ale tale Împărate Hristoase, robul Tău Miron Barnovschi Voievodul Moldovlahiei, îți aduce la săvârșirea hramului acestei biserici"*. Iar pe tăbliță din dreapta este un verset din Sfânta Scriptură: *„Primește deci cu milostiviri Isuse, cuvântul lui Dumnezeu, cel care te-ai răstignit cu trupul și care ești vestitorul tuturor, acest sfânt hram și izbăvește pe oameni de cel viclean"*.

La 16 ianuarie 1631 la Lviv avea loc „un act artistic de o rară festivitate a ortodoxiei, căci marea construcție a Stavropighiei se sfințea, iar Miron Vodă era sărbătorit ca «SĂVÂRȘITOR» al acestui impozant monument arhitectonic.

Învățatul Petru Movilă a rostit un cuvânt de laudă pentru opera de ajutoare a lui Miron Vodă. Asistența, printre care se afla fostul și viitorul domn al Moldovei, Moise Movilă – fratele lui Petru de la Kiev – a aplaudat inițiativele lui Miron Vodă, iar membrii Stavropighiei au imortalizat momentul prin sculptarea în mijlocul cupolei bisericii a herbului Moldovei, obișnuitul cap de bovideu, mobilele și inovațiile heraldice, care ar merita să fie studiate comparativ"[69].

Arhitectural, Biserica frăției din Lviv s-a păstrat bine până astăzi, conservându-și forma ei inițială.

Pe partea străzii din partea dreaptă a altarului găsim două inscripții, una dintre care semnalează faptul potrivit căruia în acest edificiu a învățat Petru Movilă, și unde era probabil Școala frăției, în care, cu siguranță, a studiat Grigore Ureche, poate și Miron Costin. Pe inscripția de pe basorelief se menționează că în această biserică a fost hirotonit Petru Movilă, viitorul mitropolit al Kievului.

Prima încăpere de la intrare este pronaosul. Biserica Stavropighiei nu are

[69] Aurel H. Golimaș, *op. cit.*, p. 123.

o construcție clasică, adică nu ai o intrare mai întâi în pridvor, apoi în pronaos și după aceea urmează naosul și catapeteasma, în cazul când biserica nu are o cameră-gropniță, asemenea formei interioare a unor mănăstiri medievale moldovenești.

Pentru a intra în naos, trebuie să mergi la dreapta unde se situează o încăpere mai luminoasă, la capătul căreia se află catapeteasma și altarul.

Deasupra naosului se înalță clopotnița, cel mai înalt element al construcției edificiului de cult. Datorită acestui fapt, sunetele clopotelor se aud foarte bine în naos și pronaos și, bineînțeles, în împrejurimile orașului, mai ales în toată strada Stavropighiei, unde este situată biserica.

Centrul naosului are o formă dreptunghiulară, iar la marginea fiecărei laturi a acestui dreptunghi se află câte o arcadă în formă de semicerc, care sprijină construcția naosului, cât și a edificiului, în general. Construcția interioară a Stavropighiei, și în special, a naosului, se prezintă ca o replică a formei interioare a Bisericii Sfânta Sofia din Constantinopol. Cu alte cuvinte, în această biserică prevalează stilul bizantin. Pe cele patru arcade de sub cupola centrală s-au păstrat inscripțiile în limba slavonă veche, care sunt traduse în text. E uimitor că s-a păstrat până astăzi încrustată stema Moldovei, cu obișnuitul cap de bour și inscripțiile în slavona veche, cele care amintesc de Barnovschi și Movilă. La configurația stemei Moldovei și la inscripții nu s-a umblat încă, ceea ce demonstrează istoric prezența numelui voievodului Barnovschi, săvârșitorul Stavropighiei, în orașul Lviv, care se afla pe atunci sub coroana polonă.

Catapeteasma este cu siguranță una nouă. Nu am reușit să stabilim anii când a fost construită. Culoarea predominantă de albastru a catapetesmei nu dă o alură corespunzătoare interiorului unei biserici românești. Te duce cu gândul la unie sau chiar la catolicism.

Dacă exteriorul edificiului se aseamănă mai mult cu o biserică bizantină în miniatură, atunci interiorul ei este un amestec de stiluri.

Culorile care domină exteriorul bisericii sunt întunecate, cenușii și negre, culori caracteristice vechiului Lemberg. Ele încadrează biserica în sistemul arhitectural al Lvivului medieval, care predomină în cea mai mare parte a orașului.

Cât privește pictura interioară de astăzi a bisericii, ea nu este prea bogată. Se vede că pictura inițială dacă a fost – s-a pierdut.

Inscripția de pe plafon *„Io Miron Barnovschi Moghilă luminatul voievod al Moldovlahiei săvârșitorul bisericii*" este încă o mărturie a neîntreruptei activități culturale și de constructor a lui Miron Barnovschi.

Cât privește drama sfârșitului pământesc al domnitorului, ea avea să aibă două acte și mai multe episoade. Primul act a fost anchetarea și judecata lui, iar cel de al doilea – condamnarea și osânda. Așa-zisa vină a domnitorului provenea din acuzările furnizate de Sublima Poartă, și din trădările (adevărate

clevetiri și bârfe la adresa domnitorului) venite direct din Moldova, de la boierii curții. Atunci când a fost rechizitoriul, Miron vodă a rămas singur sau doar cu câțiva sfetnici care erau și ei cu „zilele în mână". După cum se știe, după destituirea din 1629, domnitorul n-a executat ordinul sultanului de a veni la Poartă pentru ca să se justifice. Până la urmă a fost părăsit și de către Polonia, care vroia să aibă în Moldova un prieten verificat. Domnitorului i se imputa că a refuzat, preferând mazilia, să achite Porții peste haraciu o cerere suplimentară de 40 de pungi de galbeni și, prin aceasta, Moldova a devenit rebelă în 1629. O altă culpă gravă care i se imputa lui Barnovschi era că el încheiase o alianță cu frații Mehmed și Sahin Ghirai, insurgenți contra Porții. Marele vizir arăta Divanului că la dosarul lui Barnovschi se află „cărți", denunțuri făcute de „neprieteni, mai ales de la Lupu Vasile vornicul" și „de la prietenii lui den țară…", zice Miron Costin. În timpul anchetei chiar, Lupul vornicul s-a plâns Porții că a fost torturat de Miron vodă, călcând în felul acesta conținutul firmanului împărătesc de la înscăunarea lui din 1626[70]. Adevărul este că Miron vodă nu l-a avut la inimă pe Vasile Lupu, nu pentru orientările politice ale vornicului de atunci, ci pentru o administrație necinstită a vistieriei de către viitorul domn al Moldovei. Deci, o reciprocitate de resentimente. Turcii nu-i puteau uita averile din țară și tezaurul din Polonia, pentru care se vor judeca moștenitorii săi[71].

Totul fusese regizat pentru spectacolul din dimineața zilei fatale de 2 iulie, ora 11, într-un decor ce se va mai repeta, și mai sumbru, la 15 august 1714, de Sfânta Maria mare, cu drama Brâncoveanului vodă Constantin. „Deși ursita schimbătoare a lui Miron vodă se aseamănă foarte mult cu cea a lui Constantin vodă Brâncoveanu, căzut aproape în aceleași împrejurări, măcar în ce privește decapitarea, după 81 de ani, drama barnovschiană n-a trezit ecouri în lumea occidentală, și nici în creația folclorică, la poetul anonim. Ultima constatare se datorește scurtei domnii. În schimb literatura istorică, cronicărească, prin Miron Costin și Ioan Neculce, ne-au păstrat, înregistrat, în lucrările lor, ecourile despre moartea și locul acestei mari personalități prin menționarea unor legende și a unui portret frumos și interesant, aparținând biografiei triste a acestei energii politico-culturale îngenuncheate de soartă, care a fost Miron vodă"[72].

Numele (personalitatea) lui Miron Barnovschi a intrat în panteonul istoriei și al legendei românești. Dârzul voievod a preferat decapitarea decât îngenuncherea în fața curții otomane. Cronicarii spun că un asemenea spectacol de crud nu mai avusese loc la Istanbul. Ioan Neculce în *Letopisețul* său menționează și un asemenea fapt care cutremură și impresionează. Iată ce scrie el: „Când i-au tăiat capul lui Barnovschi vodă, calul lui au și început a

[70] N. Iorga, *Istoria românilor*, Vol. VI, p. 106, 107 și n. 4.
[71] I. Corfus, *Odoarele movileștilor…*, p. 29-61.
[72] Aurel H. Golimaș, *Un domnitor – o epocă*, p. 222-223.

sări cât n-au mai putut să-l ție comisul în mână. Și scăpându-l din mână, pe loc au căzut de au murit. Și văzând turcii mult s-au mirat și au zis: nevinovat au fost acest om"[73]. În documentele referitoare la acest asasinat politic din 2 iulie 1633 mai întâlnim și alte lucruri curioase și semnificative, cum ar fi marele incendiu din Țarigrad, din noaptea de după asasinarea domnitorului sau că pe portretul lui Barnovschi din biserica din Iași, ce-i poartă numele, s-ar fi produs o fisură adâncă în momentul decapitării domnitorului-martir.

Ctitor al diverselor așezăminte – sociale, de cultură, de artă – prefațator al epocii vasiliene, anticipând și chinurile brâncovenești în lugubrul Stanbul, Miron vodă Barnovschi a intrat în sufletul creator al poporului român și în universul basmului.

Cei mai mari istorici români: N. Iorga, Constantin C. Giurescu, P. P. Panaitescu, D. Bădărău, I. Caproșu, I. Corfus, A. Golimaș, Șt. S. Gorovei, N. Stoicescu și alții au vorbit laudativ despre vremea lui Miron Barnovschi.

Fără îndoială că a fost o personalitate proeminentă în contextul timpului său, o voință neostoită în oblăduirea patriei lui feudale. S-a spus despre el că a fost un evlavios și nu s-a exagerat, deoarece a ridicat, reparat și restaurat așezăminte de cult la Iași, Hangu, Bârnova, Toporăuți, Dragomirna, Lemberg. A mâncat pâinea amară a exilului și a trăit dramatica experiență din „groapa sângelui", subterana din cele Șapte Turnuri, unde va fi zvârlit și ctitorul de la Hurez, fapte care ar putea ispiti pe un talent al condeiului să întocmească chiar un roman pe tema *fortuna labilis*, al unui destin tragic, ceea ce a și reușit scriitorul ieșean Ion Muscalu, dând la iveală, în 2007, un impresionant roman istoric despre Miron Barnovschi, intitulat *Osândă și izbândă*[74]. Imortalitatea, și pe această cale, nu trebuie să omită adevărul că el a luptat și murit pentru libertatea și demnitatea țării sale, Moldova din prima jumătate a secolului al XVII-lea, respectiv deceniul doi, trei și câteva luni din deceniul patru. Nu greșim dacă afirmăm că acest interval a însemnat sfârșitul unei epoci, al domniilor efemere, al cărei ultim, dar și cel mai strălucit reprezentant pentru cauza moldovenească a fost Miron Barnovschi voievod.

* * *

Gheorghiță Geană:

O inferență pe care mi-o provoacă lucrarea domnului Ilie Luceac: jertfa Brâncovenilor nu a fost o excepție. Și Dan Botta are un eseu extraordinar, *Națiunea română, națiune de martiri*.

---

[73] I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție îngrijită, cu glosar, indice și o introducere de Iorgu Iordan, ESPLA, București, p. 112-113.

[74] Ion Muscalu, *Osândă și izbândă (viața misterioasă a voievodului Miron Barnovschi și a zidirilor măriei sale)*, Editura Danaster, Iași, 2007.

Ion Muscalu:

Sultanul Murad al IV-lea, când a fost închis la Edikule, l-a trimis pe tefterdarul – trezorierul – împărăției și i-a oferit viața cu condiția să se lepede de credința creștină. Ba, i-a oferit un vilaiet în Asia Mică, cu mai multe titluri nobiliare, dar i-a impus acest lucru, dar Barnovschi a refuzat categoric. A preferat să moară decât să se lepede de credința creștină.

Ion Pop:

Domnul Profesor Andrei Ionescu, prestigios protagonist al științelor traducerii, lingvisticii, limbilor străine, a făcut o demonstrație foarte dificilă a unor realități lingvistice pe care eu le cunosc mai puțin, nu am pregătirea suficientă pentru a pătrunde în aceste zone foarte complicate ale etimologiilor. O iau, prin urmare ca pe o aventură care mi se propune și mie, ca multora dintre noi, pe care o pot cântări, pot fi de acord cu unele lucruri, poate că acest Manole nu poate fi împins chiar atât de departe spre zona textului citat de domnul Ionescu. La urma urmei este un nume grecesc, Manolis, nu? Și mă întreb dacă nu a venit pe o cărare mai dreaptă și mai scurtă dinspre greci spre folclorul românesc. Cum și Manolea citat de domnul Geană este simplu de explicat prin faptul că e-ul final îndeamnă la o articulare în a și nu altminteri.

Aș aprecia și lucrarea părintelui Ioan Pintea, pe care îl analizez aici ca poet, apreciind mult scrisul său. Și, mai ales, această comunicare ne arată că are o aplecare specială spre o lectură ce refuză uniformizarea, schematizarea, dogmatizarea pentru că admite și e nevoie în critică și creație să căutăm locurile mai complex rezonante, reverberante, ale mesajului poetic, decât să-l identificăm rapid și schematic, mutilându-l. Discursul pe care l-a făcut domnia sa în foarte mari, largi straturi și arii poetice cred că a fost bine-venit și lămuritor și încurajează interpretările de acest tip, mai adecvate și mai îndrăznețe ale textului poetic în care, trebuie să spunem, ideea poetică oricât de valoroasă spiritual, își află o mai mare rezonanță și acuitate dacă e învelită în haina concretului, a imaginii, a simbolului. Și, sunt destui poeți care au făcut așa și care, chiar dacă nu sunt declarați poeți religioși, iată, prin misterul reverberant al imaginii, cred că ajung într-o zonă de sugestii care ne pot duce și spre spiritualitatea cea mai înaltă, inclusiv cea religioasă.

Comunicări, intervenții

moderator: Ion Pop

Daniel Cristea-Enache

Ion D. Sârbu în socialismul real

Sper că această comunicare va reprezenta o contribuție personală la definirea sau la rezumarea unei personalități excepționale, așa cum a fost aceea a lui Ion D. Sîrbu, un autor de la a cărui dispariție s-au împlinit, pe 17 septembrie, 25 de ani. Eu mi-am propus câteva puncte, pentru că e o discuție care se poate prelungi, se poate aprofunda, și nu aș vrea să ratez nimic important. Vi le înfățișez de la bun început, atingându-le apoi, în comunicarea mea.

- Primul punct: continuitatea de substanță și de structură opresivă a regimului socialismului real:

- Al doilea punct este un enunț care nu se vrea personal, subiectiv, ci verificat documentar, prin elementele factuale ale biografiei lui Ion D. Sîrbu: falimentul acestui socialism real nu a fost numai unul economic, așa cum s-a spus, ci a fost, în primă instanță, unul de ordin moral;

- Al treilea punct, polemic: opțiunea pentru comunism exprimată în anii '30 nu este culpabilă în felul în care a fost opțiunea pentru ceaușism în anii '80.

- Ultimul punct – care le cuprinde pe toate –, se referă la cele trei generații, care, în mod convențional, se succed într-un secol. Criticii literari s-au obișnuit să opereze cu generații literare, puse cam mecanic dintr-un deceniu-n altul, generația '60, generația '70, generația '80, generația '90, generația 2000, dar, într-un secol, există, în fond, trei generații și, din punctul meu de vedere, le-aș numi: generația bunicilor noștri, ai celor care suntem în jur de 40 de ani; generația părinților noștri și generația noastră.

Generația părinților noștri este formată din cei care s-au născut în interiorul regimului socialismului real din România. Tatăl meu s-a născut în 1947, deci în interiorul socialismului real, și, din nefericire, s-a prăpădit în 1987. Întreaga lui biografie, întreaga lui existență a fost una în interiorul socialismului real, în interiorul lagărului socialist și în logica de determinarea a acestuia.

Referindu-mă la celelalte două generații, există un paralelism asimetric, tulburător pentru mine, ca autor al unei cercetări, pentru că obiectul acestei

cercetări îl reprezintă viața unei întregi generații strălucite de intelectuali, de scriitori și de oameni politici care au format elita României interbelice. Acestei generații îi aparține și Ion D. Sîrbu, care s-a născut în 1919. E vorba de cei care erau tineri sau foarte tineri la instalarea socialismului real în România și ale căror tinerețe, maturitate și bătrânețe s-au succedat în interiorul acestui regim. Ei bine, dacă acești intelectuali s-au născut și s-au format într-un regim de libertate, pentru ca apoi să fie obligați de istoria mare să intre într-un regim totalitar, experiența generației mele este inversă: noi ne-am născut și ne-am format în interiorul unui regim totalitar, având șansa istorică, încă de tineri, a Revoluției din 1989 și aceea, la maturitate, de a trăi într-o epocă a libertății.

Este o reprezentare psihomorală la care putem apela pentru a înțelege drama teribilă, drama strivitoare a unui Ion D. Sîrbu sau a profesorului său, Lucian Blaga, sau a celorlalți membri din „Cercul literar de la Sibiu", obligați să evolueze și să performeze, în anii lor de maturitate creatoare, în interiorul unui regim totalitar.

Voi prezentat rezumativ, niște date din biografia lui Ion D. Sîrbu, care, în opinia mea spun mai multe în ele însele, decât interpretarea lor literară sau critică. În 1947, în decembrie, este declarat admis, prin concurs, ca asistent la Facultatea de Filosofie din Cluj. Peste doi ani este concediat, alături de Blaga și Liviu Rusu, pentru că nu a vrut să depună mărturie împotriva lui Lucian Blaga. Pe 17 decembrie 1957 este arestat pentru omisiune de denunț, iar pe 6 februarie 1963, după aproape 6 ani de închisoare, este grațiat. În februarie 1964 este numit secretar literar la teatrul din Petroșani, iar pe 1 august același an este transferat secretar literar la Teatrul Național din Craiova. Din data de 15 septembrie 1964 încep să se adune notele informative despre Ion D. Sîrbu, scrise de rețeaua de informatori țesută în jurul lui. (Clara Mareș, o autoare din generația mea a explorat-o în cartea „Zidul de sticlă", de la Curtea Veche.) Din septembrie 1964, până în 1969 se dau foarte multe note informative despre Ion D. Sîrbu. Din noiembrie 1968 și până în decembrie 1988, timp de două decenii, telefonul îi este ascultat, iar în cartea amintită avem un desfășurător al acestor înregistrări. Pe 17 septembrie 1989, Ion D. Sîrbu moare, la Craiova, și pe 21 septembrie 1989, cu două luni înainte de Revoluție, avem un raport informativ despre funeraliile scriitorului.

Din prezentarea acestor date se poate observa un lucru extrem de important, și anume continuitatea opresivă a unui regim, în legătură cu care mai multe voci au susținut că a cunoscut două faze, destul de diferite. Se vorbește, în mod convențional, despre *comunismul oribil* din anii '50 și despre *comunismul* mult mai soft, mai *liberal*, mai relaxat, mai puțin totalitar, *din epoca Ceaușescu*. Or, se vede de aici, din această înșiruire de date, că Ion D. Sîrbu a fost chinuit, el și cu familia lui, în ambele faze ale comunismului, cu aceleași metode, cu aceleași instrumente și că, departe de a reprezenta un exces de zel al unor persoane din anturajul lui, al unor neprieteni, să spunem

așa, din biografia lui, a fost vorba aici de o structură de urmărire, foarte bine concepută, meticulos pregătită și care a acoperit cam toată existența lui Ion D. Sîrbu din interiorul socialismului real: închisoare, domiciliu obligatoriu, urmărire informativă, încercare de racolare, respingerea unor manuscrise cu probleme, obligarea scriitorului la a scrie pentru posteritate, pentru sertar, și nu pentru firesc circuit al publicării și al receptării publice.

Putem înțelege din această structură opresivă la nivel macro, care impune un anumit curs biografiei unui cobai al socialismului real, un anumit curs al vieții lui personale, al vieții lui familiale și al unui anumit circuit generaționist. De la această presiune, de la această prindere într-o menghină macro a unei existențe individuale, putem observa și anumite particularități ale operei lui Ion D. Sîrbu, putem înțelege de ce această operă a avut o anumită configurație și a fost obligată să schimbe un gen literar cu altul. Mi se pare un lucru important, pentru că destui critici consideră opera unui scriitor ca ceva în vid, de analizat cu instrumente care să nu țină cont de contextul social, ideologic, istoric, în virtutea unei autonomii a esteticului absolutizate. Opera lui Ion D. Sîrbu se adaptează prin reacție la acest context strivitor și își schimbă genurile în care evoluează, pentru a putea rezista mai bine presiunii. Teatrul lui Ion D. Sîrbu este scris până la o anumită dată și plătește un anumit tribut de conformism cerințelor epocii. Teatrul este făcut să fie jucat, pentru a fi văzut de un public. A scrie teatru pentru sertar și pentru nimeni din epoca ta este ceva absolut excesiv, teatrul este scris pentru a fi jucat. De aceea presiunea asupra autorilor dramatici a fost foarte mare în epocă, controlul a fost foarte strict. Iată de ce piesele lui Ion D. Sîrbu au fost obligate să plătească acest mic tribut de conformism și nu au valoarea literară, artistică a operelor scrise pentru sertar (pentru un timp în care nu vor mai exista ingerințe ideologice și cenzură).

Nu este o întâmplare că Ion D. Sîrbu a renunțat la teatru. A făcut-o în cunoștință de cauză și a intrat nu numai în alte două genuri, ci și pe o nouă turnantă a operei sale. Înțelegem de ce Ion D. Sîrbu, în anii ’80, se va dedica integral scrierii de proză și scrierii în genul epistolar și în genul diaristic, în care imixtiunea cenzurii și controlul ideologic se puteau manifesta mult mai greu. Desigur, scrisorile – după cum știm – erau și ele interceptate, puricate. Totuși între a reprezenta o piesă pe scena unui teatru și a trimite o scrisoare privată unui destinatar din cercul de prieteni al scriitorului sunt două lucruri absolut diferite. Aceasta este și șansa cititorului de astăzi care îl poate recupera pe Ion D. Sîrbu în primul și în primul rând din operele lui, scrise în anii 80, adică în cel mai oribil, în cel mai întunecat deceniu al ceaușismului. Și iată paradoxul, aparent: că în interiorul unui regim totalitar, într-unul din cele mai apăsătoare decenii ale regimului respectiv, un scriitor își poate atinge un maximum de realizare artistică și estetică, scriind de drept nu pentru publicul acelei epoci, ci pentru publicul epocii următoare, adică pentru noi. Nu este întâmplător că, în acea decadă, în acel interval datează foarte multe dintre scrisorile lui Ion

D. Sîrbu, care au intrat în diferite corpusuri epistolare. Editate în perioada post-revoluționară, scrisorile lui I. D. Sîrbu se aflau într-o paralelă grăitoare, edificatoare cu epistolarul pălținișenilor și cu alte mesaje trimise în asemenea grupuri mici și de încredere între oameni aflați de aceeași parte a baricadei, care comunicau între ei pe baza unui cod de valori.

În fine, voi încheia prin a încerca să explic de ce mi se par la fel de greșite atât abordarea potrivit căreia tinerii cu simpatii comuniste din anii 30-40 au pregătit cumva regimul socialismului real care a urmat și sunt responsabili pentru ceea ce a urmat, cât și aceea potrivit căreia tinerii din generația mea, care, în lupta lor cu racilele capitalismului și cu liberalismul de astăzi, par să uite sau să ignore ceea ce a fost înainte de 1989 și ceea ce a strâns într-o menghină criminală viețile bunicilor și părinților noștri. Pentru mine este lesne de înțeles opțiunea comunistă în anii 30 și 40 când contextul era acela de ascensiune a extremei drepte și de confiscare a spațiului democratic de către un extremism fascist și hitlerist, deci opțiunea comunistă atunci era o ripostă la așa ceva. Să ne gândim la Paul Cornea, la Nina Cassian, la Radu Cosașu, la Maria Banuș, la Ion D. Sîrbu însuși, în schimb opțiunea comunistă este greu de înțeles astăzi la tinerii acestei epoci când se știe foarte bine nu numai din cărți, ci și din experiență generațională, experiența generațiilor precedente, când se știe foarte bine la ce a dus socialismul real, construit în numele unui comunism teoretic.

Voi încheia prin a cita din două cărți. Mai întâi o listă grăitoare prin ea însăși – zilele în care discuțiile și convorbirile telefonice din casa familiei Sîrbu au fost înregistrate, din cartea Clarei Mareș, „Zidul de sticlă. Ion D. Sîrbu în arhivele Securității", prefață de Antonio Patraș, Curtea Veche Publishing, București, 20122, din Anexa nr. 3, pp.129-130:

„11, 12, 18, 19, 20, 21, 28 noiembrie 1968 – anul așa zisei liberalizări a regimului . 2, 6, 8, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 22, 27, 30, 31 decembrie 1968. (Apoi 1 decembrie 1969 a fost zi de odihnă pentru informatori). 2, 5, 6, 7, 9, 10, 14, 15, 18, 26, 27, 28 ianuarie 1969" Lista continuă până la plictisirea și înfricoșarea noastră suplimentară și se încheie cu 18, 19, 25 decembrie 1988."

Apoi, pentru a-i da cuvântul și obiectului cercetării mele, lui Ion D. Sîrbu însuși, redau două fragmente extraordinare, din volumul „Jurnalul unui jurnalist fără jurnal", vol. I-II, ediție de Elisabeta Sîrbu, postfață de Daniel Cristea-Enache, Editura Institutului Cultural Român, București, 2005, unul despre așa numita unire de la Strâmba, din închisoare, de Paștile anului 1961, și unul în care Ion D. Sîrbu își face un inventar al vieții, când se apropie de finalul acestuia. Amândouă sunt edificatoare pentru personalitatea excepțională de care m-am ocupat:

„În anul 1961 eram la Strâmba, în Balta Brăilei, dormeam în pat cu Sergiu Al-George. O iarnă lungă și grea ne-a imobilizat. Vreo mie cinci sute de «voluntari», lucrători la dig, majoritatea intelectuali. Am dus, cu ortodocșii,

catolicii, greco-catolicii și trei categorii de protestanți, timp de trei luni de zile, niște tratative euharistice. Am pledat pentru unirea creștinilor. Problema împărtășaniei am pus-o la o parte. Nu a putut fi unificată. Am căutat acel primitiv creștin, originar creștin, genus proximus al tuturor confesiunilor care ziceam eu doar în formă s-au diferențiat. Rezultatul: Paștele l-am sărbătorit împreună. Un sobor de cinci preoți, mari în grad au oficiat o liturghie veche în limba greacă. Corul a cântat pe rând în greacă, latină, doar la sfârșit în limba română: *Mântuiește-ne, Dumnezeule, după mila ta și după mărimea …* Predică nu s-a ținut. Aveam cinci turnători printre noi. Au fost atât de întorși pe dos, că au renunțat să-și facă cuvenitele delațiuni."

Fragmentul final, rezumativ și melancolic, și, totuși, cu acel optimism funciar al omului bun care a fost întotdeauna Ion D. Sîrbu: „De circa 22 de ani, exilat în Craiova, trăiesc melcoid, într-o tot mai accentuată însingurare. Alcoolul a fost liantul meu cu lumea. Când beam, puteam să iubesc oamenii, să comunic, să fiu vesel, inteligent, stupid, generos, om ca toți oamenii. M-au părăsit pe rând tutunul, fumam câte patru pachete pe zi, vodca, vinul și berea nu mă satisfăceau, pofta după femei. Începusem să folosesc tot mai des cuvântul *ridicol* sau *bufon* referindu-mă la tipul formei mele de cultură, inteligență și destin. Am trăit în tinerețe numai în internate, cazărmi, cămine și pușcării. Apoi au urmat lagărul, mina, Craiova ca domiciliu forțat. Dumnezeu a fost bun și milos cu mine, mi-a adus la picioare o soție divină, pe care nu o merit, o casă liniștită, plină de cărți, în sârbească dezordine, și o singurătate religioasă, melancolică, și contemplativă, în care doar vântul de departe mai aduce, din când în când, semnul de dragoste din partea unor prietenii vechi și destrămate."

Adrian Alui Gheorghe

Poezia în închisorile comuniste. Mărturii

Definiții ale poeziei s-au tot dat, evident, contextualizări socio-umane s-au tot făcut, de la primul gângurit poetic și până azi, vreme de câteva mii de ani. De la gestul miraculos de la fondarea lumii, cînd Adam a primit de la Eva, odată cu fructul oprit, o omenire în evoluție – primul gest poetic care a făcut lumea *lume* – și până azi, poezia a fost de toate: rugăciune, imn, pompier, soldat, măturător, victimă, călău, floare, vulcan, pată în soare etc. Dar ce nu a fost poezia? Carl Sandburg spune că „poetul e un animal marin care se trezește pe uscat și ar vrea să zboare". Eminescu, în „Epigonii", o numește „Voluptos joc cu icoane și cu glasuri tremurate, / Strai de purpură și aur peste țărâna cea grea". Nichita Stănescu: „Averea cea mai sigură și cea mai importantă pe care o are umanitatea din timpul umanității mele este poezia fiecărui om în parte… Poezia poetului stârnește poezia intimă a fiecăruia. Un poet este cu atât mai măreț cu cît cei care-l citesc nu pe el îl descoperă, ci pe ei înșiși…". Reține, pentru frumusețea lui și un text din folclorul african, o pledoarie pentru „terapeutica" prin poezie: „Te simți rău dimineața, te simți rău seara,/ Te doare capul, te dor măruntaiele,/ Obrajii ți-i acoperă mucigaiul,/ Ochii ți se înfundă în cap -/ Vrăjitoarea spuse: - Iată ce cred:/ Tu ai un cuvânt în pântec;/ dacă nu-l spui/ Mori și lași toate bogățiile,/ Acesta e adevărul". Dar ce ne facem cînd descoperim că poezia depășește cadrul definirilor și trece în planul trăirii efective. Cînd poezia nu mai este un hobby, nu mai este o delicată punere în abis a ființei într-o noapte cu lună, ci este paiul care ajută un om să nu cadă în hău. În hăul din sine și în hăul din lume.

Și ca importanța poeziei să fie oficializată deplin, tocmai cînd omenirea părea să aleagă decisiv pozitivismul în defavoarea unei intimități invadate de zgura civilizației, Conferința Generală UNESCO din anul 2000 a hotărât ca o zi din an, pe 21 martie, care este și *Ziua Eliminării Discriminării Rasiale*, să fie și *Ziua Poeziei*. Citâm motivația: „S-a considerat oportună celebrarea comună deoarece poezia, primul cântec al umanității, este considerată o armă puternică în lupta împotriva nedreptății de orice natură, a violenței interumane și războiului". Oare nu e prea mult spus? Cum să fie poezia o armă puternică? Cine decide că poezia este o armă? Pusă între două forțe beligerante, poate poezia să convingă pe vreuna dintre ele să cedeze?

Omenirea a cunoscut multe orori, omul a fost criminal pentru semenul său prea adesea. Expresia „Homo homini lupus" a fost depășită de realitatea imediată. Lagărele naziste, lagărele comuniste au ucis nu concepte, ci oameni.

Sensibilități, conștiințe, destine. Bertolt Brecht spunea că după ce omenirea a cunoscut lagărele de concentrare naziste va fi greu să mai scrie și să mai spună cineva poezii. M-am întrebat, cunoscând prin martori direcți, prin supraviețuitori ai acelor perioade, cum a fost primită, înțeleasă, receptată poezia în închisorile comuniste?

Într-un volum de memorii despre perioada de închisoare la Aiud mai ales, „Amintiri din întuneric", preotul Nicolae Grebenea, cel care a copilărit cu Emil Cioran, povestește că a învățat pe de rost, în acele condiții, „Confesiunile Sfântului Augustin", o ediție în limba franceză. L-am întrebat pe părintele Iustin Pârvu, „beneficiar" al aceluiași tratament, dacă era posibil, nu fiindcă aș fi pus la îndoială cuvântul lui Nicolae Grebenea, ci fiindcă nu îmi puteam imagina cum se întâmpla acest lucru. Iată ce mi-a răspuns părintele Iustin: „O carte circula numai în fascicule, pe pagini, aveam controlul exact al fiecărei pagini. Sfânta Scriptură era împărțită, câte trei, patru pagini în fiecare celulă. Evanghelia lui Ioan, pentru că asta era cea mai interesantă, era cartea cea mai disputată. Plângeam și citeam sub pătură, niciodată cărțile n-au fost citite atât de bine, niciodată cuvântul nu a avut atâta înțeles. Citeam și învățam pe de rost, repetam în cursul zilei, ne adunam cînd puteam și reconstituiam interiorul unei cărți, fiecare dintre noi știa un fragment dintr-o carte, se identifica cu acesta. Ne transmiteam cum puteam paginile pe care le dețineam, cel mai adesea la WC, dimineața. Știți, poeziile lui Radu Gyr au fost salvarea noastră în închisoare, nu era deținut care să nu le știe, să nu le repete zilnic."

Oamenii-cărți din nuvela lui Ray Bradbury, *Fahrenheit 451*, a demonstrat-o realitatea, nu au fost o ficțiune. Cum intrau cărțile în spațiul închisorii? Mi-a explicat tot părintele Iustin Pârvu: „Erau oameni care ieșiseră din pușcărie, dar care urmau să reia detenția, pentru că erau urmăriți, știau că li se dădea drumul doar ca să poată fi inculpați din nou. Ei, bine, ce făceau ei înainte de a fi arestați din nou? Își căptușeau hainele cu fascicule din cărți, din „Noul Testament" sau cu „Psaltirea" sau cu alte cărți de mare importanță pentru om în general. Unul își lua pe Sfântul Augustin, altul își lua „Noul Testament" sau alte cărți, după cum considera el că trebuie să studieze, să se hrănească, să ajute și pe ceilalți. La un moment dat se găseau în temnița aceasta cărți care circulau mai ceva decît oamenii." L-am întrebat pe părintele Iustin dacă poezia l-a salvat, i-a salvat și pe alții, în închisoare, dacă a fost acel pai de care să se agațe cu nădejde omul aflat la limita supraviețuirii. Răspunsul este edificator : „Poeziile se spuneau ca și rugăciunile, poeziile ne încălzeau … (…) Atât Nichifor Crainic, cît și Radu Gyr, Voiculescu, pentru noi au fost salvatorii, poate, a miilor și miilor de tineri care eram încarcerați în celulele Aiudului, ale Piteștiului, ale Gherlei. Poeziile lor au fost niște rugăciuni trăite, cu care tineretul s-a identificat în zilele acelea negre. Când ascultai sau învățai o poezie precum „Iisus în celulă" sau „Ridică-te Gheorghe, ridică-te, Ioane!" sau „Fața lui Iisus", sau alte poezii, care aveau un caracter atât de îmbărbătare,

cît și de viață, de interiorizare, dar era și elan de dăruire, de jertfă, nu te mai simțeai că ești tu acolo, fie că asta se întâmpla după zece - doisprezece ani de temniță. Chiar dacă aveai pedeapsă de muncă silnică sau de temniță grea, trăiai mereu această viziune a acestor mari luptători." Și mai spune părintele Iustin un lucru care esențializează o experiență limită : „Oamenii fără cultură, fără amintiri, fără o cultivare a răbdării nu pot rezista în condiții extreme…", ca mai apoi să conchidă : „O nație care n-are oameni de talent nu trăiește, ea se chinuie, tânjește și dispare.». Experiența istorică a demonstrat cu prisosință acest lucru, națiile care și-au pierdut energia spiritului și-au pierdut rațiunea de a exista, și-au pierdut rostul, așa cum a demonstrat-o și Constantin Noica.

Revenind la poezie, l-am întrebat pe Părintele Iustin Pârvu dacă relația poezie-rugăciune este una reală, acceptată de dogmă. Răspunsul a fost edificator: «Și scriitorul și pictorul și oricare alt artist, în momentul în care săvârșește ceva, dacă o face în dragoste de Hristos, el săvârșește o taină. El a fost născut și pus la locul lui de creație, de meditație, de către Dumnezeu.(…) M-am identificat cu poeziile, după harul pe care l-am simțit în dosul cuvintelor. Pentru că viața toată trebuie să fie spre cântec, spre iubire. Cine scrie poezie acela e copilul lui Dumnezeu. Cine scrie poezie cu har, se înțelege…!». Nu m-am putut abține să nu-l întreb: *Dar acela care scrie fără har?* Iar răspunsul a fost pe măsură : «Acela îl maimuțărește pe Dumnezeu…!».

Un caz aparte de apărător al poeziei în închisoarea de la Aiud mai ales, a fost Grigore Caraza. Pe baza memoriei sale a fost refăcută opera de închisoare a lui Radu Gyr și a lui Nichifor Crainic, au fost salvate peste zece mii de versuri care circulau în închisoare. În volumul său de memorii, „Aiud însângerat", povestește cum reușea să „conserve", să salveze, acele poezii care se năsteau acolo și care riscau să moară tot acolo: „Gardienii, care dădeau buzna în celulă, m-au prins deseori cu poezia scrisă pe pingica bocancului, plătind cu zile și săptămâni de izolare și carceră în Aiud. Atunci, am recurs la o altă modalitate, și mai anevoioasă. Astfel, scriam câte o poezie pe cureaua de la pantaloni sau pe o bucată de sticlă peste care așterneam mai întâi un strat ușor de săpun, apoi un strat subțire de DDT, după care, cu o aschie de lemn, vârf de sârmă sau ciob de sticlă în loc de creion, scriam versurile și, avându-le în față, le memoram și mai rapid."

A fost închisoarea o „academie" în care spiritul circula mai liber decît în afara acesteia? Grigore Caraza este în stare să spună că da, aducând și argumente: „După un an am fost mutat la tâmplărie ușoară, într-o secție condusă de Gheorghe Cojocaru, de loc din Dobreni-Neamț. Acolo, am avut șansa să lucrez cu Ilie Rădulescu, fost director al ziarului „Porunca vremii", cu Darie Teodorescu, fost prefect al județului Neamț (mort ulterior în Aiud) (…) Lângă mine lucra col. Mihai Eminescu, fiul lui Matei – fratele cel mai mic al Luceafărului poeziei românești și ultimul descendent al familiei Eminescu. Acesta era căsătorit cu Profira, fiica lui Mihail Sadoveanu. Întrebat de mine

cum se face că, în timp ce el este deținut politic în temnița din Aiud, socrul dumnealui se află printre mărimile comuniste care conduc destinele acestei țări bătute de Dumnezeu, mi-a răspuns că acest om este foarte egoist, că niciodată nu va interveni pentru nimeni și că înșiși copiii lui nu au urmat o facultate, oprindu-se la nivelul unui liceu sau al unei școli de menaj, cum este cazul soției sale. La aceeași masă de lucru se afla marele Nichifor Crainic, membru al Academiei Române, decanul Facultății de Teologie din București, cel care a înființat prima și ultima catedră de mistică din România și a doua din lume, după Viena, fost ministru al Propagandei, însă dincolo de toate aceste merite poeziile lui Nichifor Crainic atingeau Divinitatea. Mai târziu, l-am cunoscut și pe filozoful Ioan Petrovici, și acesta membru al Academiei Române, fost ministru al Cultelor, autor de manuale, cel care a ridicat în Parcul Cișmigiu grupul statuar al poeților noștri. Petrovici, în afară de autor de manuale de psihologie, este reprezentantul curentului idealist numit fideism – prin care religia se îmbină cu filozofia. Faptul că lucram împreună cu acești oameni remarcabili îl consideram un privilegiu sau, mai degrabă, un dar providențial. Nichifor Crainic și Radu Gyr îmi spuneau că eu sunt volumele lor de poezii și că, fiind mai tânăr, trebuie să le scot în afara închisorii, lucru ce mi-l sugera deseori și filozoful Petrovici. De la Crainic și Gyr, am învățat sute de poezii, așa încât, în ianuarie 1957, când m-am eliberat din Aiud, aveam în memorie peste 10.000 de versuri."

Oare ne putem imagina ca într-un atelier de tâmplărie și nu în băncile Academiei să fie laolaltă Nichifor Crainic, Radu Gyr, filosoful Ioan Petrovici, nepotul lui Mihai Eminescu, tot Mihai, Ilie Rădulescu și alții? Portretul făcut de Grigore Caraza lui Nichifor Crainic este unul antologic. Cred că nici un biograf bine documentat nu ar putea să atingă toate nuanțele acelei personalități descrisă în condiții limită. Spune Grigore Caraza: „În vara anului 1956, am stat cu Nichifor Crainic în aceeași cameră din Secția a II-a a închisorii, unde mai era și Kurt Mott, profesorul macedonean Gheorghe Zima (mort în Aiud după câțiva ani) și unul din frații Cioculescu. Poziția noastră era în apropierea ușii, pe partea dreaptă la intrare, la primul nivel, iar Crainic stătea la nivelul II al priciului, pe diagonală, în partea stângă. Era acest om atât de mare, încât tot timpul mă întrebam cum de încape într-un loc atât de strâmt, neaerisit, cu o tinetă de murdărie într-un colț și, mai ales, cărui fapt mi se datorează onoarea de a sta în aceeași încăpere cu el, cu marele Nichifor Crainic. (…) La un moment dat, cineva dintre noi i se adresă lui Nichifor Crainic: – Domnule profesor, vorbiți-ne ceva! Trebuie să spun că acest mare om era un orator desăvârșit în orice domeniu. Putea vorbi ceasuri la rând, fără oprire, fără nici o pauză de „ă" sau de „î", oricând, la orice oră, trezit din somn sau înainte de a adormi, flămând, bolnav sau în oricare altă condiție de întemnițat. În acea perioadă neagră din viața mea, am audiat multe personalități din crema intelectualității române, dar nimeni nu l-a egalat pe acest munte de om,

Nichifor Crainic. (…) Și a început maestrul să vorbească. În poziția în care ne aflam în momentul când acesta a deschis gura, așa am rămas, nimeni nu s-a mai mișcat. Cuvintele lui ieșeau ca dintr-o sursă de basm, dintr-un izvor de lumină, coborau parcă pe căi lactee, astrale, pe raze de luceferi. Toți din încăpere îl ascultam fascinați. Mă întreb și astăzi, cum a pus Dumnezeu atâta har în acest om și de ce o așa ilustră personalitate a trebuit să fie aruncată într-una dintre hrubele, temnițele murdare ale comunismului? Trecuseră ore în șir și noi, furați de melodia divină a lui Crainic, nu am realizat nici când a încetat deschiderea ușilor pentru plimbare, nici când bucătarii au adus hârdaiele cu mâncare pe coridor și nici când a început distribuirea acelor lături mizerabile. Deodată, zăvoarele au sunat surd iar ușa a fost izbită de perete. În prag – gardianul Maier, care s-a îndreptat cu repeziciune înspre maestrul nostru, apostrofându-l: – Crainic! Dă-mi cartea! – Ce carte, domnule șef? – Crainic, dă-mi cartea, spun! Nu stau eu de două ore în dosul ușii și te ascult?!! – N-am nici o carte, domnule șef! Atunci au intervenit câțiva dintre oropsiții celulei, încercând să-i explice gardianului îngrămădit la minte: – Domnule șef, dar este Nichifor Crainic! N-a citit. A vorbit! A stat gardianul uitându-se lung, meditând – dacă i se poate atribui această calitate unei ființe ca el, apoi, întorcându-se pentru a părăsi celula, i-a zis: – Băăăi, Crainic, băi! Băga-te-aș în p… mă-tii, da' deștept mai ești!" Această apreciere exclamativă este, cred, cea mai sinceră și imprevizibilă apreciere cu care poate fi conturată personalitatea cuiva.

Volumul cel mai reprezentativ cu poezia din spațiul concentraționar este, fără îndoială, „Poezii din închisori", o culegere de Zahu Pană. Volumul este o colecție de bijuterii născute din suferință, precum perlele născute din materia vie a acelei specii de stridii care se sacrifică pe fundul oceanului pentru frumusețe. În carte nu sunt numai textele unor Nichifor Crainic sau Radu Gyr, sunt o mulțime de alte texte, unele cu autor, altele fără, dar care dau, laolaltă, măsura în care suferința, dorul, umilința și speranța s-au întâlnit cu cuvântul. Cartea aceasta are și ea, însă, o poveste, pe care o redau în speranța că această „punere în discuție" aduce o reparație unui om și unei stări de fapt. Neîndreptățitul este același Grigore Caraza, care spune în „Aiud însângerat": „La scurt timp după ce am ajuns în SUA, am fost căutat de Zahu-Pană care avea un scop precis. Știa că, în Aiud, unii camarazi de temniță mă numeau «antologia de versuri», denumirea fiind justificată de faptul că memorasem mii de versuri de ale lui Nichifor Crainic, Radu Gyr, precum și din versurile mai multor poeți din închisori. Atât Radu Gyr, cât și Nichifor Crainic mă numeau fiecare în parte „volumul" lor de poezii. Invitat la el acasă, mi-a propus să adunăm împreună un volum intitulat „Poezii din închisori". Știa că memorasem foarte multe poezii în Aiud și că dețineam un bagaj suficient pentru a scoate o carte, insistând asupra faptului că drepturile care decurg din editare le voi avea pe toate, fără nici o rezervă. În felul acesta, mi-a propus să

îmi refac poeziile, să le scriu, să i le dictez sau să le înregistrez pe casetă pentru ca totul să meargă rapid și să fie gata în timp optim. (…) Începând din acel moment, am refăcut toate poeziile învățate în temniță, dictându-i din memorie poezii ale lui Gyr, Crainic și încă 15 poeți pe care i-am întâlnit în primii 15 ani de Aiud. Memorasem în anii de detenție peste 10.000 de versuri ca să le scot în libertate, din care i-am dictat cursiv aproximativ 1800, iar circa 50 de poezii le-am refăcut cu mare precizie, Zahu știind doar o strofă sau două, și acelea căpătate din altă parte, multe dintre ele șchioape și fără rimă. Și, culmea ironiei, am refăcut chiar două din poeziile sale, învățate tot în Aiud, „La roabe" și „Vizită", fapt pentru care Pană a rămas foarte mirat, dar în același timp și jenat. După o muncă grea, volumul a apărut în anul 1983, la 6 februarie, cu 596 pagini, format mare, circa 300 pagini din acestea reprezentând munca mea. Caut să precizez că am pierdut foarte multe zile pentru a merge la el acasă ca să-i predau versurile pe care le notam într-un caiet ori pentru a-i dicta poeziile, în cele din urmă dictându-i chiar și prin telefon. Din cele 61 de poezii ale lui Radu Gyr publicate în acest volum, 29 au fost date integral de mine, iar 14-15 poezii din cele 32 rămase au fost refăcute, în mare măsură, tot de mine. Timp îndelungat, fiind la Secția I bolnavi cronici unde se aflau poeții Nichifor Crainic, Radu Gyr și academicianul Ioan Petrovici, când eram scoși la plimbare stăteam permanent în preajma lor, iar când aveau de dictat o poezie stăteam în fața lor. După ce mi-o spuneau și a doua oară, treceam în spatele lor și o redam exact. Pană cunoștea aspectul în sine tocmai pentru că, prin acești mari oameni, eu, un anonim, căpătasem alte proporții în ochii camarazilor de suferință. Când ultimele poezii fuseseră înregistrate și începuse corectura volumului, Zahu Pană m-a solicitat tot mai puțin și chiar mă evita. Nu l-am întrebat de ce procedează așa, dar aveam câteva bănuieli. În sfârșit, a fost tipărită cartea – și nu în 1.000 de volume cât era dată cifra oficială, ci în 1.500, am constatat că numele meu nu figura nici pe copertă - în calitate de coautor, și nici în prefața cărții nu apărea contribuția exactă pe care mi-o adusesem la editarea acestui volum. Singura referire la munca depusă de mine pentru apariția acestui volum de versuri era rezumat în următoarea frază: „Au contribuit cu trimiterea de material pentru prezentul volum: Ion Halmaghi, Nicolae Dima, Nicolae Novac, Nelu Popescu, M. Stoenescu, C. Șerban și în mod deosebit Grigore Caraza, care beneficiind de o bună memorie, m-a ajutat la reconstituirea multor poezii de Radu Gyr și Nichifor Crainic". Iată-mă furat de un om despre care crezusem că, trecut prin temnița Aiudului, mai păstrase în el o fărâmă de conștiință curată. Știa oare domnul Pană câte am răbdat, câtă suferință și foame am făcut pentru ca el să-mi fure singura mea bucurie pe care atât de greu o adunasem în ani de osândă?" Mărturisirea aceasta apare în volumul „Aiud însângerat" care a fost citit și de Zahu Pană care nu a avut nici un fel de reacție, ceea ce demonstrează că Grigore Caraza a avut dreptate. Mai mult, alți supraviețuitori ai închisorilor, de la Marcel Petrișor la Nicolae

Popa, de la Părintele Iustin Pârvu la părintele Mihail Lungeanu sau Gheorghe Calciu-Dumitreasa, au recunoscut calitățile de bun memorator ale lui Caraza și aceea de împătimit de poezie. Cunoscându-l pe Grigore Caraza și ieșind la câteva manifestări publice am putut eu însumi constata extraordinarul său atașament pentru poezia învățată în închisoare, căreia i-a dedicat o mare parte din energia sa. Recent, după un incident greu de explicat asupra căruia nu mai insist, ieșind din spital după câteva săptămâni petrecute la reanimare, sub sedative, Grigore Caraza a ajuns acasă imobilizat complet, aproape complet rupt de realitate, vag recunoscându-i pe cei din preajmă. Am luat de pe biroul său, din preajmă volumul „Poezii din închisori", am deschis la întâmplare și am spus primul vers. Dânsul a deschis ochii și a spus până la capăt textul, fără nici o greșeală. Poezia la care se deschisese cartea era „Rugăciunea din amurg", de Nichifor Crainic și care începea cam așa: „Mă rog și pentru viii și pentru morții mei./ Tot-una-mi sunt acuma părtașii și dușmanii,/ cu ei deopotrivă mi-am sfărâmat eu ani/ și dragostea și vrajba le-am împărțit cu ei…"

Raluca Naclad

Foița de săpun – palimpsest al identității carcerale (Note pe marginea memoriilor lui Ion Ioanid)

Dintre scrierile memorialistice despre detenția politică din România comunistă, probabil că memoriile lui Ion Ioanid au suscitat cel mai mare interes în spațiul intelectual românesc și sunt, cu siguranță, până în prezent, depozitarele celor mai cuprinzătoare informații despre lumea carcerală a deținuților politici din perioada „obsedantului deceniu". Dar înainte de a ne referi la una dintre cărțile fundamentale despre istoria recentă a României, ar fi necesar să schițăm parcursul existențial al autorului ei, unul excepțional prin curajul cu care Ion Ioanid și-a asumat experiențe – limită.

Ion Ioanid s-a născut la 28 martie 1926, în comuna Ilovăț, județul Mehedinți. Tatăl său, Tilică Ioanid, era moșier și a făcut parte din echipa guvernamentală condusă de Octavian Goga, care a fost și nașul de botez al fiului său, între cei doi oameni politici existând o strânsă prietenie. În 1940, tatăl său moare, el și mama sa mutându-se la București, unde Ion Ioanid urmează primele clase la Liceul „Sfântul Sava", iar pe ultimele – la „Spiru Haret". În 1945 intră la Facultatea de Drept. Este exmatriculat în anul al III-lea, din cauza originii sociale. În 1949 e arestat pentru o presupusă tentativă de spionaj, dar este eliberat peste câteva zile din lipsă de probe. În 1952 survine a doua arestare, fiind condamnat la 20 de ani de muncă forțată. Închis în lagărul de muncă de la mina de plumb Cavnic, pe 6 iunie 1953 evadează. Trăiește în libertate o sută de zile, după care este prins. A trecut prin închisorile de la Văcărești, Jilava, Oradea, Pitești, Timișoara, Aiud, colonia de muncă de la Salcia (Balta Brăilei). În 1964, la presiunile guvernelor occidentale, regimul comunist din România îi eliberează pe deținuții politici. Ion Ioanid este si el eliberat. În 1969 pleacă în Elveția, ca turist, cere azil politic în Germania Federală. Stabilit în Germania, lucrează în primul an ca muncitor necalificat. Apoi este angajat la postul de radio „Europa Liberă", de unde s-a adresat românilor vreme de 24 ani. A trecut la cele veșnice pe 12 octombrie 2003, la München.

Cele peste 2000 de pagini dactilografiate de autor, ale volumului *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, acoperă anii 1952-1964, perioada de detenție a lui Ion Ioanid, cu un scurt prolog despre o primă reținere a sa, de câteva zile, la Securitate în 1949, și cu un amplu epilog despre perioada dintre momentul eliberării, 1964, și până la plecarea sa în exil, în 1969. Am avut șansa de mă fi întâlnit cu această carte în forma ei definitivă – ediția din

2013, de la Editura Humanitas. Prima ediție a acestei cărți a apărut la Editura Albatros, în cinci volume: volumul I (1949, 1952-1953) și volumul al II-lea (1953-1955) au fost publicate în 1991; vol. al III-lea (1956-1959) publicat în 1992; vol. al IV-lea (1960) în 1994. Autorul își întrerupe povestirea din motive de sănătate, dar promite cititorilor să-i însoțească „si pe ultima parte a drumului parcurs pînă în vara anului 1964, când vom părăsi împreună prima închisoare pentru a reveni în cea înconjurată de gratiile, sârma ghimpată și câinii de pază de la hotarele țării…" În 1996 apare volumul al V-lea și ultimul (1960-1964), cu un capitol încheiat cu plecarea din România și sosirea la Zürich. Edițiile următoare au apărut la Editura Humanitas (în trei volume): 1999, 2000, 2002, 2013.

Alegerea subiectelor cu care m-am prezentat în ultimii ani la Colocviile de la Putna este legată de un proiect editorial ce vizează o prezentare interpretativă, în special teologică și literară, a unor cărți esențiale din cultura română, ce dau mărturie despre cum poți traversa situații – limită. Scrieri ale lui Nicolae Steinhardt, Alexandru Mironescu, Ernest Bernea, Ion Ioanid sunt remedii pentru spiritul nostru slăbit, al celor care traversăm o perioadă confuză, de tranziție între două epoci ale civilizației occidentale, când lumea se reașază, provocând cataclisme morale, intelectuale, politice. Astfel de cărți sunt capabile să ne însămânțeze în suflet speranța că salvarea este posibilă în orice situație, cu condiția să ne îndreptăm către frumusețe. Dostoievski, în geniala lui intuiție, spunea că frumusețea va salva lumea, și se referea la frumusețea altruismului. Spațiul carceral comunist din anii '50 a fost un infern. Acolo unde totul era maculat, insalubru, irespirabil, frumusețea nu putea veni decât din interiorul omului, dintr-o revărsare a spiritului, iar Ion Ioanid este un campion al pledării pentru valoarea absolută a onestității și a solidarității umane.

Este evident că el scrie Închisoarea noastră cea de toate zilele cu conștiința necesității de a reconstitui obiectiv o parte a istoriei noastre recente, ocultată zeci de ani. Prima sa motivație o reprezintă datoria de a restitui memoriei colective pe cât mai mulți dintre camarazii cu care a împărțit suferința carcerală, dar și pentru a nu lăsa să se scufunde în amnezia istoriei chipurile torționarilor. Întrebat, într-un interviu, de către Sanda Anghelescu, cum s-a născut ideea acestei cărți, Ion Ioanid dezvăluie detalii inedite despre elaborarea ei: „Intenția mea primă a fost să reconstitui cât mai multe nume de oameni aflați cu mine în închisoare, oameni obișnuiți. Ar fi fost păcat să se piardă aceste nume. Multe dintre ele mă obsedau. Pe altele, îmi era greu să mi le amintesc. Așa că, într-o bună zi, am găsit la noi, la Radio „Europa Liberă", o carte de telefon a Bucureștiului pe care, spre amuzamentul colegilor mei, am citit-o pe toată. Și așa, mi-am refăcut lista de nume, reamintindu-mi-le pe cele care mai lipseau. A urmat o muncă enormă: am început să-i împart pe închisori, pe unde i-am întâlnit, apoi mi-am zis că ar fi bine să-mi amintesc

și niște întâmplări. Toată lumea se miră de memoria mea, care însă nu prea există. Nu din memorie am scris această carte, ci ea este rezultatul acestei munci. Și totuși, cartea păcătuiește prin precaritatea datelor. După apariția primelor volume, însă, am primit o mulțime de scrisori care m-au ajutat să-mi refac o bună parte din amintiri, să reconstitui fapte, între timp date uitării."[75]

Relatarea detaliată, tonul optimist, puterea de a fi păstrat în memorie în special faptele pozitive, obiectivitatea dovedită prin prezentarea mai multor puncte de vedere asupra unei situații sunt tot atâtea mărturii că umanitatea sa a rămas neschilodită în ciuda sistemului de distrugere la care a fost supus. Mulțimea faptelor consemnate este copleșitoare, totul fiind înregistrat cu acuitatea celui care și-a exersat vreme de 12 ani cele cinci simțuri în a percepe și a decodifica tot ceea ce mediul ostil îi transmitea, convertind informațiile în strategii de supraviețuire. Textul se oferă generos spre cercetare istoricilor, psihologilor, antropologilor, sociologilor și, nu în ultimul rând, criticilor literari. Chiar dacă intenția scrierii nu a fost una cu miză estetică, funcția estetică a textului respiră din fiecare pagină. Precizia cu care taie fraza, viteza narativă adecvată faptelor relatate, umorul, capacitatea de a crea suspans dovedesc că Ion Ioanid avea toate datele de a fi un scriitor remarcabil.

Din mulțimea temelor posibile, m-am oprit asupra unui aspect, aparent minimal, derizoriu din lumea descrisă de Ion Ioanid: scrisul pe foița de săpun, o activitate pentru practicarea căreia deținuții prinși plăteau cu zile de carceră, adică izolare, somn direct pe podeaua umedă și rece, fără mâncare. Și totuși, după cum dovedește memorialistica lumii carcerale, această activitate era practicată intens, cu toate riscurile, pentru că scrisul și cititul erau terapii în lupta cu planul de dezumanizare și suprimare a celor închiși. Astfel că foița de săpun, pe care erau scrijelite cele mai diverse informații, de la știri politice, lecții din diferite domenii în special limbi străine, poezii până la diverse proiecte inginerești[76], devine un simbol al identității carcerale și am numit-o palimpsest pentru că aceeași foiță de săpun trecea de la un deținut la altul, modificându-i-se conținutul, sau era refolosită ca suport de scriere, ștergând scrisul vechi prin umezire. Cele mai multe referiri la plăcuțele de săpun se găsesc în relatarea despre detenția de la Pitești, unde Ion Ioanid a fost încarcerat cel mai mult timp și unde a îndurat cel mai aspru regim, dintre toate închisorile prin care a trecut. Regimul era unul, evident, de exterminare,

---

[75] Interviu cu Ion Ioanid: „În închisoare libertatea era mai mare decât afară" de Sanda Anghelescu, în „România literară", nr 25/ 1999.

[76] De exemplu, inginerul Atanasie Cristodulos (zis Dodo), în timpul detenției în închisoarea de la Pitești, prin 1956, realizează proiectul unui motor rotativ, ale cărui desene și formule le-a scris pe plăcuțe de săpun. Calculele respective erau trimise spre verificare matematicianului Radu Roșca, aflat într-o altă celulă, la un etaj inferior, mijlocul de transmitere fiind „ancora": un săculeț cu sfoară, în care erau puse foițele de săpun, coborât pe fereastră până la celula matematicianului.

ceea ce i-a determinat pe câțiva deținuți să facă greva foamei, în 1956. Rația săptămânală de săpun era „feliată", devenind astfel prețiosul suport al memoriei culturale a deținuților, întreținând iluzia normalității într-un mediu total ostil existenței în coordonate umane. Ion Ioanid revine frecvent asupra acestui aspect al vieții carcerale, conștient de importanța acestuia pentru echilibrul psihic al deținuților. Următorul fragment este relevant pentru efervescența acestei activități, întreprinse cu riscuri incalculabile: „Numărul de plăcuțe scrise, care circulau din mână în mână, din celulă în celulă și de la un etaj la altul, creștea zi de zi. În orice moment al zilei se aflau în tranzit, prin fiecare celulă, zeci de plăcuțe cu cel mai variat conținut. De la lecții de limbi străine, cursuri din diferite domenii până la romane clasice, care apăreau în foileton, diferite texte literare, mai ales poezii. Preoții difuzau și ei plăcuțe cu rugăciuni și cu subiecte religioase, despre viețile sfinților și din istoria bisericii."[77] Efervescența activității era direct proporțională cu pericolul la care se expuneau cei ce utilizau aceste „cărți" ale lumii carcerale. Dintre aceste pedepse, cea mai drastică este închiderea la „zarca", timp de 3 zile, fără mâncare și somn direct pe cimentul umed. Conducerea închisorii de la Pitești, remarcând intensitatea acestei activități prohibite, a dispus ca rația de săpun să fie limitată sub minimul necesar spălatului, astfel încât săpunul să nu mai poată fi folosit ca suport de scris. Cu toate acestea, deținuții nu s-au descurajat și au inventat alte metode „palimpsestice" de scriere. Au folosit firavele bucățele de săpun dat pentru igienă ca să ungă spatele gamelelor în care li se servea hrana, iar peste stratul de săpun presărau praf de DDT. „Obțineam astfel o suprafață albă, prăfuită. Scriind pe ea cu un bețișor ascuțit, vârful de lemn îndepărta praful pe traseul lui, lăsând să apară în urmă scrisul, pe fondul de culoare închisă al gamelei."[78] Fiind descoperit și acest procedeu, s-a dispus luarea gamelelor imediat după terminarea mesei. Dar gamelele au fost înlocuite cu sticluțele de sirop de tuse, care erau prelucrate, în vederea scrierii, în același fel. Astfel de exemple întăresc concluzia că oamenii găsesc în orice situație mijloace de comunicare, între acestea, scrisul și cititul fiind percepute ca principale activități de exersare a umanității în condiții de exterminare a acesteia. De altfel, Ion Ioanid remarcă: „Cu toată perseverența și înverșunarea, administrația n-a reușit niciodată să câștige războiul împotriva scrisului."[79]

De-a lungul scrierii sale, Ion Ioanid revine asupra faptului că, în închisoare, cel mai mare dușman al deținutului este timpul. Așteptarea, cu frustrarea și nerăbdarea inerente ei, uzează nervos mai mult decât tortura. Aleksander Wat, în memoriile sale, afirma despre timpul concentrațional că este un pendul care bate între agonie și neființă. Or scrisul și, implicit, cititul, dacă acceptăm teoriile unui Rudolf Arnheim, suspendă percepția temporală,

[77] Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, Editura Humanitas, 2013, vol. II, p. 162.
[78] *Ibidem*, vol. II, p. 252.
[79] *Ibidem*, vol.II, p. 253.

mai bine spus funcția impacienței care caracterizează percepția noastră asupra timpului. Sau, dacă nu acceptăm o astfel de teorie, scrisul și cititul sunt „modalități de a conferi timpului o dimensiune spirituală" (Matei Călinescu), deci reprezintă o modalitate de a îmblânzi timpul devorator, care trece în defavoarea noastră. Foița de săpun, o urmașă oropsită a anticei tăblițe de lut, este un auxiliar al conștiinței, un adjuvant în lupta contra timpului carceral, înveșmântat în mantia ororii.

Palimpsestica foiță de săpun, în circulația ei clandestină, devine o minunată navă care transportă prețioasa comoară a inteligenței umane. Firavă, gata oricând să fie descoperită și confiscată, încărcată de aurul cuvintelor, foița de săpun devine simbolul unei lumi victorioase în sensul trestiei gânditoare a lui Blaise Pascal[80]. Prin forța spiritului lor, deținuții erau oricând mai presus de brutele care puteau dispune de viața lor după bunul plac. Cel care trecuse prin 12 ani de temniță a trăit cea mai mare dezamăgire când eliberarea i-a adus încarcerarea într-o temniță mare cât o țară, o temniță și mai greu de suportat. În închisoare idealurile se păstraseră, pe când în afara închisorii acestea dispăruseră din sufletul unei populații îndobitocite prin frică și sărăcie: „S-ar putea spune că închisoarea a fost un fel de muzeu în care s-a păstrat o parte din mentalitatea societății românești, cu calitățile și defectele ei, așa cum s-a închegat în perioada dintre cele două războaie. Pusă la adăpost după gratii și între zidurile «muzeului», n-a suferit aceleași deteriorări ca partea rămasă expusă intemperiilor de afară. Statuia omului de caracter pe care o admiraserăm afară a rămas intactă și în închisoarea-muzeu, unde nouă, deținuților, ne-a servit în continuare drept model"[81].

[80] „Omul nu este decât o trestie, cea mai fragilă din natură: dar este o trestie gânditoare. Nu este nevoie ca universul întreg să se înverșuneze împotriva lui pentru a-l zdrobi. Un abur, o picătură de apă sunt de ajuns pentru a-l ucide. Dar chiar dacă universul întreg l-ar zdrobi, omul tot ar fi mai nobil decât ceea ce-l ucide…"

[81] Ion Ioanid, *op. cit.*, vol. III, p. 477.

Maria Șleahtițchi

Introspecția și retrospecția eului în literatura detenției politice din Basarabia

Două studii de caz
„Ca omul să tacă e de ajuns
O palmă pe gură. Tăcere!…
Iar ei pușcărie de piatră mi-au pus
Pe gură. Și toată Siberia!"
(Nicolai Costenco, *Povestea vulturului*, 22-VI.55)

Timp de un sfert de veac, receptarea literaturii române dintre Prut și Nistru parcurge faza valorificării faptelor literare ținute cândva la index și declarate nocive pentru ideologia totalitarismului sovietic, recuperând o experiență **literară necunoscută în totalitate sau cunoscută parțial**. Pentru aceasta, istoria și critica literară și-au propus reevaluarea întregului segment de literatură a secolului XX și stabilirea unei noi ierarhii. În acest sens, editurile Arc și Știința, în cadrul unui proiect editorial comun, au editat în anul 2004 seria de antologii *Literatura în secolul XX*, prezentând un bilanț al evoluției literaturii române din Basarabia. Alcătuitorii seriei de antologii au avut în vedere domeniile esențiale ale literaturii: poezia, romanul, dramaturgia, eseul și critica literară, traducerile, literatura pentru copii. Au rămas în afara ariei de valorificare însă literatura diaristică și publicistica. Fie că aceste genuri sunt considerate paraliterare, fie că ele abia urmează să constituie obiecte ale antologării. Cât privește literatura diaristică s-a crezut și se mai crede probabil că literatura din Basarabia nu are cu ce se lăuda. Timpul însă a scos din sertarele scriitorilor, din valizele arhivelor personale, de printre mapele uitate sau făcute uitate ale unor autori de referință cândva, dar și din arhivele serviciilor secrete anume acest gen de texte. Scriitori lansați în perioada interbelică, scriitori din anii '60, apoi cei din anii '70 au publicat în ultimii cincisprezece ani proză documentară, proză diaristică, de recuperare, așa cum a fost, atât cît a fost, a unui timp marcat de confuzii.

În general, critica literară este cît se poate de reticentă la ideea acreditării valorice a prozei diaristice. „Memoriile, jurnalele, notele de călătorie rămân, din oficiu, scrieri periferice atât în patrimoniul unei literaturi, cît și în bagajele particulare ale scriitorilor, *afirma bunăoară criticul și eseistul Eugen Lungu recent, într-un bilanț al anului literar 2013*. Abordate cronologic, ele sunt alinturile senectuții, un fel de addenda biografice și totalizatoare. De regulă,

nici autorii lor nu le prea iau în serios ca artă, tratându-le ca zăbăvi ale vârstei a treia, când proiectele mari și ambițioase cad sub incidența condiționalului și a derizoriului utopic. Cei mai mulți dintre memorialiști le desemnează ca opere postume"[82]. Afirmația ar fi valabilă, din oficiu, probabil și mai cu seamă, pentru perioadele de așezare a ființei culturii naționale, pentru a folosi una din expresiile dragi profesorului Dumitru Irimia, nu și pentru vremuri grele, când popoarelor le este dat să răzbată prin intemperii. Secolul XX poate fi numit secolul intemperiilor politice, sociale, istorice pentru români, iar pentru basarabeni, cu atât mai mult. Nu spun lucrurile acestea pentru a-mi acoperi comunicarea de patetismul ieftin sau de gloria fadă a eroismului patriotard. Fac o simplă, dar necesară, constatare, fiindcă lucrurile chiar așa au stat.

S-a crezut aproape două decenii că în Basarabia *literatura de sertar* a fost ca și inexistentă, că scriitorii basarabeni nu au făcut dizidență, **că ar fi opus doar un fel de rezistență culturală (cu evaziunea în tematică folclorică, bunăoară), ceea ce s-a dovedit a fi un neadevăr. Romanul** *Viața și moartea nefericitului Filimon sau anevoioasa cale a cunoașterii de sine* a lui Vladimir Beşleagă, ținut în sertar aproape două decenii (18 ani), vede lumina tiparului abia după 1990. Tot așa cum abia în anii 1998–1999 văd lumina tiparului două cărți care fac dovada disidenței politice în Basarabia. Este vorba de o carte de memorii *Povestea vulturului*[83] despre șapte ani de Gulag și alți opt ani de domiciliul forțat în Dudinka, în nordul Rusiei, a scriitorului Nicolai Costenco și un jurnal-memorii *Eu și lumea*[84], pentru care autorul său Alexei Marinat a făcut șapte ani de Gulag.

Cele două studii de caz pe care le propun se referă la doi scriitori basarabeni condamnați de regimul sovietic pentru convingerile și pledoariile lor naționale, care subminau construcția comunist-sovietică a imperiului. Din tot ce au scris acești doi autori rămâne de o valoare documentară certă proza diaristică a lor. Nu vom analiza aici calitatea scriiturii, deși ar trebui să facem minima barem observație că aceste două volume sunt inegale ca valoare literară. În *Povestea vulturului* scriitura denotă harul scriitoricesc incontestabil al lui Nicolai Costenco, pe când scriitura lui Alexei Marinat divulgă inabilitățile scriitorului novice.

Așa cum literatura română din Basarabia este cunoscută **încă prea sumar în spațiul** românesc, înainte de „studiul" propriu-zisă al fiecărui *caz*, voi recurge la succinte prezentări ale autorilor.

Nicolai Costenco. **În** *Istoria deschisă a literaturii române din Basarabia* semnată de Mihai Cimpoi, Nicolai Costenco trece drept „un poet basarabean crucificat pentru aspirațiile naționale și întors la uneltele sale după o lungă

[82] Eugen Lungu, *Anul literar 2013: Memorii, jurnale*, Sud-Est cultural, nr. 1-2, 2014, p. 37.
[83] Nicolai Costenco, *Povestea vulturului*, Chișinău: Arc, 1998, 230 p.
[84] Alexei Marinat, *Eu și lumea*, Chișinău: Editura Uniunii Scriitorilor, 1999, 216 pag.

perioadă de exil concentraționar siberian”[85]. Chișinăuianul Nicolai[86] Costenco (1913–1993) și-a trecut studiile universitare – în litere și drept – la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. S-a lansat în literatură în perioada interbelică. A debutat în 1932, în 1937 i-a apărut primul volum de *Poezii*, după care au urmat altele câteva: *Ore* (1939), *Elegii păgâne* (1940), *Cleopatra* (1940). Volumul *Elegii păgâne* îl consacră ca poet reprezentativ pentru literatura de atunci a basarabenilor. Este spiritul rector al uneia din cele mai importante publicații literare interbelice – revista *Viața Basarabiei*, unde a cultivat un pronunțat *spirutus loci*. Până la ocupația sovietică din 28 iunie 1940, scriitorul a desfășurat o amplă activitate civică și politică. În 1938 a devenit consilierul secretarului general al Universității Populare din Chișinău, iar în 1939 – membru al Frontului Renașterii Naționale, partid fondat de Carol al II-lea. În 1940 s-a constituit Societatea Scriitorilor din Basarabia, Nicolai Costenco devenind secretarul general, iar Pan Halippa – președintele.

Cărțile publicate după revenirea din detenție și deportare (*Poezii alese*, 1957; *Poezii noi,* 1960; *Poezii și poeme*, 1976; *Scrieri*, 2 volume, 1979 și romanul *Severograd*[87], în două ediții, 1963, 1970) stau mărturie a aplecării scrisului său sub teascurile cenzuri și auto-cenzuri. Editarea postumă a volumului *Povestea vulturului* pune sub semnul contestării mai ales valoarea romanului *Severograd*, în care scriitorul prezintă în cheie realist-socialistă viața deportaților și a celor cu domiciliu forțat într-un oraș din nordul Rusiei, Dudinka. Atât romanul, cît și cartea de memorii reflectă aceeași perioadă, dar prin optici total diferite, constituind un caz aparte pentru istoria literaturii române. Prin urmare a-l defini pe Nicolai Costenco prin expresia „exilatul dedublat”[88] mi se pare cît se poare de elocvent și adecvat.

Istoricul literar Vasile Malanețchi, cel care s-a îngrijit de publicarea volumului de memorii *Povestea vulturului,* menționa în postfața cărții că a trăit o adevărată revelație cînd fiul scriitorului Costache Costenco, revenind din „autoexilul său asiatic”[89], s-a dedicat „cu acribie” valorificării trecutului literar al tatălui său. „Surprizele au venit una după alta, pe măsură ce erau scoase la iveală lucruri cu totul inedite de care, se pare, chiar autorul lor și-ar fi amintit cu greu, *precizează postfațatorul.* Or, de-a lungul întregii sale activități de creație […], nici chiar după 1989, scriitorul n-a pomenit barem despre

---

[85] Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Ediția a III-a, revăzută și adăugită, București: Editura Fundației culturale Române, 2002, p. 167.

[86] Scriitorul ținea la această formulă, oarecum slavizată, a prenumelui său.

[87] Traducerea din limba rusă a titlului ar fi *Orașul nordic*.

[88] Adrian Dinu Rachieru, *Nicolai F. Costenco, exilatul dedublat*, http://www.crainou.ro/?module=displaystory&story_id=22974&format=html

[89] Vasile Malanețchi, *Nicolai Costenco – „Vulturul” de la 1955 sau întoarcerea „aisbergului” basarabean din (în)gheţurile siberiene*, În Nicolai Costenco, *Povestea vulturului*, Chișinău: Arc, 1998, p. 213.

faptul că ar avea lucrări pe care, în virtutea unor anumite circumstanțe, nu le-a putut da publicității la data cînd au fost scrise”[90]. Paginile de memorii scrise la Dudinka, regiunea Krasnoiarsk, unde a lucrat dispecer la construcția uzinei metalurgice din Norilsk și unde personajul central din romanul *Severograd* Costea Moldovanu participă cu entuziasm la construcția orașului nordic, „împodobite cu un scris mărunt, românesc”, erau „risipite neglijent prin sertarele mesei de scris, rătăcite pe policioarele dulapurilor cu cărți sau camuflate printre hârtii în cele câteva geamantane”[91]. Nu știm dacă Nicolai Costenco uitase cu adevărat de memoriile sale scrise la vârsta de 42 de ani. Genul literar și reflexele retrospecției par nefirești pentru generația sa, cu atât mai mult cu cît nici locul nu era cel prielnic rememorării. Mai degrabă acel spațiu se definește ca non-loc în accepțiunea antropologică a termenului. „Uitarea de tot” a manuscrisului arată că bătrânul poet nu a avut încredere în schimbarea care se anunța la mijlocul deceniului al nouălea. După detenția politică, scriitorul a devenit circumspect și neîncrezător aparențelor. Calvarul timpului rememorat în *Povestea vulturului* face cît se poate de clară dedublarea și circumspecția scriitorului.

Cartea începe prin evocarea invaziei sovietice din 28 iunie 1940, Nicolai Costenco alege să rămână în RSSM, deși părinții săi se refugiaseră în România. Era tânăr, avea 27 de ani, cultiva o poetică „de stânga”, o poezie „socială”, cum ar veni, ca mai toți congenerii săi basarabeni Emilian Bucov, Bogdan Istru, George Meniuc. Era îndrăgostit și, ulterior, în 1941, se căsători cu o tânără evreică. Cu alte cuvinte, se arăta încrezător în destinul său. Era angajat activ în viața literară a RSSM, ceea ce a fost decisiv pentru destinul său. Naivitatea de care a dat dovadă i-a cerut un preț fatal. Istoricul Mihai Tașcă a descoperit în arhivele RSSM dosarul detenției lui Nicolai Costenco, publicând o serie de materiale relevante pentru istoria literaturii române. El constată că motivul care a stat la baza dizidenței lui Costenco a fost „opunerea față de rusificarea limbii române”[92]. Cum constatam anterior, N. Costenco era o persoană activă a vieții sociale din Chișinăul sovietic al anilor 1940–1941. „Nimic nu prevestea tragedia, *afirmă M. Tașcă*. Însă în primăvara anului 1941 au avut loc două întruniri ale scriitorilor sovietici din RSSM. La una din ele a participat și Nichita Hrușciov, prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist (bolșevic) din RSS Ucraineană. Costenco și-a consacrat alocuțiunea sorții limbii române în RSS Moldovenească, prin prisma ingerinței limbii ruse în structura limbii moldovenești. Iată câteva spicuiri din renumitul discurs (traducere din rusă): «Noi, scriitorii din Basarabia, odată cu venirea puterii sovietice ne-am pomenit în fața unei probleme majore.

[90] *Ibidem*, p. 214.
[91] *Ibidem*.
[92] Mihai Tașcă, *Nicolai Costenco, scriitorul care s-a opus rusificării limbii române*, 2013, adev.ro/mtpvrj

Noi am reușit să învățăm limba moldovenească în care ne și exprimăm. Să luăm, de exemplu, o carte pentru copii, «Robinson Crusoe», o carte despre literatură, o culegere de poezii sau un volum de literatură științifică și vom observa o ingerință mare a limbii ruse în structura limbii moldovenești».”[93]

În 25 iunie 1941, Nicolai Costenco a fost arestat și, îmbarcat într-un vagon de deportați, a fost trimis în „inima Siberiei”. Detaliile din dosar, invocate de istoricul Tașcă, au proprietatea de a reconstitui atmosfera acelor ani: „Întrucât armata română se apropia vertiginos de capitala Basarabiei, nu s-a reușit judecarea lui Nicolai Costenco la Chișinău. A fost de urgență îmbarcat într-un tren marfar și, după circa 40 de zile de «călătorie», a ajuns dincolo de munții Ural, în orașul Irkutsk, inima Siberiei. Acolo NKVD nu și-a amintit de el mai mult timp. Abia la 11 decembrie 1941, după mai bine de patru luni de la arestare, Costenco a fost interogat pentru prima dată, iar dosarul de urmărire penală pe semnele infracțiunii prevăzute de art. 58 *Cod penal al Federației Rusiei* «Propagandă și agitație contrarevoluționară» a fost intentat o zi mai târziu, pe 12 decembrie 1941”[94].

De tânăr Nicolai Costenco a avut conștiința propriei sale valori. Memoriile se deschid cu parabola unui vultur, din care desprindem proiecția unui eu distinct, plin de demnitate, chemat în lume pentru a plana la înălțimea piscurilor montane. Costenco venea dintr-un neam înstărit, iar studiile pe care le obținuse și debutul răsunător ca poet cu har i-au întărit conștiința unui spirit elevat, aristocratic. În detenție va avea conștiința unui vultur obligat să trăiască până la vârsta de patruzeci de ani în cușcă, printre orătăniile care mimau zborul, necunoscând adevărata chemare a înălțimilor. „Idealurile, țelurile, spațiul său fiind cu totul de alte dimensiuni, decît ale celebrelor găini, crescute în cotețul găinățat de ele ale natalei lor și lui Basarabii…”, scrie el în 21 octombrie 1955.[95]

Memoriile ocupă o perioadă destul de restrânsă: 11.X.55- 15.XII.55, practic doar două luni de zile, dar rememorează ani grei de detenție și calvarul închisorilor. Ele încep pe nota unui narator resemnat, detașat, calm. „Fericirea mea, începe confesatorul, a fost sfâșiată de trei blesteme: blestemul părintesc, începerea războiului și arestarea mea. Iată cum începe povestea vieții mele. Să-mi ajute bunii auguri la povestire, așa cum nu mi-au ajutat în viață. Această povestire n-o doresc nici tristă, nici instructivă, ci numai interesantă, ca să știe și alții ce mai pățesc oamenii pe lume.”[96]

Arestul i-a cauzat frustrare („A mai gândit neam din neamul meu să șadă la propteală? Ultima rușine pe care o concepea bunelul meu după mamă, răzeșul

---

[93] *Ibidem*.
[94] *Ibidem*.
[95] Nicolai Costenco, *Povestea vulturului*, Chișinău: Arc, 1998, p. 8.
[96] *Ibidem*, p. 9.

orheian Gheorghe Leahu, era aceea de ocnaș, de sibirnic."[97]), nedumerire și uimire totodată („Oare arestatul Costenco eram într-adevăr eu? Oare mie îmi era rezervată toată epopeica peregrinare prin imensa Rusie neagră, căptușită de temnițe, lagăre? Eu mă vedeam pentru moment căzut din eroare în acest rol care simțeam că nu mi-i potrivit. «Uite camionul acela cu fân, dacă m-aș băga sub coșul lui, aș ieși în oraș». Acest naiv gând de evadare îmi preciza totuși faptul simplu că sunt un deținut"[98]). Ființa interioară a scriitorului nu a acceptat nicicând incriminarea care i s-a adus. Îi era clar că tot ce i se întâmpla nu era decît un rol într-o tragedie cu scene de oroare.

Spre deosebire de atâtea alte cărți care au ca temă detenția, fie jurnale, memorii sau chiar romane, și în care spațiul încarcerării constituie locul chinurilor insuportabile, claustrofobice și demolatoare pentru ființa umană, în *Povestea vulturului* nu închisoarea propriu-zisă, nu camerele de detenție, cu scenele și „ritualul" lor antiuman, l-au marcat cel mai mult pe povestitor. Marele chin al întemnițării l-a constituit drumul și „etapele" prin care au trebuit să treacă deținuții. Am putea desprinde din aceste cărți (mă refer la *Povestea vulturului* și la *Eu și lumea*) o imagine specifică mărturiilor semnate de foștii deținuți politici din URSS. Aceasta este „închisoarea pe roți" sau „trenul-temniță". „Călătoria" lui Costenco a durat aproximativ 40 de zile cu trenul de la Chișinău până după Ural și a avut ca stație terminus închisoarea *Alexandrovskii Țentral*. Pușcăria „zidită pe vremea Ecaterinei celei Mari, pentru deținuți politici"[99] era situată la 70 km de Irkutsk. Marfarul, apoi trenul deținuților trecea prin ororile celui de-al doilea război mondial spre est. Bombardamente, localități distruse – acestea erau peisajele ce însoțeau în repeziciune înaintarea convoiului politic spre gulaguri și închisori siberiene. Cît de neomenească să fi fost oboseala ca un om cu conștiința de victimă, acuzat pe nedrept de un sistem politic dictatorial, să exclame la vederea închisorii: „Vederea corpului închisorii Alexandrovsckii Țentral făcu asupra mea o impresie dintre cele mai favorabile. […] Nici vederea pragului casei unde m-ar fi așteptat mama, nu mi-ar fi produs o asemenea bucurie. […] Cînd au adus în putinele de brad apă fiartă, oamenii au băut una… două… trei… patru… - și nu se mai săturau. Patruzeci de zile n-am văzut apă fiartă. Am luat și eu o strachină de lut, plină ochi. Stomacul plin de apă fierbinte zvâcnea și el, muiat de fericire."[100] Acolo a mâncat cel mai gustos prânz din viața sa, își amintește Nicolai Costenco. Gusturile omului sunt foarte relative. „Deși fără pâine […], am primit un ciorpac de borș, fiert cu carne, dar carne nu era. Vă imaginați ce înseamnă pentru noi, cei cu halucinări de praznice, după 40 de zile de regim uscat, adevărat post mare, - această fiertură! Am fi

[97] *Ibidem*, p. 14.
[98] *Ibidem*, pp. 14-15.
[99] *Ibidem*, p. 61.
[100] *Ibidem*, p. 60.

lins și strachina, dacă ne înarma natura cu o limbă canină!"[101] Criticul Eugen Lungu avea să afirme că *Povestea vulturului* este „o carte unicat în bruma de literatură a penitenciarelor pe care o avem, memorabilă ca factologie și tulburătoare ca trăire"[102].

Alexei Marinat (1925-2009), sudist născut la Valea Hoțului, atunci în RSSA Moldovenească, azi în regiunea Odessa, Ucraina, „supranumit Soljenițîn al Basarabiei"[103], este absolventul Universității Pedagogice „Ion Creangă" din Chișinău. După debutul cu volumul de schițe și povestiri *Zările ne cheamă* (1959), scriitorul a publicat o serie de romane, care au avut oarecare succes literar la timpul lor: *Fata cu harțag* (1962), *Urme pe prag* (1966), *Mesagerii* (1977), *Grădina dragostei* (1980).

Fiind încă student, scriitorul ținea un jurnal – *Eu și lumea* –, în care făcea însemnări despre viața cotidiană. Din cauza jurnalului ajunge în atenția KGB-ului ca cel mai de temut dușman al puterii sovietice – „dușman ideologic". Denunțat de unul din colegii săi de facultate, Alexei Marinat încăpu imediat pe mîna MGB[104]-ului. La 27 mai 1947 fu arestat și condamnat la zece ani de detenție într-un lagăr din Siberia, unde a stat până în noiembrie 1955. Recuperat de la serviciile de securitate ale URSS abia în timpul Restructurării lui Gorbaciov, jurnalul *Eu și lumea* (cele trei caiete mari: 158, 107, 192 de pagini) a fost publicat fragmentar în 1991, iar în 1999 a apărut în volum. Sunt unicele notații zilnice din poate cea mai neagră perioadă a Basarabiei, reintrată sub teroarea stalinistă, căreia i se adaugă o foamete cumplită provocata artificial de același regim"[105], afirmă criticul literar Eugen Lungu în eseul *O literatură fără jurnal*. Povestea unei tinere mame care și-a mâncat pruncul îl marchează puternic pe de autorul jurnalului. În înțelegerea lui Alexei Marinat canibală nu era mama care, dementă de înfometată ce era, își sacrificase copilul, ci acei care organizaseră *înfometarea basarabenilor în anii secetoși* 1946–1947: „Canibali sunt cei care mănâncă astăzi pâine albă. Sunt canibali cei care mănâncă două feluri de bucate la masă. Sunt canibali cei care au adus-o pe tânăra mamă la starea de a-și mânca pruncul. Blestemul va cădea asupra voastră! Și judecata se va săvârși tot asupra voastră! 26 februarie 1947"[106]. Cum o nenorocire nu vine niciodată de una singură, foametea era

---

[101] *Ibidem*, p. 62.
[102] Eugen Lungu, *Spații și oglinzi*, Chișinău: Prut Internațional, 2009, p.181.
[103] Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Ediția a III-a, revăzută și adăugită, București: Editura Fundației culturale Române, 2002, p. 206.
[104] MGB/ Ministerul Securității de Stat al URSS – МГБ/ Министерство Государственной Безопасности СССР- din 1941 până în 1953.
[105] Eugen Lungu, *Raftul cu himere*, Chișinău: Știința, 2004, p. 137.
[106] Alexei Marinat, *Eu și lumea*, Chișinău: Editura Uniunii scriitorilor din Moldova, 1999, p.11-12.

însoțită de o cumplită epidemie de tifos, care se răspândise și printre studenți, și printre profesori: „Epidemia de tifos s-a răspândit și în căminele studențești. Astăzi căminele universității au fost supuse carantinei. E clar, că dacă bântuie foametea, vor bântui și epidemiile, se știe demult acest lucru: nu e greu de ghicit, e greu de lecuit… La numărul celor care au murit de foame, se vor adăuga și cei care vor muri de tifos. 7 martie 1947".[107]

Și criticul Ion Ciocanu menționa calitatea de document a cărții, în care se vorbește pe viu despre atrocitățile lumii în care trăia autorul. Jurnalul „se distinge net de întreaga producție de acest gen printr-un material uman de o duritate ieșită din comun, prin fapte, întâmplări și evenimente pe cât de concrete, pe atât de groaznice în esența lor. Autorul a pornit de la experiențe trăite și conștientizate profund în urma unui studiu multilateral și obiectiv al realității investigate. Nu minimalizăm nici câtuși de puțin memorialistica scriitorilor în etate sau aceea a mai tinerilor autori care abordează probleme spinoase, utilizând mijloace și procedee insolite, dar proza documentară a lui Alexei Marinat poate fi comparată numai cu cartea de memorii *Povestea Vulturului*, în care un alt autor de mare curaj, Nicolai Costenco, a dezvăluit natura inumană a regimului comunist instalat la est de Prut pe 28 iunie 1940 și atrocitățile vieții în lagărele staliniste de odinioară"[108].

Cartea *Eu și lumea* povestește în mare parte despre experiența detenției și a deportării unui tânăr care vrea să devină scriitor. Acesta este visul și scopul lui, de aceea este atent la lumea din jurul său. Este un fel de atenție profesionistă – programată, asumată. Chiar și acolo, în detenție, Alexei Marinat își „face" destinul de scriitor. În acest sens perspectivele de reprezentare a lumii diferă față de memoriile lui Nicolai Costenco, care este deja un scriitor afirmat. Alexei Marinat de abia visa să ajungă scriitor. Deși autorul este atât de puțin format și nu întotdeauna reușește să recreeze atmosferă apăsătoare a detenției, jurnalul lui A. Marinat este astăzi o sursă documentară indispensabilă cititorului care vrea să cunoască viața oamenilor cărora le-a fost hărăzit să cunoască oroarea Gulagului. „Așteptările pentru «etapă» erau cele mai istovitoare. «Etapă» înseamnă drumul pe care trebuie să-l facă pușcăriașul spre lagăr, spre acea îndepărtată stea care îl așteaptă și despre care nu are închipuire nici măcar în ce parte a lumii se află: la Nord sau la Est? Cu precizie se știe doar că nu la Vest și în niciun caz la Sud. Aștepta cu nerăbdare să fie chemat la drum. Fiindcă la închisoare, după ce ai fost „botezat", era greu să stai și n-avea niciun rost. Înșiși șefii cei mari ai „Gulagului" își dădeau seama că n-are niciun rost să șadă pușcăriașul la închisoare și să mănânce pâinea statului degeaba. În lagăr erai așteptat să faci treabă: la construcția căii ferate, a conductelor de petrol, la extragerea minereurilor prețioase… Și, iată, te afli într-o celulă de

[107] *Ibidem*, p.12.

[108] Ion Ciocanu, *Un memorialist lucid și curajos*. În Limba română, nr.10, anul XV, 2005, http://www.limbaromana.md/index.php?go=articole&printversion=1&n=1818

tranzit a închisorii. Aștepți cu săptămânile. Unii sunt chemați și sar bucuroși din loc, de parcă îi așteaptă poarta deschisă a închisorii!… Se duc, de parcă ar sări cu parașuta din avion, se duc în van, în neștire, se mistuie în întuneric. Este puțin probabil să te mai întâlnești cu careva din ei. Țara e mare, lagărele multe, foarte multe, pușcăriași – zeci de milioane!"[109]

Viața închisorilor staliniste și a Gulagului, descrisă de Alexei Marinat, amintește întrucâtva de cea evocată în cartea Колымские рассказы[110] a scriitorului rus Varlam Șalamov, considerat unul din cei mai talentați scriitori ruși care au descris atrocitățile gulagului sovietic. Lumea Gulagului locuit văzută de tânărul Alexei Marinat este plină cu de toate, dar nu doar cu rele. Scriitorul face observații exacte asupra caracterelor deținuților, construiește tipologii umane: a lingușitorului, a bărbatului dârz, a spiritului aristocratic, dar și tipologii etnice; or, în lagărele din Siberia va întâlni reprezentanți ai numeroase etnii. „Toți brigadierii, *scrie Marinat*, voiau să aibă în brigăzile lor japonezi: pe ei nu trebuia să-i îndemni la lucru. Apoi, după ei, mergeau coreenii și chinezii. Cei mai răi de lucru erau rușii."[111] Impresionante în acest sens sunt paginile în care naratorul observă cît de diferit se manifestă caracterele națiunilor în condiții-limită. Povestea despre noblețea, disciplina și acuratețea prizonierilor de război niponi sunt edificatoare: „Japonezii erau unicii care nu-și schimbau hainele ce le aveau din echipamentul militar. Și nici nu căutau resturi de mâncare pe lângă lăzi de gunoi. Se salutau de parcă s-ar fi aflat în unitățile lor militare, aveau o înaltă ținută morală, cântau în grupuri etnice sau țineau discursuri, prin care își menționau nivelul, adică făceau ceea ce trebuie"[112].

Întors din Gulag în 1955, Alexei Marinat a fost „monitorizat" de poliția politică neîntrerupt până la căderea URSS. În perioada Restructurării și Transparenței din 1987 scriitorul va fi chemat de aceleași organe și i se vor restituie trei din cele patru caiete ale jurnalului *Eu și lumea*. În legătură cu cel de-al patrulea, *Caietul negru*, i se sugeră că ar fi mai bine să-l distrugă el însuși de față cu ei. Și autorul s-a conformat. Așa încât cel de-al patrulea caiet nu va vedea lumina tiparului niciodată. De altfel și volumul la care ne referim conține doar unele secvențe din acele trei caiete, textul deplin încă așteptându-și editorul.

Supuși unor vremuri vitrege, celui mai dezastruos coșmar al secolului XX încărcat cu atâtea crime împotriva umanității, acești scriitori basarabeni

---

[109] Alexei Marinat, *Eu și lumea*, Chișinău: Editura Uniunii scriitorilor din Moldova, 1999, p. 37.
[110] Cartea a fost tradusă și în limba română: Varlam Șalamov, *Povestiri din Kolîma*, Ed. Minerva, BPT, 1993
[111] Alexei Marinat, *Eu și lumea*, Chișinău: Editura Uniunii scriitorilor din Moldova, 1999, p. 94.
[112] *Ibidem*.

au păstrat emoția umană, observațiile pe viu ale acelor oameni cărora le-a fost hărăzit să înfrunte furtuna. Memoriile și jurnalul fac parte din „documentul" ființei umane presate în teascurile ideologice, politice și geopolitice. Istoriografia ar însemna o știință rigidă, redusă la sinteze și statistici, dacă nu ar exista proza diaristică de genul aceleia pe care am prezentat-o aici. Închei prin invocarea unui fragment esențializat în măsura în care prin el se poate înțelege dimensiunea disperării și suferinței umane descrise în volumul de memorii *Povestea vulturului* de Nicolae Costenco. „Unde te uiți, Doamne? Nu vezi ce faci? *se revoltă în adâncul ființei sale naratorul*. Dar, Dumnezeu, călătorește și El undeva într-un vagon de vite, pus după gratii de generația lui Cain, mâncat de păduchi care-i sug sfântul sânge cu milioanele. Pace vouă, nebunilor, copiii mei!"[113]

Horea Paștina, *Potir*

[113] Nicolai Costenco, *Povestea vulturului*, Chișinău: Arc, 1998, p. 37.

Sorin Lavric

Rețeta capodoperei: Petre Pandrea și Gavril Vatamaniuc

Titlul prelegerii mele sună nefiresc: două nume cărora cu greu le poți găsi un punct comun, și anume un scriitor Petre Pandrea, și un partizan din munții Suceviței, și anume Gavril Vatamaniuc.

Mai întâi ce înseamnă rețeta capodoperei? Luată în sine, expresia este o gafă estetică. Capodopera nu are rețetă. Nu există reguli prescrise în întocmirea unei capodopere. Asta o spun toți criticii, de la Călinescu până la Manolescu. Dacă ar exista o rețetă și niște reguli prescrise ale capodoperei, atunci oricine, aplicând rețeta, ar scoate pe bandă rulantă capodopere. În cazul lui Petre Pandrea și al lui Gavril Vatamaniuc, nu avem rețeta unei capodopere, în schimb avem, în cazul fiecăruia, o capodoperă: în cazul lui Petre Pandrea este vorba despre memoriile lui, în cazul lui Gavril Vatamaniuc este vorba despre viața lui. Vatamaniuc și-a preschimbat propria viață într-o capodoperă de erou, de luptător. A fost unul din partizanii legendari din această țară.

Din punct de vedere estetic, capodopera nu cere rețetă, ci talent, inspirație și geniu. Aceste noțiuni nu țin de tema mare a colocviului, *Jertfă și creație*. Totuși ele se leagă. Ideea pe care eu vreau să o transmit este aceea că, în cazul acestor doi oameni, rostul vieții lor s-a descoperit în clipa în care au devenit victime ale unei sancțiuni colective și, în felul acesta au intrat pe calea jertfei. Niciunul dintre ei nu ar fi avut destinul pe care l-au avut, dacă nu ajungeau să cunoască jertfa.

Câteva detalii biografice vor fi lămuritoare. Între Petre Pandrea și Gavril Vatamaniuc este o distanță cronologică de 20 de ani. Petre Pandrea, născut în iunie 1904, oltean. Gavril Vatamaniuc, noiembrie 1924, din satul de lângă Mănăstirea Sucevița. Petre Pandrea face Liceul Militar de la Mănăstirea Dealu din Târgoviște, îl are profesor pe Nae Ionescu, este coleg de liceu cu Corneliu Zelea Codreanu, care era cu 5 ani mai mare, scrie foarte multe despre el în memorii. După absolvirea liceului vine în București, face Dreptul și apoi pleacă, timp de 6 ani, face studii temeinice în Germania, în Franța și în Austria. Devine un cărturar în toată puterea cuvântului. În același timp este înzestrat cu un dar al elocvenței ieșit din comun, calitate care îl recomandă pentru meseria de avocat. Duplicitar, versatil, oltean viclean, știe să se orienteze, are conștiință atât cât îi trebuie. Revine în București și începe o activitate strălucită de avocat. Toată viața a fost un om de stânga. S-a însurat cu sora lui Lucrețiu Pătrășcanu, a fost cumnatul lui. De aici încep să i de tragă toate

ponoasele. În clipa în care Pătrășcanu cade în dizgrație, este închis și apoi executat, anturajul de apropiați ai acestuia va suferi represaliile de rigoare. Iar Petre Pandrea va intra într-un con de umbră. Încet-încet va fi înlăturat mergându-se până la excluderea lui din baroul de avocați din București. A fost, pur și simplu, eliminat!

Etimologic, eliminare înseamnă ex limen, în afara pragului. Când un om este eliminat, este exclus dintr-o comunitate, trece un prag și intră într-o cu totul altă dimensiune a existenței. Stigmatizații, exclușii, eliminații par, în primă instanță, niște nedreptățiți și niște înjosiți. În realitate ei suferă un fel de inițiere. Petre Pandrea a suferit o asemenea inițiere laică, pentru că s-a trezit în el o altă tensiune a conștiinței. Ceva asemănător s-a întâmplat cu Gavril Vatamaniuc. Și el a avut parte de o eliminare asemănătoare. El nu a făcut avocatură, nu a făcut studii în străinătate, a intrat de timpuriu în Jandarmerie, a avut o instrucție militară foarte bună, s-a dus pe front, a luptat în Crimeea, a participat la asediul și cucerirea Odessei, s-a întors în țară și, având această pregătire militară extraordinară, a putut să facă ceea ce a făcut: timp de șase ani a fost partizan în toată puterea cuvântului. Cei mai buni partizani din țara noastră au fost cei care au avut pregătire militară foarte bună și care au fost pe front, pentru că numai ei au rezistat. Întors în țară, după război, Vatamaniuc asistă la desființarea monarhiei, vrea să-și găsească un loc în Jandarmerie, era doar subofițer, vrea să urce în ierarhie, dar, pentru că avea gură slobodă, și avea caracter, a intrat în conflict cu superiorii și a fost dat afară. Se întâmpla în 1948. Presimte că zilele îi sunt numărate, simte că în satul lui activiștii de partid și organele de Securitate puseseră ochii pe el. În iarna dintre 48–49, ajutat de fratele lui, se duce în pădurile din împrejurimi și sapă, pentru prima dată, un bordei, bordeiul partizanului. Acolo stă toată iarna singur. Alături de el, în timp vor veni alți partizani. Dintre ei, singurul de același calibru cu Vatamaniuc a fost Vasile Motrescu din Vicovu de Jos. Ei doi au făcut o pereche legendară în această zonă a Suceviței și a Putnei.

Eliminarea lui Vatamaniuc vine în 1948, când este dat afară din Jandarmerie și trăiește ceea ce vă spuneam, din punct de vedere etimologic și într-un fel mistic, eliminarea ca excludere dintr-o condiție socială, cu trecerea într-o cu totul altă condiție, pe care nu și-o dorea. Și Petre Pandrea, și Gavril Vatamaniuc sunt supuși sancțiunii. Este o sancțiune istorică, dar, în același timp, una de tip spiritual, pentru că are urmări, are consecințe adânci în fiecare dintre ei. În felul acesta avocatul versatil, duplicitar Petre Pandrea și începe să se metamorfozeze. Gavril Vatamaniuc pleacă în munți și timp de 6 ani devine ținta predilectă a trupelor de securitate din această zonă, alături de Vasile Motrescu. Devine o legendă, capătă o notorietate clandestină. Toți vorbeau despre el, dar o făceau pe șoptite. Firește că era obsesia securității, pentru că simpla lui prezență acolo dovedea că te poți opune regimului comunist.

Ideea pe care vreau să o ilustrez este că nu ne descoperim rostul în viață

decât în măsura în care suntem supuși unei sancțiuni. Nu știu în ce măsură împărtășiți distincția mea. Dostoievski nu ar fi ajuns să scrie cum a scris dacă nu pleca în Siberia și dacă nu i se înscena acea execuție în fața plutonului. Când treci printr-o asemenea probă de eliminare, ceva în tine se schimbă până într-atât de radical, încât după aceea ești cu totul altul. Și Petre Pandrea în felul lui, si Gavril Vatamaniuc s-au schimbat pe dinăuntru, au suferit o metanoia. Această metanoia a fost urmarea sancțiunii. Sancțiunea provoacă suferință, provoacă chin. Chinul este primul simptom al jertfei, primul, dar nu singurul, cu expresia aceea uzată și bătătorită din filosofie, este condiția necesară, dar nu suficientă a jertfei. Nu orice se jertfește, nu oricine suferă merită numele de jertfitor, se jertfește cu adevărat.

Sunt multe pătimiri absurde, inutile. Dacă chinul este prima condiție a jertfei și nu cea suficientă, cealaltă condiție este ca jertfa să capete un sens, să i se dea o direcție, o mișcare. Trebuie să apară un ideal, o cauză. Fără acel ideal sau acea cauză, suferința în sine nu trece în nimic altceva.

Or, la Petre Pandrea și Gavril Vatamaniuc suferința s-a convertit în ceva. La Petre Pandrea în niște memorii, toate publicate postum de fiica lui, care sunt formidabile estetic, chiar dacă ideologic poți să nu fii de acord cu ele. Nici nu contează asta, nici nu contează că, în multe locuri, Petre Pandrea minte. Dar minte într-o limbă formidabilă, extraordinară. Este un artist uluitor. Când l-am citit prima dată, am avut revelația unei forțe care nu ținea doar de talent și de inspirație. Acolo se petrecuse ceva în el, nu era doar temperamentul lui coleric, de oltean bătăios. În el se întâmplase ceva. Petre Pandrea, în total, a făcut 10 ani de pușcărie, în două reprize. Gavril Vatamaniuc a făcut 9 ani de pușcărie după 6 ani de luptă în munți. Amândoi au fost eliberați în 1964. Vatamaniuc a prins momentul 1989 (a murit în urmă cu 2–3 ani). Petre Pandrea a murit mult mai devreme, în 1968, de un cancer hepatic.

Așadar, mesajul penta pe care vreau să vi-l transmit este că, în genere, la originea unei personalități, trebuie să existe un moment de cumpănă, o eliminare, o sancțiune, cu bătaie jertfelnică, care-l preschimbă pe acel om în cu totul altceva. Vatamaniuc nu și-ar fi dorit să fie partizan. El voia să fie un ofițer în jandarmerie sau un bun gospodar în Sucevița. Și a ajuns un nume de legendă în analele partizanatului românesc. Petre Pandrea, cu siguranță, voia să fie un avocat înstărit, să trăiască bine și să intre în polemici cu colegii lui de pahar, pentru că era un bon viveur, iubea mult viața. Și cu toate acestea a ajuns să fie autorul unor memorii, pe care nu le pot compara decât cu cele ale lui Argetoianu, în privința veninului și, în același timp, al talentului.

* * *

Sorin Lavric:

Aș vrea să îi răspund lui Daniel Cristea-Enache, colegial și prietenește,

la distincția polemică pe care ne-a propus-o, și anume că angajarea, în anii 1930, în comunism era mult mai puțin culpabilă decât angajarea tinerilor de astăzi, care, în ignoranța lor, sunt simpatizanți marxiști. V-aș da un exemplu: în 1921, în Parlamentul României, un comando alcătuit din trei bolșevici conduși de Max Goldstein, toți trei erau evrei – în 1921 nu exista Hitler, nu existau încă mișcări de dreapta extremiste în România –, au pus o bombă și l-au omorât pe președintele parlamentului și pe încă câțiva senatori. A fost un atentat terorist, al cărui scop a fost crearea unei stări anarhice. Pentru că bolșevicii așa acționau: creau o stare anarhică și după aceea urmăreau revoluția bolșevică, exact ca în Rusia. Ei voiau să facă, în România și în toate țările europene, ceea ce făcuseră, prin Lenin și prin biroul lui politic, la Moscova. În 1921, când încă nu existau mișcări de dreapta. Și atunci, justificarea Ninei Cassian, a lui Paul Cornea cum că au intrat și au simpatizat cu această mișcare de frica mișcărilor de dreapta, nu se susține, pentru că ei erau deja marxiști.

Ion Pop:

Aici aș nuanța un pic lucrurile. Am parcurs jurnalul extrem de important al Mariei Banuș. Mai știu câte ceva și despre unele angajamente ale avangardiștilor pe care i-am studiat în timp. Sunt dispus să acord circumstanțe atenuante acestui angajament. În cazul Mariei Banuș, o poetă importantă, angajamentul ei procomunist a fost foarte sincer. Dovadă: chiar în epoca în care avea asemenea angajamente, ea sesizează amenințările unui totalitarism, a unei schematizări doctrinare foarte periculoase. Ea a avut o relație de prietenie cu filosoful C. I. Gulian, care avea niște alinieri foarte rigide și dogmatice. Maria Banuș avea reflecții gramatice chiar, asupra condiției scriitorului care își dă seama, de fapt, că face un fel de eroare pentru că nu poate să renunțe la exigențele esteticului, la exigențele unui umanism care depășește doctrinele, care depășește această angajare strictă la o idee.

Pe de altă parte, în cazul Mariei Banuș, nu aș fi tentat să simplific și să pun pe seama impresiilor bolșevice aceste lucruri. E cazul condiției ei de evreică – și ea descrie cu foarte mare talent atmosfera de familie și de lume evreiască a timpului –, acest sentiment de apăsare, de punere mereu sub semnul întrebării a unor credințe care vizau și un fel de asimilare. Sunt câțiva oameni, cum a fost și cazul lui Sebastian, care au încercat să se integreze în societatea românească, în care s-au simțit, totuși, pândiți de niște primejdii care țineau de prejudecățile epocii. Nu erau legate numai de legionarism – deși și acestea erau o realitate – dar erau legate chiar de condiția aceasta existențială foarte limpede legată de o biografie, de o umanitate, de niște relații familiale și de o dificultate a înscrierii într-un ritm care trebuia să fie normal. Pe care Maria Banuș îl voia normal. Și nu poate să nu fie crezută. Cazul Ninei Cassian este foarte diferit. Acolo este multă frivolitate și multă falsificare, se face din țânțar armăsar. Așa-zisele ei persecuții de către Paul Georgescu care a scris într-un

anume fel despre ea sunt minore față de avantajele pe care Nina Cassian le-a avut. Toate obiecțiile ei, așa-zise, la adresa regimului nu sunt credibile decât în foarte mică măsură. În timp ce Maria Banuș – pe care am cunoscut-o, era o doamnă de o extremă umanitate, am cunoscut-o la Paris, cu fiul ei – e o personalitate, o figură care nu poate fi prea rapid așezată într-un spațiu limitat ideologic.

Lucrurile sunt mai complexe. Nu cred că toată lumea care a aderat la ideile stângii care au dus la comunism poate fi învinuită de aceste lucruri. Mulți au plătit printr-un fel de tăcere angajamentele lor, printr-un fel de excludere și autoexcludere, e cazul lui Gellu Naum. Dar fiecare în felul lui, cu compromisuri, a încercat să-și păstreze o ținută. Mă situez pe o poziție neutră: în interbelicul românesc nu au fost toate ideale. Erau stări care puteau provoca revolte, nemulțumiri, semne de întrebare atât la nivelul guvernărilor, unele dictatoriale, cât și la nivelul stărilor sociale date. Eu cred că fiecare caz trebuie tratat în parte. Nu există boli, ci persoane bolnave. Comunismul a fost o boală, dar indivizii au suferit-o și au trăit-o în condiții diferite.

Sorin Lavric:

De ce trebuie să-i disculp, pentru că au fost naivi, visători? Știau foarte bine ce fac. De ce să le micșorez vina?

Ion Pop:

În cazul Mariei Banuș nu e nevoie de o disculpare. Ea, pe parcurs, în anii respectivi, când are aceste angajamente, e măcinată de foarte mari îndoieli. Este critică. Eu vă invit la înțelegere, nu la scuze neapărat. La o justă contextualizare și la o diferențiere a cazurilor. Nu putem pune în aceeași categorie oameni care au fost de-un conformism îngrozitor, care au aderat la dictaturi, care au militat, au pus bombe. Perioada de angajare a Mariei Banuș ea o consideră sinceră, dar cu enorme erori de natură estetică, în primul rând, și concesii. Este o *mea culpa* reală. În anii ei de formare vorbește despre niște lucruri care atestă o sinceritate de interogare a propriilor ei acțiuni.

Sorin Lavric:

Încă o nuanță. În 1924, în România, Parlamentul României dă o lege prin care Partidul Comunist este scos în afara legii. De atunci comuniștii au fost ilegaliști. Ei știau asta. Forțele politice românești încercau astfel să preîntâmpine valul bolșevic care venea din Rusia. Prin această lege comuniștii erau scoși în afara legii. Și, cu toate acestea, Maria Banuș, Nina Cassian, Paul Cornea continuau, în intimitatea lor, să fie comuniști, după 1924. Între 1924 și 1945, când vine comunismul, este o perioadă în care ei au dospit pe dinăuntru.

Ion Pop:
A crede în ceva care e interzis nu înseamnă că ești în culpă neapărat.

Daniel Cristea-Enache:
Pledez pentru decantarea și degajarea unor motivații individuale. Trebuie analizat caz cu caz și nu categorial. Vă atrag atenția că Paul Cornea abia se năștea în anii despre care vorbiți. El și cu intelectualii din generații lui se duc spre comunism în anii '40, când de parlamentarismul și constituționalismul interbelic se alesese praful. Se duc tocmai într-un context de prigoană rasială și de legi rasiale împotriva evreilor care nu aveau cum să nu provoace din partea lor o asemenea ripostă.

Costion Nicolescu:
Atunci a fost și raptul Basarabiei.

Daniel Cristea-Enache:
Situația este că eu pot să înțeleg această deplasare a lor în acel context și o disociez de ceea ce, individual, fiecare dintre ilegaliștii comuniști a făcut după instalarea socialismului real, după 47–48, de traiectoria pe care a avut-o fiecare dintre ei.

Ceea ce nu pot să înțeleg în niciun fel este să fiu un adept al comunismului în anii 80, la capătul de experiență al socialismului real și nu înainte de instalarea socialismului real, așa cum s-a întâmplat cu aceștia. Și Vladimir Tismăneanu, într-un dialog recent, spune și el, în clar, acest lucru: pentru orice intelectual de bună credință care s-a aruncat în brațele comunismului a venit un timp al vindecării de această iluzie, un timp al dezvrăjirii, la contactul cu realitățile oribile ale socialismului real.

De aceea încerc să înțeleg și să nu fac culpabilă apriori opțiunea pro-comunistă pentru un adolescent evreu în România anului 1940–1941 și să spun că această opțiune trebuie judecată în interiorul contextului macro-istoric în care a fost făcută.

Răspunzând acestei probleme, vreau să ating și faptul că, după cum știți, în ultimii ani s-a vorbit și se vorbește foarte mult de colaboraționismul intelectualității românești, al unor scriitori, care au fost turnători, informatori, agenți de influență. Cu cât scriitorul e mai important, cu atât se discută mai mult despre colaboraționismul lui. Am observat, în schimb, că nu se vorbește despre acești eroi martiri care dovedesc necolaboraționismul autohton. Eu mărturisesc că aud pentru prima dată de Gavril Vatamaniuc. Nu cred că e numai vina mea, ci e și cea a contextului cultural în care se poartă majoritatea discuțiilor și în care se insistă pe colaboraționismul românesc și nu pe eroismul unei rezistențe împotriva unui regim totalitar. Ceea ce s-a produs în această sesiune a noastră a fost că s-a văzut convergența acestor cazuri care, departe

de a fi unele izolate, fac corp comun, cu toate diferențele de personalitate, Pandrea, Sîrbu, Steinhardt, care, în condițiile unor experiențe limită, arată tocmai verticalitate spirituală și comutarea pe un nivel spiritual care, prin această sancțiune, nu s-ar fi produs niciodată, cum bine spunea Sorin Lavric. Steinhardt spune, în Jurnal, că era un intelectual imatur, confuz, fără valori, fără repere, iar în închisoare s-a regăsit ca intelectual și om. Iată o transfigurare regăsită și la Pandrea, și la I. D. Sîrbu, și la Lena Constante, și la Ion Ioanid, și la mulți alți eroi despre care cred că ar trebui să vorbim mai mult.

Silvia Radu, *Gheorghe Arsenescu*

Comunicări, intervenții

moderator: Maria Șleahtițchi

Ștefan Afloroaei

Sacrificiu de sine și sens

Pentru cel capabil de jertfă, cel care, înainte de toate, are treaz simțul jertfei și îl cultivă, moartea însăși poate avea un sens. Mai bine spus, poate dobândi un sens cu totul diferit de cel pe care uneori îl are în înțelegerea noastră obișnuită. Cu alte cuvinte, cel capabil de jertfă se va raporta cu totul altfel la suferință și la moarte, la propria sa moarte. Este ceea ce aș dori să susțin în continuare, sub forma unor însemnări, reluând o idee ce poate fi ușor întâlnită în tradiția filosofică și religioasă a omului european. Mai întâi, însă, voi căuta să readuc în atenție trei atitudini distincte cu privire la jertfă și la moarte.

Cum sunt văzute lucrurile în mod obișnuit ? Care e atitudinea obișnuită sau comună în ceea ce privește jertfa ca atare ? În primă instanță și cel mai adesea, asociem ideea de jertfă cu cea de moarte violentă. Nicidecum cu cea de creație sau, eventual, cu cea a edificării de sine. În mod obișnuit gândim faptul jertfei ca provocat din afară: cineva este jertfit, ucis, iar altcineva jertfește, ucide. Nu întâmplător verbul „a jertfi" este folosit uneori tocmai spre a desemna uciderea cuiva. Cel jertfit ajunge în acest caz o victimă. El nu are prilejul să asume voluntar un act de excepție, ci pur și simplu cade jertfă, cade victimă, fiind ucis într-un ritual mai mult sau mai puțin simbolic. Așa se întâmplă, de pildă, cu soldatul care, deși nu asumă o anumită cauză, e obligat să lupte pentru ea până la moarte, la fel și cu cel dus în lagăr sau ucis pentru o vină inexistentă, cu cel silit să lucreze în condiții care îi pun viața în primejdie, cu cel pe a cărui viață se riscă într-o afacere oarecare[114]. Comportă

[114] Această situație diferă evident de altele două: de cea în care omul e nevoit să lucreze până la pierderea sănătății și chiar a vieții, însă decide singur să facă un asemenea efort, și de cea a omului marginal, atopic, temut de ceilalți, care suferă la un moment dat agresiunea simbolică a comunității (povestea veche a „țapului ispășitor"). Are loc de fapt acel ritual care, prin uciderea celui care exprimă diferența maximă, „permite" unei comunități să-și reia modul obișnuit de viață. Cf. Jacques Derrida, *Farmacia lui Platon*, § 6, paginile referitoare la moartea lui Socrate și la ritualul pe care vechii greci îl săvârșeau în intervalul de Thargelii, dedicat purificării simbolice a cetății.

oare vreun sens acest fapt, moartea pe care o aduce cu sine ? Din punctul de vedere al celor care decid, probabil că da. Economic, politic și militar, poate să aibă o anumită justificare. De pildă, poate să apară „productivă", aducând un profit sigur, sau „eficientă", asigurând victoria într-o confruntare, sau „utilă", generând o anumită liniște și tăcere socială. Privind însă altfel lucrurile, adică luând în seamă impunerea ei prin voință exterioară și violență, moartea nu poate să fie decât absurdă. Probabil că nimic nu apare mai absurd decât un astfel de act. Violența și brutalitatea primitivă conduc la suprimarea oricărei posibilități a sensului. Vorbim despre așa ceva mai ales atunci când victima, cel care cade jertfă, nu comportă absolut nici o vină. De pildă, uciderea unui prunc în pântecele mamei sale de către un oarecare: fapt absolut cumplit, acesta indică o limită extremă pe care o poate atinge violența umană, disoluția oricărei posibilități a cuvântului și a sensului.

Am vorbit mai sus de jertfă și nu de sacrificiu. Se poate oare distinge între acești doi termeni care, de regulă, apar ca sinonimi ? Cel de-al doilea, dincoace de etimologia sa elevată, cu provenienta în practicile religioase, e folosit uneori în accepțiuni comune, triviale: a ucide un animal pentru consumul obișnuit, a renunța la un bun pentru a obține un altul, a ajuta un semen în viața de toate zilele. În astfel de cazuri, „sacrificat" poate fi aproape orice, un animal de casă, un bun oarecare, o sumă de bani, timpul de care dispune cineva etc. Firește, a sacrifica și a se sacrifica (din iubire, să spunem) constituie și de această dată două modalități esențial distincte. Spre deosebire de „a sacrifica", verbul „a jertfi" nu se poate folosi în orice situație. Nu poți spune, de pildă, că a fost „jertfit" un cocoș în spatele casei, nici că sunt jertfite o haină, o sumă de bani, timpul cât ai stat de vorbă cu cineva etc. Probabil că un vechi prestigiu religios – liturgic, înainte de toate – al acestui verb îl ține departe de un asemenea uzaj cotidian.

Depășind o asemenea accepțiune de primă instanță, ideea de jertfă poate fi regăsită sub un alt chip în viața comunității. Nu mai este asociată cu faptul morții, ci mai curând cu cel al darului sau al dăruirii gratuite. Nu întâmplător e numită acum dar, ofrandă, prinos. Iar darul, de această dată, privește unele bunuri ce pot avea, pe lângă valoarea lor practică, o valoare simbolică sau religioasă: bucate, vin, adăpost, haine, animale, lot de pământ, arme. Se renunță voluntar la ceva considerat semnificativ, prețios, pentru binele cuiva sau în numele unei credințe, așadar cu un sens în care cineva crede. Cercetările asupra darului și sacrificiului, de la Georg Simmel și Marcel Mauss încoace, ne sunt cunoscute. Au fost clarificate deja unele sensuri ale acestui gen de jertfă. Un lucru e sigur, anume că sensul pe care îl poate avea, greu de sesizat în primă instanță, importă enorm în viața socială și culturală a oamenilor.

Într-o terță instanță, înțelegerea jertfei readuce în atenție ideea de moarte, însă cu totul altfel decât în primă instanță. Sunt bine cunoscute două modalități: fie omul sau comunitatea aduc jertfă unei puteri sacre (jertfa

privind chiar ființe umane, în timpul unui ritual religios), fie omul se jertfește el însuși în numele unei idei sau credințe, în cele din urmă în numele unei puteri sacre. În acest caz e vorba de jertfa de sine. Viața proprie apare ca preț – sau dar, ofrandă – pentru ceva mai presus de această viață. Obișnuim să spunem că jertfa s-a făcut pentru viața semenilor sau pentru cea a comunității. Însă, dincolo de toate, ea se face în numele a ceva mai presus de această viață în datele ei particulare. De exemplu, în numele libertății sau al adevărului. Nu mai puțin, în numele creației libere. În ultimă instanță, ea se face în numele lui Dumnezeu, având ca model tocmai sacrificiul de sine al puterii divine. Supremă sau absolută este jertfa de sine pe care însuși Dumnezeu o realizează și o descoperă omului[115]. Urmând acest model, jertfa de sine a omului devine cu adevărat liberă, un act necondiționat și deplin.

Sub această din urmă intenționalitate, se modifică în chip radical înțelesul suferinței și al morții. În ce anume constă această profundă modificare ? Moartea nu mai înseamnă un simplu sfârșit în ordinea existenței sensibile (cum aflăm uneori în opinia comună), nici un proces de încetare a unor funcțiuni organice (în perspectiva științelor moderne), dar nici simplă aneantizare, trecere de la ființă la neființă (dintr-o perspectivă metafizică neutră). Nu mai apare, de fapt, ca pierdere definitivă a oricărui sens. Perspectivele amintite în grabă (a opiniei comune, a științelor moderne și a metafizicii elaborate în proximitatea acestor științe) au în vedere de regulă fie absența unui sens al morții, fie un sens comun al acesteia. Bunăoară, cel pe care l-ar putea da sfârșitul unei suferințe sau al unei boli, un posibil echilibru în lumea vieții sau o posibilă reconfigurare a celei sociale, refacerea periodică a spațiului de viață etc. Astfel de sensuri, aparent pozitive în ordine psiho-socială, nu justifică mai nimic în ordine spirituală și nu pot constitui repere certe, elevate, în ceea ce privește modul omenesc de existență. Or, din punct de vedere existențial, moartea înseamnă un eveniment definitoriu, esențial, decisiv pentru ceea ce s-a petrecut și urmează să se petreacă. Cu aceasta, reprezintă un eveniment prin definiție al sensului, adică unul care generează sens, descoperă sens, ascunde o rezervă ultimă de sens. Reprezintă o trecere nu atât dincolo de această viață, cât dincolo de ceea ce înseamnă moartea în accepțiunea ei

[115] Așa cum știm, învățătura creștină ne aduce în față jertfa supremă ce răscumpără păcatul lumii, starea continuă de jertfă a lui Hristos, smerenia Sa până la moarte. Iubirea care se jertfește pe sine, iubirea ca jertfă: a vedea biruința ei în suferință și în moarte. Doar astfel devine transfigurare, sfințire de sine (Ioan 17, 19). „Moartea lui Hristos este o jertfă /…/ nu numai ca plată sau pedeapsă, ci jertfa celui drept și liber de păcat. E jertfă în autenticitatea ei absolută, ca modalitate unică de transcendență spre noul eon al învierii" (Părintele Galeriu, *Jertfă și răscumpărare*, București, Editura Harisma, 1991, p. 232). Urmând acest model, în jertfa sa omul moare de fapt în propria slăbiciune. Se vindecă de propria vulnerabilitate, pe care în prealabil o asumă în chip deplin.

comună. Mai precis, o trecere de la această viață în trup la o altă viață sau la un alt mod de existență.

Însă care „altă viață", care „alt mod de existență" ? În această privință, ne sunt cunoscute câteva viziuni tradiționale, ce au devenit paradigmatice prin răspunsul elaborat – și uneori subtil – pe care l-au oferit. Unele vorbesc, așa cum știm, despre metempsihoză și transmigrație, altele despre recuperarea condiției originare a omului, eventual despre reluarea ciclică a existenței până la purificarea de sine a sufletului omenesc. Față de acestea, viziunea creștină descoperă posibilitatea unei transfigurări depline a sufletului și a trupului, moartea însăși devenind o cale de transfigurare. Să ne amintim că, în viziune testamentară, moartea nu a fost creată de Dumnezeu (Pilde 1, 8), ci a venit „printr-un om" și păcatul acestuia (I Cor. 15, 21). În consecință, nu atinge chipul divin al omului, elementul spiritual originar. Nu afectează faptul că omul a fost creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu. Ea atinge doar ceea ce poate păcatul să atingă, ceea ce e coruptibil în natura omenească. Pune stăpânire pe viața omului doar atât cât e atinsă de slăbiciune. Reprezintă o limită naturală față de care se poate descoperi ceva mai presus și cu adevărat liber. În alți termeni, eliberarea de păcat – și de moartea pe care acesta o aduce – e posibilă. Moare în om doar ceea ce e muritor – slăbiciunea sa și păcatul care se naște din aceasta. Moare însăși moartea, atunci când păcatul e cu adevărat învins. Dacă moartea însăși moare, are loc învierea a ceea ce e originar în om. Eshatologic privind lucrurile, morții înșiși se vor trezi la Judecata de Apoi și la o viață nouă, „ce va să fie". Izvorul acestei noi vieți îl constituie însăși învierea lui Hristos, misterul său pascal (Rom. 8, 11). Urmează de aici că moartea poate fi învinsă și că abisul ei întunecat poate fi depășit. Mai mult chiar, moartea poate avea sens, cu totul diferit de cel comun (datorat fie opiniei comune, fie perspectivei științifice a timpului). Așa cum bine s-a spus, moartea și învierea lui Hristos inversează pur și simplu sensul morții. Învierea Sa devine „moarte a morții" (cu expresia Sfântului Maxim Mărturisitorul)[116], căci Hristos este însăși Viața ce descoperă adevărata viață a omului (Col. 3, 4). Față de această viață, tocmai căderea în păcat reprezintă moartea ca atare. Cel care trăiește doar „după trup" suferă deja moartea spiritului (Rom. 8, 4). Ceea ce înseamnă că eliberarea de păcat înseamnă eliberare de moarte și, astfel, moarte a morții.

Așa cum vedem, se cer mereu distinse anumite chipuri ale morții, iar odată cu ele diferitele lor sensuri. În *Apărarea lui Socrate* (40 c-e), e inaugurată deja o astfel de discuție. Mai târziu, ea devine extrem de importantă[117]. În ea însăși, moartea apare lipsită de orice sens. Îi vor fi totuși recunoscute unele sensuri, atât prin înțelegerea noastră obișnuită, cât și prin cea elaborată într-

[116] *Răspunsuri către Talasie*, 61.

[117] Cf. Cristian Bădiliță, *Călugărul și moartea. Eseu despre imaginea și faptul morții în monahismul egiptean*, traducere de Ingrid Ilinca, Editura Polirom, Iași, 1998.

un fel sau altul. Neutru vorbind, lucrarea ei a fost pus în relație cu ceea ce înseamnă, în această lume, continua prefacere a stărilor de lucruri. Dincolo de aceasta, ea oferă celui care o asumă posibilitatea unei schimbări profunde a modului de existență. În ultimă instanță, poate deveni cale de refacere și salvare, mai ales sub chipul privilegiat al jertfei de sine.

Este important ceea ce ne transmite tradiția filosofică patristică, anume că moartea și învierea lui Hristos inversează pur și simplu sensul morții. Nu doar că oferă un sens morții atunci când aceasta pare să nu aibă nici unul. Față de sensul ei comun, uzual pentru un anumit interval de timp, îi descoperă unul radical diferit. E vorba de un sens de-a dreptul paradoxal. Căci nu e în joc doar eliberarea de moarte, de teama pe care o produce și de efectele ei teribile. Odată cu această eliberare sau dincolo de ea, aflăm că moartea însăși poate să moară. Ea moare atunci când moare în om ceea ce e muritor. Se stinge odată cu slăbiciunea și păcatul din care se naște. Moare atunci când păcatul e învins. Paradoxul de care vorbeam mai sus nu se oprește aici, duce mult mai departe. Căci această moarte a morții nu înseamnă doar nimicire a ceva. Ea înseamnă, pe de o parte, eliberare de ceea ce poate împovăra și supune sufletul omului. Pe de altă parte, înseamnă renaștere de sine, întrucât din ea se naște adevărata viață. Dacă moartea însăși moare, are loc învierea a ceea ce e originar în om. Devine activ într-un alt mod, mai profund, acel „după chipul și asemănarea lui Dumnezeu". Iar izvorul acestei renașteri îl constituie, așa cum s-a spus, însuși misterul pascal (Rom. 8, 11).

Aș observa totodată, în marginea celor spuse de învățații creștini, că sensul morții nu se cere înțeles în mod simplu și univoc. Așa cum s-a văzut, moartea apare sub multe chipuri, poate fi a trupului sau a spiritului, străină sau proprie, trecătoare sau durabilă, superficială sau profundă. Cu fiecare din aceste chipuri se descoperă – sau, dimpotrivă, ajunge să fie ocultat – un anumit sens al morții. De pildă, moartea văzută uneori ca „veșnică", iadul însuși, exprimând cufundarea totală în păcat[118]. Sau, cum s-a spus, o singurătate totală, terifiantă, pe care o aduce cu sine neputința de a iubi și de a fi în comuniune (Dostoievski). Pentru omul treaz, însă, moartea, ca moarte a morții, poate avea sensul de sursă a unei noi vieți, când e învins elementul exterior și material al morții. Exact în această privință contează actul sacrificial, asumarea lui liberă, personală. Omul se consacră – deplin, în lumina clipei – vieții celorlalți și iubirii lui Dumnezeu. Este actul prin care se descoperă un sens elevat și salvator al morții, paradoxal pentru simțul nostru obișnuit.

Însă un asemenea sens nu este sesizabil în primă instanță. Dimpotrivă,

[118] Dacă am accepta veșnicia iadului, atunci ar trebui să uzăm de un alt înțeles al veșniciei. Căci e greu – sau imposibil – de înțeles veșnicia iadului într-o economie a creației și a iubirii divine. Cf. Hans Urs von Balthasar, *Mic discurs despre iad*, traducere de Alexandru Șahighian, Editura Anastasia, București, 1994.

poate să apară unora pur și simplu fictiv. Eventual utopic sau chiar nebunesc, absurd în cele din urmă. Dacă ne apare fictiv sau utopic, suntem departe de adevărul său. Însă dacă ne apare absurd, șansele de a-l recunoaște nu sunt pierdute. Căci absurd poate să însemne acum „cu totul altfel" (Rudolf Otto), straniu sau incomprehensibil, enigmatic sau de-a dreptul miraculos. Sentimentul a ceva absurd, de această dată, te aduce în proximitatea a ceea ce este profund semnificativ[119]. Nu mai e vorba de absența sensului, nici de ceva care se opune sensului comun, ci de ceea ce transcende sfera și logica acestuia. Sensul survine acum în virtutea unui act pur și necondiționat, cel al jertfei de sine. Tocmai aceasta reprezintă actul pur prin care moartea poate dobândi un sens deplin. În definitiv, jertfa de sine înseamnă nu o sursă a sensului, nu un mod de producere, ci însuși sensul morții omenești. Este ea însăși – în sine – sens. Ceea ce înseamnă că sensul devine acum un act desăvârșit, actul jertfei de sine.

De aceea cred că jertfa nu ar trebui confundată cu un mod sau un mijloc al edificării de sine. Iar sensul pe care-l aduce cu sine nu înseamnă un efect, nici un scop ce urmează a fi obținut. Se cunosc, firește, unele moduri de a oferi sens morții, proprii unor culturi și medii spirituale diferite[120]. Doar că aceste moduri nu sunt prin ele însele sens, nici nu pot fi situate în rând cu actul ca atare al jertfei de sine. Dimpotrivă, se situează la o distanță mai mare sau mică față de acesta. Or, jertfa de sine este în ea însăși sens. Se descoperă ca sens, cale a transfigurării de sine sau, așa cum a spus un cunoscut teolog, „act de trecere la viața desăvârșită"[121]. Când îi este cu totul străină, moartea omului rămâne indiferentă, lipsită de sens, o dispariție oarecare fără chip și nume.

---

[119] Am discutat despre această diferită accepțiune a termenului în cartea *Privind altfel lumea celor absurde*, Humanitas, 2013, de pildă în §§ 19-23, unde am avut în vedere modul în care experiența religioasă transgresează sfera comună a sensului și logica ei obișnuită.

[120] Cf. Françoise Dastur, *Moartea. Eseu despre finitudine*, traducere de Sabin Borș, București, Humanitas, 2006, pp. 15-36.

[121] Cf. Dumitru Stăniloae, *Studii de teologie dogmatică ortodoxă*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1990, îndeosebi partea a doua, capitolul VIII („Binele și răul în raportul lor cu existența. Moartea acceptată ca jertfă sau ca supremul act de dăruire lui Dumnezeu și semenilor și, prin aceasta, ca act de trecere la viața desăvârșită").

Protos. Teofan Popescu

Dumnezeiasca Euharistie în versurile lui Daniel Turcea

Poetul Daniel Turcea este un caz cu totul aparte în literatura română. După ce în anul 1970 a publicat volumul de versuri „Entropia", operă de mare succes, care nu avea nimic în comun cu crezul creștin, în anul 1978 îi apare volumul „Epifania", care este o mărturie cutremurătoare, în plin regim ateu, a unei vieți trăite întru Hristos. Peste un an de zile, la emblematica vârstă de 33 de ani, poetul va muri din cauza unei forme necunoscute de cancer.

În anul 2011, editura Doxologia a publicat sub titlu de „Epifania", un volum de versuri Daniel Turcea, în care putem citi poezii scrise spre sfârșitul vieții (unele chiar pe patul de spital), alături de versuri publicate și în volumul omonim din timpul perioadei comuniste. Această carte se aseamănă, într-un fel, prin conținut și dimensiuni, cu celebra scriere „Teologia Mistică" a Sfântului Dionisie Areopagitul. În foarte puține și dense pagini, atât Sfântul Dionisie Areopagitul, cât și Daniel Turcea vorbesc despre *părtășia* la mari taine ale misticii răsăritene, în fața cărora cuvintele se arată neputincioase. În acest sens, poetul exclamă, în poezia intitulată „Rugăciune II": *Dar cum / poți alcătui metafore când totul e altfel?*

Privite dintr-o perspectivă teologică, versurile din „Epifania" sunt un adevărat rezumat, într-un registru poetic modern, al volumelor Filocaliei. Multe din poeziile lui Daniel Turcea nu pot fi înțelese în profunzime, decât de persoanele care sunt obișnuite cu rugăciunea. La nici unul dintre poeții români nu găsim frumusețea mistică și profunzimea duhovnicească, ce iradiază din versurile acestei cărți. Odată cu traducerea Filocaliei în limba română modernă, începe o nouă epocă spirituală în teologia românească, epocă ce este de așteptat să influențeze tot mai mult cultura națională. Cazul poate cel mai reprezentativ din literatura română, care a reușit să asimileze în scrisul și trăirea sa mesajul filocalic, este Daniel Turcea. Părintele profesor Dumitru Stăniloae, la sfârșitul prefeței volumului „Epifania", conchidea lămuritor și provocator: „Avem în față un volum de poezie categoric creștină, o poezie extraordinară, cum n-am avut în literatura noastră și cum nu este în lumea întreagă. O poezie de mare adâncime și căldură despre Ortodoxie. O poezie care se va impune în lumea întreagă".

Citind și volumul biografic scris de Lucia Turcea, sora poetului, ne convingem de faptul că nu avem de a face cu o simplă poezie despre Dumnezeu, ci este vorba de o transfigurare în plan poetic, a unei comunicări și comuniuni intime între artist și Tatăl ceresc sau sfinții săi. Este o poezie în genul imnelor

Sfântului Simeon Noul Teolog, cu care Daniel Turcea s-a întâlnit și a vorbit, după cum i-a mărturisit surorii lui[122]. În versurile din volumul „Epifania" se regăsesc teme majore ale misticii ortodoxe, printre ele numărându-se și cea a unirii credinciosului cu Iisus Hristos în Dumnezeiasca Euharistie. Taina Sfintei Treimi, Întruparea Cuvântului lui Dumnezeu și Sfânta Euharistie sunt cele mai mari Taine ale creștinismului. Ele sunt strâns legate între ele și rezumă, concentrează întreaga învățătură creștină.

Dumnezeiasca Euharistie, care este o culminație a Tainelor Bisericii, mai este numită și Jertfa Sfântă, întrucât, în cadrul acestei Taine, se aduce jertfă nesângeroasă Mielul lui Dumnezeu. Prin împărtășirea cu vrednicie din sfintele, dumnezeiești și înfricoșătoarele Taine, se produce recrearea duhovnicească a artistului care, la rândul său, poate crea ziditor opere de artă sub pecetea harului Adevăratei Iubiri. Toate aceste aspecte se regăsesc în viața și poeziile lui Daniel Turcea. După convertirea sa, el s-a delimitat cu hotărâre de primul volum de versuri, publicat în 1970, spunând că, prin ceea ce a scris în „Entropia", i-a îndepărtat pe oameni de Adevăratul Dumnezeu[123]. După ce va începe să se împărtășească din harul nezidit al Sfintelor Taine, viața și poezia sa vor fi o continuă mulțumire și doxologie aduse lui Dumnezeu. Poetul, ca și Sfântul Simeon Noul Teolog, vorbește mult de Lumina necreată care este Însăși Iubirea, Însuși Adevărul. Atunci când se împărtășește, el trăiește în această Lumină, așa cum vedem și în poeziile „Lumină din Lumină" și „Bucurie":

tainã, pogoarã, rãmâi
în
taina ființei mele, lăcaș
Ție, întreită lumină
fii tăcerea mea, fii cuvintele mele.
(„Lumină din Lumină")

Lumină
în mine ca-n ceruri răsari,
Trup și Sânge,
Pâine și vin,
îngerii nu îndrăznesc să privească
Potirul, dumnezeiasca
Hrană
și cum, din pământ
fiind, să cuprind, cort să-I fiu
și altar

---

[122] Lucia Turcea, *Urme în veșnicie*, Ed. Doxologia, Iași, 2013, p. 141.
[123] *Ibidem*, p. 73, 102–103, 110.

Celui ce-n ceruri de har
nu se poate, de îngeri, în cer
să Se cuprindă
și cum
întreg
să le am
Dumnezeu,
în mine,
și să mă apropii
de eternitate, mereu.
(„Bucurie")

Darul Dumnezeiești Euharistii rodește într-o inimă plină de jertfă și de căință. Această intensitate a trăirii momentului Sfintei Cuminecături de către Daniel Turcea, se datorează și stării sale de profundă umilință și pocăință. Poetul, cu ajutorul lui Dumnezeu, trece de la o viață împătimită, îmbibată de un orgoliu luciferic, la o viață cu adevărat hristică, încât duhovnicul său, avva Sofian Boghiu, exclama după moartea poetului: „Noi, cei care am rămas, nu suntem vrednici nici să ne gândim la smerenia pe care a avut-o Daniel, dar să o atingem![124]" În poezia „Trezvie", Daniel Turcea vorbește despre însemnătatea umilinței:

cum n-am trăit,
cum nu pot spune,

numai smerita cugetare
și darul lacrimii
mângâietor

cum doar blândeții se împarte,
se poate face punte peste moarte
peste lume,
mutând în mare întunecatul munte.

În poezia „Iertare" poetul ne îndeamnă la iubire și jertfă, pentru a deveni cu adevărat vase ale Luminii, pentru a ne îndumnezei, pentru a fi creatori într-o împreună-lucrare cu Dumnezeu:

acestei Lumini,
acestei iertări,
plecați genunchii inimii,
numai Lumina poate ierta

[124] Lucia Turcea, *Urme în veșnicie*, p. 104.

îndumnezeind,

numai omul se poate ridica,
din mâl și din moarte,
din cumplita sa vină,
pentru că el
poate plânge,
căința,
adevărata sa naștere
poate-ncepe în rănile sale,
el se poate întoarce
din moarte,
cu fața sufletului scăldată-n lacrimi,
el poate fi
iertat
de Lumină

el poate fi vas
acestei Lumini,
așa cum nici cerul
nu poate fi,
prin iubire și jertfă.

Cel mai important moment al Sfintei Liturghii îl reprezintă prefacerea darurilor de pâine și vin în Trupul și Sângele Mântuitorului. Trebuie spus că Dumnezeiasca Euharistie este o actualizare, nu o repetare, a Jertfei Mântuitorului de pe Golgota. Jertfa de pe Golgota și Jertfa Euharistică sunt inseparabile, alcătuind o singură jertfă; totodată însă trebuie să fie și distinse una de cealaltă. Ele alcătuiesc „unul și același Pom al Vieții de Har dătător sădit de Dumnezeu pe Golgota, însă umplând cu ramurile sale mistice întreaga Biserică a lui Dumnezeu și hrănind până la sfârșitul veacurilor cu roadele sale mântuitoare[125]" din timpul Dumnezeieștii Liturghii, pe toți cei care caută viața cea veșnică. Aceste realități mai presus de fire din timpul Sfintei Liturghii, la care asistăm poate nepăsători, le descrie Daniel Turcea, cu o sensibilitate și frumusețe aparte, în poezia intitulată „Cerul pogorât pe pământ":

Hristos este cu noi,
Hristos Cel înviat,
la fiecare Liturghie este aici, în altar,

[125] Pr. Mihail Pomazanski, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, Ed. Cartea Ortodoxă, București, 2009, p. 232.

în toată lumina
Dumnezeirii Sale
Cutremurați-vă!

Nu este gând,
nu este dor,
este cerul pogorât pe pământ,
cu îngerii mai mulți decât stelele
înconjurându-L
o, cristale
prin care inundă
o, vuiet de aripi
neauzit!

Iată, suntem orbi, suntem surzi,
inimile s-au făcut cum e smoala
– piatra Bisericii este sfântă și cântă văzându-L
masa, mormânt Îi cuprinde
înfricoșată vedere.

Iar noi nu știm, noi nu ne amintim
de zilele noastre ca sticla pisată,
de spaimele noastre
și nu știm.

Mirul este Numele Lui revărsat,
inundând universul
și noi
nu știm.

Fiți Teofori,
fiți Hristofori,
purtați-L, purtați-L în inimă
cum porți lumânarea de Paști
între
palme!

El este Aerul,
El este Viața,
El este Sângele,
îndumnezeindu-ne.
El ne vrea

pe toți
asemenea Lui.

Înfricoșați-vă, inimi de oameni,
cutremurați-vă, inimi de îngeri,
pe noi ne cheamă,
pe noi,
cei ce L-am răstignit!

În fiecare Duminică este Paști
o, de L-am duce acasă
Lumina aprinsă,
în inima inimii
peste adânc!

Cum nu vom fi vrednici de iad,
când Sângele Lui a curs pentru noi,
iar, și iar răstignindu-Se,
în toate Liturghiile anului…
și nu L-am vrut
și nu L-am crezut
și nu L-am urmat
și n-am vrut să fim
fără moarte?
Cerurile se deschid înaintea noastră
și vine potopul de raze
și vine
Dumnezeu, ca roua
în potir!

Părintele Dumitru Stăniloae susține că Fiul lui Dumnezeu, din marea Sa dragoste, nu s-a mulțumit să se întrupeze ca un om cu intenția de a rămâne separat de ceilalți, ci a mers mai departe întrupându-Se oarecum, prin Dumnezeiasca Euharistie, în fiecare dreptslăvitor creștin ce poate primi Sfânta Împărtășanie[126]. În poezia „Întruparea", Daniel Turcea mărturisește cum, după împărtășirea cu Trupul și Sângele lui Hristos, mergând pe stradă i se părea că este în cer:

a coborî
din ceruri, din lumină

[126] Pr. Dumitru Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2003, p. 96.

atunci și iarăși, iar
acum, în mine
a smeri
sub omenească mână
în vin și-n
pâine,
mai presus de fire…

a pogorî în inimi
lin, în taină

ca o revărsare
de lumină,
Om sunt,
Doamne, atâta dor de Dumnezeu
atâta sete
și lumină în suflet
– și merg pe stradă
uneori ca-n cer –
și chipul Tău cel tainic
strălucește
în fiecare, în adânc, străin.

În Sfânta Euharistie, Domnul Iisus Hristos se pune la dispoziția noastră și pentru ca, odată cu Sine, să ne ofere Tatălui și pe noi cei care ne împărtășim cu Trupul și Sângele Mântuitorului. Așa cum spune părintele Dumitru Stăniloae, la Dumnezeu-Tatăl „nu putem intra decât în stare de jertfă curată", iar „starea aceasta de jertfă curată n-o putem dobândi decât numai din starea de jertfă curată a lui Hristos, Care în sensul acesta Se aduce continuu Tatălui"[127]. Cunoscând aceste învățături, putem pătrunde mai ușor în adâncimea unor versuri precum:

Păstra lumea-n El ca pe o lacrimă, șovăitoare,
ca pe un Trup și ca pe un Sânge
și ca o pâine și ca un vin.
(„Păstra lumea în El")

După convertirea sa, Daniel Turcea primește binecuvântarea de la un preot pentru Sfânta Împărtășanie în noaptea de Paști, fără însă ca acesta din urmă să-l și spovedească pe tânărul poet. După ce s-a împărtășit, Daniel Turcea a fost cuprins de o mare tristețe și se gândea adesea că s-a cuminecat

[127] Pr. Dumitru Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, p. 111.

cu nevrednicie[128]. În contrast cu acest episod, ultima sa împărtășire cu Sfintele Taine dinainte de moarte, fiind primită cu pregătire și pocăință, îi aduce o mare liniște și bucurie sufletească. Iată cum îl descrie Lucia Turcea, pe fratele său, în aceste clipe de har: „Daniel s-a împărtășit cu atâta evlavie și lacrimi de bucurie, încât nu-mi găsesc cuvintele potrivite ca să descriu acest moment. Eu una, nu mai văzusem ceva asemănător, n-am termeni de comparație! Aveam impresia că trăiesc un moment prea frumos ca să poată fi și real"[129].

Ultimele cuvinte rostite de Daniel Turcea în această amăgitoare și trecătoare viață, au fost: „Rugați-vă!"[130] Poetul, după convertire s-a transformat într-un om dedicat în întregime rugăciunii, iar cuvintele sale de sfârșit au fost ca o încununare și ca o mărturie a acestei stări. Totodată, paginile „Epifaniei" ne introduc într-o atmosferă duhovnicească, asemănătoare cărților de rugăciune. Daniel Turcea a scris chiar o rugăciune în versuri, pe care fiecare credincios o poate spune după ce s-a împărtășit cu dumnezeieștile și înfricoșătoarele Taine:

Iisuse, Cuvânt al lui Dumnezeu și
Dumnezeu din Dumnezeu,
Tu, Desăvârșirea,
Cel care, în Sfintele Taine, Întreg
locuiești în mine acum,
străin mie,
lasă dar
Razele Tale
să strălucească în inima mea,
învie sufletul meu
cel pustiit!

Cum din piatră ai izvorât apa cea vie,
darul Tău în inima mea sfințind;
Vino, Doamne, ajută-mă,
Dumnezeule Mare, Dumnezeule Sfânt,
Dumnezeule Veșnic!
(„Rugăciune VII")

Se poate vorbi de o eventuală canonizare, în timp, a lui Daniel Turcea? Citind cu atenție atât volumul „Epifania", cât și volumul biografic „Urme în veșnicie", găsim destule elemente care să ne conducă spre ideea sfințeniei lui Daniel Turcea. Amintim aici doar episodul în care asistenta medicală din spitalul unde poetul a fost internat la sfârșitul vieții, se odihnea sufletește și duhovnicește văzând credința, noblețea, pacea, seninătatea în fața morții pe

[128] Lucia Turcea, *Urme în veșnicie*, p. 86.
[129] *Ibidem*, p. 192.
[130] *Ibidem*, p. 213.

care le avea Daniel Turcea. El suporta chinurile îngrozitoare cu o răbdare de înger![131] Să ne gândim apoi că acești uriași ai Duhului, care au fost părintele Arsenie Papacioc și părintele Sofian Boghiu, l-au spovedit pe poet și au girat, cu prestigiul și discernământul lor, starea de pocăință, creșterea duhovnicească autentică a acestuia.

Poetul Daniel Turcea poate fi considerat un simbol și un ocrotitor al unei abordări profund spirituale, hristocentrice, a creației artistice. În aceste momente de cumpănă, românii nu au nevoie de o cultură ca și scop în sine, ci de o cultură a Duhului, o cultură mărturisitoare, o cultură care să sporească în noi și între noi prezența lui Dumnezeu. În anii 90 am făcut parte din Asociația Studenților Creștini Ortodocși Români din București. Sora poetului Daniel Turcea venea des în sediul asociației noastre și simțea foarte bine în mijlocul studenților. Ea ne spunea că ar vrea ca volumul „Epifania" să fie publicat de asociația noastră. Din când în când, ne arăta și câte o poezie inedită a lui Daniel Turcea, unele dintre aceste versuri fiind publicate pentru prima oară chiar în revista asociației, „Schimbarea la Față".

În anii 1998–1999 asociația noastră a organizat „Concursul de literatură creștină Daniel Turcea". Am fost uimiți să vedem că, în ciuda unei mediatizări modeste a concursului, am primit la redacția revistei sute de materiale din întreaga țară. Acum pot spune că nu numai ideea de literatură creștină i-a atras pe mulți tineri să ne scrie, dar și Daniel Turcea, ca toți marii oameni duhovnicești, a putut dincolo de moartea trupească, prin puterea harului dumnezeiesc, să adune inimile câtorva sute de tineri spre un sens spiritualizat al vieții.

Întrucât unirea deplină dintre Hristos și creștini, realizată în Dumnezeiasca Euharistie, este o dovadă a supremei iubiri dumnezeiești, voi încheia această comunicare citindu-vă poezia „Iubirea ce se pogoară":

Atingerea-ți vindecă lepra,
Degetele Tale dăruiesc Lumină,
celor orbi le sunt dimineață!
Iubire,
Ai petrecut cu ucenicii,
Ai umblat pe ape ca pe uscat
Ai binecuvântat pâinile,
Ai tămăduit mulțimi,
Ai iertat,
Ai mângâiat,
Ai adus bucurie,

Ai rostit despre Lumină,

[131] Lucia Turcea, *Urme în veșnicie*, p. 230 – 232.

Ai chemat la Viață.
Și ai arătat Viața.
Și ai dat Trupul Luminii spre hrană
Și Sângele Luminii spre iertare!…

Și nu numai Tu, ci toți câți au urmat Ție
Numele cel prea dulce al izbăvirii, Tu ești,
apa odihnei, cea numai viață,
temeliile adâncului.
Și izvoarele Luminii,
ce nu e departe, ce nu e afară,
Iubirea ce vine din moarte,
Iubirea ce-nvie,
sub ploaia de raze
cu orbitoare lumină!
Soare mai adânc decât cerul,
Soare în Trei străluciri,
cu toată puterea de a fi,
Tu ești,
asemenea pâinii,
asemenea vinului,
în adâncul
inimii,
mai aproape,
Tu ești!

Iubirea cea cu blândețe, iertând,
mâinile ți le culci pe lemn,
uimire,
dăruiește-mi simțirea darurilor Tale,
Tu, bucurie,
Tu Prea Curată Bucurie,
mai presus de toate câte au început să fie
și sunt!

Eugenia Bojoga

Jertfa intelectualilor basarabeni pentru păstrarea limbii române

„A vorbi românește în spațiul basarabean înseamnă sacrificiu, înseamnă slujire adevărului care poate fi sancționată oricând".
Mihai Cimpoi

Acum 75 de ani, la 28 iunie 1940, Basarabia este ocupată de trupele sovietice ca urmare a pactului Ribbentrop-Molotov. În teritoriul anexat începe să fie instaurată o orânduire social-politică nouă – regimul bolșevic – , iar odată cu aceasta și o nouă ideologie - *moldovenismul*. Concepută ca opusă identității românești, noua identitate moldovenească elaborată în Transnistria (fosta RASSM) a urmărit să le impună românilor din Basarabia un patrimoniu identitar și cultural deosebit, creat după modelul lui *homo sovieticus*, ceea ce din perspectiva sociologiei națiunilor a reprezentat un experiment de-a dreptul inedit. Intelectualii care s-au opus noii identități moldovenești, arătând că e o absurditate să inventezi o limbă diferită de cea română, au fost trimiși în Gulag, fiind condamnați la ani grei de detenție sau împușcați.

Readucerea în actualitate a momentului istoric 1940 și, deci, a implementării culturii și a limbii moldovenești în acest teritoriu, înseamnă a cinsti memoria și a le recunoaște jertfa tuturor celor care au apărat limba română uneori chiar cu prețul vieții. Ca să le apreciem gestul la justa valoare, e nevoie totuși să cunoaștem din interior doctrina moldovenismului, întrucât astăzi, la nivelul mentalului colectiv, avem de-a face cu consecințele nefaste ale acesteia. Drept mărturie stau rezultatele unor anchete și sondaje privind limba de stat sau autodefinirea cetățenilor, datele recensământului, platformele politice ale unor partide (a celui comunist și socialist în primul rând), discuțiile din mediul *online*. Or, toate acestea arată că moldovenismul a prins rădăcini adânci, mai ales că în perioada sovietică reprezenta unica ideologie de stat și era inoculată cetățenilor prin întreg sistemul de educație și propagandă.

Strict circumscris, *moldovenismul*, ca „doctrină a așa-zisului specific național al poporului moldovenesc, cu istorie, cultură și limbă diferite de cele ale poporului român, reprezintă un proiect identitar al ideologiei sovietice, menite să justifice anexarea Basarabiei de către Rusia țaristă și, ulterior,

formarea R.A.S.S.M. și a R.S.S.M."[132]. Astfel, ideologia *moldovenismului* se bazează pe o lectură voit tendențioasă și fragmentară a istoriei, pe ridicarea la rang de limbă literară a graiului local poluat cu rusisme, cu alte cuvinte, pe stabilirea unei dihotomii etno-lingvistice pe Prut[133].

Anexarea Basarabiei și formarea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești

Așa cum arată istoricii, Pactul Ribbentrop-Molotov (sau *Tratatul de neagresiune între Germania și URSS*) din 1939 stipula în punctul 3 următoarele: „Partea sovietică subliniază interesul pe care-l manifestă pentru Basarabia. Partea germană își declară totalul dezinteres politic față de acest teritoriu"[134]. În felul acesta, pornind de la înțelegerea perfidă dintre cele două mari puteri, soarta Basarabiei era definitiv pecetluită. După o perioadă destul de tensionată la nivelul relațiilor diplomatice româno-ruse, în data de 26 iunie 1940 URSS adresează României un ultimatum prin care pretinde cedarea imediată a Basarabiei (pornind de la faptul că provincia a făcut parte din Imperiul țarist între anii 1812-1918, s-a avansat ideea că i-ar aparține URSS) și a Bucovinei de Nord în calitate de „despăgubire". Ca să-și justifice pretențiile, arată I. Fruntașu, sovieticii au recurs la falsuri flagrante, cel mai mârșav fiind acela conform căruia majoritatea populației din zonă ar fi de origine ucraineană: „Basarabia este populată în principal cu ucraineni". Or, toate acestea arată „caracterul arbitrar al acțiunii rușilor care, cunoscând situația reală, au făcut uz de fals pentru a pretinde legitimitatea pe care nu o aveau"[135] de a ocupa Basarabia și nordul Bucovinei.

Indiferent de ce argumente vom invoca – *pro* sau *contra*, dacă Armata română ar fi trebuit să se angreneze sau nu în apărarea Basarabiei[136], să se lupte pentru ea, să nu uităm că circumstanțele internaționale nu-i erau deloc favorabile României, din moment ce Ministrul Afacerilor Externe al Germaniei „sfătuia guvernul român să cedeze în fața cererii guvernului

---

[132] T. Cărăuș, *Republica Moldova: identități false, adevărate sau naționale?*, în „Contrafort" nr. 4-5, 2002, p. 9.

[133] V. Ciobanu definește moldovenismul astfel: „o teorie aberantă și rudimentară"; „o teorie cu care s-a încercat sub sovietici asasinarea memoriei istorice în rândul populației românești majoritare din Basarabia, iar în prezent se urmărește menținerea la putere a unei clase de privilegiați corupți, în beneficiul intereselor rusești în regiune" (V. Ciobanu, *Anatomia unui faliment geopolitic: Republica Moldova*. Iași, Polirom, 2005, p. 68).

[134] Cf. A. Blanovschi (ed.), *Diplomația cotropitorilor. Repercusiunile ei asupra Basarabiei și Bucovinei de Nord. Culegere de documente*. Chișinău, Universitas, 1992, p. 23.

[135] I. Fruntașu, *O istorie etnopolitică a Basarabiei. 1812-2002*, Chișinău, ed. Cartier, p. 162.

[136] A se vedea în acest sens opinia istoricului N. Djuvara, expusă în interviul „27 iunie 1940 – momentul când ne-am ratat soarta", în „Opinia Teleormanului", 17 febr. 2009, cf. http://www.opiniateleormanului.ro/neagu-djuvara-este-categoric-27-iunie-1940-momentul-cand-ne-am-ratat-soarta/.

sovietic (…) pentru a evita războiul între România și Uniunea Sovietică"[137] – consecințele acestui rapt teritorial au fost nefaste pentru basarabeni, ele manifestându-se de atunci și până astăzi.

Luate prin surprindere și fără să aibă răgazul necesar, administrația și Armata română au început să se retragă, această retragere însă „a fost mai degrabă o fugă în fața trupelor sovietice care nici nu au respectat termenele oferite pentru operațiunea în cauză"[138]. Odată cu ocuparea Basarabiei de către ruși, în funcțiile de „președinți și secretari ai ispolcomurilor sunt numite persoane venite de peste Nistru" sau cetățeni ruși veniți din Rusia. În paralel, încep deportările și execuțiile în rândul populației. NKVD-ul își manifestă de la bun început metodele sale de teroare: asasinate în masă, represiuni și deportări. Cert este că imediat după anexare 90 000 de persoane devin victime ale execuțiilor și ale deportărilor sumare. În data de 7 iunie 1941, după ce deportase zeci de mii de cetățeni nevinovați, NKVD-ul din RSSM solicita suplimentar de la centru – în baza Regulamentului cu privire la modul de aplicare a deportării față de unele categorii de criminali – 1315 vagoane pentru deportarea a încă 85 000 de basarabeni în regiunile Aktiubinsk, Karaganda, Kustanai, Novosibirsk ș.a.[139] I. Fruntașu arată că, pe lângă ofițerii și soldații albgardiști și categoria „chiaburilor" – posesori ai unor proprietăți funciare și imobiliare, obiectivul deportărilor îi viza pe toți românii basarabeni care fuseseră implicați în administrația și politica română, de la jandarmi și primari, până la foști membrii ai unor partide în provincie, dar mai ales pe intelectualii de orice fel. Pe cale de consecință, la sfârșitul lui octombrie 1940 numărul basarabenilor refugiați în România depășea 100.000 de persoane.

La scurt timp după anexare, în 2 august 1940, regimul bolșevic formează prin decizie de sus în jos o nouă entitate statală sovietică – RSSMoldovenească. În ce privește crearea sa, precizează I. Fruntașu, au existat două proiecte: primul aparținea autorităților centrale de la Moscova (publicat ca articol de fond în ziarul *Pravda* din 11 iulie 1940, în care se scria că teritoriul viitoarei republici sovietice va fi de peste 50 000 km pătrați), cel de-al doliea fusese conceput de către liderii bolșevici din Ucraina (în care se propunea ca în viitoarea republică moldovenească să fie incluse doar 6 din cele 14 raioane ale RASSM). Mai mult decât atât: „Documentele demonstrează că au existat anumite disensiuni între conducerea URSS și cea a Ucrainei cu privire la hotarele viitoarei RSSM, disensiuni care până la urmă au fost rezolvate în favoarea Ucrainei". Cert este că recurgând la diverse tertipuri, Ucraina și-a însușit județele românești Hotin, Cetatea Albă și Ismail cu o populație de 959 115 oameni, dintre care

---

[137] A. Kareţki, A. Pricop, *Lacrima Basarabiei*, Chișinău, Știința, 1993, p. 224.
[138] I. Șișcanu, *Raptul Basarabiei. 1940*. Chișinău, Agp-Dacia, 1993, p. 40.
[139] I. Fruntașu afirmă că până la începerea războiului în 22 iunie 1941, din Basarabia au fost deportate peste 22 000 de persoane. Cf. Fruntașu, *Op. cit.*, p. 163.

272 314 (28,4%) români și 25,4% (244 017) ucraineni[140]. Așadar, pentru a-și atinge scopul, național-comuniștii ucrainei au recurs la fraudă, reușind în cele din urmă să convingă oficialitățile rusești de necesitatea modificării hotarelor în modul în care au vrut ei: „Putem presupune că în procersul de gestionare a ocupației Basarabiei și Bucovinei de către sovietici, ucrainenii au reușit să-i convingă pe liderii comuniști de la Moscova că populația provinciei ocupate este neloială față de URSS și că ar fi periculos să fie lăsată pe seama românilor basarabeni și a conducătorilor locali paza unui sector atât de întins cu România „burgezo-moșierească"[141].

De altfel, istoricii sovietici, în contradicție cu cifrele pe care le foloseau, au susținut ulterior că, trasând frontierele între RSSM și RSSU, guvernul sovietic a ținut cont de componența națională a populației din aceste teritorii, după cum a făcut-o și în 1924, când a fost creată RASSM. „Dacă în ultimul caz am putea afirma că RASSM a avut puține în comun cu moldovenii, atât sub aspect numeric, cât și al conștiinței naționale republica autonomă fiind una artificial-moldovenească, în cazul al doilea transferul voluntar al teritoriilor basarabene a avut un substrat politic și nu a luat în considerație componența etnică a acestora. Chiar dacă am utiliza cifrele sovieticilor, în jud. Akerman și Hotin ale Basarabiei trăiau 25,44 % ucraineni, 28,39 % moldoveni, 18,70 % ruși, 27,47 % alte naționalități, adică moldovenii reprezentau grupul național cel mai numeros"[142].

Cât privește atitudinea populației autohtone față de noul regim și conștientizarea pericolului iminent al bolșevizării, doar în ziua de 28 iunie 1940 au trecut Prutul și s-au refugiat în România aproximativ 200.000 de persoane din Basarabia și Bucovina de nord. Ulterior, spun istoricii, în condițiile în care Armata Roșie înainta spre România, temându-se de deportări precum cele din 13 iunie 1941, până la 800.000 de oameni s-au mutat spre vest pe restul teritoriului României, lăsând aproape goale marile orașe basarabene și bucovinene: „Acești refugiați erau în principal profesori, ingineri, medici, avocați, practic oricine putea fi calificat ca intelectual, dat fiind că faptul de a fi intelectual reprezenta una dintre țintele predilecte ale persecuțiilor sovietice"[143]. Astfel, plecarea intelectualilor din Basarabia explică în parte impunerea doctrinei moldovenismului în rândul maselor proletare. Ca să anticipăm lucrurile, vom spune că acest fapt a produs un hiatus puternic în perpetuarea elitelor locale.

---

[140] A. Petrencu, *România și Basarabia în cel de-al II Război mondial.* Chișinuă, Epigraf, 1999, p. 38.
[141] I. Fruntașu, *op. cit.*, p. 163-164.
[142] *Ibidem*, p. 164.
[143] În același articol despre ocupația sovietică a Basarabiei din Wikipedia se precizează că „a trebuit să treacă 25 de ani pentru ca în Moldova Sovietică să apară o nouă generație de intelectuali, în special din rândul copiilor de țărani" Cf. https://ro.wikipedia.org/wiki/Ocupa%C8%9Bia_sovietic%C4%83_a_Basarabiei_%C8%99i_Bucovinei_de_nord.

Or, date fiind toate acestea ne putem imagina ce s-a întâmplat în domeniul edificării culturale și identitare, mai ales că tancurile sovietice pe 28 iunie 1940 au defilat cu pancarte scrise cu grafie rusească sau direct în limba rusă. La scurt timp începe implementarea moldovenismului și a limbii „moldovenești", sintagmele *popor român* și *limba română* sunt anatemizate, iar cei care aveau curajul să le folosească erau trimiși în Gulag sau exterminați. Bunăoară, folcloristul basarabean Petre V. Ștefănucă „a fost bătut cu propriile cărți și ucis în felul acesta pentru că a insistat ca la procesul de judecată, intentat de autoritățile bolșevice, să vorbească românește. Nicolae Costenco a stat prin Siberiile de gheață timp de 15 ani pentru că a pretins ca „noua orânduire" să fie construită în …limba română. Majoritatea scriitorilor din Transnistria au fost executați pentru faptul că în 1932-1933 au trecut la alfabetul latin"[144].

Originea moldovenismului și a limbii moldovenești

Așadar, la 28 iunie 1940 când sovieticii intră cu tancurile pe străzile Chișinăului, ei aveau deja apanajul teoretic al moldovenismului. După cum demonstrează exegeții, noua identitate, concepută ca o alternativă la cea românească, fusese edificată în contextul politicii naționale a partidului comunist bolșevic din U. R. S. S. Mai exact, teoria sovietică despre cele două popoare est-romanice diferite – moldovenii și românii – demarează în 1924, odată cu crearea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești (RASSM, actuala Transnistrie). În acei ani de euforie bolșevică și de entuziasm proletar, arhitecții sovietici ai națiunilor nu au făcut altceva decât să refacă *grosso modo* scenariul sec. al XIX-lea european. Or, cum se știe, formarea identităților naționale de-a lungul sec. al XIX-lea a constat tocmai în edificarea unor patrimonii naționale, care, cu cuvintele lui A. M. Thiesse, se dovedesc a fi în definitiv uluitor de asemănătoare. Toate identitățile naționale sunt deosebite, totuși ele se declină după aceleași categorii: orice națiune recunoscută presupune o istorie multiseculară și continuă ce stabilește o legătură între strămoșii fondatori și prezent, o limbă comună, mai mulți eroi naționali, monumente istorice și culturale, locuri ale memoriei, tradiții populare, peisaje emblematice[145].

Pe scurt, pentru ca sovieticii să-și justifice propriul demers, ei au fost obligați să-i confere legitimitate R.A.S.S. Moldovenești, adică să-i ofere un patrimoniu național specific, un fel de momeală credibilă nu doar pentru etnicii români din stânga Nistrului, ci și pentru basarabenii care se aflau atunci în componența României Mari. Pe cale de consecință, în Transnistria în anii '20 va fi întreprinsă o laborioasă activitate de codificare a limbii, a trecutului glorios al neamului și a întreg patrimoniului identitar moldovenesc. Deși până

[144] M. Cimpoi, *Limba care (ne) vorbește ființa*. Dialog cu E. Bojoga (în manuscris).
[145] Cf. A. M. Thiesse, *Edificarea culturală a națiunilor europene*, în „Contrafort", nr. 12 (84), decembrie 2001, p. 12.

atunci nimeni nu-și imagina că moldovenii pot fi și altceva decât o prelungire estică a românilor, „în anii ’20 totuși, un nou popor și o nouă limbă păreau să apară deodată pe scena mondială. În mica Republică Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, înființată în 1924 la granița vestică a Ucrainei Sovietice, istoriile, manualele, gramaticile, ziarele moldovenești precum și alte publicații erau salutate de autoritățile ruse ca primele realizări ale națiunii moldovene în formare”[146].

Cât privește proiectul în sine al edificării noii republici, acesta a fost pus la cale de un grup de activiști de partid format din emigranți români și basarabeni, avându-l ca lider pe G. Kotovski. Sub ochii vigilenți ai Kremlinului, proiectul de formare a noii entități statale intitualt *Memoriu despre necesitatea creării Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești* a pornit de la ideea că Basarabia se află „sub jugul burgezo-moșieresc român”, iar restul moldovenilor cer urgent întemeierea unei republici independente (autonome) în stânga Nistrului. Printre avantajele unei astfel de formațiuni, autorii îl invocau în primul rând pe cel de „factor politico-propagandistic al Republicii Moldovenești față de Basarabia, România și Balcani”[147]. Deși conducerea bolșevică a Ucrainei a fost destul de reticentă față de această inițiativă, substituindu-i pe membrii grupului de inițiativă prin lideri proprii, persoane responsabile de relațiile cu străinătatea din cadrul secției C. C. a P. C. (b) din Ucraina – A. Grinștein, G. Starâi, I. Badeev, S. Bubnovski, B. Borisov ș. a. –proiectul începe să prindă contur. Astfel încât în 12 octombrie 1924 sesiunea a III-a a C.E.C. din Ucraina a adoptat hotărârea „Cu privire la crearea RASS Moldovenești” în componența Ucrainei.

În realitate, arată exegeții, formarea acestei republici a fost discutabilă. M. Bruchis opinează că „dacă s-ar considera numai faptele reale și nu orice declarații care nu corespund adevărului, atunci crearea Rep. Moldovenești nu a apărut în sânul populației moldovenești din raioanele de pe stânga Nistrului, ci la incitația comuniștilor care au plecat din Basarabia după instaurarea autorității românești. Ei au fost inițiatorii și inspiratorii acestei acțiuni politice care, pentru acest motiv, s-au adresat în scris către C. C. al P. C. (b) din Rusia la începutul lui februare 1924”[148].

O opinie similară ne întâmpină și la alți autori:

„În pofida propagandei sovietice, care încerca să prezinte această nouă formațiune statală drept o mare realizare a politicii naționale sovietice, legitimitatea creării R.A.S.S.M. reprezintă un fapt îndoielnic, dacă ținem

[146] Ch.King, *Moldovenii, Rusia și politica culturală.* Trad. din engleză de D. Stanciu, Chișinău, Ed. Arc, 2002, p. 3.

[147] E. Negru, *Politica etnoculturală în R.A.S.S. Moldovenească (1924-1940)*, Chișinău, Prut Internațional, 2003, p.11.

[148] M. Bruchis, *Rusia, România și Basarabia (1812, 1918, 1924, 1940*). Chișinău, 1992, p. 157-159.

cont de următoarele: românii constituiau doar 31,5% din numărul total al populației R.A.S.S.M., iar până în 1924 pe teritoriul care a fost inclus în R.A.S.S.M. n-a existat nici o școală românească, n-a apărut nici un ziar românesc, limba administrației și a bisericii fiind rusa ori ucraineana"[149].

Așadar, ideea existenței a două popoare și a două limbi diferite, anticipată într-o oarecare măsură de către funcționarii Imperiului țarist, apare pentru prima dată argumentată în mod explicit într-un articol publicat în ziarul *Odesskie izvestija* în august 1924. Autorul textului, A. Grinstein, responsabilul ideologic al Comitetului de organizare a R.A.S.S.M., plecând de la modelul dezvoltării etno-lingvistice a rușilor și ucrainenilor, fundamentează pentru prima dată teoria celor două popoare distincte – român și moldovenesc – și respectiv a celor două limbi diferite – româna și moldoveneasca[150].

Totuși, înainte de a fi impus moldovenismul s-a desfășurat o dezbatere amplă în ce privește elaborarea patrimoniului național al populației românofone din Transnistria, căci activiștii de partid au avut mare bătaie de cap cu decantarea elementelor de bază ale unei identități trunchiate, bazate pe specificul local și impregnată de ideologie. Nu întâmplător, în cadrul dezbaterii s-au conturat două orientări, ambele pornind de la limbă ca nucleu al identității etnice. Important este să reținem că aceste orientări – de fapt, două discursuri identitare și lingvistice antagoniste – se sprijineau pe argumente științifice și politice diametral opuse[151].

Astfel, G. Starâi, reprezentantul primei orientări, considera că limba moldovenească din stânga Nistrului ar trebui să se dezvolte „pe baza grafiei latine și a limbii române", întrucât moldovenii din această zonă „vorbesc într-un grai simplu și arhaic, plin de cuvinte rusești și ucrainești"[152]. Demonstrând că limba vorbită în R.A.S.S.M. este extrem de săracă, el declară tranșant că graiul moldovenesc nu poate fi luat drept bază pentru dezvoltarea limbii și a culturii moldovenilor transnistreni: „Într-o limbă pur moldovenească, fără utilizarea împrumuturilor din altă limbă, este imposibil să ții până și cel mai primitiv discurs politic. Mai mult ca atât, în această limbă nu îți ajung cuvinte nici măcar pentru uzul cotidian"[153]. Fiind ferm convins că limba „moldovenească" nu se poate dezvolta pe baza limbii ruse – o limbă

[149] A. Gribincea, M. Gribincea, N. Șișcanu, *Politica de moldovenizare în R.A.S.S. Moldovenească.* Culegere de documente și materiale, Chișinău, Civitas, 2004, p. 56.
[150] Cf. E. Negru, *Op. cit.,* p. 15.
[151] Cert este că dezbaterea lingvistică va avea o pronunțată conotație politică. Oricum, politica lingvistică din această perioadă va oscila între „alternativa de a crea aici o bază cultural-lingvistică pentru o viitoare revoluție proletară în România sau a imuniza regiunea împotriva tuturor tentativelor iredentiste din partea României". Cf. K. Bochmann, *Limba română: istorie, variante, conflicte. O privire din afară*, Chișinău, Cartdidact, 2004, p. 193-194.
[152] E. Negru, *Op. cit.,* p. 15
[153] A se vedea *Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova* (A. O. S. P. R. M.), fond 49, inv. 1, dosar 5, fila 6. Apud E. Negru, *op. cit.*

diferită din punct de vedere genealogic – , el își declară convingerea că cel mai indicat ar fi să se dezvolte pe baza limbii române. În ce privește „inventarea unei limbi literare „moldovenești", acest proiect ar constitui, în opinia sa, „o sarcină dezavantajoasă, peste puterile activiștilor de partid, deoarece limba constituie opera întregului popor, ea reprezintă o creație colectivă, afirmată de-a lungul istoriei"[154].

I. Badeev, A. Grinstein ș. a., reprezentanții celei de-a două orientări, susțineau un punct de vedere diametral opus. Ei pledau în favoarea „înfăptuirii unei campanii de agitație pentru populația care vorbește într-o limbă amestecată cu cea rusească și căreia îi este teamă de tot ce-i românesc". În acest context, I. Badeev se pronunță în mod deschis pentru dezvoltarea limbii și a scrisului pe baza limbii și a grafiei ruse. Invocând argumentul – de altfel, întru totul plauzibil – că populația românească din stânga Nistrului, în marea ei majoritate rurală și analfabetă, nu cunoaște limba română literară, propune ca politica lingvistică din viitoarea R.A.S.S.M. să fie orientată „spre o limbă simplă și înțeleasă, păstrându-se alfabetul rusesc"[155]. Susținând ideea năstrușnică a limbii „moldovenești" ca diferită de română, reprezentanții acestei orientări cer ca problema limbii, întrucât este „arzătoare și în același timp complicată", să fie examinată cât mai urgent, până la crearea comitetului regional de partid, de către C. C. al P. C. (b) din Ucraina[156].

Astfel, în 19 sept. 1924, cu câteva zile înainte de formarea R.A.S.S.M., în cadrul ședinței Biroului Politic al C. C. al P. C. (b) din Ucraina, se iau în dezbatere nu doar aspecte referitoare la organizarea noii republici – delimitarea teritoriului și a granițelor, componența guvernului etc. –, dar în același timp și problema limbii literare și a grafiei. Or, hotărârea finală a Biroului Politic al C. C. indica deja și decizia oficială irevocabilă: „limba literară moldovenească se va dezvolta pe baza limbii populare a țăranilor din stânga Nistrului, legiferându-se utilizarea grafiei ruse în R.A.S.S.M."[157].

Importanța covârșitoare a componentei lingvistice a identității *in nascendi* era conștientizată pe deplin și cu toată responsabilitatea de către grupul comuniștilor emigrați din România, care inițial făceau parte din grupul de inițiativă pentru crearea R.A.S.S.M., însă marginalizați ulterior de la procesul de organizare a noii republici. În numele acestora, I. Dic (Dicescu), secretar al Comitetului de organizare, redactează un memoriu către membrii Biroului Politic al C. C. al P. C. (b) din Rusia și Ucraina și către Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste în care se lua o atitudine tranșantă față de moldovenism, demonstrându-se că „sub aspect etnografic, moldovenii și

---

[154] *Ibidem*, fila 8.
[155] *Ibidem*, fila 9.
[156] *Ibidem*, fila 5.
[157] *Ibidem*, dosar 2, fila 1.

românii sunt același popor”[158]. Susținând cu ardoare necesitatea de a introduce alfabetul latin, Dicescu consideră că „limba moldovenească” ar trebui curățată de „barbarisme” și orientată spre făgașul apropierii treptate de limba română. Solidarizându-se cu punctul de vedere al lui G. Starâi, el afirma: „Noi suntem obligați să folosim în stare finită această comoară spirituală, moștenitori ai căreia am devenit, tot așa cum tovarășii ucraineni și ruși folosesc comorile naționale respective”[159].

Cât privește edificarea unei culturi moldovenești distincte, deosebite de cultura română, reprezentantul comuniștilor din România își exprimă și aici totalul său dezacord: „…ne întrebăm despre care cultură nouă poate fi vorba în Moldova Sovietică, unde toți moldovenii plugăresc și își întemeiază modul de gospodărie pe formele primitive ale reproducerii simple?” Spirit perspicace, autorul venea în final cu următoarea propunere: „Noi trebuie să luăm cultura românească și să o sovietizăm, să-i imprimăm spirit revoluționar, sovietic și comunist și să o facem astfel convenabilă pentru necesitățile spirituale ale Moldovei Sovietice”[160].

Date fiind aceste atitudini diametral opuse, era nevoie să se ia o decizie și astfel să se pună capăt discuțiilor la acest subiect. Altfel spus, se cerea intervenția partdiului bolșevic care oricum avea ultimul cuvânt de spus. În acest context tensionat, A. Șumski, comisarul poporului pentru învățământul public din Ucraina, va declara că problema elaborării noii limbi „moldovenești” precum și, în general, politica lingvistică din RASSM nu trebuie să fie exacerbate. Directivele partidului se rezumau într-o frază: comuniștii nu trebuie să se implice în lupta „pentru puritatea limbii, ci să dezvolte în continuare acel dialect în care vorbește poporul moldovenesc”[161].

Pentru a legitima din punct de vedere științific noua identitate „moldovenească” creată *ad hoc*, la sfârșitul lui decembrie 1926 este înființat Comitetul științific moldovenesc, prototipul viitoarei Academii de științe, cu o secție de lingvistică, al cărei conducător era L. A. Madan, avându-i în calitate de colaboratori pe I. F. Goian, A. G. Ignatovici, G. I. Buciușcanu ș. a. Fiind racolați în această instituție, ei aveau obligația să-i imprime legitimitate creării R.A.S.S.M., angajându-se, de fapt, într-o campanie ideologică absurdă împotriva românismului, întrucât își construiau demonstrațiile în baza instituirii unei antinomii între *moldovean* (moldovenesc) și *român* (românesc). Să reținem că acest Comitet își trasa obiectivele într-o limbă română arhaică, presărată cu rusisme:

„Comitetu științâinic moldovinesc esti cel mai nalt așăzământ științîinic

[158] Apud E. Negru, *op. cit.*, p. 19.
[159] *Ibidem*, p. 19.
[160] *Ibidem*, p. 19.
[161] *Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova* (A.O.S.P.R.M.), fond 49, inv. 1, dosar 77, fila 86, apud E. Negru.

din Respublikî, cari ari ca ţântî sî disfăşuri cultura soţialistî. Comitetu-şî puni ca zadaci (sarcină, obiectiv – n. mea, E. B.) pi larg şî din toati părţâli sî'nveţî în R.A.S.S.M. şî culturî moldovineascî (limba, istoria, literatura, etnografia, iscusnicia (arta – n. mea, E. B.) ş. a. m. d.) şî pi larg sî'mprăştii ştiinţâli din breslili estea'ntri muncitorimi" (*Informaţie cu privire la activitatea Comitetului Ştiinţific Moldovenesc în anii 1927-1928*)[162].

Pornind de la premisa că românii şi moldovenii sunt popoare diferite, membrii C. Ş. M. vor căuta argumente din cele mai năstruşnice pentru a-şi demonstra tezele aberante. Bunăoară, G. Buciuşcanu şi A. Goian propuneau, la o şedinţă din aprilie 1928, „să se cerceteze sângele şi dimensiunile antropologice a 20 de moldoveni şi români pur sânge". Iar L. Madan declara, la o întrunire din februarie 1930, că în conformitate cu cercetările efectuate, moldovenii şi românii se deosebesc nu doar în ce priveşte caracterul – „valahii" (românii) sunt mai mobili, mai expansivi", în timp ce moldovenii „au mişcări mai lente" –, ci şi referitor la aspectul fizic: moldovenii au mai ales o „structură craniană alungită", în timp ce românii au „capete rotunde". Tipul brun (ochii, culoarea părului) este predominant printre români, în timp ce moldovenii sunt „mai ales şateni, cumva în genul ruşilor din nord"[163].

Cert este că astfel de argumente, deşi superflue pentru simţul comun, mergeau mână în mână cu formalizarea elementelor de bază ale unei culturi moldoveneşti independente. În acest context, primul obiectiv al elitelor comuniste din R.A.S.S.M. a fost crearea unei limbi literare proprii, care să fie diferită de română. În consonanţă cu spiritul vremii, adică cu doctrina marxist-leninistă în care era privilegiată clasa proletară, această limbă trebuia să fie cât mai simplă atât la nivel lexical, cât şi gramatical, să nu conţină neologisme şi cuvinte abstracte: „Noi trebui sî ştim numai una: toatî oformarea şî îmbogăţîrea limbei trebuie sî fie – numai luând ca temelie limba norodului moldovenesc, limba cea în care ne-o crescut mama, în care grăieşte ţăranu nostru" afirma Pavel Chior în 1926. Mai mult ca atât, în consonanţă cu spiritul revoluţionar al vremii, această limbă era mai populară şi mai democratică decât limba română „burgheză", vorbită de elitele oraşelor româneşti:

"Vo câtevai cuvinte amu despre gramaticî. Numa burjuazia era interesuitî cu aceia ca sî facî ştiinţâli şi cărţâli mai greoaie, ne-nţălesî, rupte de la norod. Noi trebuie sî facem şi aici revoluţie – adică sî facem aşa ca gramatica şi toate ştiinţâle sî fie cu cât mai proaste (adică simple – n. mea, E. B.) cu atât mai „democratice" – ca sî fie aprochiete de norodul care n-a avut chip în vremea veche sî ajungî bunătăţâli învăţăturii"[164].

---

[162] Apud A. Gribincea, M. Gribincea, I. Şişcanu, *Op. cit.*, p. 87.
[163] Apud Ch. King, *Moldovenii. România, Rusia şi politica culturală*. Trad. de D. Stanciu, Chişinău, ARC, 2002, p. 66-67.
[164] P. Chior 1926, apud A. Gribincea, M. Gribincea, I. Şişcanu, *op. cit.*, p. 57.

După ce *Gramatica* lui G. I. Buciușcanu din 1926 a fost interzisă pe motivul că era prea românească, L. Madan, șeful secției de Lingvistică a Comitetului Științific Moldovenesc, își propune el însuși să codifice și să fundamenteze noua limbă literară „moldovenească". În elanul său proletar și urmând linia logică a Proletkult-lui (edificarea de la zero a unei culturi proletare independente ca opusă culturii anterioare calificate ca burgheză), el se călăuzea de teza că limba română și tradiția literară anterioară sunt străine de spiritul norodului moldovenesc:

„Limba moldovneascî, trăgându-sî în trecutu dipărtat din mesticătura linghii Dacilor (Gheților) cu limba norodnicî latineascî, în curgirea multor veacuri s-o schimbat sub înrâurirea linghilor a multor noroadi (hoțâi, gunii, bulgarii, avarii, slavenii-ulucii, ungurii, pecenejâi, polovițâi, tătarii, polecii, turcii, grecii-fanarioți, ucrainenii, rușii ș. a.), cu cari o avut atingiri norodu moldovnesc, și s-o prifăcut într-o limbă diosăghitî di celilanti linghi romani (romanice – n. mea, E. B.) șî di alti linghi a noroadelor megieșî, în cari limbă amu mulțimea cuvintilor îi din rădăcini latinești șî slavinești"[165].

Cert este că *Schimbările la gramatica limbii moldovenești*, aprobate în 26 iulie 1927 de către membrii Comitetului Științific Moldovenesc (G. I. Buciușcanu, P. Chior, S. Dumitrașcu, D. Milev, A. Dâmbul, I. Irimiță ș. a.), prevedeau „îmbogățirea" sistemului fonologic al limbii „moldovenești" prin introducerea a două foneme rusești: „я" și „ю". Impunându-se alfabetul rusesc, normele literare erau substituite prin norme dialectale care erau exacerbate și investite cu statut de limbă exemplară. Ca să ne facem o idee în acest sens, vom preciza că printre regulile de alternanță consonantică erau și acestea: trecerea lui „b" în „ghi": *alb – alghi* și a lui „p" în „chi": *lup – lipchi, plop – plochi*, iar sunetul „ч" ("ci") urma să se rostească moale, ca „сшь" ("sși"). În ce privește morfologia, *Schimbările* prevedeau suprimarea articolului hotărât *–l*, stabilind drept normă: *omu, pomântu, caietu* ș. a.[166], în perfectă concordanță cu „graiu jiu moldovinesc".

Referitor la vocabular, L. Madan va încerca să stabilească un fond lexical autohton, specific doar limbii „moldovenești". În acest scop, el va include în lexiconul său calcuri lexicale din limba rusă: *boleti – bolesc, iskusstvo – iscusnișie, real'no – realnic, cul'turno – culturnic*, traduceri ciudate ale unor cuvinte rusești: *sobranie – îngrămădire, jazykoznanie – limboștiințî, gosudarstevnnâj – statnic, prostoj* – împrostit*, vodorod – apăriu, ciugunno-liteinâj zavod – zavodu di turnat* șeaun*, tekuscie dela – treghi curgătoare, udarnâi meseac – luna lojitoari*, precum și cuvinte create ad-hoc care urmăreau să substituie echivalentele românești respective: *povtoriti – a dădăori, kacestvennâj – cumătățâinic,*

[165] *Ibidem*, p. 57.
[166] Apud E. Negru, *Op.cit.*, p. 30.

kolicestvennâj – câtâmnic. Inclusiv termenii internaționali erau substituiți prin creații autohtone „moldovenești": *barometru* devine *aeromăsurător*, *aeroplan – sângurzburător*, *automobil – sângurmergător* ș. a.

Capodopera lui Madan o va constitui însă „Gramatică moldoveneascî" (1929), calificată drept „cea mai radicală încercare de creare a unei limbi moldovenești distincte, total diferite de limba română literară" (Ch. King). În ce privește fonetica, în calitate de normă literară, Madan propune pronunțarea dialectală: închiderea vocalelor atone, trecerea vocalelor prepalatale la mediopalatale, inclusiv palatalizarea labialelor. Solidarizându-se cu P. Chior care pleda pentru o „revoluție" în limbă[167], la nivel lexical L. Madan elimină din uz neologismele și construcțiile „străine" plugarului moldovean, substituindu-le prin cuvinte autohtone, „băștinașe". De exemplu, *apo-născător* trebuia să înlocuiască rom. *hidrogen*, *dreaptoscriere* – rom. *ortografie*, *alăturalnic* – rom. *adjectiv*, *sângurcârmuiri* – rom. *autoadministrare*, *amuvremnic* – rom. *contemporan*, *unofelnic* – rom. *monoton*, *zâlnictreburi* – rom. *obicei* etc.[168].

Paradoxal, această creație improvizată și bizară a fost salutată ca naștere a unei limbi literare noi, urmând ca în jurul ei să se constituie întregul nucleu al identității moldovenești. Controversată și confuză, arată K. Heitmann, istoria limbii „moldovenești" elaborate în Transnistria traversează câteva etape, care, luate împreună nu sunt altceva decât „o alternanță curioasă a unor tentative de a crea diferențe mai mari sau mai mici față de limba română vorbită în România"[169].

Deși între anii 1932–1938 se revine pentru o scurtă perioadă la limba română, adoptându-se și grafia latină, ceea ce în jargonul vremii s-a numit *latinizare*, modelul de limbă propus de L. Madan și P. Chior va reuși să se impună definitiv, fiindcă pentru oficialitățile bolșevice era mult mai convenabil. Cert este că în această perioadă alfabetul s-a schimbat de patru ori, iar cei care au susținut cu ardoare autohtonismul în anii '30, vor fi deportați în Gulag, fiind învinuiți de îndepărtare intenționată a limbii din R.A.S.S.M. de limba vorbită în Basarabia. Aceeași soartă vor avea – doar peste un deceniu – și oponenții lor, cei care au contribuit la întoarcerea limbii „moldovenești" spre rădăcinile sale românești, adică intelectualii care în 1924 pledau pentru limba română.

---

[167] În 1929 P. Chior scria: „Cultura şi limba românească di azi, fiind mânuitî di clasu burjuaznic, sî orienteazî spri Franțâia. Deatâta az în România domnești o limbî amestecatî cari nu-i priceputî plugariului moldovan. […] Deosăghirea iasta între limba clasului domnitori și a clasului asuprit în România – noi om pute s'o folosâm, dacî n'om scăpa din vederi și aesti politicești, când oformăm noi orfografia noastrî. Alfavitu cari îl alcătuim noi amu, trebui sî cii așa, ca și moldovenii mai sus pominiți sî poatî ușor a-l înțăleji ș'al potriji cu alfavitu lor latinesc".

[168] Apud Ch. King, *Op. cit.*, p. 67.

[169] K. Heitmann, *Op. cit.*, p. 12.

În consecință, această limbă a reprezentat din capul locului un construct hibrid și rudimentar, însă justificat întru totul din punct de vedere ideologic. În general, politica lingvistică din anii 1924-1940 a fost total inconsecventă, oscilând între autohtonism / element local, postulat ca marcă distinctivă a noii limbi „moldovenești" și „latinism" sau „românism", adică preluarea normelor limbii române literare. Or, din această politică lingvistică extrem de confuză a rezultat un model rudimentar de limbă care va fi implementat cu forța după 1940 și în teritoriul dintre Prut și Nistru. Compararea acestui grai popular și simplist, ridicat la rang de limbă literară de catre ideologii regimului cu limba literară din România, a constituit un demers ilegitim din punct de vedere lingvistic, deoarece *român* (*românesc*) și *moldovean* (*moldovenesc*) nu sunt termeni de același rang semantic. *Moldovean*, *moldovenesc* se află la nivelul termenilor *muntean*, *oltean*, *bănățean*, *maramureșean*, pe când *român*, *românesc* e termen general pentru toată limba română comună și literară[170]. Cu toate acestea, afirmă E. Coșeriu, scopul separării limbii „moldovenești" de limba română nu a putut fi atins, deoarece „oricâte rusisme ar fi adoptat și cu oricâte creații ad-hoc s–ar fi încărcat, o limbă bazată pe graiurile moldovenești și care păstra structurile esențiale ale acestora nu putea fi altceva decât o formă a limbii române; o formă fără îndoială aberantă și hibridă, anacronică și absurdă, dar totuși o formă a limbii române"[171].

Implementarea moldovenismului în R.S.S. Moldovenească

Odată cu formarea R.S.S.Moldovenești (în 1940 apoi în 1944), politica identitară elaborată în Transnistria va fi implementată și în teritoriul dintre Prut și Nistru. Cu cuvintele lui Ch. King, „ideea că românii și moldovenii din Basarabia și din RASSM erau două grupuri etno-naționale complet separate, vorbind limbi diferite și cu trăsături istorice, culturale și chiar biologice separate va deveni un element standard al discursului sovietic în problema Basarabiei și principala justificare pentru pretențiile teritoriale ale Moscovei"[172].

Revenind la contextul istoric, atunci când în 2 august 1940 se formează RSSM, modelul de limbă conceput în R.A.S.S.M. va fi adus la Chișinău de către I. D. Ceban. Iată un fragment dintr-un text pe care acest autor îl publica în 1938:

„Au trecut șinsprezășe ani de zâle, de când limba moldovenească este nu numai limbă pentru a grăi în casă, pe cuptor, în ogradă, da și limbă cu care se scriu gazete, cărți, poăzii, cânteșe s. a. În aiastă vreme scurtă, când ți-aduși aminte că parcă nu demult a fost anu 1924, și vreme lungă, când gândești mai detal și întâipui tot șe s-o făcut în aiști ani, a suferit multe stimbări și limba.

[170] E. Coșeriu, *Limba română – limbă romanică*, Texte manuscrise editate de N. Saramandu, București, Editura Academiei Române, 2005, 126.
[171] *Ibidem*, p. 127.
[172] Ch. King*, Op. cit.,* p. 61.

Disfășurarea lindii a mers toată vremea pas cu pas cu disfășurarea literaturii și culturii îndeobște. Dacă a suferit stimbări grandioase toată gospodăria noastră, apoi a suferit stimbări mari și limba”[173].

Cert este că I. D. Ceban devine lingvistul oficial al vremii, el având un rol covârșitor în stabilirea ortografiei și a ortoepiei, a normelelor gramaticale și a codificării corpusului limbii „moldovenești”. În acești ani el elaborează inclusiv manualele de limbă, care se intitulau în felul acesta: *Gramatica linghii moldovenești. Partea I. Fonetica și morfologhia. Manual pentru școala nijloșie necomplectă și nijloșie* (Chișinău, Tiraspol, 1941).

La 16 mai 1941, Sovnarkom-ul RSSM aprobă *Noua ortografie a limbii moldovenești*, stabilită sub îndrumarea aceluiași I. D. Ceban. Anvergura științifică a acestui demers poate fi percepută și din aparatul paratextual al dicționarului său ortografic, numit *Кувынтелник орфографик молдовенеск*, destinat pentru „școala *înșepătoare*, nijloșie necomplectă și nijloșie”, aprobat de „Intitutu Științific de *Șerșetare* Moldovenesc” și publicat în 1940:

„Colectivul de avtori s’a pus ca țeli la munca sa să curățâ limba moldovneascî di cuvintili românești franțuziti, neînțălesî de norodu moldovnesc, întrodusî cândva de dușmanii norodului, și în rând cu aiasta s’a stăruit să apușe cât mai multe cuvinte întrati în traiu norodului moldovnesc în legătură cu zădirea soțialistă, ca neologhizme, din lindjile noroadelor frățești rusască și ucraineascâ. Cu o fereală s’au purtat avtorii către cuvintele șelea, care nu-s tare răspândite, sfădoase ori tjiar născoșite de oameni osădiți prin cabinete”[174].

Or, acest dicționar care inventaria lexicul limbii „moldovenești” la acea vreme, este destul de modest ca număr de vocabule. Cuvintele prescrise de autor conțin particularități ale vorbirii orale, ale graiului moldovenesc duse la extrem: *jițel* în loc de *vițel*, *jiu* în loc de *viu*, *jis* în loc de *vis*, *jin* în loc de *vin*, *ghicleșug, ghiclenie* în loc de *vicleșug* și *viclenie*, *diienevoitor* în loc de *binevoitor*, *dienecuvântare* în loc de *binecuvântare*, *conțânut* în loc de *conținut*, *coptilaș* în loc de *copilaș*, *coptilărie* în loc de *copilărie*, *crușe* în loc de *cruce*, *nenoroșire* în loc de *nenorocire*, *nijlocaș* în loc de *mijlocaș*, *nimiși* în loc de *a nimici*, *ninune* în loc de *minune*, *nireasă* în loc de *mireasă*, *nistreț* în loc de *mistreț*, *onidă* în loc de *omidă*, *plășintă* în loc de *plăcintă*, *șibotar* în loc de *cibotar*, *șetățan* în loc de *cetățean*, *a șere* în loc de *a cere* etc. În plus, litera *g* este scoasă din uz, recomandându-se ca normă literară *lejiuire*, *lejitim, nepotrijire*, *arjint, omojen, rujină*, în unele cazuri *j* devine *gh*: *lexicologhie* în loc de *lexicologie.* Pe lângă regionalisme – *obijduit, perj, perjă, pestelcuță, petică, pleșcat* etc. – autorul introduce multe cuvinte rusești: *zakaz, zavod, zoopark, gektar, genealogie,*

[173] I. D. Cioban, *Limba în 15 ani de zâle*, în „Moldova soțialistă”, 23 octombrie 1939, apud A. Gribincea, M. Gribincea, I. Șișcanu, *Op. cit.*, p. 320.
[174] I. D. Ceban, *Кувынтелник орфографик молдовенеск*, Chișinău, 1940, p. 5.

gemoglobin, gelii, vâpusk, vâstavcă, democratie, zaviste, izoleator, kapriz, kvartiră, kvadrat, kinematograf, kinofestivali, kneazi, kneajnă, koroli, costium, krasnoarmeeț, krolik, krizis, kursovkă, kurtkă, kurort, kușetcă, opekun, otread, ocerk, palomnik, pedali, pafos, pirojoc, plen, pleaj, povidlă, soblăznit, soblăznesc, strahovkă, strateghie, cemodan, șpion ș. a. Până și toponimele pe care le propune Ceban sunt preluate din limba rusă: *Gamburg* pentru *Hamburg*, *Parij* pentru *Paris*, *Paragvai*, *Krakov, Kremli, Isleandia*, *Irlandia, Ispania, Kitai, Norveghia,* Șveția, Șveițaria, Șotlandia, *Iaponia*. Nu fac excepție nici etnonimele derivate de la denumirile țărilor respective: *kitaian*, *norveghian*, *poleak, poleacă (*forma de plural - *polești, polește*), șveițar, *iaponeț* etc.

Așadar, „modelul" adus din Transnistria era cel al unei limbi hibride și rudimentare, lexicul fiind „îmbogățit" pe cale artificială cu cuvinte din limba rusă, mai precis din jargonul proletar al limbii ruse. Nu întâmplător, nivelul cel mai afectat al limbii a fost vocabularul care e partea cea mai permisivă, cea mai supusă penetrării elementelor străine. De altfel, metoda de formare a acestui vocabular (care trebuia să fie specific limbii „moldovenești") a constat în eliminarea completă a cuvintelor culte și a neologismelor – calificate ca marcă distinctivă a limbii „vorbite de burghezie" și, deci, „străine plugarului moldovean" – și în substituirea multor cuvinte din fondul lexical activ al vorbitorilor prin cuvinte preluate din rusă. Astfel, pe parcursul anilor '50, prin introducerea masivă a rusismelor în vocabular, limba „moldovenească" începe să fie „atrasă" tot mai mult în mod artificial în sfera de influență a limbii ruse, dicționarul lui I. D. Ceban fiind o mărturie grăitoare în acest sens.

Ca să explice maselor de oameni ai muncii demersul său lingvistic, I. Ceban publică în 9 septembrie 1945 art. *Očiščiati moldavskij jazyk ot* čužich *vlijanii* (*Să curățim limba moldovenească de influențe străine*) în care pe baza cercetării lexicului uzual al persoanelor culte, constata că în Basarabia mai „rămăsese încă mulți naționaliști moldo-români". Pe cale de consecință, el chema populația „să lupte fără cruțare și să nimicească tendințele burghezo-naționaliste în limba moldovenească", să o „ocrotească de influențele dăunătoare româno-franțuzești", deoarece „limba românî nu are nimic în comun cu limba literară moldovenească". Drept „rămășițe românești asupra lexicului, expresiilor și sintaxei limbii moldovenești", Ceban aducea următoarele exemple: *stradă, sucursală, mărfuri, bancă comercială* etc."[175]. În același timp, el îi îndemna cu multă insistență pe cititori să utilizeze cuvinte rusești, dat fiind că „știința marxist-leninistă consideră influența culturii ruse asupra culturii moldovenești drept un fenomen progresist"[176].

Cei care l-au secondat pe I. D. Ceban manifestau același exces de zel. Bunăoară, A. Borșci, trimis special de la Kiev pentru a supraveghea

[175] I. D. Ceban, *Očiščiati mold jazyk ot* čužich *vlijanii*, în „Sovetskaja Moldavia", 9 septembrie 1945, p. 2.
[176] *Ibidem*, p. 2.

implementarea limbii moldovenești în viața publică din RSSM, în cadrul unei sesiuni științifice a Institutului de Istorie, Limbă și Literatură din 28-29 mai 1948 se revolta împotriva faptului că „în ziarele și revistele care se publică aici pot fi gasite o mulțime de cuvinte care nu trebuie să existe în limba moldovenească, care ușor pot fi schimbate cu cuvinte rusești. E obligator oare să se folosească cuvintele *complot*, *complotist* ș. a. m. d.? Oare nu poate fi folosit cuvântul rusesc *zagovor*? Limba moldovenească trebuie făcută moldovenească"[177]. Același lingvist trasa în fața lexicografilor moldoveni sarcina „să evite serioasa și periculoasa boală a poclonirii față de lingvistica burgheză".

În ce privește geneza poporului moldovenesc, un alt savant al vremii, A. D. Udalcov, redactor responsabil al primului volum de *Istorie a RSSM* (1951), afirma în august 1945 că poporul moldovenesc – deci, și limba sa – s-a format ca rezultat al „încrucișării" elementelor vestice latine cu elemente estice slave[178]. De altfel, cum arată istoricul Gh. Negru, conceptul încrucișării devine „cel mai simpatizat și acceptat de conducerea Institutului în frunte cu I. D. Ceban". Astfel, A. Borșci considera și el că limba „moldovenească" s-a născut în procesul de încrucișare a elementelor traco-daco-slavo-latine, în condițiile unei „preponderențe absolute a elementelor slave și latine". Procesul de încrucișare însă continuă, în special cu elementele lingvistice ucrainene[179].

Cu toate că politica lingvistică sovietică în ce privește limba „moldovenească" era promovată la cel mai înalt nivel – în cadrul congresului al II-lea al P. C. (b) din RSSM lingviștilor li se trasa sarcina urgentă de „a purifica limba de diferite trăsături și influențe burgheze străine ei"[180] – au existat și intelectuali, puțini la număr, e adevărat, care s-au opus procesului de „vulgarizare a limbii moldovenești". Maginalizați și amenințați, fără să aibă acces la presă, aceștia își expuneau opiniile în cadrul unor ședințe ale Institutului sau cu ocazia organizării unor conferințe naționale și unionale. Fără să nege sintagma „limba moldovenească", ei au avut curajul să combată moldovenismul și chiar limba „moldovenească" din punctul de vedere al lexicului care era extrem de sărac, al ortografiei extrem de confuze și inconsecvente, al foneticii bazate pe particularitățile graiului ș. a. Cât privește raportarea la limba română, se lăsa de înțeles că nu există altă cale de redresare a situației decât revenirea la limba cultă literară, adică la limba română. Un alt aspect legat de limba literară l-a constituit editarea scriitorilor clasici, ceea ce în jargonul vremii s-a numit *valorificarea moștenirii literare*.

---

[177] Apud Gh. Negru, *Politica etnolingvistică în R. S. S. Moldovenească*, Chișinău, Prut Internațional, 2000, p. 30.
[178] Apud Gh. Negru, p. 30 (A. Ș. C. A. Ș. R. M., fond 3, inv. 1, dosar 58, fila 23).
[179] A. Ș. C. A. Ș. R. M., fond 3, inv. 1, dosar 46, fila 26.
[180] Cf. art. de fond din *Sovetskaja Moldavia*, 1949, 17 februarie, apud Gh. Negru, *Op. cit.*, p. 32.

„Limba literară cere respectarea unei tradiții", demonstra G. Bogaci în cadrul unei ședințe din 21 august 1950 a Consiliului Științific al I. I. L. L. „Nu putem fi de acord cu orientarea spre limba vorbită. Trebuie ca 200 000 de transnistreni să scrie așa cum scriu 2 mln. de persoane de pe malul drept al Nistrului"[181]. Scriitorul E. Bucov avea și mai mult curaj, afirmând că

„În urma unor reforme artificiale, periodice ale limbii moldovenești, conduse, de obicei, de oameni puțin competenți în această problemă, producția tipărită în limba moldovenească se caracterizează printr-o inadmisibilă divergență de norme gramaticale, printr-o artificială limitare a fondului lexical și, în general, prin incultură"[182].

Alături de Gh. Bogaci și Em. Bucov, Vasile Coroban, fost luptător sovietic în timpul Marelui Război pentru apărarea Patriei, nu ezita să spună lucrurilor pe nume. Critica sa viza, pe bună dreptate, dicționarul rus-moldovenesc (elaborat de I. I. L. L. sub conducerea lui I. D. Ceban), care pe lângă multe defecte ortografice, era sărac în cuvinte, prin urmare nu putea fi un instrument de lucru pentru intelectuali, întrucât nu conținea multe din noțiunile politice și filosofice de bază. Referitor la gramatica „limbii moldovenești", el constata că aceasta fusese alcătuită după gramatica limbii ruse, de aceea crea confuzii și, în același timp, inocula elevilor modele nefirești, străine limbii române[183] .

Pe lângă interzicerea alfabetului latin și a haosului ortografic și ortoepic, în opinia istoricului Gh. Negru, „moldovenismul" a mai însemnat distrugerea cărților cu alfabet latin (din bibliotecile publice și private), interzicerea clasicilor literaturii române, inclusiv al moldovenilor M. Eminescu și I. Creangă și înlocuirea lor cu „clasicii" literaturii sovietice moldovenești, cu opere de valoare literară mult sub nivelul atins de literatura basarabeană de până la 1940. De altfel, nimicirea literaturii se făcea sub pretextul „curățirii bibliotecilor de literatura fascistă dăunătoare". Iar intelectualilor care protestau li se atrăgea atenția că „ignorează partea politică a acestei chestiuni"[184].

Revenind la doctrina moldovenismului, printre condițiile care au favorizat implementarea sa în Basarabia a fost refugierea masivă a intelectualității dincolo de Prut. În ce privește învățătorii, de exemplu, la momentul formării RSSMoldovenești, în Basarabia rămăseseră doar 11 la sută din numărul lor total de până la ocupația sovietică[185]. În plus, persoanele care au făcut parte din administrația orășenească și sătească, preoții, membrii „partidelor burgheze" au fost deportați sau omorâți. La toate acestea ar mai trebui să adăugăm campania de lichidare a așa-zișilor chiaburi și mai ales deportarea lor masivă în 1949.

---

[181] Apud Gh. Negru, *Op. cit.,* p. 30 (A. Ş. C. A. Ş. R. M., fond 3, inv. 1, dosar 54, fila 367.
[182] Ibidem, dosar 58, fila 46.
[183] Apud Gh. Negru, *Op. cit.*, p. 31.
[184] *Ibidem*, dosar 41, filele 36-37.
[185] A. Grecul, *Formirovanie i razvitie moldavskoj socialističeskoj nacii*, Chișinău, 1955, p. 169.

La impunerea moldovenismului, în opinia lui Gh. Negru, a contribuit substanțial și colonizarea masivă a orașelor cu populație venită din Rusia și Ucraina. Dacă din 1940 până în 1979 numărul moldovenilor a sporit cu 45,5%, al ucrainenilor – cu 121,2% și al rușilor – cu 68,6%[186]. Un alt fenomen în constituie rusificarea administrației de stat. Astfel, în 1944 din 1355 funcționari ai aparatului de stat și de partid, 1116 erau ruși și ucraineni. În Comitetul central al P. C. (b) M., din 69 de membri, numai 6 erau de naționalitate română, iar rușii numărau 50 de persoane. În comitetele raionale de partid, care dețineau puterea reală pe teren, rușii ocupau 93 de posturi de prim-secretari, iar românii – doar 8. În executivele județene, din totalul de 582 de posturi-cheie, românilor li s-au încredințat numai 63. O situație similară era și în procuratură[187].

Jertfa intelectualilor basarabeni pentru păstrarea limbii române

Ca să oferim o imagine completă a moldovenismului, mai ales în ce privește limba „moldovenească", vom spune că după 1950 politica lingvistică sovietică devine mai flexibilă, iar ideea aberantă că limba „moldovenească" ar fi atrasă cu timpul „în sfera limbilor slave", cum credea I. D. Ceban, este abandonată. Începând cu anii '60, mai exact, după reabilitarea intelectualilor din Transnistria care introduseseră alfabetul latin în 1932-1933, motiv pentru care au fost declarați „dușmani ai norodului", lingviștii moldoveni devin mai consecvenți. Cu toate acestea, ei nu puteau face abstracție de indicațiile partidului în materie de politică și planificare lingvistică. Al. Dârul și I. Ețcu, doi dintre filologii de la Chișinău, martori ai edificării limbii „moldovenești", mărturisesc în acest sens:

„Dezmățul dezlănțuit în anii '30 în RASSM și represaliile din 1940 și cele de după război în Basarabia au avut efectul scontat, «băgându-le mințile în cap» și filologilor care erau gata să recunoască nu numai legitimitatea termenului de limbă 'moldovenească', ci chiar a celui de 'limbă tiraspolenească', dacă lucrul acesta li s-ar fi cerut (…). Tactica folosită de diriguitorii moldovenizatori era următoarea: mai întâi impuneau Institutului respectiv o teză care trebuia să fie fondată (în ce mod – nu-i interesa), urmând ca apoi tot ei să facă trimitere la autoritatea științifică a institutului în cauză"[188].

Or, date fiind aceste directive de partid, sarcina principală care le revenea scriitorilor și intelectualității de creație din Moldova Sovietică, de la formarea primei organizații literare din RASSM în 1924 până la destrămarea URSS în 1991 a fost „crearea unui sistem de valori culturale (centrate în

[186] S. I. Bruk, *Naselenie mira. Etnodemografičeskij spavočnik.* Moscova, 1981, p. 211.
[187] V. Stăvilă, *Evoluția componenței naționale a elitei politico-economice a RSSM (1940-1991)*, în „Revistă de istorie a Moldovei", 1996, nr. 4, p. 33-42. Apud Gh. Negru, *op. cit.*, p. 26-30.
[188] În vol. *Limba română este Patria mea,* editat de Al. Bantoș, Chișinău, Casa Limbii Române, 1996, p. 150-151.

jurul unei presupuse limbi literare distincte și a invenției unui patrimoniu cultural autohton) care să legitimeze existența unei «națiuni socialiste» moldovenești"[189]. În condițiile în care în domeniul lingvisticii (și al științei în general) predominau metodele administrative de partid, elitele intelectuale românofone erau obligate să se preteze la un joc dublu: pe de o parte, să pledeze pentru exprimarea corectă și pentru normele literare ale limbii române, numite atunci „moldovenească", utilizând pe ascuns instrumentele lingvistice elaborate în România (DEX-ul și Gramatica Academiei Române erau păstrate sub șapte lacăte la editurile din Basarabia), pe de altă parte, să se plieze directivelor politicii lingvistice oficiale care avea drept nucleu teoria celor două limbi diferite – „moldoveneasca" și româna. Pur și simplu, nu aveau de ales, întrucât, cu cuvintele exegetului american G. Fouse, „URSS a depus mari eforturi ca să distanțeze limba moldovenească de cea română din motive geo-politice, pentru a înlătura orice posibile argumente cum că Moldova ar fi parte din România" [190].

Doar odată cu perestrojka lui M. S. Gorbaciov elitele intelectuale de la Chișinău încep să se angreneze în mișcarea pentru recuperarea identității românești, devenind în acei ani un model etic pentru întreaga comunitatea românofonă din Rep. Moldova. Mai exact, după ce Valentin Mândâcanu publică în 1988 eseul *Veșmântul ființei noastre* (cenzurat și trunchiat, fragmentul *Alfabetul latin – o sperietoare?* fiind de-a dreptul suprimat), se declanșează „lupta" pentru redobândirea drepturilor limbii române care avusese până atunci statut de cenușăreasă la ea acasă. Pentru prima dată de la instaurarea regimului sovietic, un lingvist de la Chișinău avea curajul să spună că limba autohtonilor se află în pericol de degradare, că se ajunsese la o „situație catastrofală"[191]. Eseul lui V. Mândâcanu a avut un impact nemaipomenit, declanșând, pe termen scurt, efervescența națională și impulsionând mișcarea pentru redobândirea identității românești. Or, problema limbii române a asigurat atunci coeziunea elitei intelectuale și a reprezentanților elitei politice, ceea ce a condus la declararea independenței în data de 27 august 1991. Dincolo de faptul că proclamarea independenței a fost văzută ca eliberare de sub tutela sovietică, ea a însemnat totodată începutul de emancipare a

[189] P. Negură, *Inginerii identității moldovenești: scriitorii moldoveni, de la stalinism la independență*, în http://www.criticatac.ro/18005/inginerii-identitii-moldoveneti-scriitorii-moldoveni-de-la-stalinism-la-independen/.

[190] „În realitate, politicile sovietice din Moldova s-au dovedit a fi contradictorii. Pe de o parte, sovieticii încercau să creeze o identitate moldovenească separată și distinctă de cea a României. Pe de altă parte, rusificarea a ignorat ceea ce putea fi considerat conștiință națională. Ca parte a acestei politici, sovieticii au inventat limba moldovenească, apoi au supus-o limbii ruse", cf. Gary C. Fouse, *The languages of the former Soviet Republics. Their history and development*, University Press of America, Lahnam, New York, Oxford, 2000, p. 85.

[191] A se vedea textul nostru *Limba română în Basarabia – un calvar fără sfârșit*, în vol. E. Bojoga, „Limba română – „între paranteze"?, Chișinău, ed. ARC, 2013, p. 53-60.

limbii române și recunoașterea statutului ei în societate. Din acel moment, limba română devine în R. Moldova, după expresia lui J. Erfurt, un simbol al independenței.

Din păcate, starea de efervescență generală s-a potolit în 1994, odată cu venirea la putere a unui guvern format din vechii nomenclaturiști, iar din 2001 când partidul comuniștilor câștigă alegerile, se va reveni la politica lingvistică de odinioară, adică la doctrina moldovenismului. Analizând componentele moldovenismului actual – ca proiect de sorginte sovietică, fundamentat în 1924 în fosta R.A.S.S.M., care, „bazându-se pe o lectură distorsionată, acreditează ideea unei diferențieri etno-lingvistice între «moldoveni» și «români»" – , Dan Dungaciu demonstrează că toate creațiunile moldoveniste din ultimii ani sunt, de fapt, variațiuni pe aceeași temă. Atât *Concepția Republicii Moldova* (2003), *Moldovenii în istorie* (Petre P. Moldovan 1993), *Istoria Moldovei în date* (V. V. Stati 1998), *Istoria Moldovei* (V. Stati 1998) cât și *Dicționar moldovensc-românesc* (Stati 2003) alcătuiesc toate împreună un *proiect negativ*, deoarece încearcă să impună o identitate de sus în jos populației majoritare a Rep. Moldova[192].

Cert este că prin discursul lor identitar, comuniștii au încercat să modeleze viziunea și atitudinea comunității întregi față de propriul trecut și prezent, dar și față de limba română, denumită de ei moldovenească. Sintetizând aceste demersuri, putem afirma că, analizată din perspectivă actuală, cultivarea unei identități diferențiatoare și opuse identității românești nu reprezintă altceva decât niște tentative consecvente de deznaționalizare stalinistă. Aceasta este și concluzia care se desprinde în urma lecturii bibliografiei apărute în ultimii ani la Chișinău, București și în Occident. Căci intelectualii de astăzi preferă să cerceteze arhivele, să meargă la surse, să se angajeze în polemici științifice pentru a demonstra adevărul științific și a apăra limba română. Gh. Negru (2000), Gh. Cojocaru (2001), E. Negru (2003), L. Colesnic-Codreanca (2003), M. Gribincea (2004), V. Ciobanu (2005), V. Gârneț (2005), D. Dungaciu (2010), D. Poștarencu (2012) ș. a. demonstrează că studiile scrise în perioada sovietică – atât cele de istoriografie moldovenească, de lingvistică, cât și cele de etnografie – urmăreau de fapt să justifice anexarea teritoriilor românești în 1940 și să inducă o amnezie colectivă printre moldoveni în legătură cu adevărata lor cultură și identitate națională[193]. Autorii citați mai sus arată că proiectul elaborării unei identități moldovenești, concepute ca opusă celei românești – prin manuale de istorie, prin gramatici și dicționare și alte instrumente aflate în serviciul unei propagande orientate spre impunerea sa de sus în jos cetățenilor Rep. Moldova – , luat în ansamblu, a constituit un efort zadarnic. În școlile din Basarabia din 1991 se predă limba română, iar

[192] D. Dungaciu, *Moldova ante portas*, București, Tritonic, 2005, p. 112.
[193] Cf. Ch. King, *Op. cit.*, p. 4.

reprezentanții generației actuale de intelectuali declară deschis că sunt români și că vorbesc limba română[194].

Cu toate acestea, parafrazându-l pe Mihai Cimpoi, asupra intelectualului basarabean se exercită *o determinare existențială* sub forma emblematicei săbii a lui Damocles, care atârnă mereu deasupra capului său. „Oricum ar întoarce capul, oricum s-ar mișca în spațiu și timp (acestea mereu vitrege, mereu tererizante, vorbind în termenii lui Mircea Eliade), spectrul acestei săbii nu dispare. De aceea, putem vorbi despre un adevărat martiriu cultural, de un eriosm chiar în menținerea și perpetuarea limbii române între Prut și Nistru"[195].

[194] Un exemplu sugestiv îl constituie și spațiul online, mai precis site-ul *Odnoklassniki*, rețeaua de socializare cu cea mai mare audiență din spațiul ex-sovietic. Deși în sept. 2012 site-ul anunțase că va lansa versiunea mobilă în limba „moldovenească", această decizie a generat proteste printre internauți, ceea ce i-a determinat / obligat pe coordonatorii de la Moscova să revină la *limba română*. O victorie remarcabilă în spațiul *online*, ceea ce nu se întâmplă în spațiul real de comunicare, unde conform datelor ultimului sondaj, 60% dintre cetățeni consideră că denumirea corectă a limbii este „moldovenească" și doar 37% – româna. Cf. Româna sau „moldovenească"? Ce spun sondajele, în http://unimedia.info/stiri/romana-sau-moldovenesca-ce-spun-sondajele-75541.html.

[195] M. Cimpoi, *Limba care (ne) vorbește ființa*. Dialog cu E. Bojoga (în manuscris).

Monah Iustin Taban

Jertfă, creație și înnoire a omului în Taina călugăriei

Jertfa. O intuiție a unui adevăr înscris în adâncul firii umane, o rădăcină așezată în noi din care par să ia viață aspirațiile ființei noastre. Căci în adâncul ființei noastre stă nevoia de a dedica ceea ce facem către ceva sau Cineva, de a închina operele noastre la Cineva, de a trăi sau de a muri pentru Cineva. Altfel, viața pare fără sens, pentru că se consumă numai înăuntrul sinelui. Parcă nici nu suntem siguri că existăm, atâta vreme cât nimeni nu ne-a confirmat existența noastră, nimeni nu ne-a primit personal creațiile noastre ca jertfe.

Și de aici ne vine întrebarea: oare nu acest Cineva ne-a imprimat această chemare pentru jertfă, pentru dedicație personală, oare nu acest Cineva leagă firele tuturor aspirațiilor noastre profunde? Și dacă noi suntem așa, înseamnă că și El trebuie să fie așa, și că noi suntem după chipul Lui, o ființă jertfelnică. O dragoste jertfelnică, care are încredere că dacă se va dărui, nu va muri. Astfel, omul întrezărește o nouă viață, necunoscută, dincolo de hotarul jertfei sale, în care va fi conținut cu totul de Cel Căruia i-a dăruit viața lui. El va locui în Acela și Acela în el. Această stare o tâlcuia sub formă de vers și de metaforă Daniel Turcea, poetul luminii necreate: „A fi în Dumnezeu, înconjurat de El, mai mult decât o pasăre în cer! Însuși cerul e o pasăre în Dumnezeu!”[196].

Dacă vrem să înțelegem de unde vine dorința omului de a dedica, de a jertfi, trebuie să mergem acolo unde încep toate, la începutul poveștii omului și la Cel Care o scrie, Dumnezeu.

Mai înainte de a apuca omul să-i dedice lui Dumnezeu ceva, Dumnezeu i-a dedicat omului toată lumea, încă dinainte de facerea lui. În primele șase zile, Dumnezeu a făcut cerul, pământul, plantele și animalele, iar apoi a zis: „Să facem om după chipul și după asemănarea Noastră, ca să stăpânească peștii mării, păsările cerului, animalele domestice, toate vietățile ce se târăsc pe pământ și tot pământul!” (Fac. 1, 26)[197]. Dar omul trebuia mai întâi pregătit pentru a fi stăpânul lumii, prin înfrânare și stăpânire de sine. Altfel, ar fi abuzat de ea și ar fi distrus-o, devenind ca Lucifer.

Știm că în Rai, în grădina Edenului, în centru, erau doi pomi: pomul cunoștinței binelui și răului și pomul vieții. Sfinții Părinți arată că pomul cunoștinței binelui și răului trebuie înțeles alegoric, ca pom al plăcerii

[196] Daniel Turcea, *Epifania. Cele din urmă poeme de dragoste creștină*, ediție îngrijită de Lucia Turcea și pr. Sever Negrescu, ed. Doxologia, Iași, 2011, p. 206.

[197] Toate citatele biblice din prezenta lucrare au ca sursă *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române (IBMBOR), București, 1988.

simțurilor, ca o gustare din frumusețile lumii sensibile, senzuale[198]; iar pomul vieții trebuie văzut ca pom al contemplației, al hranei spirituale, sau chiar ca Hristos Însuși, Care avea să se dea hrană veșnică omului[199]. Și încă de acum, observăm în modul de viață cerut de Dumnezeu lui Adam, și în porunca negustării din pomul plăcerii simțurilor, chipul viețuirii monahale. Acest chip nu are în sine nimic constrângător, nimic morbid, nu este o asceză absurdă, ci trebuie înțeles ca o fericire liberă de păcat, o fericire pură. Ceea ce reprezintă astăzi pentru călugăr voturile monahale – fecioria, sărăcia și ascultarea, orientate către Dumnezeu – le vedem ca arhetipuri în modul de viață originar pregătit de Dumnezeu pentru Adam și Eva.

Căci însăși viețuirea conjugală a lui Adam și a Evei înainte de cădere avea ceva feciorelnic în ea, și nu se realiza în felul pătimaș de după cădere. Despre porunca dată de Dumnezeu oamenilor înainte de cădere – „Creșteți și vă înmulțiți și umpleți pământul" (Fac. 1, 28) – Sf. Ioan Gură de Aur spune că se referă la o lege mai înaltă a firii, care după cădere a rămas inaccesibilă[200]. Fecioria mai presupunea și o dispoziție a sufletului de a gusta din bucuriile pure, duhovnicești, reprezentate de pomul vieții, nu din cele senzuale și pătimașe, întruchipate de pomul cunoștinței. Fecioria, deci, însemna o relație corectă, atât a lui Adam cu Eva, cât și a lor cu lucrurile. Sărăcia, la rândul ei, constituia pentru Adam nu mizerie și lipsă, ci o neagoniseală a bogățiilor lumii pentru el, o detașare de ele și o acceptare a lor ca dar din partea lui Dumnezeu. Iar ascultarea constituia încrederea mai mare în avertismentul lui Dumnezeu: „vei muri negreșit" (Fac. 2, 17), decât în amăgirea șarpelui, deci și o rezistență la ispitirea din partea propriei sale soții. Astfel, la călcarea poruncii, Adam și Eva au pierdut toate caracteristicile acelui mod originar și dumnezeiesc de viețuire, în care erau conținute și arhetipurile vieții monahale. Unirea dintre ei și nașterea de fii nu se va mai realiza feciorelnic, ci pătimaș, și prin durere,

[198] Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăța, lumina și desăvârși*, vol. III, traducere din grecește, introducere și note de pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, ed. IBMBOR, București, 2009, p. 36-37.

[199] *Ibidem*, p. 120. De asemenea, Hristos este înfățișat în mod curent ca pom al vieții în fresca Judecății de Apoi din pridvorul mănăstirilor bucovinene.

[200] „Spune-mi, te rog, Adam a fost născut prin căsătorie [în sens de unire trupească – *n.n.*]? Eva a fost născută prin durerile de naștere ale unei alte femei? Nu poți să-mi spui! Atunci pentru ce tremuri, pentru ce te temi degeaba că va dispărea neamul omenesc, dacă dispare căsătoria? Milioane de milioane de îngeri slujesc lui Dumnezeu, mii de mii de Arhangheli stau înaintea Lui; și nici unul dintre ei nu există datorită căsătoriei, nașterilor, durerilor nașterii și zămislirii. Prin urmare, Dumnezeu ar fi înmulțit cu atât mai mult pe oameni, fără să fi fost nevoie de căsătorie, așa cum a făcut și pe cei dintâi oameni, din care se trag toți oamenii. În vremea noastră chiar, nu puterea căsătoriei menține neamul omenesc, ci cuvântul Domnului spus la început: Creșteți și vă înmulțiți și umpleți pământul (Fac. 1, 28)" (Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre Feciorie. Apologia vieții monahale. Despre creșterea copiilor*, traducere din limba greacă de pr. prof. Dumitru Fecioru, ed. IBMBOR, București, 2001, p. 27-28).

și atât ei, cât și fiii lor vor muri. Lumea și bogățiile sale îi vor ispiti spre a le poseda, iar ascultarea de Dumnezeu va fi resimțită, din ce în ce mai des, ca ceva contrar voinței lor omenești.

Trebuie observat că Dumnezeu nu i-a refuzat lui Adam fericirea supremă, gustarea din pomul vieții, adică din Dumnezeu Însuși, așa cum zeii greci i-au refuzat lui Prometeu focul cunoașterii. Dumnezeu i-a oprit doar pomul simțurilor, al plăcerii, fiindcă știa că gustarea dintr-un astfel de pom îl va corupe pe Adam și îl va face incapabil de a mai gusta din Dumnezeu. Oprirea ulterioară de la pomul vieții nu a făcut-o Dumnezeu din gelozie, ci din dragoste, fiindcă dacă Adam ar fi gustat din acesta în starea sa coruptă, muritoare, atunci însăși corupția și mortalitatea lui ar fi devenit nemuritoare. În înțelepciunea Lui, Dumnezeu a hotărât ca un astfel de om, învechit de pofte, trebuie să moară, pentru ca un om nou să se nască, mai bun decât primul și restaurator al lui.

Și numai El, Dumnezeu, putea să întruchipeze un astfel de Om Nou, un om-Dumnezeu, în persoana lui Hristos. Hristos, omul-Dumnezeu, a venit să împlinească cele mai adânci așteptări ale omenirii de la om, în diverse ipostaze: învățătorul universal al lui Socrate, Logosul lui Platon, Sfântul lui Confucius, Dumnezeul necunoscut al atenienilor, omul căutat de Diogene, semizeul visat de greci, și, mai ales, Mesia lui Israel. În Evanghelia Sa, Hristos se intitulează constant Fiul Omului, subliniind legătura lui cu vechiul Adam, pe care a venit să-l înnoiască și să-l scoată din moarte, cum spune și apostolul: „Făcutu-s-a omul cel dintâi, Adam, cu suflet viu; iar Adam cel de pe urmă cu duh dătător de viață" (1 Cor 15, 45). Prin feciorie, sărăcie și ascultarea de Tatăl, Hristos a recuperat modul originar de viețuire a lui Adam în rai, a reînființat arhetipurile vieţuirii monahale. Și a murit și El, dar nu ca vechiul Adam, ci ca unul nou, pentru viață și înviere.

Din acest moment, destinul omului va fi imprimat definitiv de jertfa hristică, de moarte și de înviere. El nu-și mai găsește fericirea în nimic, dacă nu acceptă să moară sieși și să trăiască lui Hristos. Cu scopul acesta omul cel nou va începe un război ființial cu cel vechi, cu cel care a ocupat firea umană prin uzurpare, și a deviat-o de la împlinirea ei[201].

Creștinul primelor veacuri asumă chipul vieții monahale, al omului înfrânat în poftele lui și ascultător de Dumnezeu. De aceea, voința și rațiunea autonomă care au făcut pe Adam să socotească bun de mâncat fructul oprit trebuie să moară, fiindcă ele conțin de fapt toate acele gânduri prin care omul se încrede în sine, și se opune lui Dumnezeu. În acest sens glăsuiește

[201] „Dar văd în mădularele mele o altă lege, luptându-se împotriva legii minții mele și făcându-mă rob legii păcatului, care este în mădularele mele. Om nenorocit ce sunt! Cine mă va izbăvi de trupul morții acesteia? Mulțumesc lui Dumnezeu, prin Iisus Hristos, Domnul nostru! Deci, dar, eu însumi, cu mintea mea, slujesc legii lui Dumnezeu, iar cu trupul, legii păcatului". (Rom. 7, 23-25)

Apostolul către Corinteni: „Noi surpăm iscodirile minții, și toată trufia care se ridică împotriva cunoașterii lui Dumnezeu și tot gândul îl robim, spre ascultarea lui Hristos" (2 Cor. 10, 4-5). De asemenea, toate dragostele în care omul pune egoism, posesivitate, orgoliu, desfrânare sau idolatrie – fie cât de puțin – trebuie să moară, ca să fie înlocuite de noi feluri de a iubi. De aceea Mântuitorul socotește că simpla privire a unei femei cu poftă este un adulter interior, iar acest fel de a privi trebuie să moară. Astfel se poate naște un nou fel de a privi și de a iubi femeia, ca pe ceva sfânt, ca pe o biserică, după cum Adam era capabil să o iubească pe Eva înainte de cădere. La fel și din partea femeii, se cere să nu mai ispitească pe bărbat, asemenea vechii Eve, stimulându-i iubirea pătimașă, ci să ridice privirea lui la ce este mai de preț în ea: „Podoaba voastră să nu fie cea din afară: împletirea părului, podoabele de aur și îmbrăcarea hainelor scumpe, ci să fie omul cel tainic al inimii, întru nestricăcioasa podoabă a duhului blând și liniștit, care este de mare preț înaintea lui Dumnezeu" (1 Petru 3, 3-4). Iubirea pătimașă de mamă, de tată, sau de copii este și ea delegitimată de Hristos: „Cel ce iubește pe tată ori pe mamă mai mult decât pe Mine nu este vrednic de Mine; cel ce iubește pe fiu ori pe fiică mai mult decât pe Mine nu este vrednic de Mine" (Mat. 10, 37).

Astfel, tot ceea ce omul iubește fără să fie în numele lui Dumnezeu – un om, un lucru, o operă, o idee, a altora sau a sa proprie – este condamnat să moară, pentru ca el să dobândească o iubire nouă, după Dumnezeu, care le verifică și le curățește pe toate. Iar acest mod de a trăi nu presupunea neapărat ieșirea din lume și despărțirea de femeie, ci iubirea femeii și a lumii în Dumnezeu, în cadrul familiei creștine.

Pentru acest nou mod de viață a fost instituită taina Botezului, imediat după întemeierea Bisericii Primare, la Pogorârea Sfântului Duh. Botezul a fost tâlcuit de Însuși Mântuitorul ca o naștere din nou, din apă și din Duh (In. 3, 5). Este taina plenară care Îl aduce pe Hristos înăuntrul omului, schimbând viața veche și mărginită de păcat a strămoșului Adam, cu viața răstignită și înviată a noului Adam. Văzut astfel, Botezul este în sine desăvârșit, și suficient pentru mântuirea omului. Un botez trăit plenar, fără recăderea în păcat și în poftele cele vechi, nu mai face imperios necesară Taina Călugăriei, pentru că deja o conține, prin înfrânarea poftelor, a minții, și ascultarea de Dumnezeu. Slujba botezului, așa cum este păstrată în Molitfelnicul ortodox, subliniază Taina ca moarte desăvârșită împreunată cu viață desăvârșită: „Fraților, au nu știți că toți câți în Hristos Iisus ne-am botezat, întru moartea Lui ne-am botezat? (…) Așa și voi, socotiți-vă că sunteți morți păcatului, dar vii pentru Dumnezeu, în Hristos Iisus, Domnul nostru" (Rom. 6, 3-11). Preotul se roagă la rândul lui: „Și fă să ia chip Hristosul Tău în acesta ce se va naște din nou prin a mea nevrednicie"[202], iar mai departe, într-o altă rugăciune, recapitulează întreaga

[202] *Molitfelnic cuprinzând slujbe, rânduieli și rugăciuni săvârșite de preot la diferite trebuințe din*

istorie de la Adam la Hristos: „și dă acestuia (…) să lepede pe omul cel vechi, stricat de poftele înșelăciunii, și să se îmbrace în cel nou, care este înnoit după chipul Ziditorului Său, ca, fiind împreună sădit cu asemănarea morții Tale prin Botez, să se facă părtaș învierii Tale”[203]. De acum, viața fiecărui om botezat va putea conține în ea o nouă viață, care este viața lui Dumnezeu.

În primele trei secole ale Bisericii Primare, călugăria nu a existat propriu-zis ca taină instituționalizată. Existau creștini care alegeau să viețuiască în feciorie, atât trupească cât și sufletească, dar și-o asumau aceasta ca un mod natural de a trăi Taina Botezului. Ei nu se despărțeau de lume, ci doar viețuiau mai aparte în lume, așa cum și soții puteau alege să trăiască în feciorie, rămânând în familie. Dar cu timpul, oamenii au început să recadă în păcatele cele vechi, de dinainte de botez, unii creștini s-au lepădat la vremea persecuțiilor (acei *lapsi*), și de asemenea mulți și-au corupt gândirea cu ereziile care începuseră să circule în Biserică. Ceea ce era de neconceput în primele decenii ale Bisericii Primare, acum devenea o lege a firii: recăderea omului în păcat după Botez. De aceea călugăria prin retragere din lume, inițiată de Sfinții Antonie cel Mare și Pahomie cel Mare la sfârșitul secolului al III-lea, va fi receptată ca instituție și Taină a Bisericii la primul sinod ecumenic. Taina Călugăriei va deveni astfel un botez reînnoit, al pocăinței, înăuntrul Botezului creștin, o reasumare a făgăduințelor de a muri poftelor lumii și a trăi pentru Dumnezeu.

În acest sens se roagă preotul pentru candidatul la schima mare monahală, în slujba tunderii: „unește cu darul cel dăruit lui de la strămoși, al punerii de fii și al împărăției Tale prin Sfântul Botez, această monahicească făgăduință a chipului îngeresc”[204]. Fiindcă nu mai poate trăi ca monah în lume, într-o lume cuprinsă din nou de goana după plăcere, bani și putere, și înstrăinată de Dumnezeu, omul se aduce jertfă lui Dumnezeu în afară de lume. O altă rugăciune din slujba călugăriei îi cere lui Dumnezeu: „primește pe robul Tău, care a lăsat poftele cele lumești și pe sineși s-a adus Ție, Stăpânului, jertfă vie bineprimită”[205]. Părăsirea mamei, a tatălui, a fraților, a prietenilor, a colegilor, se fac pentru a recâștiga iubirea în Dumnezeu a acestora, în depărtare fizică de ei, dar în îmbrățișarea duhovnicească a tuturor.

Aceasta este puterea făgăduinței fecioriei, recuperarea felului fecioresc de a iubi pe om, fără patimă, senzualitate, orgoliu sau dorință de stăpânire, ci într-un mod absolut liber, originar în Eden. La fel este puterea făgăduinței sărăciei, a neagoniselii, eliberarea de atașamentul pătimaș față de lucrurile materiale, și chiar de posesivitatea față de idei sau păreri personale, care împiedică primirea gândurilor lui Dumnezeu. Iar făgăduința ascultării de

viața creștinilor, ed. IBMBOR, București, 2002, p. 36.
[203] *Ibidem*, p. 38-39
[204] *Ibidem*, p. 588.
[205] *Ibidem*, p. 559

Dumnezeu, prin stareț, duhovnic și îndrumătorii vieții de mănăstire este închinarea voinței sale pătimașe, înclinată spre iubirea de sine, pentru a primi o nouă voință spre bine și adevăr. Astfel, prin răstignirea rațiunii, a voinței, și a sentimentului sau *eros*-ului celui vechi, omul întreg întruchipat de acestea este lăsat să moară, spre nașterea omului nou, cu o nouă rațiune, voință și *eros*.

După asumarea făgăduințelor fecioriei, sărăciei și ascultării, candidatul la călugărie devine un om logodit cu Dumnezeu. El primește un nume nou, haine noi, și, mai ales, o putere harică de a vedea, de a gândi și de a iubi lumea și oamenii în Dumnezeu. Această putere nu este un magică, automată, ci un potențial care trebuie pus în lucrare, pentru care se și face în mod repetat rugăciunea: „Încă ne rugăm ca să se lepede el de omul cel vechi și ca să se îmbrace în omul cel nou, cel zidit după chipul lui Dumnezeu”[206]. În felul acesta prin viața lui strălfulgeră, ca un fir roșu, modul de viețuire originar al lui Adam în Eden, modul de viețuire al lui Hristos ca om, precum și propriul lui mod de viețuire făgăduit la Botez, acum toate actualizate.

Așadar omul cel nou, Adam cel Nou, este întruchipat plenar de Hristos. Pe îl regăsim în Taina Botezului sau în Taina Călugăriei, ca actualizare a Botezului. Rămâne totuși profunda problemă a identității. Omul, fie mirean, fie călugăr, în continuare se întreabă: Cine sunt eu? Sunt omul cel vechi sau omul cel nou? Sau sunt și unul și altul deopotrivă, pe care îi văd că trăiesc în mine și se luptă între ei?[207]. Sfântul Pavel ajunsese însă să spună: „și nu eu mai trăiesc, ci Hristos trăiește în mine” (Gal. 2, 20). Și atunci omul s-ar putea iarăși întreba: „Dar dacă Hristos trăiește în mine, ce mai rămâne din mine? Eu nu mai am dreptul să exist?”. Însă întrebarea retorică nu poate avea nădejde de răspuns, pentru că omul și-o pune sieși, și el nu-și poate afla răspunsul întru sine. El nu-și poate afla răspunsul decât întru Altcineva, întru un Sine dincolo de sine, pe care Îl întreabă și cu Care vorbește față către față. Este același Cineva care a sădit impulsul de jertfă în noi, de predare a eului nostru unui alt Eu.

Știm că Dumnezeu S-a revelat pe Sine lui Moise ca *Eu sunt*[208]. El este existența plenară, desăvârșită prin Sine, Care nu depinde de nimeni. Numai El are în fire pe *Eu sunt*. Omul antropocentric încearcă să spună și el *Eu sunt*, dar cade inevitabil într-o îndoială, pentru că simte că nu-și află izvorul în sine. Eul lui se clatină în gol, sub o presiune a întregii sale ființe, atât timp cât nimeni nu-i confirmă: *Tu ești*. Până la întruparea lui Hristos, Dumnezeul *Eu sunt* a rămas cumva exterior omului. Era un El, persoana despre Care se

---

[206] *Ibidem*, p. 567.

[207] „Căci a voi se află în mine, dar a face binele nu aflu; căci nu fac binele pe care îl voiesc, ci răul pe care nu-l voiesc, pe acela îl săvârșesc. Iar dacă fac ceea ce nu voiesc eu, nu eu fac aceasta, ci păcatul care locuiește în mine” (Rom. 7, 18-20).

[208] „Atunci Dumnezeu a răspuns lui Moise: «Eu sunt Cel ce sunt». Apoi i-a zis: «Așa să spui fiilor lui Israel: Cel ce este m-a trimis la voi!»” (Ieș. 3, 14) .

vorbește, și câteodată, mai rar, un Tu, persoana cu Care se vorbește. Dar tot un Tu exterior. Abia de la Botez, de la sădirea lui Hristos înăuntrul omului, *Eu sunt* s-a mutat înăuntrul eului omului. Și în sfârșit, după 5.500 de ani de înstrăinare scurși de la căderea lui Adam până la întruparea lui Hristos, omul își poate afla răspunsul la întrebarea sa fundamentală. El îi poate spune lui Dumnezeu: „Acum, de la Botez – sau de la Călugărie – nu mai ești un Tu exterior mie, Doamne, ci ești un Tu întru mine. Și acest Tu întru mine îl simt ca pe mine însumi, ba chiar îl identific cu eul meu. Eu nu mai sunt eu, omul cel vechi, al poftelor, al păcatului, rupt de Tine. Mi-am jertfit eul meu pătimaș de bunăvoie, l-am răstignit și l-am omorât, ca acum eu să fiu sădit întru Tine. Știu că nu mă anulezi ca eu, și că Tu rămâi Tu. Dar acum eu sunt omul cel nou, eu sunt Tu întru mine".

În felul acesta s-ar putea reconstitui dialogul interior al omului, dar nu purtat în gol, ci cu Dumnezeu întru sine. Această întrepătrundere a persoanelor și a firilor poartă în teologie numele de *perihoreză*, și ea se aplică în special locuirii persoanelor Sfintei Treimi una în cealaltă, sau întrepătrunderii dintre Hristos-om și Hristos Dumnezeu într-o singură persoană. Însă prin întruparea Domnului și prin Taina Botezului, a devenit posibil ca omul să locuiască în Dumnezeu și Dumnezeu în om, până la punctul în care omul și Dumnezeu devin una. Și despre această *perihoreză* vorbește Mântuitorul când spune: „Cel ce mănâncă trupul Meu și bea sângele Meu rămâne întru Mine, și Eu întru el" (In. 6, 56). Sau „Eu sunt vița, voi sunteți mlădițele. Cel ce rămâne întru Mine și Eu în el, acela aduce roadă, căci fără Mine nu puteți face nimic" (In. 15, 5).

Aici trebuie să căutăm arhetipul jertfă-creație, în ceea ce Hristos a făcut prin răstignirea Lui, și în ceea ce face la fiecare Liturghie. Orice jertfă a creștinului se face de fapt înăuntrul acestei jertfe a lui Dumnezeu. Și pe această jertfă se altoiește și monahul, cel care își jertfește sinele cel vechi în fiecare zi, pentru a și-l zidi pe cel nou, cel după chipul lui Dumnezeu.

Adrian Muraru

Ignatie de Antiohia, tralienii și o scrisoare

1. Cine este Ignatie?

Ignatie al Antiohiei este un episcop matirizat chiar la începutul creștinismului. Știm destul de puține despre el, și e păcat: este unul dintre primii episcopi martiri, primul care alcătuiește scrisori în drum spre locul muceniciei, Roma. Într-un fel, este firească ignoranța noastră: mai multe se cunosc despre cei care au mărturisit creștinismul în urmă cu zece, cincisprezece sau cincizeci de ani fie și pentru faptul că noi am trăit (aproape) în același timp[209]. În cazul lui Ignatie, episcop de Antiohia, nu cunoaștem originea, educația primită, statutul social, procesul convertirii, studiile, agenda episcopatului[210]. Nu avem multe urme scrise, contemporane, care să aibă legătură cu acest martir episcop: deținem un corpus epistolar semnat de acesta, o scrisoare a lui Policarp de Smirna, care amintește de mucenicia acestuia, precum și un Martyrium Ignatii, cel mai probabil o pastișă, ecou al unor documente similare, curente în Antichitatea creștină[211].

Atunci, dacă dorim să aflăm câte ceva despre biografia, despre identitatea acestui martir, cum trebuie procedat? Cel mai simplu este ca, în lipsa unor mențiuni auto/biografice venerabile, să conjecturăm plecând de la studiile despre creștinismul primului veac în Asia Minor. Am putea presupune astfel că Ignatie a fost o persoană de condiție modestă (creștinismul primului veac este populat de mase), cu educație elementară. La urma urmei, apostolii nu erau persoane foarte instruite, sau de condiție excelentă: tradiția ne spune că hirotonirea întru episcop a lui Ignatie a fost făcută de Apostolul Petru.

---

[209] Rândurile lui Ioan Hrisostom sunt grăitoare: Οὐ γάρ ἐστιν ἴσον Ἐκκλησίαν οἰκονομῆσαι νῦν, καὶ τότε, ὥσπερ οὐκ ἔστιν ἴσον τετριμμένην ὁδὸν, καὶ κατεσκευασμένην καλῶς, μετὰ πολλοὺς ὁδοιπόρους ὁδεύειν, καὶ νῦν πρώτως τέμνεσθαι μέλλουσαν, καὶ φάραγγας καὶ λίθους ἔχουσαν, καὶ θηρίων γέμουσαν, καὶ μηδέπω μηδένα δεξαμένην ὁδοιπόρον (In sanctum Ignatium martyrem 3).

[210] Cu excepția informațiilor autobiografice, foarte puține, predate în scrisorile ignatiene: episcopul Antiohiei pare să fi călătorit în dioceze din Asia Mică, unde – putem presupune – s-ar fi bucurat de respect.

[211] Nu aduc în discuție scrieri patent apocrife (Acta Ioannis) sau lucrări de secol patru (Atanasie cel Mare, Eusebiu de Cezarea, Ioan Hrisostom: interesant este procedeul folosit de cel din urmă, care consideră că portretul spiritual al lui Ignatie se află în pasajele pauline care vorbesc despre episcopat, Ignatie fiind, prin tradiție, hirotonit de Apostolul Petru), care urmează de obicei informația convențională, schematică sau după tipicul Acta, despre episcopul Antiohiei.

O altă cale de a afla câte ceva despre identitatea culturală, intelectuală a lui Ignatie este să-i privim scrisorile. Părerile specialiștilor în literatura creștină despre această serie de epistole[212] par a indica, dominant, un autor mânat de patos, cu un stil abrupt (de multe ori au fost identificate deficiențe stilistice, care au fost puse pe seama condițiilor de redactare: Ignatie era ținut sub strictă supraveghere în drumul său spre locul e execuție, iar redactarea scrisorilor pare să se fi făcut grăbit, pe furiș). Desigur, observațiile de natură stilistică sunt circumstanțiale, așa că profitul acestora este limitat: lipsa de „organizare" a scrisorilor se poate datora împrejurărilor cu totul speciale în care au fost redactate. Așadar, ipoteza unui Ignatie elementar pregătit (să nu uităm că totuși scrie epistole…), cu un bagaj cultural sumar primește argument suplimentar dacă nu punem pe seama circumstanțelor tot ceea ce pare deficiență în redactarea scrisorilor.

Pe de altă parte, lectura epistolelor ignatiene a fost făcută, de cele mai multe ori, cu pasiune de colecționar. Colecționar doctrinar. Astfel, elemente doctrinare importante au fost extrase din epistole (menționarea celor trei trepte ierarhice ecleziastice – Magnezieni 2,6; afirmarea explicită a dumnezeirii lui Iisus – Efeseni 7 etc.)[213]. O studiere a epistolarului care să ofere indicii despre profilul autorului pare să nu fi fost făcută: de vreme ce, judecate generic, epistolele sunt foarte modeste stilistic, iar singura lectură profitabilă dogmatic este cea fragmentară, o asemenea cercetare, care să ofere un profil, fie și parțial, al autorului, pare dificilă. Și totuși cred că încercarea ar merita făcută, și ea ar putea pleca de la observația curentă privitoare la construcția deficitară a epistolelor și aplicându-se unei scrisori „minore", cea adresate tralienilor.

2. Scrisoarea

În economia studiilor despre epistolarul ignatian, Scrisoarea către tralieni ocupă un loc minor[214]. Desigur, este de așteptat ca epistola adresată romanilor (sau cea trimisă efesenilor) să fie cercetată atent: Apostolul Pavel se adresase aceleiași comunități. Statistica spune același lucru: epistola adresată tralienilor

---

[212] Se păstrează mai multe recenzii ale epistolelor; în acest text, îmbrățișez opinia cvasi-unanimă a autenticității seriei de redacție „scurtă", care privește ca genuine șapte scrisori, destinate 1) romanilor, 2) efesenilor, 3) magnezienilor, 4) smirnenilor, 5) tralienilor, 6) locuitorilor din Filadelfia, 7) lui Policarp.

[213] Interesantă este atitudinea Reformei față de scrierile ignatiene: nefiindu-i reflectate doctrinele în acestea, Calvin se detașează de tot ceea ce îi stătea sub nume. Multe cuvinte aspre urmează: „Nihil naeniis illis quae sub nomine Ignatii editae sunt putidius. Quo minus tolerabilis est eorum impudentia, qui talibus laruis ad fallendum se instruunt" (Institutio, 1,13,29, p. 45, editio Genevae, 1559).

[214] Aceeași percepție o poate avea și cel care citește crestomația antică a lui Ioan Damaschin, Sacra parallela, în care se amintesc pasaje din epistolele ignatiene, însă doar două fragmente din epistola adresată tralienilor. Teodoret, în Eranistes, selectează doar un fragment din epistola adresată tralienilor ca argument al „Ortodoxului".

este, ca număr de cuvinte, jumătate din cea adresată efesenilor.

Epistola destinată locuitorilor cetății Trales se compune – convențional – din 13 secțiuni, prefațate de rituala salutare inițială. Iar observația privitoare la construcția hazardată a scrisorilor ignatiene pare a fi valabila și aici. Să vedem însă mai întâi care este cuprinsul, în rezumat, al epistolei.

1. Polibius, episcopul tralienilor, l-a vizitat pe Ignatie, care se îndrepta spre Roma; elogiul Bisericii din Trales.
2. Ascultarea datorată episcopului; menționarea celor trei trepte ierarhice
3. Elogiul lui Polibius; reînnoirea îndemnului la ascultare.
4. Ignatie își mărturisește nevoia de umilință.
5. Deși cunoscător al celor cerești, Ignatie nu le va scrie tralienilor despre acestea.
6. Îndemn la evitarea „eresului", care este „iarbă străină"; grijă pentru acel farmacon pregătit de adepții „eresului".
7. Acești adepți ai „eresului" pot fi evitați dacă se ține legătura cu „Dumnezeu Iisus Hristos" prin episcop; se menționează cele trei trepte ierarhice.
8. Necesitatea unei conduite prudente, evlavioase.
9. „Mărturisirea de credință" în Iisus.
10. Realitatea pătimirii lui Hristos este garantată de realitatea pătimirii lui Ignatie.
11. Evitarea „eresului", a „rodului aducător de moarte", înseamnă unitate.
12. Salutări finale adresate tralienilor; repetat apel la urmarea episcopului (I).
13. Salutări finale adresate tralienilor; repetat apel la urmarea episcopului (II).

Se observă că scrisoarea folosește schema generală a unei epistole, formulele inițiale și cele finale sunt prezente. Câteva idei structurează epistola (chiar în epitoma de mai sus): rolul episcopului (și al ierarhiei bisericești) în Biserică, înțeleasă ca o comunitate unică, care trebuie să își asume o conduită morală.

Cursul relativ linear al epistolei pare sincopat de secțiunea a cincea, care vorbește, oarecum neașteptat, despre cele „cerești". Textul grecesc[215] este următorul: Μὴ οὐ δύναμαι ὑμῖν τὰ ἐπουράνια γράψαι; Ἀλλὰ φοβοῦμαι μὴ νηπίοις οὖσιν ὑμῖν βλάβην παραθῶ· καὶ συγγνωμονεῖτέ μοι, μήποτε οὐ δυνηθέντες χωρῆσαι στραγγαλωθῆτε· Καὶ γὰρ ἐγώ, οὐ καθότι δέδεμαι καὶ δύναμαι νοεῖν τὰ ἐπουράνια καὶ τὰς τοποθεσίας τὰς ἀγγελικὰς καὶ τὰς συστάσεις τὰς ἀρχοντικάς, ὁρατά τε καὶ ἀόρατα, παρὰ τοῦτο ἤδη καὶ μαθητής

[215] Urmez aici ediția din SC 10 (Cerf, 1969). Acest volum din SC este asumat, ca text de bază, si de D. Fecioru (PSB 1, p. 13).

εἰμι. Πολλὰ γὰρ ἡμῖν λείπει, ἵνα θεοῦ μὴ λειπώμεθα. Traducerea disponibilă în prezent în română, realizată de pr. D. Fecioru, este aceasta: „N-aș putea oare să vă scriu despre lucrurile cele cerești? Negreșit! Dar mă tem să nu vă fac rău, pentru că sînteți încă prunci. Iertați-mă! Neputându-le purta, mă tem să nu vă sugrumați. Că și eu, deși sunt în lanțuri și pot înțelege cele cerești, ierarhia îngerilor, cetele stăpîniilor, cele văzute și cele nevăzute, totuși nu sunt încă ucenic. Îmi lipsesc multe, ca să fiu vrednic de Dumnezeu".

În ciuda retoricii impuse de D. Fecioru textului, în ciuda unor întorsături de frază care nu sunt evidente în original, textul grecesc este bine redat. Însă misterul acestei interpelări pe teme „celeste" – într-un context mai degrabă străin de această tematică – crește atunci când observăm că τοποθεσίας este un termen uzual în scrierile astrologice, descriind dispoziția astrelor pe regiuni. Apoi, dacă despre îngeri ar fi vorba în text, ar fi dificil să înțelegem ce fel de „îngeri" ar putea fi corelați cu „cetele stăpîniilor, cele văzute și cele nevăzute": de vreme ce „stăpîniile" par a indica un rang îngeresc, nu prea se înțelege în ce fel acestea ar putea fi „văzute și nevăzute", așa cum vedem spre finalul fragmentului. Mai mult, analiza termenilor greceşti traduși prin „cetele stăpîniilor", τὰς συστάσεις τὰς ἀρχοντικάς, ne relevă că substantivul συστάσεις este și el un termen uzual în astrologie.

Dacă termenul înseamnă „adunări", iar adjectivul secvent, ἀρχοντικάς, poate fi tradus „dominante", atunci textul ignatian poate fi citit într-o fertilă ambiguitate: pe de o parte, el trimite la angelologie, pe de alta el țintește la (eventuale) practici de tip astrologic. O traducere mai fidelă a pasajului ignatian ar fi atunci: „Oare nu vă pot scrie despre cele cerești? Mă tem însă să nu vă aduc vătămare, prunci fiind. Iertați-mă, chiar dacă sunt legat și pot să gândesc cele cerești, alcătuirile îngerești/vestitoare, configurațiile dominatoare, văzute și nevăzute, cu toate acestea nu sunt încă și ucenic. Căci multe ne lipsesc, ca să nu ne lipsim de Dumnezeu". Traducerea ar trebui să sugereze posibilitatea a două lecturi: una în cheie angelologică, cealaltă în cheie astrologică. Dar de ce să fi făcut Ignatie aluzie la doctrine astrologice în srisoarea adresată tralienilor?

O altă aparentă abatere de la cursivitatea scrisorii poate fi aflată în secțiunea imediat următoarea, a șasea: se amintește despre „iarba străină", vătămătoare, despre un pharmakon utilizat de adepții eresurilor. Imaginea folosită aici de Ignatie poate fi considerată convențională, de vreme ce este prezentă în multe dintre scrierile vremii - cu sau fără pretenții retorice. Dar este interesant că autorul apelează la această imagine, și nu la alta, oricare ar fi aceasta, la fel de prezentă în literatura vremii (fiecare loc important – palestra, agora, casa –, fiecare eveniment important, public sau privat – războiul, căsătoria, călătoria –, aveau potențialul de a genera exemplaritate și, în consecință, de a fi utilizate literar). Și totuși Ignatie folosește aceasta imagine, amintind „iarba" și un pharmakon. De ce procedează astfel? Este întâmplare sau mai mult decât atât? Pentru a ne lămuri, ar trebui să indexăm

toate informațiile pe care le avem despre Trales, pentru a vedea dacă nu cumva Ignatie utilizează aceasta „imagine" în mod justificat.

3. Tralienii

Din păcate, informațiile despre Trales nu sunt abundente în literatura greacă antică, cea păstrată până astăzi. Voi încerca să sistematizez ceea ce mi se pare important, relevând îndeosebi informația referitoare la practici culturale.

Faima de oraș bogat este atestată de Strabon (Geographica 14,1), iar poziția în provincia Asia era eminentă, orașul oferind mai mulți conducători provinciali (ca „Asiarhi"). Orașul avea o „acropolă", cei mai mulți cetățeni locuind în jurul acesteia, la câmpie[216]. Tot geograful amintește că Trales a avut și oratori celebri: Dionysokles și Damasos. Orașul a fost fundat, ne spune tot Strabon, de argivi și de unii traci, prezumabil din provincia ilirică Tralia (de unde și numele cetății).

Trales nu era o cetate mică, lipsită de pretenții: o piatră funerară găsită aici, a lui Seikilos, este compusă parțial în hexametri și are în plus note muzicale, indicând astfel un linie muzicală (ITral 219; Musici Scriptores Graeci 450-452): trebuie să fi existat și competenți cititori ai aceste pietre funerare, ceea ce justifică scrierea acesteia. De menționat că unele inscripții creștine, de secol IV-V, din Trales conțin erori de limbă greacă, ceea ce arată că religia creștină fusese îmbrățișată de persoane mai mult sau mai puțin educate. Astfel, o inscripție-dedicație pentru un mozaic care îl menționează pe Anastasie, diacon din Alexandria și medic, conține două erori de redactare (textul are 7 cuvinte; a se vedea ITral 244).

Existau preocupări intelectuale: Diogenes Laertios menționează un „Crates" originar din Trales, retor în linia lui Isocrate (De vitibus … 4,23,9). Acesta se alătură lui Dionysokles și Damasos, deja menționați.

Publius Ælius Phlegon, un tralian (foarte probabil contemporan cu Ignatie, căci se amintește că a devenit libert în vremea împăratului Hadrian), redactează, printre altele, o lucrare foarte populară, De mirabilibus, sursă de informare prețioasă pentru mulți autori antici. Fotie al Constantinopolului, în Bibliotheca, judecă drept foarte modest stilul unei alte lucrări a lui Phlegon, De Olympiadis.

Simplicius, comentând aristotelicul De caelo, amintește opinia unui tralian, Iulian, care considera că mișcarea spre dreapta, regulată este cauzată este suflet (In Aristotelis quattuor libros De caelo commentaria 7,380), ceea ce indică și preocupări filosofice ale unor tralieni. Impresia este întărită de Asclepios, un alt tralian, care trăiește în secolul al VI-lea p.Chr. și scrie scolii la Introducerea lui Nicomah din Gherasa, fiind recunoscut ca filosof. În

[216] Teofrast amintește apele termale „grase" din jurul orașului Trales „din Asia" (Fragmentum 159).

enciclopedia Suidas este amintit Polion, originar din Trales, „sofist și filosof", care a scris la Roma, în secolul I a.Chr, numeroase și diverse lucrări (istorice, filosofie), alcătuind și „epitome". Suidas îl menționează și pe Arhimedes din Trales, tot filosof (nu se indică însă perioada în care a trăit, iar informațiile despre acesta din urmă sunt foarte puține).

Vedem așadar că Trales pare să fi fost un semnificativ centru cultural al Imperiului: evidențele scrise păstrate până astăzi conving de aceasta. Însă și mai importante par mențiunile despre preocupările medicale ale unor tralieni.

Galenus ne vorbește, în De compositione medicamentorum secundum locos 8 (13,105) despre o rețetă folosită de Filip în cazul tralienilor suferinzi de „ftizie" sau supurații. Apoi, și foarte important, Pseudo-Galenus îl menționează pe tralianul Thessalos, cel care a desăvârșit doctrina vechii școli „metodice" în medicină (Introductio seu Medicus 4).

Or, acest Thessalos este contemporanul lui Ignatie martirul: având în vedere rolul acestui medic în definitivarea doctrinelor școlii „metodice", una din cele trei școli medicale ale Antichității, este ușor de înțeles că tralienii erau foarte mândri că sunt concetățenii lui Thessalos. În plus, sub numele lui Thessalos din Trales s-au păstrat doctrine interesante, care uneau botanica și astrologia. Astfel, în De plantis duodecim signis et septem planetis subiectis se discută despre calitățile terapeutice ale plantelor (și pietrelor), care corespund influențelor zodiacale, de unde și importanța momentului recoltării acestora. Trebuie spus însă că identitatea autorului acestui tratat este încă disputată: Franz Cumont se vede contestat articulat în ultimele decenii[217].

Despre permanența preocupărilor medicale ne vorbesc și alte surse. Se păstrează până astăzi un inel de fier, cu inscripția „Al lui Eucarp, medic-șef", inel descoperit în Trales (ITral 246), însă din păcate nu avem alte informații despre acest vindecător (pare să fi trăit între secolele III-VII p.Chr., după cercetătoarea Cécile Nissen (v. teza de doctorat Prosopographie des médicines de l'Asie Mineure pendant l'Antiquité Classique, p. 353).

Apoi, în secolul al șaselea p.Chr., un tralian, Alexandru, devine medic vestit (Johann Albert Fabricius îl consideră, în secolul al XVII-lea, „metodic", însă apartenență la antica școală de medicină este încă disputată). Opera sa fundamentală, Therapeutica, pare a fi mai mult decât o compilație: interesantă este credința autorului în puterea tămăduitoare a amuletelor și a descântecelor (aluzia la efectul de placebo este prezentă, spre exemplu, în 1,15). Ca o curiozitate, arhitectul catedralei Sfânta Sofia (Constantinopol), Antim, a fost fratele acestui Alexandru: alți frați ai lui Alexandru se remarcă și ei (Dioscor rămâne medic în Trales, Olimpiu ajunge un jurist faimos, iar Metrodor face o carieră de filolog la Constantinopol).

---

[217] Pentru o trecere în revistă a chestiunii, a se vedea Ian S. Moyer, Egypt and the Limits of Hellenism, pp. 214-217 (capitolul „Who is Thessalos?").

4. Din nou despre Ignatie de Antiohia

Așa cum se poate observa, Trales se putea mândri, dincolo de elogiul „standardizat" al „patriei", cu mulți specialiști, în varii discipline. Situația prosperă a orașului, prezența unor practicanți ai diferitelor „arte și științe" îl așezau printre capitalele de provincie importante. Așa că Ignatie, atunci când redactează scrisoarea adresată tralienilor, nu scrie generic unor creștini, ci își articulează mesajul aplicându-l situației locale: menționarea unui pharmakon nu este accidentală, având în vedere faima unui practicant al medicinei, întemeietori de școală, iar trimiterea, discretă altfel, la practicile astrologice nu indică doar propensiunea populară spre acestea, ci eventual varianta sublimată, complexă a acestora, similară celei propuse în De plantis duodecim signis et septem planetis subiectis.

Apare, prin urmare, că episcopul martirizat este mai puțin un temperament, cât un intelect: cunoaște cetatea Trales, îi știe meritele și orgoliile (câteodată mai importante decât meritele) și își aplică mesajul, prin aluzii altfel greu de explicat, situației culturale generice a orașului. Abaterile de la cursul „linear" al epistolei, aluziile utilizate dezvăluie o persoană instruită – mult dincolo de medie –, cu o inteligența a scriiturii care se opune vulgarei opinii despre „stilul grăbit" al episcopului. Da, este adevărat că nu putem reconstrui o biografie intelectuală a lui Ignatie, nu ne putem lămuri asupra formării acestuia, însă avem suficiente indicii pentru a creiona o figură puternică spiritual și intelectual, cu stil și nerv. Nu avem doar un creștinism al mulțimilor în primul veac creștin (ceea ce, în sine, nici nu ar fi blamabil), ci și un creștinism al elitelor culturale, un creștinism care atrage persoanele cu instrucție superioară, un creștinism deschis spre forma exemplară a elinismului.

Și poate nu întâmplător această colecție de scrisori, a episcopului de Antiohia, a supraviețuit până astăzi: din mulțimea de scrieri creștine antice, doar foarte puține astfel de mărturii pot fi citite peste veacuri. Dincolo de dramatismul asumat în redactarea epistolarului, excelența în scriitură, care asumă o bună cunoaștere a interlocutorului, a făcut ca aceasta colecție de epistole să treacă proba timpului. Ignatie, un episcop dedicat divinității, ni se dezvăluie astfel, la o secundă lectură a scrisorilor sale, ca o persoană formată și informată, ca un intelect subtil, cu stil. Exemplaritatea, ca excelență care se jertfește, este prezentă aici: multe din mărturisirile moderne încearcă să și-o asume, pe măsura vremurilor pe care le trăim.

Alexandru Zub

Acad. Dan Hăulică – în amintire[218]

Ne-a părăsit, de curând, cam odată cu schimbarea de crug calendaristic, una din figurile emblematice ale culturii române din ultima jumătate de secol, criticul de artă și cărturarul de elită Dan Hăulică. S-a stins pe un pat de spital, după o lungă suferință, poate spre a-și ajunge din urmă soția plecată nu demult pe același drum. A survenit „marea trecere" tocmai când trebuia să se afle din nou la Mănăstirea Putna, unde în ultimii ani a organizat niște colocvii tematice, în amintirea altei figuri de marcă, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, al cărui mormânt se află acolo, lângă Părintele Iachint al Putnei, fiind vorba de monahia Maica Benedicta. N-a fost să mai fie. Noua rundă de „exerciții spirituale" va avea loc în absența entuziastului și savantului moderator, cel care știa atât de bine să nască impulsuri benefice, sub semnul interogației, al cunoașterii celuilalt și al autodepășirii. E un veritabil sistem axiologic ce se regăsește, ingenios articulat, în *Caietele de la Putna*, ultima publicație de care Dan Hăulică s-a ocupat, în vremea din urmă, cu pricepere și nobilă pasiune. Entuziasmul său cărturăresc, născut dintr-o mare devoțiune pentru valorile perene, ne va lipsi mereu, de aici încolo, cărțile și revistele sale păstrând abia niște ecouri din truda polihistorului. Ce aș putea spune, personal, la această despărțire, la una din formele despărțirii?

Între figurile de prim rang cu care mi-a fost dat să-mi întretai semnificativ pașii, Dan Hăulică ocupă, neîndoielnic, un loc aparte. L-am întâlnit, mai întîi, pe la mijlocul anilor 50, în Iașul formării noastre comune: el ca filolog, de curând licențiat și afându-se la început de palmares didactic, la *Alma Mater Iassientes*; eu ca proaspăt absolvent la Istorie și cercetător la Institutul de resort. Ne vedeam, din întâmplare, pe culoarele Universității și mai des în săli de lectură, îndeosebi la Biblioteca Centrală Universitară, înainte de a se muta în capitală unde a făcut o specializare în Istoria Artei, devenind iute un critic de vază. Un timp, a lucrat sub „bagheta" lui G. Călinescu, „divinul critic" sensibil la sinteza monumentală și la dialogul modern al artelor. I-am pierdut însă urma, pe neștiute, în împrejurări cu totul speciale pentru mine. Condamnat la

[218] Articol publicat în „Cronica Veche", nr. 8 (43) / 2014.

o lungă recluziune silnică, am fost pus în libertate abia în 1964, când regimul „democrat-popular" a inițiat o anume relaxare, una plină de consecințe și în plan cultural. Dan Hăulică a fost, din generația sa (n. 1932) unul din cei care au știut să profite de noul context pentru a se împlini profesional și uman, vădind însușiri care au stârnit destule animozități în epocă.

Filolog și om al artelor, activând într-un mediu ce stimula performanța și autodepășirea continuă, acolo unde mai activau încă un I. Frunzetti sau un G. Oprescu, moldoveanul care debutase în *Iașul literar* (1953) a știut să se impună în orice ipostază a trudei sale, ca un spirit de amplitudine, ingenios și entuziast, unul capabil a-și pune în valoare, optim, marile însușiri de umanist devotat comunității sale. A profitat abil de șansele „deschiderii" socio-culturale și politice din anii 60, pentru a se împlini ca specialist în istoria artelor, domeniu vast, de necuprins, pe care înțelegea să-l integreze în ceea ce Braudel numea, în epocă, *La Maison des Sciences de l'Homme*, adunând sub aceași cupolă „umanioarele" de altă dată. Extensia continuă de orizont cultural și artistic se potrivea cu spiritul său deschis, receptiv, integrator, manifestat ca atare în studiile proprii, ca și în revista *Secolul 20*, de care s-a ocupat intens, imprimându-i un spirit inconfundabil, din 1963, timp de câteva decenii.

S-a impus repede și peste hotare, prin lucrări de prestigiu (*Peintres roumains,* I-II, 1963-1965; *Brancusi ou l'anonymat du génie,*1967; *Calder, variations sur le thème Homo faber*, 1971; *Picasso, célébration du centenaire d'une naissance,* 1982), ca și prin activități de coordonare pe plan mondial, ca președinte (apoi onorific) al Asociației Internaționale a Criticilor de Artă, membru al Academiei Europene de Științe, Litere și Arte, al Societății Europene pentru Cultură, etc, organisme în cadrul cărora a știut să promoveze, fără excese patriotarde, valorile spațiului carpato-danubian. După abolirea dictaturii comuniste, a ajuns chiar să reprezinte România, ca ambasador, la UNESCO. Peste tot, în orice ipostază, el a reușit să imprime același spirit, în care cunoașterea cât mai deplină a faptelor se îmbina de minune cu zborul înalt al ideilor, analiza minuțioasă cu sinteza integratoare.

Din variata și greu definibila sa operă, se cuvine a menționa măcar *Critică și cultură* (1967), *Geografii spirituale* (1973), *Nostalgia sintezei* (1981), *Dimensiuni ale artei moderne* (1992), cele mai la îndemână care îi definesc orizontul ideatic, ambițiile creatoare, strădaniile adecvării la marile valori ale lumii. „Dialectica artei, observa într-un studiu de tinerețe, vrea aceasta: cu cât mai mult artistul se reînnoiește, inteligent și acut, cu atât mai adânc se împărtășește din valorile ce alcătuiesc fondul ireductibil de tradiție și sensibilitate al unui popor."[219] Este spiritul în care afirma, tot pe atunci, că e nevoie să se țină seama totodată de „aspra exigență a sintezelor moderne"[220].

---

[219] Dan Hăulică, *Critică și cultură*, București, EPL, 1967, p. 374.
[220] *Ibidem,*p. 378

Trecutul, valorizarea lui înțeleaptă impune o atitudine activă, dinamică, de sincronie perpetuă, un dialog continuu între multele „veacuri de trude, suferințe și lucrare a poporului român asupra lui însuși", cum socotea la timpul său Bălcescu[221], în acord cu marii corifei ai pașoptismului nostru, generație responsabilă de atâtea inițiative benefice și în planul culturii, una cu care distinsul critic vădea anumite afinități. Se înrudea cu ei prin multitudinea inițiativelor, însă și printr-o dăruire de sine aparte, ca om al cărții și ca inițiator de vernisaje, dezbateri, mese rotunde, colocvii pe teme nespus de diverse. Nimic nu pare să fi rămas dincolo de curiozitatea lui insațiabilă și de puterea lui de a se pune, cu modestie, în slujba comunității apartenente.

M-am bucurat eu însumi, de-a lungul anilor, de o certă simpatie intelectuală, pe seama căreia m-a făcut să public, în *Secolul 20,* câteva eseuri de specialitate, scriind anume despre Pârvan, Nietzsche, discursul istoric contemporan etc. Mi-a trimis, din când în când, invitații la diverse expoziții, însă și felicitări la zile mari, distinsul critic fiind în mod firesc și un om pentru care asemenea uzanțe nu erau deloc formale. L-am întâlnit adesea în Aula Academiei (era membru al corpului savant din 1993), unde alocuțiile sale, mereu inspirate și de efect, erau primite cu atâta interes, inclusiv la seria de colocvii francofone *Penser l'Europe*, de care și-a legat numele ani de-a rândul. Emisiunile sale radiofonice sau de televiziune erau evenimente pentru multă lume interesată de cultură, artă, istoria ideilor, ca și de elocința cu totul aparte a vorbitorului.

Ideile sale, riguros formulate și expresiile puse în circulație, adesea surprinzătoare, constituie deja un patrimoniu la care posteritatea e datoare să facă apel, cu gratitudinea cuvenită pentru un *legat* de o asemenea pondere. Mai presus de toate, trebui reținut îndemnul său la o cunoaștere de sine cât mai deplină, condiție necesară a oricărui progres real. În numele *Fundației Credință și Creație. Acad. Zoe Dumitrecu-Bușulenga-Maica Benedicta,* de ale cărei rosturi s-a ocupat mereu, Dan Hăulică a ținut să remarce, prețios testimoniu, la simpozionul din 22 august 2011, că „ne-am învățat cu o perspectivă de perpetuă deschidere, care însoțește eforturile noastre și aș spune chiar și ideația noastră, asfel încât nu am sentimentul că efectuăm un ritual astăzi, că ne găsim sub semnul unui protocol convenit, în momentul acestui exordiu. Pentru că, într-adevăr truda noastră, respectuoasă față de valorile fundamentale ale tradiției, încearcă, în același timp, mereu, deschideri noi de gândire și relații noi între domenii care uneori păreau pentru totdeauna distante."[222]

Să sperăm că un asemenea îndemn va rodi, pe măsura eforturilor depuse, cu știință inegalabilă și devotament civic, de ilustrul defunct!

---

[221] *Ibidem*, p. 344

[222] *Caietele de la Putna*, V, 5, 2012, p. 11.

Ion Pop

Omagiu Domnului Ambasador

Suitei nefaste de treceri Dincolo, în ultima vreme, a prea multor scriitori și oameni de cultură români i s-a adăugat în acest an, la 17 august 2014, și cel care era numit de ani buni, mai de toată lumea, „Domnul Ambasador", Dan Hăulică. Un apelativ deloc pretențios și emfatic, fiindcă strălucitul critic de artă și rafinatul intelectual care a fost acest spirit înalt s-a identificat multă vreme cu misiunea cu onoare îndeplinită de reprezentant al țării noastre la UNESCO, unde a fost recunoscut printre personalitățile cele mai active și mai influente, făcând mult bine țării și sporindu-i prestigiul pe plan internațional.

Un Domn și un Ambasador a fost Dan Hăulică în tot ce a făcut. Avea cu adevărat ținuta și prestanța unei personalități care impunea, de la eleganța neostentativă a vestimentației, căreia îi dăduse o ușoară tușă „boemă", cu celebrul fular vișiniu și batista, ca de pe vremuri, din buzunarul de la piept, la exigența față de cealaltă ținută, a minunatului vorbitor, mereu inspirat, atent la fiecare cuvânt rostit, la fiecare turnură de frază, cu o cursivitate și limpezime a articulării verbale demnă de cele mai mari invidii. Puțin „oratori" inspirați ca Domnia sa am auzit – rostirile sale erau mici capodopere fin șlefuite, deși acopereau de cele mai multe ori largi teritorii de reflecție asupra universului artelor, în care se simțea cu adevărat acasă. Nu degeaba a fost multă vreme președinte activ, apoi președinte de onoare al Asociației Internaționale a Criticilor de Artă. Se mișca lejer printre epoci de creație, stiluri și personalități emblematice, puse în contexte reverberante, atrăgând asociații de idei dintre cele mai neașteptate ce puneau în joc nu doar domeniul strict al creației plastice, ci convocau în chip expresiv momente ale literaturii și gândirii filosofice, cu o dexteritate ieșită din comun, cu o dicțiune perfectă a ideilor, cu o rară plasticitate a expresiei. Vorbea, cum se spune, „ca din carte", fiindcă, de fapt, Cartea era în el, la îndemână la orice pagină, încât ascultătorului putea să i se pară că o răsfoiește ori citește pur și simplu având în față câte un masiv tom văzut doar de ochii săi.

Am avut ocazii multe și fericite să-l aud vorbind, din postura „oficială" a Ambasadorului la Paris, prefațând inspirat mari sau mai mici expoziții de artă ori întruniri ale Uniunii Latine, unde a avut de asemenea o prestație foarte productivă, sau diferite locuri din țară. La Centrul Cultural Român din Paris, pe când eram director acolo la începutul anilor '90, a fost cel care așeza în spațiu lucrările, armoniza culorile și liniile, orânduia ramele și „instalațiile", avea ultimul cuvânt în dispunerea elocventă a ansamblurilor… Pot mărturisi

acum că a fost printre foarte puținii oameni cu care am comunicat cu adevărat frumos în acele momente imediat post-decembriste, când lumea din jur era încă atât de tulbure, de nesigură și de tensionată și nu o dată ostilă, că datorez ajutorului său, sfaturilor sale inspirate, câteva dintre cele mai reușite momente ale provizoriei mele cariere administrative.

De numele lui Dan Hăulică va rămâne pentru totdeauna legată mai ales revista de mare format intelectual *Secolul 20*, o apariție ca și miraculoasă în contextul acelor vremuri, pe care a condus-o din 1963, cu o dăruire și cu o pricepere demne de toate elogiile, reușind să înfrunte nu puținele obstacole puse mereu de puterea comunistă în calea comunicării cu marile, autenticele valori ale culturii și literaturii moderne și contemporane. A fost încă de pe atunci un mare diplomat, căci prin tactici subtile a ajuns să publice scriitori ce nu erau deloc pe placul regimului, să construiască admirabile numere tematice dedicate unor direcții de idei dintre cele mai semnificative pentru epoca noastră, să atragă în dezbatere, prin voci dintre cele mai autorizate, idei îndrăznețe de pe scena intelectuală contemporană, înșelând cu abilitate tot felul de cenzuri. Iar în privința aspectului grafic, excelentul cunoscător al artei a asigurat publicației de prestigiu internațional o prezentare de excepție.

Dar dacă vorbitorul Dan Hăulică își fermeca întotdeauna auditoriul, în scrisul său nu era mai puțin expresiv și profund. În calitatea sa de eseist de înalt nivel intelectual, scriind despre o mulțime de pictori români, glosând pe marginea operei lui Brâncuși, conturând revelatoare „geografii spirituale", făcea proba acelorași înzestrări. Într-un cuvânt, avea *stil*, fie că redacta un dens studiu introductiv la un album de artă sau compunea un eseu pe teme mai larg culturale ori prezenta câte o expoziție în presa de specialitate.

Nu puțini sunt cei care, trăind în preajma lui Dan Hăulică, i-au evocat spiritul larg comprehensiv, generozitatea, disponibilitatea de ajuta un coleg mai tânăr, marea sa omenie. Era așteptat și în acest august la colocviile de la Mănăstirea Putna, dedicate memoriei profesoarei Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta, al căror inspirat inițiator și „patron" a fost în ultimii ani. Cu gândul la martirajul Brâncovenilor comemorat la trei sute de ani de la sângerosul omor de la Istanbul, stabilise ca temă de reflecție cu valoare mai generală *sacrificiul*. Se stingea, însă, chiar în preajma întâlnirilor noastre putnene, punând un accent dramatic, prin acest sfârșit al său, meditațiilor reculese din jurul unui asemenea grav subiect. Cu spiritul său luminos va fi alături de noi și la începutul acestei toamne, așa cum va rămâne foarte viu în memoria atâtor oameni care l-au prețuit și în marea memorie recunoscătoare a culturii române.

Doina Mîndru

Profesorul, ambasadorul și criticul Dan Hăulică

Pe profesorul Dan Hăulică l-am întâlnit prima dată în comisia de admitere. Apoi, în anul IV, eram deja șapte studenți aleși, un semestru întreg am parcurs arta universală din perspectiva contemporaneității celei mai acute, și un seminar asupra lui Constantin Brâncuși. Era, alături de Ion Frunzetti, de Dinu C. Giurăscu și de Vasile Drăguț, statura academică întru totul și deschizătoare de orizonturi nesfârșite. Era gura de aer pe care o așteptam însetați cu toții. Îl ascultam – îl așteptam întâi în redacția „Secolului 20", acolo unde se desfășurau cursurile și seminariile profesorului Dan Hăulică, în spațiul lui de lucru și în spațiul care ne evoca, în același timp, formarea noastră intelectuală ca tineri studenți. Toți ne-am format orizontul cultural-artistic prin lectura acestei fundamentale reviste românești de cultură, al cărei redactor șef a fost domnul profesor Dan Hăulică. Îl așteptam cu înfrigurare, uneori câte un ceas. Apărea, cursul dura până târziu, către 11 noaptea; eram însetați și într-o culminație a curiozității, excitației intelectuale, bucuriei spirituale profunde, în timpul acestor întâlniri. Uneori se deschidea ușa, pe la ora 10, 10 și jumătate, și apărea un profil de menină: era Lisandra, pe care o însoțea mama și așteptau să se termine cursul nostru și să plece împreună cu profesorul Dan Hăulică acasă.

A fost, pentru absolvenții cursului de Istoria și teoria artei, cel mai important curs al întregii facultăți în ceea ce privește arta contemporană – și asta nu este puțin.

Apoi, trebuie să-l evocăm aici pe criticul de artă pe care îl urmăream de departe, public, la marile vernisaje, pe cel care a fost, de fapt, un *spiritus rector* al artei contemporane românești. Dan Hăulică a descoperit, a încurajat, a selectat – a fost extrem de selectiv – apoi a înțeles, a îndemnat, a lansat, a afirmat, a ajutat. S-a supus întotdeauna exigențelor interioare ale artistului și ale operei și, în același timp, a găsit calea cu care să ofere sugestia pentru un nou început prielnic fiecărui artist în parte. În anii '60 el este acela care i-a lansat cu putere, într-o atmosferă absolut neprielnică, pe Ion Nicodim, pe Ovidiu Maitec, pe Horia Bernea, pe Ion Bițan. Apoi i-a susținut, i-a lansat, i-a afirmat pe Gheorghe Apostu, în aceeași perioadă, pe Silvia Radu, pe Vasile Gorduz, pe Doru Covrig, așa cum îl urma îndeaproape pe Paul Gherasim, îl susținea pe Constantin Flondor, încă din 1971, de la primele lor importante expoziții *Sigma* de la Timișoara. Pe Nicolae Păduraru, pe Mircea Spătaru, pe Ana Lupaș, pe Adriana Popescu… El era pretutindeni prezent: la Timișoara,

la Cluj, la Arad, la Iași – ne și întrebam cum se poate aceasta, în același timp în care conducea „Secolul 20", ținea cursuri și multe altele.

Apoi avea să facă, în „Secolul 20", prezentări substanțiale ale lui Horia Bernea sau Horia Damian, artiști din exilul românesc, pentru care a militat să fie cunoscuți în România și până la urmă a contribuit la readucerea operei lui, în urmă cu puțini ani, la Muzeul Național de Artă Contemporană.

Mă întreb câteodată ce ar fi însemnat arta contemporană românească fără „Secolul 20" și fără Dan Hăulică. Contribuția profesorului Dan Hăulică a fost cu mult mai pregnantă în atelierele artiștilor, în evoluția lor, decât ne putem imagina doar citind volumele publicate. Dan Hăulică era instanța fără drept de apel la care veneau artiștii pentru marea consacrare.

Vedem astăzi cât de generos a fost, cum susținea cele mai fragede talente, cei mai tineri oameni în care intuia vocația. Și îi susținea așa, de pe treptele liceului, din facultate, și apoi, când considera că au ajuns la suficientă maturitate, îi scotae în public, cum se întâmplă astăzi la Putna cu Traian Cherecheș.

Ca ambasador al României la UNESCO, a fost mesagerul culturii românești dintotdeauna, așa l-am cunoscut pe când lucram la Direcția Monumentelor Istorice. Și știu că aducea aici, la Potlogi, în Moldova, floarea intelectualității, cei mai importanți istorici medievaliști ai momentului din Germania, din Franța, din Olanda, din Elveția. Îi aducea în România pentru a demonstra bogăția acestui popor, bogăția acestei arte, profunzimea ei.

Apoi, a fost, cu mare generozitate, aproape de toate marile inițiative culturale ale ultimilor 20 de ani. A fost aproape de Dan Nasta atunci când acesta a propus o mare donație de artă comparată la Potlogi, a fost alături de el atunci când a înfăptuit donația la Mogoșoaia; a fost aproape de galerii, cât de modeste, care se afirmau, se nășteau, unele în subsolul caselor, în garaje – Galeria Negulescu, în care a oficiat expoziții de galerii importante de la Bistrița, de la Iași, de la Timișoara. Știa să găsească, atunci când panota o expoziție, justul raport între solemnitatea prezentării unei opere și intimitatea necesară contemplării ei.

Îi mulțumesc lui Dumnezeu că mi-a oferit șansa să îl întâlnesc, să îi fiu aproape în câteva, poate, zeci de expoziții pe care le-am făcut împreună la Mogoșoaia, s-o cunosc pe doamna Cristina Hăulică, și vă mulțumesc dumneavoastră că mi-ați dat ocazia să aduc aceste mulțumiri acum, aici, la Putna.

Grigore Ilisei

Poftire la banchete spirituale[223]

Marile spirite sunt hărăzite prin opera lor eternității. Dar oricât de elocventă și cuprinzătoare ar fi această moștenire, ceva se pierde iremediabil, dispare odată cu sfârșitul omenesc al acestor „nemuritori". E acel fel de a fi, acea prezență unică și pecete indelebilă. Se păstrează poate în parte aromele acestora în amintirile contemporanilor, dar nu-i, dacă e să fim sinceri, decât boarea unei existențe. Cu siguranță că Dan Hăulică, eruditul, gânditorul de statură universală, lasă în urma sa în literă și chiar în documente audio și filmice semnele roditoarei sale lucrări spirituale de o efervescență cuceritoare. Dar sclipătul de diamant pur și rar al strălucitoarei lui minți, ce lua forma verbului miezos și minunat rostuit, nu are cum dăinui decât în memoria noastră, ce nu-i infinită și, vai!, nici perfect fidelă.

Una dintre ipostazele în care acest spirit se exprima cu elocință inegalabilă era cea a vernisajelor de expoziții din țară și străinătate. Au fost cu sutele și sutele de-a lungul vieții sale. Izbânda la care eram martori de fiecare dată nu era doar rodul înzestrării generoase din părinți în părinți, al culturii vaste și capacității asociative ce avea drept rezultat sinteza superioară, ci și rezultatul unei asumări totale a momentului și acelei stări speciale, asemănătoare cu cea prin care trec preoții înaintea oficierii la altar. Criticul, a cărui excelență în materie îi adusese meritata președinție a Asociației Internaționale a Criticilor de Artă, se pregătea laborios, sacrificând nopți ce le dedica lecturii și reflecției și consacrând multe ceasuri în zile succesive panotării expozițiilor pe care urma să le prezinte. Migăloasa operațiune de așezare pe simeze a lucrărilor de artă se transforma pe de-a-ntregul într-o operă critică. Piesele erau dispuse în așa fel încât prin vecinătăți de confruntare, sau complementare, contrapunctice, să-și dezvăluie privitorilor tâlcul cel din adânc, ce poate scăpa altfel și unui ochi exersat. Cum spunea pictorul Constantin Flondor în cuvântul rostit la căpătâiul lui Dan Hăulică în ziua de miercuri, 20 august 2014, la prohodirea din Biserica „Sfântul Spiridon" – Nou a Bucureștilor, tablourile în modul acesta rânduite dobândeau parcă noi înțelesuri chiar și pentru creatorii lor.

Am trăit acest sentiment participând în câteva împrejurări la asemenea momente cu adevărat irepetabile, al căror protagonist a fost Dan Hăulică. Unul dintre acestea, cu adevărat memorabil pentru mine, s-a petrecut în octombrie 2008, mai exact în ziua de 14, când s-a inaugurat Galeria „Dana"

[223] Articol publicat în Ziarul „Lumina" din 9 septembrie 2014.

din strada Cujbă 17 și în zilele ce-au precedat evenimentul. Cu acel prilej s-a organizat retrospectiva „Craiu 100" și s-a editat Albumul „Craiu", pe care l-am pregătit vreme de peste doi ani de zile. Dan Hăulică ne-a făcut onoarea să patroneze cu autoritatea sa solemnitatea. Dar, ca de obicei, nu s-a limitat numai să cuvânteze la vernisaj. A pregătit până la ultimul amănunt partitura. De la aeroport a mers întins la Galerie să vadă lucrările și să le orchestreze în așa fel încât să dea seamă despre creația artistului în toate articulațiile acesteia, de era cu putință. Odată intrat în febra preparativelor, Dan Hăulică a uitat de masă, de odihnă și, cu o putere de muncă nebănuită la un om aparent fragil, a trudit ceasuri în șir, până noaptea târziu, liniștindu-se doar atunci când a simțit că lucrurile intraseră în matca lor și lucrările se rânduiseră cu sens tâlcuitor, coerent. A doua zi a revenit și a mai îndreptat din ceea ce în veghea nopții i se păruse nepotrivit gândului și ideii sale. La ora vernisajului și-a făcut apariția învești mântat ca un senator roman în togă și a glăsuit apoi de parcă ar fi fost în forum. Cuvânta și senzația noastră era aceea de banchet spiritual.

Vorbirile lui la vernisaje reprezentau perfect adagiul latin „finit corona opus". Arta vorbitorului, cu discursul său baroc, a impus un stil în maniera ilustrului înaintaș și mentor George Călinescu, cel care îl chemase, puțin după venirea lui de la Iași la București, să facă parte din admirabila echipă de la Institutul de Teorie și Istorie Literară. Dan Hăulică nu improviza în rostirile sale inegalabile, dar știa să creeze impresia spontaneității de fiecare dată, adăugând la ceea ce elaborase riguros și minuțios mental vreme de zile informații neașteptate, ce săgetau din mintea lui sclipitoare, scoase din tolba cea doldora ca o veritabilă enciclopedie. Asocierile și disocierile din discursul lui erau uimitoare prin surprinzătoarele juxtapuneri ale unor idei și fapte din cele mai felurite domenii, prezentate cu grație spre a lumina minunat tâlcuri din cele mai subtile și a conferi mesajului o forță de penetrare ce mergea până-n marginile ultime ale chestiunii în cauză. Verbul era elevat, cu virtuți expresive ce derivau dintr-o alchimie parcă numai de retor știută, în care se topeau într-o substanță nouă prețioase cuvinte ale vechimii și modernității. Polizarea era făptuită cu atâta finețe că reîntrupa în veșmânt parcă nou logosul. Ideile astfel înfățișate străluminau și mai ales săvârșeau iluminarea lăuntrică. Te simțeai, asistând ca un ucenic la migăloasele preparative ale unei expoziții, sau ale unui vernisaj, părtaș la o oficiere și la un moment irepetabil nu numai în lumea artelor, ci a fenomenului cultural în general.

Port în suflet ca pe niște comori de preț amintirile zilelor petrecute în preajma sa la pregătirea celor două expoziții retrospective Craiu și Bouș că, de la Galeria „Dana" din Iași, pe care a și inaugurat-o în 14 octombrie 2008. Cele două expoziții, la a căror organizare am contribuit, inclusiv prin editarea unor albume, au cunoscut o sporire a însemnătății lor datorită strădaniilor lui Dan Hăulică și prezenței sale unice. Am fost poftiți atunci, cum se întâmpla de fiecare dată când amfitrion era acest erudit, la adevărate banchete spirituale.

Cât de mult le vom duce dorul! Nu ne rămâne decât să ridicăm privirile spre cerul unde a urcat pontiful criticii de artă românești și universale și, amintindu-ne de bucuriile spiritului dăruite de el cu atâta generozitate, să ne înclinăm în fața lucrării sale roditoare.

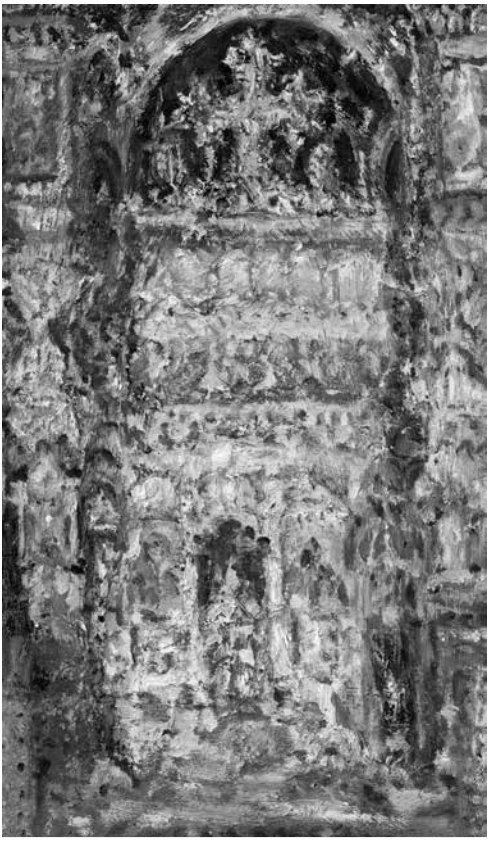

Traian Chereches, *Catapeteasmă*

Dacian Andoni

Istoria unei întâlniri spirituale

Este foarte greu să evoci personalitatea copleșitoare a domnului ambasador Dan Hăulică, președinte de onoare al Asociației Internaționale a Criticilor de Artă, omul fermecător, compasiv și de o mare delicatețe cu oamenii. Cuvintele nu pot cuprinde spiritul său enciclopedic, care a făcut incursiuni savante și fascinante în culturile majore ale tuturor zonelor de pe glob, cu pasiunea insațiabilă a exploratorului.

Este binecunoscută nemărginita lui răbdare în depistarea dialogurilor ascunse, între arte, epoci, momente istorice sau evenimente. Personal l-am iubit și admirat, fiindu-i profund recunoscător pentru implicarea pe care a dovedit-o în formarea și călăuzirea mea pe drumul greu, sinuos, dar minunat al artelor plastice. În acest sens, voi încerca să evoc istoria unei întâlniri spirituale, cum spunea domnul ambasador Dan Hăulică, adică întâlnirea mea cu domnia sa prin cuvintele rostite cu ocazia vernisajului expoziției pe care am avut-o la Muzeul de Artă din Timișoara, întâlnire care mi-a marcat devenirea și m-a apropiat definitiv de domnia sa. Citez: „Eu l-am întâlnit la Paris, mi-a atras atenția asupra lui Paul Barbăneagră. El îl descoperise pe Dacian și mi-a propus să facem împreună o masă rotundă într-un loc foarte prestigios, *Maison de l'Europe*. Era acolo o expoziție semnificativă a pictorului nostru, întovărășită de o masă rotundă unde s-au auzit vocile unor personalități importante ale exilului românesc." Masa rotundă avea ca obiect de dezbatere *Descoperirea sacrului în artele contemporane*, moderator Excelența Sa, Dan Hăulică, iar participanți domnul Paul Barbăneagră, doamna Sanda Nițescu, doamna Sanda Stolojan. Aici a fost dezbătută problema sacrului în sensul actualității și modernității acestuia. Domnia sa afirma că: „După o evoluție care a simplificat din ce în ce mai mult raportul omului cu dumnezeirea, adică întreaga problematică a situării omului în cosmos, avem de-a face pe parcursul ultimelor secole cu o nevoie profund resimțită de a recupera înțelesuri prime, de a reflecta din nou asupra acestei vaste probleme a raportului între om și sacru. Este, astfel, o chestiune care nu îi preocupă doar pe artiștii care s-au devotat ilustrării sacrului, ci o nouă libertate de interpretare a acestuia, deloc lipsită de dificultăți, tocmai pentru că este una complexă și care are capcanele sale. Acesteia i s-au dedicat mari creatori care, aparent, nu sunt credincioși și nu sunt preocupați în mod deosebit, sub o formă sau alta, de credință pentru a duce o activitate angajată în acest sens. Îndrăznesc să spun că toți marii creatori ai ultimului secol au fost influențați într-o anumită măsură de această

problematică, s-au simțit preocupați de sacru."

Concluzionând la tot ceea ce s-a discutat în cadrul acelei mese rotunde, domnia sa spunea: „Eu cred că tocmai în acest sens creația noastră contemporană ajunge să găsească în sacru noi libertăți și nu constrângeri care să determine un fel de sfinte suplicii limitative și, îmi permit să spun, chiar peiorative, ca în câteva cazuri în decursul secolului al XVIII-lea. Avem de-a face, așadar, cu o nouă libertate de exprimare."

Așa cum se observă din această scurtă și esențializată prezentare a acelui eveniment de la Paris, fiecare moment petrecut alături de domnia sa reprezenta un moment al acumulării, o școală, o lecție despre artă. Sunt fericit că sorții mi-au făcut deschiderea spre bogăția culturală și sensibilitatea vie a domnului ambasador Dan Hăulică, alături de care am parcurs încă o școală, aceea a maturizării, a maturității în lucrări, în tematică, în abordarea imaginii. Și acum mă hrănesc din bogăția spirituală a domniei sale, mă apropii de realitatea unui conținut cu care domnia sa a știut să îmbogățească lucrările mele de pictură.

De atunci, de la acel moment din Paris, resimt mereu cu bucurie și recunoștință efectele benefice și stimulative ale acelei alese și distinse prezențe care este domnul Dan Hăulică. Ne va lipsi omul care a reușit să țină la o cotă de înaltă valoare construcția tuturor expozeurilor domniei sale și al tuturor realizărilor sale deosebite. Se cuvine să amintim aici conceperea și editarea revistei „Secolul 20", percepută ca un adevărat miracol luminos. A fost el însuși un artist, a acționat concret construind ceva autentic și valoros. Opera sa majoră conține cărți ce declină idei și delicate nuanțe, punându-și pe toate semnătura, ca un geniu al oralității, cum spunea domnul Dinu Flămând, care practicau un adevărat protocol al scrisului. Ne rămâne în amintire figura chipului său luminos, însoțit de un zâmbet larg, când prezenta reușita unei izbânde artistice.

Închei cu câteva afirmații care i-au definit existența: „Nimic nu se poate obține așa repede, ci este o cale lungă a cunoașterii de sine, a sincerității în fața lumii, a vieții care nu exclude deloc încercările."

Neculai Păduraru

Povestea expoziției de la Sala Dalles

Aș vrea să vă spun ceva ce numai eu știu, despre expoziția din 1988 de la Sala Dalles, când domnul Hăulică a reușit, cu diplomația lui, să învingă cenzura. Am lucrat la această expoziție aproximativ trei ani de zile. Nimeni nu mi-a intrat în atelier. În perioada în care se dărâmau biserici, chiar eu… întâmplător – nu am știut – am trecut pe acolo când mergeam spre atelier. Se dărâma biserica Sf. Vineri. Imaginați-vă în apus de soare cum lanțurile erau de crucea bisericii și trăgeau cu acel buldozer și nu au putut să smulgă crucea. Am fost, și atunci, și acum, emoționat, pentru că nu am putut să cred că se întâmplă așa ceva și că eu particip la această realitate. Când am văzut cum au legat de ferestrele bisericii niște odgoane de oțel și au smuls ferestrele, am încremenit. Am zis atunci – dacă am greșit, părinte stareț, vă rog să vă rugați pentru mine să mă ierte Dumnezeu: „Doamne, cum mai poți să îl ții pe pământ?" Era vorba despre Ceaușescu. El ordonase demolarea Bisericii „Sfânta Vineri". Poate era un blestem, nu știu.

Atunci, un prieten arhitect care lucra la ICRAL a luat, într-o noapte, două basculante de parchet și am proiectat viitoarea expoziție, care a fost cu totul altceva decât ce făceam eu. Am încercat să recompun întregul care a fost dărâmat și la care eu am participat – e vorba de bisericile dărâmate. Nu puteam să fac o biserică așa, ca pe o sculptură. Și atunci am ales semnul Sfintei Treimi, îl știți cu toții, triunghiul cu ochiul. Am pregătit expoziția, m-am dus la domnul Hăulică, la „Secolul 20", să îl rog să îmi deschidă expoziția, să îmi prezinte lucrările la vernisaj. Nu l-am găsit. I-am lăsat niște fotografii la redacție: „Uitați, astea sunt pentru domnul Hăulică, dacă vreți să i le dați." A durat ceva, cred că vreo două săptămâni. L-am sunat și mi-a spus că nu poate să vină, că e invitat la un festival al filmului în Algeria și nu are cum să vină. Atunci mi s-a propus din partea Ministerului Culturii, fiind vorba despre expoziția de la sala Dalles, un alt critic și am refuzat.

Aveam atelierul în Dealul Mitropoliei. Într-o seară, pe la ora 11-12, nu știu exact, a bătut cineva în geam – atelierul era la demisol. Nu am știut cine este. Am ieșit. Și era… domnul Hăulică. Mi-a spus: „Nu mai pot să plec la Alger, că e război civil în Algeria." Eu mai aveam cam două săptămâni până la vernisaj și tot atelierul era răvășit. Îmi pregăteam lucrările, puneam baghete, coloram, ștergeam lucrările de praf. Era ultimul retuș. S-a uitat și a început să spună: „A, uite, asta o vom pune în centru, asta o punem acolo…" Deci, domnul Hăulică din atelier a început să vorbească despre panotarea ei, iar eu

de bucurie nu știam ce să spun. Într-un târziu, l-am întrebat: „Înseamnă că îmi deschideți expoziția? Veniți la vernisaj?" „Da, sigur că da. Dacă am venit la tine aici, evident. Vreau să știu ce faci."

Am dus lucrările la expoziție, le-am panotat și au venit cei de la cenzură. Și cinci zile nu mi-au dat voie să deschid expoziția. S-au invocat tot felul de motive: că sunt semne religioase, pe urmă au spus că sunt semne masonice etc. Cert era că nu se dorea deschiderea acestei expoziții. Atunci am înțeles diplomația domnului Hăulică. A discutat, a vorbit – eu eram în sală, dar mai departe de domnul Hăulică, nu stăteam lângă el când vorbea cu domnii de la minister. A venit la mine și m-a întrebat: „Ce faci, că trebuie să scoată jumătate din lucrări." Și eu am spus: „Păi eu le duc acasă." „Da, dar ai destule să faci expoziție." „Nu, dacă îmi scoate una, eu le duc pe toate acasă." Și domnul Hăulică a spus: „Bine, dacă vreți să îl faceți celebru pe Păduraru, închideți-i expoziția și mâine toată Europa Liberă o să vorbească!" Acela a fost argumentul sau lovitura fatală. Nu au cedat pe loc, nu s-au oprit aici. Expoziția era anunțată și în ziar, erau trimise invitații. Rudele mele au venit, au mers la Sala Dalles. Eu cu soția, cu Ioana, stăteam acasă. I-am spus directorului de expoziție: „Dacă nu se deschide, eu nu vin." Într-un târziu, îmi dau Oroveanu și Giodâc telefon: „Neculai, hai că se deschide expoziția!" Când am ajuns la sala Dalles, nu le-am numărat, dar erau peste zece mașini de la ambasade, cu steguleț. Oroveanu cu Giodâc mă așteptau la ușă: „Neculai, să nu faci scandal, ți-am scos trei lucrări." „Ei, dacă sunt numai trei…"

Nu am putut să intru în sală. Cât e de mare Sala Dalles, era arhiplină. Eu mă strecuram printre oamenii care mă așteptau, domnul Hăulică mă aștepta, toți ceilalți mă așteptau. Erau Steinhardt, Ana Blandiana … Când am venit, totul era pregătit ca să sosească și autorul expoziției. Mi s-a spus, de la ușă, că numai în seara aceea e deschis, la vernisaj, că a doua zi se închide. Nu aveam ce să fac. A doua zi, am venit. Expoziția era încă deschisă, nu ridicase nimeni lucrările. A durat peste o lună de zile. A fost vizitată, după biletele care s-au vândut la casă, de peste 30.000 de oameni, treceau aproape o mie de oameni pe zi. Am documente, nu sunt povești, stătea la rând lumea, numai ca să ajungă să vadă lucrările.

Rolul domnului Hăulică, iubirea domnului Hăulică au fost atât de mari, încât, din clipa aceea, eu i-am fost loial. Dacă el a fost în momentul acela – atât de dificil, de greu! – lângă mine, cum să-l părăsești? Loialitatea este esențială. De atunci, vernisajele le-am făcut numai cu domnul Hăulică, cu excepția celui de la Iași.

Acum, dacă o să îmi permiteți, am trei-patru fraze scrise pentru domnul Hăulică: „Am fost împreună cu domnul Hăulică printre balauri, printre culori, ascultând cântecele curtezanelor în zori, întâlnind eroi legendari care se luptau cu monștri mari. L-am văzut pe Samson, Aru și pe Yu, pe Castor și Pollux și pe cei care s-au dus, străluncind pe cer, unde spiritele nu pier, sunt

spirite împletite cu fire aurite, luminate de lună, sperând să ne aducă o veste mai bună. Sunt duh și am pământuf, mă așez pe hârtie, cânt și strănut, fluier, visez, revin și ordonez în tablou ceva nou pentru floarea din ram, pentru lumina din geam, pentru apa care curge, pentru brațul care strânge, pământul care are chip, gândul care vine din adânc. Suntem în palatul lui Brâncoveanu și pregătim dansul miresii, înșirând ițele poveștilor pe pereți, cu cei mai frumoși călăreți printre nori, printre culori, chemând privitorii în zori, când lumina e clară, iar eu mă urc pe scară, să agăț un tablou cu o nouă viziune și domnul Hăulică îmi spune: «Trebuie să ținem cont de misterul picturilor tale, să vedem care stau pe deal și care stau în vale. Mai la dreapta… nu așa sus… nu e bine nici prea jos… așa e frumos!» Sunt duhul ce-ți cântă la ureche, sunt duhul ce-ți spune o poveste veche cu cel mai vestit armurier, cu Hefaistos îmbrăcat în fier, în coiful său fermecat te-am ascuns. Ieri eram, mâine ne-am dus după idei îndrăznețe și după vise mărețe. Sunt duh și am pământuf, mă așez pe hârtie, cânt și strănut, fluier și ordonez în tablou ceva nou."

Slujba parastasului de 40 de zile, Mănăstirea Putna, 20 septembrie 2014

Oliv Mircea

Pedagogia itineranței

Partea consistentă a colaborării mele cu domnul Dan Hăulică a început în momentul în care lui i se făcuse o mare nedreptate. Într-un mod neașteptat, straniu și barbar, i se întrerupsese mandatul de la UNESCO. În bună tradiție națională, multă lume i-a întors spatele, poate prea multă lume i-a întors spatele. Atunci s-a ivit șansa ca, împreună, să începem, în mijlocul unui delir care exista în interiorul breslei noastre și al formelor de exercițiu instituțional în galerii, o construcție. Baza a pus-o Silvia Radu: ea ne-a propus să facem la Bistrița expoziție, împreună cu domnul Hăulică. Cu acea ocazie a început pentru mine, deși nu mai eram nici eu prea tânăr, un exercițiu pedagogic puternic, spectaculos.

Dan Hăulică era un mare maestru al pedagogiilor nondirective, dacă ar fi să le numim cu termeni științifici. Așa s-a întâmplat că am construit prima expoziție în galeria din oraș și la biserica de la Herina. Apoi a venit Vasile Gorduz, care nu avusese prea multe expoziții până atunci. I-am făcut lui Vasile Gorduz, în continuarea expoziției de la Bistrița, expoziție la Târgu Mureș, la Cluj. Deci, să ne uităm ce însemna reconstrucția așa cum o gândea Dan Hăulică. Au urmat: Nicodim, care a venit la Bistrița, a fost la Iași, la Cluj, Vasile Blendea, colecția Costina cu Bernea, toate sub bagheta lui Dan Hăulică. Am dezvoltat, la Cluj, cu domnul Dan Hăulică, expoziția Simonei Runcan, „Meninele", după ce fusese la București. A venit episodul Paștina, unul puternic.

Poate că, vreodată, vom evoca, de exemplu, vizitele de documentare în atelier ale lui Dan Hăulică la feluriți artiști, accentele pe care le punea, tipurile de frazări în interiorul discursului vizual pe care fiecare artist îl are, interesul, tăcerile, liniștea. Liniștea care trebuie. Ar merita evocate cele 72 de ore de dinaintea unui vernisaj și următoarele 72 de ore de după un vernisaj. Ele au ritmuri pe care doar cei care trăiesc în interiorul acestei lumi le simt: trăirile extraordinare ale artistului, emoțiile lui de care începe să se elibereze. Unde se duc emoțiile alea? Le trăia criticul. Le prelua Dan Hăulică. Le prelua și apoi urma să le deslușească, în momentul acela extraordinar al vernisajului. Cred că, niciodată, un vernisaj pentru Dan Hăulică nu a fost un eveniment monden, am siguranța asta.

În legătură cu tipul de înțelegere al pedagogiilor, așa cum o avea Dan Hăulică, am avut onoarea să mă aleagă să fim împreună la Timișoara când am dezbătut cartea „Adnotări" a lui Constantin Flondor, făcută cu studenții.

A fost o dezbatere cu mediul local timișorean, cu artiști, critici și oameni prezenți la isprava pedagogică a lui Flondor de acolo, cu Coriolan Babeți, de la New York, și noi doi, puși acolo să îi ajutăm să se cunoască pe ei înșiși, ei fiind de fapt oamenii care făcuseră isprava pedagogică a deschiderii orizonturilor unor cariere. Pentru mine acest tip de dezghiocare pe care Dan Hăulică știa să îl facă era de fiecare dată provocator, nou și în același timp sublinia ceea ce trebuie reținut din cariera artistică, din iszbânda artistică a cuiva.

Am lucrat împreună cu domnul Hăulică la câteva cataloage. Am în amintire deocamdată singurul catalog al lui Paul Gherasim, făcut sub auspiciile Doinei Mândru la muzeul de la Mogoșoaia. Colaborarea în trei, punerea în acord și simțirea momentului în care să te oprești – adică nu poate merge mult mai departe clipa în care iei hotărârea: Ce lucrări selecționăm, unde, cum, care e conceptul editorial și așa mai departe.

Astea toate, cândva, vor trebui scrise și mai ales prezentate celor mai tineri. Nu exclud ca aceste lucruri să se întâmple poate la Putna. Mie mi se pare interesant acest exercițiu de metodica abordării obiectului – cum zicea Andrei Pleșu în emisiunea făcută de doamna Teodora Stanciu: „Dan Hăulică dădea ocol obiectului, crea cosmogonii extraordinare, așa încât obiectul ieșea cu imprevizibilul său din anonimatul în care zace până în momentul acela."

L-am văzut pe Dan Hăulică cum știe să preia destine și să le pună în scenă, în viața publică. Mă gândesc, de exemplu, la unii dintre meșterii sculptori pe care îi avem din generația mai tânără: Alexandru Păsat. Sunt mândru că l-am dus pentru prima oară în atelierul lui Păsat și al Adrianei Popescu, de care vorbea Doina Mîndru, că am fost și eu, la rândul meu, foarte curios să îl văd cum reacționează când îi prezint niște prieteni de-ai mei. Erau pilele mele, cum s-ar zice. La Dan Hăulică judecata era extraordinară, severă.

Ce cred că ar mai trebui spus și că undeva ar trebui să fie așezate în raft: Dan Hăulică a creat opera editorială cea mai complexă pe care România o are – „Secolul 20". Ernst Jünger, care nu vorbea prea des despre România și isprăvile ei culturale, a zis, la un moment dat: „Este cea mai bună revistă ce apare îndărătul Cortinei." Acest „îndăratul Cortinei" ar trebui să ne pună pe gânduri. Să înțelegem cât de greu îi era cuiva să facă, îndărătul Cortinei, ceva care să pună în uimire lumea de dincolo de Cortină, de partea cealaltă. Probabil că sunt oameni apropiați – mă gândesc la domnul Geo Șerban, la oameni care au lucrat acolo și pe care i-am văzut, să zicem, până ieri, tot timpul lângă Dan Hăulică –care vor trebui să scrie despre aceasta.

Nu am nicio îndoială că toți cei cărora, mai ales după 2001, le-a organizat expoziții și le-a prezentat opera, vor fi nume proprii ale artei românești. Nu știu câte nume proprii se vor impune în cultura, în concertul european.

Îmi imaginez că ar trebui, poate chiar începând din această seară, să privim și către viitor, pentru că mai avem o obligație față de acest dar care ne-a fost făcut. Îmi imaginez – cândva, nu foarte târziu, poate chiar începând de

astăzi – că ar trebui să pornească o colecție Dan Hăulică, o colecție de viitor patrimoniu artistic al culturii române. Instituțiile sunt destul de slabe; atunci hai să facem altfel de instituții. Ar trebui adunate laolaltă toate numerele din „Secolul 20", așa încât un tânăr să știe: mă duc, spre exemplu, la Putna, la bibliotecă și pot citi orice număr din revista „Secolul 20".

Eu nu am căderea să vorbesc prea mult despre lucrurile astea. Ce pot să vă spun, Părinte Stareț, e că, la un moment dat, am înțeles că aceste colocvii de la Putna erau continuarea „Secolului 20", erau forma vie a ceea ce se întâmplase până în 1990, atâta amar de ani (din 1963, de când domnul Hăulică a luat conducerea, până în '90). Îmi imaginez că ședințele de redacție de acolo, de la „Secolul 20", desfășurarea aceea de alcătuire a sumarului erau extrem de complexe.

Aș mai vrea un singur gând să vă spun. Trăind ce am trăit astăzi și urmărindu-i și vizitându-l în ultimul an pe domnul Dan Hăulică, acum știu sigur că viața lui a fost, de fapt, itinerantă. Cine ia aminte la aceste lucruri trebuie să îi citească efortul din perspectiva unui dar pe care Duhul l-a pus asupra lui. El a făcut, cu modestie și cu o formidabilă tenacitate și mai ales cu foarte multă modestie, traseul unei itinerante.

Eu aș fi foarte fericit să știu că mâine pot să le spun colegilor noștri din breaslă că se începe colecția Dan Hăulică, că trebuie să punem bazele ei, trebuie să adunăm lucrări și să găsim formulele în care aceste lucrări intră într-un proces muzeografic și de înregistrare, să i se găsească acestei colecții locul în care ar putea fi. Eu m-aș declara fericit dacă părintele Melchisedec, starețul Putnei, ar accepta ca aici să se organizeze muzeul acestei colecții. Trebuie să facem acest lucru, altfel am putea fi pedepsiți pentru neisprăvnicie, nu?

Andrei Ionescu

„Dan – Gură de aur”

Eu nu fac decât să mă asociez, să fiu în prelungirea acestor discursuri de perfectă unanimitate, de confluență. Pentru potențarea acestui omagiu, într-un text care nu a apărut la „Viața românească”, propuneam, în final, un volum omagial cât încă era în viață – nu se știa că va avea sfârșitul ăsta. Apoi, ce s-a prelungit aici, spiritual, la Putna, felul în care a reușit să cârmească corabia aceasta, „Secolul 20”, care a întrunit atâtea adeziuni, aici, la noi, și dincolo de Cortina de Fier, cum spunea Jünger. Era cea mai nobilă revistă, cu ceea ce numea chiar Dan, cu un cuvânt din cele pe care le folosea: **astuție**, istețime, iscusință cu care poți să te ferești de stânci și corabia să își urmeze drumul. A biruit cenzura, sigur că da. Dar el a știut cum să dea replica autorităților, în momentul în care începuse să le pese de ce se spune în afara granițelor țării despre ce există în țară. Dan nu își depăna amintirile decât atunci când simțea că le ignoră, ori că nu e prețuit pentru această tărie și pentru efortul extraordinar. Cu nervii tociți, ieșea din această îndelungă răbdare. Avea iscusința ca, în momentele critice, de adversitate virulentă, să nu fie un pripit protestatar care ar fi făcut să se piardă cauza, adică nu ar mai fi putut să fie zidarul, să își înfăptuiască lucrarea. „Ministrul frumuseții” i-a spus Andrei Pleșu. George Banu mărturisea și el: „Universitățile mele au fost revista «Secolul 20»”.

E mai ușor să te scuzi pentru o neîmplinire, e mai greu să reziști adversităților și să reușești să le birui. Și Dan Hăulică le biruia. Știa să nu accepte inacceptabilul, prin autoritatea valorii proprii, prin altitudinea la care situa problemele. Avea abilitate, în anii aceia dificili. Eram în redacție chiar de când a luat el conducerea și știu – noi toți, toată redacția știa – că erau uneori redactori nemulțumiți că întârzierea unor numere făcea să nu se primească salariile. Dar toți eram solidari, îl iubeam pentru că simțeam că tot ce face și toate aceste trecătoare neajunsuri sunt prețul pe care îl plătim pentru marile izbânzi cărora ne asociam și noi. Adică era un dialog al culturilor, la „Secolul 20”. Erau redactori și specialiști pentru câte un sector. Acceptam ca el să fie dirijorul, să facă sinteza domeniilor noastre diverse. Dar știa să aibă, să aducă colaboratori de valoare din toate generațiile. A avut curajul să propună, la zece ani de la moartea lui Brâncuși, o mare sărbătorire: Congresul Internațional Brâncuși.

Din toate generațiile: Schileru, Frunzetti, Comarnescu, toți l-au acceptat ca cel mai bun coordonator, pentru că într-adevăr avea darul de moderator.

E o profesie. Știa să facă și acestă profesie când încă nu avea numele pe care îl poartă astăzi.

Ideea aceasta a unei adunări a tuturor înfăptuirilor lui – a fost un mare exeget, un mare critic, un critic potențator – ar trebuie să-i anime pe toți descendenții lui Dan Hăulică. Ați pomenit de studiul despre Brâncuși, „Clasicul absolut" îi spune. Ultimul subcapitol al acelui amplu studiu se numește „Marele DA". Prin urmare, afirmativi să fim! În redacție, odată, cineva a lăudat – sigur că e de lăudat – pe Eugen Ionescu pentru volumul „NU". Era cartea ucenicului care se caută pe sine, care se desprinde. Nu era cea mai reprezentativă. Critica, a spus Dan cu rezerve, e întotdeauna pozitivă, dar nu critica aceasta malițioasă, negativistă era cea la care vibra el, și nu era vocația lui. Vocația lui a fost de **descoperire**. Când vedea pânzele, le și vedea expuse și se gândea cum să le valorifice. Le promova, le făcea să reverbereze, știa să împace și spațiul național cu cel universal. Mulți au crezut – noi știm, cei din redacție – că nu o făcea ca o concesie, el credea în forța, în valoarea artei românești. Avea formație clasicistă. Pe Pârvan îl citează când semnalează acele asemănări stilistice între ceramica românească și oalele dezgropate la Troia, adică acea vechime, acea valoare a culturii acestui spațiu. El nu o făcea ca o concesie la protocronisme sau la propagandă.

Cornel Regman, după unul din discursurile de demnitate și de protest față de îngustimea unor directive sau măsuri practice – directivele erau generoase, te puteai agăța de ele când făceai o pledoarie, însă instrucțiunile de aplicare erau înguste –, i-a spus „Dan – gură de aur" și a circulat această formulă.

Dan a fost o **instituție**. Poate cu bunăvoința, cu priceperea și spiritul ocrotitor pe care l-ați dovedit să concretizăm acest proiect al „Secolului 20" la Putna!

* * *

Ion Pop:

Recunosc că sunt acum sub imperiul unei mari emoții, după tot ce am parcurs, dezbătut, văzut, simțit în aceste zile foarte pline de sens și care dovedesc că aceste colocvii de la Putna sunt pe un drum bun, că au dat roade și că putem spera că vor da și în viitor.

Ceea ce urmează va fi destul de greu în ce mă privește, de vreme ce mi s-a transmis pentru o vreme această ștafetă de către domnul Dan Hăulică. Sunt foarte conștient de responsabilitatea care mă așteaptă și ne așteaptă împreună. Dar sunt și convins că această minunată colectivitate care se strânge aici, la Putna, sub tutela unei sfințenii pe care o recunoaștem și o simțim mereu în acest spațiu, va reuși să continue frumoasa moștenire și marele îndemn pe care Dan Hăulică ni le-a lăsat.

S-au spus aici foarte multe lucruri, s-au făcut reflecții substanțiale pe tema acestei grave idei a legăturii dintre jertfă și creație, temă fundamentală care ne poate da de gândit și în continuare. Sperăm că vom găsim și în anii ce vin alte subiecte de meditație la fel de rodnice.

Eu cred că este momentul să mulțumim cu toții Mănăstirii Putna, marilor și fidelilor ei slujitori, conduși cu atâta înțelepciune de Părintele Stareț Melchisedec. Să ne gândim cu recunoștință la toți cei care l-au înconjurat pe parcursul acestor întâlniri. În zilele destul de grele pe care le trăim și în care trebuie înfruntate atâtea obstacole, iată că se reușește prin voință, prin încredere, prin credință să se obțină memorabile izbânzi. Tot ce am vorbit noi aici, tot ce am dezbătut, tot ce am proiectat se situează sub un semn înalt al spiritului, reprezintă ceva consistent și care se adaugă frumos, ca o contribuție, la ceea ce trebuie să însemne reflecție asupra condiției noastre ca români, ca oameni, ca slujitori ai spiritului.

Sunt încă foarte multe de făcut. S-au anunțat aici câteva proiecte, câteva propuneri, acestea rămân să fie discutate, nu le putem înscrie imediat ca lucruri sigure în viziunea a ceea ce va urma, dar sunt, unele dintre ele, realizabile. Important este să lucrăm într-un spirit al continuității, al încrederii că se poate construi. Datoria noastră, în lumea dezmembrărilor, a deconstrucției, cum se spune, este în primul rând aceea de a reface unitățile deteriorate, credințele amenințate, de a asigura unei opere, care trebuie înfăptuită, continuitate și durată în timp. Sunt atâtea lucruri care ne întâmpină, plasându-ne într-un fel de stare de asediu al întrebărilor lumii în care trăim, încât vom găsi puncte de meditație, de convergență, productive prin luminozitatea lor, prin perspectivele pe care ele le pot deschide în cadrul acestei reflecții largi. Sperăm să atragem în spațiul ei cât mai multă lume.

Nu știu, cred că încă o dată e nevoie să mulțumim toți, și îmi dați voie să mă exprim în numele tuturor de aici, acestor minunate gazde generoase, frumoase. Merită recunoștința noastră toți cei care se străduiesc aici, în acest loc sacru, merită o plecăciune adâncă.

Arhimandrit Melchisedec Velnic:

A sosit momentul închiderii colocviilor ediției aceasta a opta, cu tema *Jertfă și creație*.

În anul de la colocviul al șaptelea până la cel de-al optulea, i-am pierdut pe cei care au fost „motorul" acestor colocvii, pe domnul Dan Hăulică și pe doamna Cristina, pe care i-ați văzut în filmul pe care l-a realizat domnul Grigore Ilisei, și pentru care eu îi mulțumesc și îl felicit în mod deosebit. Așa i-am mulțumit, altădată, cu o metanie, și părintelui Ioanichie Bălan, pentru ceea ce a reușit în perioada aceea destul de grea a regimului comunist: să smulgă mărturii de la numeroși părinți despre locurile sihăstrești și așa a apărut *Patericul românesc*. Cred că este o filă din patericul spiritualității și

culturii române ceea ce a realizat domnul Grigore Ilisei prin acest film, și îi mulțumesc în mod deosebit încă o dată. Ni l-a dat și îl avem pe domnul Dan Hăulică în frumusețea lui interioară și exterioară, așa cum se arăta pe străzile Iașilor.

Aș vrea să mă îndrept cu gândul și să aduc mulțumiri dumneavoastră, tuturor celor prezenți la Colocviile Putnei, ediția a opta. Ați fost invitați să participați și să veniți la Putna între 19–22 august. N-a fost posibil atunci. Motivul îl cunoaștem: în ziua de 20 august, care era ziua de naștere a Maicii Benedicta, trupul neînsuflețit al academicianului și profesorului care „se vedea pe sine ca o carte", era dus către cimitirul Sf. Vineri, din București. Am reprogramat colocviul și dumneavoastră ați venit. Spre cinstea dumneavoastră.

Transmit mulțumiri Înaltpreasfințitului Arhiepiscop Pimen care a acceptat ca slujba parastasului de 40 de zile să se săvârșească aici, la Putna, o dată cu colocviul *Jertfă și creație*. A fost, în primul rând, voința Preabunului Dumnezeu, dar și voința celor care au plecat dincolo și care au trudit aici, pe pământ, pentru neam și pentru țară. Mă gândeam că ei se întâlnesc acolo cu Macarie, cu Antim Ivireanul și cu toți cărturarii pe care i-a avut neamul acesta. Mie îmi place să reamintesc că, la Înfricoșata Judecată, fiecare neam, se prezintă înaintea Preabunului Dumnezeu cu ceea ce neamul acesta a făcut din darul pe care i l-a dat Domnul. Ei bine, cred că noi, toți românii, când ne vom prezenta înaintea Preabunului Dumnezeu, ducem spiritul nostru de cumințenie și sfințenie, de cultură și de viață în Dumnezeu. Dan Hăulică, Maica Benedicta sunt mesageri ai acestui neam.

Ați venit cu o forță și o dorință sinceră de a susține pe mai departe colocviile Putnei, dedicate memoriei Maicii Benedicta – acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga și, de acum încolo, alături de ea, memoriei domnului academician Dan Hăulică. Aș vrea să mai aduc mulțumiri celor care s-au străduit și ne-au îmbogățit sufletește: domnului Horea Paștina, prin picturile admirabile ale domniei sale, domnului Traian Chereches, pentru *Catapetesme,* și doamnei Silvia Radu pentru *Portrele martirilor din închisorile comuniste*.

Aș vrea să mai amintesc faptul că s-a propus aici să construim o casă care să poarte numele maicii Benedicta, între arhondaricul Sf. Nicolae și arhondaricul Visarion Puiu. Ne străduim, din toată ființa noastră, să înfăptuim acest proiect.

Revenind la personalitatea domnului Dan Hăulică, să ne amintim că nu e greu să trăiești, ci e greu să cumpănești. Spun aceasta pentru perioada grea, comunistă, în care a trăit, în care discernământul era de neapărată trebuință. Și discernământul nu-l poți avea oricum. Nu poți birui fără multă stăpânire de sine, iar Dan Hăulică a biruit prin această virtute pe care a avut-o, **stăpânirea de sine**. De unde vine stăpânirea de sine și cum o dobândim? Rămâne ca fiecare dintre noi să cercetăm – și foarte mulți dintre dumneavoastră cunoașteți calea și vă felicit pentru aceasta.

Închei cu un cuvânt al domnului Dan Hăulică legat de Putna: „Suntem sortiți și ne rugăm să rămânem unei dăinuri întru lumină. Mi se pare că aici, la Putna, realizăm această vocație, a dăinuirii întru lumină.” Așa să fie!

Sărbătorirea împlinirii a 80 de ani de către Dan Hăulică, Mănăstirea Putna, 2012

Cuprins

Colocviul *Jertfă și creație*

Întâmpinări

7/ Dan Hăulică

9/ Înaltpreasfințitul Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților

10/ Ion Pop, *Jertfă și creație*

Comunicări, intervenții

14/ Arhimandrit Melchisedec Velnic, *Jertfa hristică*

18/ Cassian Maria Spiridon, *Pregătirea sufletească a Brâncovenilor întru împlinirea jertfei martirice*

37/ Ion Pop, *Brâncovenii în „imnele" lui Ioan Alexandru*

44/ Doina Mândru, *Modelul cultural al lui Constantin Brâncoveanu*

49/ Costion Nicolescu, *Martirul și poetul*

66/ Cristina Cojocaru, *Activitatea ctitoricească și evergheticăa doamnelor din familia lui Constantin Brâncoveanu*

73/ Gheorghiță Geană, *Istoria românilor ca apocatastază*

90/ Alexandru Zub, *Cunoaștere de sine și creație: Valeriu Anania*

95/ Pr. Ioan Pintea, *Poezia creștină*

99/ Andrei Ionescu, *Jertfa Meșterului Manole și urmarea lui Hristos*

104/ Ilie Luceac, *„Săvârșitorul" unui monument istoric al unei epoci artistice uitate și cutremurătoarea jertfă a muceniciei*

112/ Daniel Cristea-Enache, *Ion D. Sârbu în socialismul real*

117/ Adrian Alui Gheorghe, *Poezia în închisorile comuniste. Mărturii*

124/ Raluca Naclad, *Foița de săpun – palimpsest al identității carcerale (Note pe marginea memoriilor lui Ion Ioanid)*

129/ Maria Șleahtițchi, *Introspecția și retrospecția eului în literatura detenției politice din Basarabia*

139/ Sorin Lavric, *Rețeta capodoperei: Petre Pandrea și Gavril Vatamaniuc*

146/ Ștefan Afloroaei, *Sacrificiu de sine și sens*
152/ Protos. Teofan Popescu, *Dumnezeiasca Euharistie în versurile lui Daniel Turcea*
162/ Eugenia Bojoga, *Jertfa intelectualilor basarabeni pentru păstrarea limbii române*
183/ Monah Iustin Taban, *Jertfă, creație și înnoire a omului în Taina călugăriei*
190/ Adrian Muraru, *Ignatie de Antiohia, tralienii şi o scrisoare*

Evocări Dan Hăulică

197/ Alexandru Zub, *Acad. Dan Hăulică – în amintire*
200/ Ion Pop, *Omagiu Domnului Ambasador*
202/ Doina Mîndru, *Profesorul, ambasadorul și criticul Dan Hăulică*
204/ Grigore Ilisei, *Poftire la banchete spirituale*
207/ Dacian Andoni, *Istoria unei întâlniri spirituale*
209/ Neculai Păduraru, *Povestea expoziției de la Sala Dalles*
212/ Oliv Mircea, *Pedagogia itineranței*
215/ Andrei Ionescu, *„Dan – Gură de aur”*